

ՄԱՐԿԱՅԻՆ

ՆՈՅԻ ԱԳՈՍՎԵ
—
ԵՌԱՐՅԱԼԸ

ԵՐԱՅՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

891.99

26092

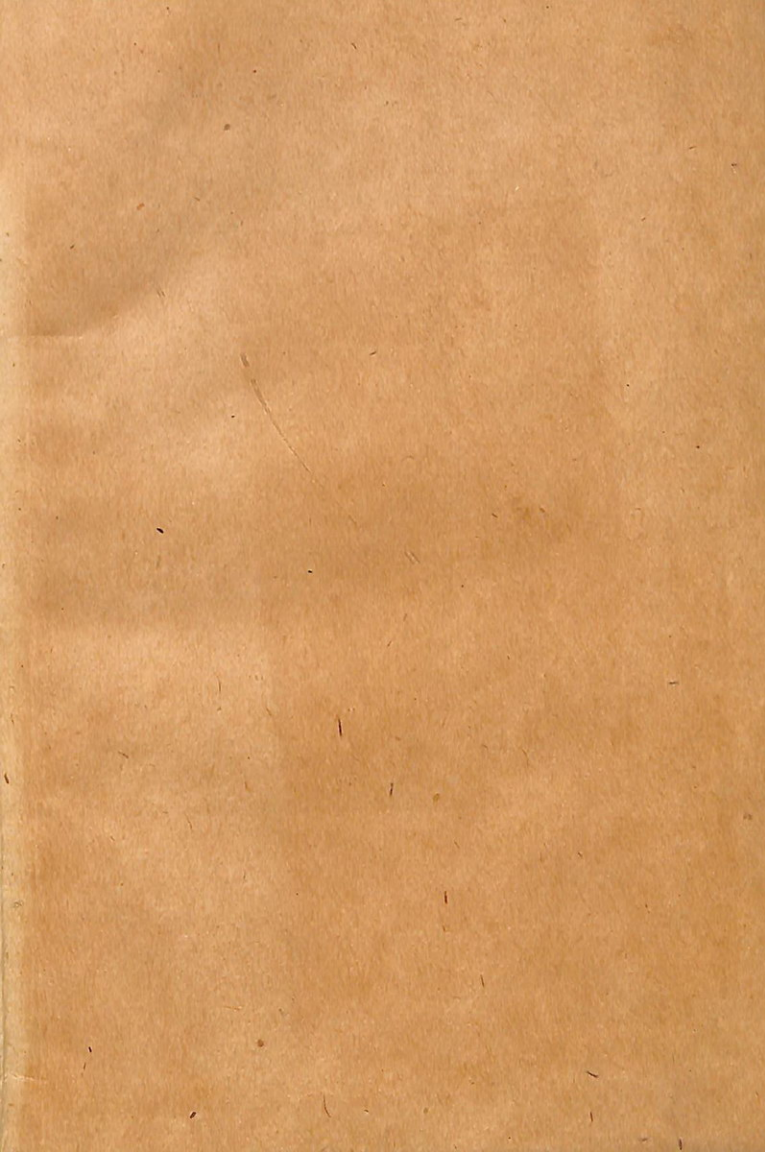
V-96

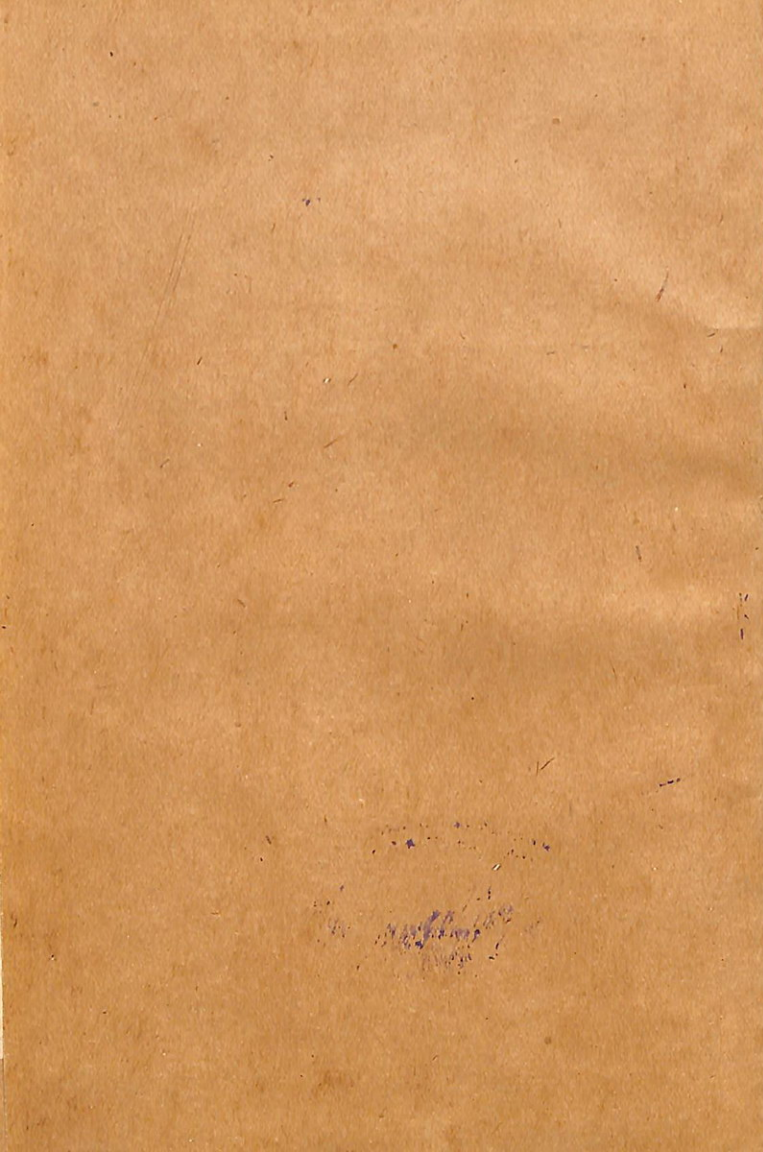
Борисови,

891.99 26092
U-96 Eintragung,
Anzahl mangelnde. Eintrag
15a.

५:

15a.

ՄՈՒՐԱՑԱՆ

891.99

Մ-96

ՍՏԱԳԱՎՈՐ Է 1967 թ.

ՆՈՅԻ ԱԳՌԱՎԸ
ԱՌԱՔՅԱԼԸ

26092
A 28730

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ

ԵՐԵՎԱՆ

1947

МУРАЦАН
ВОРОН НОЯ
АПОСТОЛ

(На армянском языке)

Советский писатель

Ереван, 1947 г.

ՆՈՅԻ ԱԳՈՍՎԸ

Օգոստոսի սիրուն առավոտներից մինն էր, երբ ես ու ընկերս, կանխավ արած մեր որոշման համաձայն, դուրս եկանք քաղաքից ձիով՝ հայրենի գավառակի գյուղերը պտրտելու և մի քանի ավերակներ անձամբ տեսնելու:

Մենք պատկանում էինք «տուն վերադարձող» այն նորեկների թվին, որոնք ընտանիքի հացը հայթայթելու համար ստիպված են լինում տարիներով ապրել մեծ քաղաքում, ծծել միշտ նրա անառողջ օդը, սնվել ավելի փոշիով, քան թե կերակրով և հետևապես կարոտիլ արնախի բարիքների, որ ընտելյան մեջ ապրող մարդը վայելում է առատորեն, առանց սակալն նրանց արժեքը գնահատել կարենալու:

Ի՞նչ բան է, օրինակ, մաքուր օդը, դաշտի կանաչը, հովտի առվակը, անտառի զովը... մի՞թե կարելի է կարոտիլ դրանց, կամ ցանկացած ժամին չվայելել: Լեռնցի գեղջուկը, որ կարիք բառը հասկանում է միայն նյութականի վերաբերմամբ, անշուշտ կծիծաղեր, եթե իմանար թե՛ մեր զրկանքը կազմում է այդ չնչին, հազիվ երբեմն յուր կարիքը լցուցանող բաները:

Բայց ով տարիներով ապրել է մեծ քաղաքում, միշտ միևնույն նեղ փողոցի վրա, նույն ապականված մթնոլորտի մեջ և գործել շարունակ լույսից ու օդից զուրկ մի գրասենյակում, որի բոլոր հրապույրը կազմում են հղել չոր հաշվեմատյանները, երկաթե պահարանը և անմիտ համարիչը, իրեր, որոնք առնչություն ունին միայն փողի և հաշվի

հետ, բայց որոնց անժանոթ է սիրտը և ավելի ևս ղգայուն հոգին, իրեր, որոնք մարդու ուղեղը բթացնում, աշխույժը մարում և հոգին նվաստացնում են... այդպիսին, հարկավ, կարոտելով կկարոտի այն ամենին, ինչ որ անարժեք է բնության զավակի համար, կկարոտի նրա դաշտին ու մարդին, նրա հովտին ու առվակին, նրա անտառի անուշ հովերին:

Մենք էլ, ահա, այդ կարոտյալներից էինք: Ընկերս վերադարձել էր Մոսկվայից, իսկ ես Թիֆլիսից: Երկուսս այժմ միացած՝ գնում էինք բնության քաղցրություններից՝ մեր կարոտն առնելու:

Պետրոս Մինարյանը (այս էր ուղեկցիս անունը) հայոց հոգևոր դպրոցի սան էր, տակավին երիտասարդ, միջահասակ, փոքր ինչ թուլակազմ, բայց աշխույժ և գրավչադեմ: Բնավորությամբ բավական անհամբեր և դյուրագրգիռ էր, երբեմն նույնիսկ հանդուգն ու անքաղաքավար, բայց սրտով բարի և անկեղծ: Ուներ տարօրինակ հայացքներ, որոնք լուր խոսակիցներին մերթ զայրույթ և հաճախ՝ զվարճություն էին պատճառում: Սիրում էր խառնվել ուրիշների գործին, կամ հաճախ ինքնակոչ դատավոր հանդիսանալ: Սիրում էր վիճաբանել, ազատ մտքեր հայտնել, բայց երբեմն ավելի հակառակելու, քան մի ճշմարտություն ասելու համար: Այս սուամենայնիվ, այս բոլոր տարօրինակությունների հետ միասին, ճանապարհի լավ ընկեր էր, որովհետև սրտոտ էր, կամարար և սակավապետ:

Բավական ժամեր էին անցել ինչ ելել էինք քաղաքից և թեպետ առավոտը զով էր ու հեշտալի, այսուամենայնիվ, քանի արևը բարձրանում էր, այնքան ավելի օդը ջերմանում և նեղացնում էր մեզ: Միջօրեի մոտ մենք գտնվում էինք արդեն բաց դաշտի վրա: Արևի ճառագայթները այրում էին. չկար ոչ հովի ջունչ, ոչ ծառերի շքարան: Այդ պատճառով աշխատում էինք ժամ առաջ հասնել գյուղը, որ գտնվում էր մեր հանդեպ եղող լեռան գեղադիր լանջի վրա:

Չնայելով որ քաղաքից ելածներս միջոցին ընկերս պատմում էր թե՛ մի օր հիացմունքով էր մտածում այն ժամի ու

վայրկյանի մասին, երբ մայրաքաղաքից հեռացած՝ գտնվում
կլինեն հայրենիքում, նրա ազատ օդի ու դաշտերի մեջ և
չնայելով որ այդ ժամին նրա փափազն արդեն կատարված
էր, այսուամենայնիւ, նկատում էի, որ երիտասարդի համ-
բերությունը ենթարկվում է փորձության: Տոթից, ըստ երե-
վույթին, նա շատ էր նեղանում, ուստի և հաճախ գանգատ-
վում էր:

Երբ մի ձորակի գետակն անցնելով սկսանք դեպի գյու-
ղը տանող առապարը բարձրանալ, միջօրեի տապը ավելի
ևս զգալի դարձավ, որովհետև արևի ճառագայթներից զատ՝
այլեւ սկսան մեզ նաև կեծացած ժայռերը, որոնք եզերում
էին առապարը երկու կողմից:

— Ա՛խ, մի հասնեինք այն սոսիներին, — բացականչեց
հանկարծ ընկերս, այնպիսի մի կարոտով, որ կարծես
գտնվում էր Սահարայի անապատում և ուր որ է խորշակը
շնչաապառ պիտի աներ իրեն:

— Համբերություն, բարեկամ, սոսիներին էլ կհաս-
նենք, — նկատեցի ես:

— Համբերություն... միշտ համբերություն, — շշնջաց
Պետրոսը, դժգոհ իմ խոսքից և ապա դառնալով ինձ՝ հարց-
րեց. — Ի՞նչ ես կարծում, ո՞վքեր են համբերում:

— Ինչպե՞ս թե ովքեր, համբերատարները, — պատաս-
խանեցի ես:

— Իսկ ես չեմ կամենում համբերատար կոչվիլ:

— Ինչո՞ւ, — հարցրի նրան:

— Որովհետև համբերում են միայն թուլերն ու տկա-
րերը, այսինքն մարդիկ, որոնք այս կամ այն շարիքը սե-
փական ուժով իրենցից հեռացնել չկարենալով՝ տանում են
նրա պատճառած նեղությունները ստրկաբար: Եվ որպեսզի
այդ անարդանք չհամարվի իրենց՝ ասում են թե՛ «համբերում
ենք»:

— Է՛հ, եթե չհամբերես, ի՞նչ պիտի անես, կարո՞ղ ես
արևի հրամառ գունդը հեռացնել քո գլխից, կամ այս շիկա-
ցած ժայռերը հովանավոր ծառերի փոխել:

— Չեմ կարող:

— Ինչո՞ւ ուրեմն իզուր աղմուկ ես հանում:

— Նրա համար, որ ցույց տամ թե՛ անզգա արարածին մեկը չեմ, թե իմ մեջ կյանք ու կենդանություն կա, թե հեշտությունն ինձ հաճույք, իսկ նեղությունը դժգոհություն է պատճառում:

— Իսկ դրա օգո՞ւտը:

— Այն, որ մարդիկ ճանաչելով ինձ՝ զգաստ լինեն իմ վերաբերմամբ և զգուշությամբ վարվեն հետս: Ինքք էլ հոգիտես, որ աշխույժ ու շտանձահարվող ձիուն մոտենում են երկյուղով ու փաղաքշանքով և հազիվ ուրեմն կարողանում են հեծնել. մինչդեռ համբերատար իշին ականջներից քաշելով բարձում են միշտ որքան կամենում են, առանց նրա կամքն ու ցանկությունը իմանալու:

Ես ծիծաղեցի:

— Դու այս կարծիքին չե՞ս,— հարցրեց ընկերս:

— Ո՛չ,— ասացի:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ համբերել բառը ավելի բարձր նշանակություն ունի, քան ինչ որ դու տալիս ես նրան: Էշերի ու ձիաների ընկերության մեջ, հավանական է, որ համբերությունը համարվի անարգ ունակություն, բայց մարդկային հասարակության մեջ ճանաչվում է այն իբր առաքինություն:

— Միջնադարյան վարդապետների կարծիքով,— ընդհատեց Պետրոսը:

— Նույնիսկ դարավերջի փիլիսոփաների կարծիքով,— հարեցի ես:

— Պատճա՞ռը:

— Որովհետեւ համբերությունը բարիք է արտադրում, մինչդեռ անհամբերությունից միայն չարիք է առաջանում:

— Ի՞նչպես:

— Աշխարհում համբերում են, առհասարակ, կամքի ուժ, հոգվո արիություն և սրտի կոբրով ունեցողները, հետևապես, մեծ գործերն էլ ստեղծում են դրանք: Կարգա պատմու-

թյունը և կտեսնես, որ աշխարհի բոլոր նշանավոր գյուտերը, բոլոր մեծամեծ գործերը արդյունք են եղել դժվարատար նեղութեանց ու հերոսական համբերութեանց: Անհամբերությունն, ընդհակառակը, նշան է թուլութեան և անզորութեան: Ուստի երբեք չէ տեսնված, որ անհամբերին մեկը կարողանար մարդկության համար ստեղծել մի մեծ բարիք: Այս է ահա, պատճառը, որ համբերությունը համարվում է առաքինութիւն և բարոյախոսներից մինը, մինչև անդամ, ավելի մեծ փառք է համարում մարդու համար մեծամեծ նեղութեանց համբերելը, քան մեծ գործեր կատարելը:

— Այդ գուցե այդպես է, բայց երբ արեն այրում է, հոկարելի է նրա դեմ տրտնջալ: Չէ՞ ո՞ր տրտունջը թեթևացնում է մարդու նեղութիւնը:

— Ընդհակառակը, պետք է սովորել երբեք և ոչ մի բանի դեմ չտրտնջալ, այլ դրա փոխարեն աշխատել նեղութեան պատճառը մեղտեղից հեռացնել: Ծուլ ու անզոր մարդը ճանճի շիթելու դեմ էլ է տրտնջում, փոխանակ լուծվամբ ձեռքը բարձրացնելու և նրան քշելու:

— Ծանճը կարելի է քշել, արևը ո՞րտեղ քշենք:

— Այդ դեպքում էլ արևը քշելու փոխարեն քո ձին պետք է քշես և մի կես ժամ առաջ հասնես տուն. համբերատար և դործունյա մարդու համար միշտ փրկութեան ճանապարհը կա:

Ընկերս լուռ էր: Չգիտեմ համաձայնե՞ց ինձ հետ, թե չկամեցաւ անզոր երևալ իմ աչքում: Այսուամենայնիւ, ոչ մի նոր առարկութիւն չանելով շարունակեց ճանապարհը, առանց այլևս տրտնջալու արևի դեմ, որ այրում էր մեզ, տրդարև, անողորմաբար:

Քիչ ժամանակից հետո մենք գլուղը հասանք և ուղղակի դիմեցինք ընկերոջս ազգական գլուղացու տունը: Վերջինի հովանավոր սրահը և հլուրընկալի քաղցր ընդունելութիւնը շուտով մոռացրին մեզ ճանապարհի շոգից կրած մեր նեղութիւնը:

Հետևյալ օրը, նախաճաշ անելուց հետո, դուրս եկանք տանից՝ գյուղն ու նրա շրջականները դիտելու: Հարկ չկա ասել, որ ամենից առաջ այցեկեցիք գյուղի եկեղեցին, որ գտնվում էր շինություններից դուրս, մի առանձնացած բլրափի լանջի վրա, որտեղից բացվում էր մեր առաջ թե՛ գյուղի և թե՛ շրջականների տեսարանը: Եկեղեցին մի անպաճույճ շինություն էր, մամուլապատ կտուրով և փայտե խարխուլ գանգակատնով: Տեսնելու արժանի ոչինչ չունեի յուր շուրջը, բացի փոքրիկ բանջարանոցը, որ գտնվում էր եկեղեցու առաջ և ոտքովում բավական հորդ առվակով: Մեզ ուղեկցող հյուրընկալի ասելով այդ բանջարանոցը ծառայում էր տեղական քահանային և տալիս էր նրան ուտելու սոխ, կանաչեղեն, մի քանի տասնյակ վարունգ և ձմեռվա համար մի քանի հատ գդում:

— Այս ջրով կարելի էր դրախտ ստեղծել այստեղ, իսկ ձեր քահանան միայն սոխով ու վարունգով է բավականանում,— նկատեցի ես հյուրընկալիս:

— Էդ ջրով, հրամանք ես, շատ բան կշինվեր ըստի, ամա ինչ արած, որ դերը (քահանան) էշխ (աշխույժ) չունի,— պատասխանեց գյուղացին:

— Դուք շինեցեք,— վրա բերավ ընկերս:

— Մենք ի՞նչ շինենք:

— Ծառեր տնկեցեք, վազեր շարեցեք, զբոսնելու ճանապարհ բացեք, եկեղեցին հո դերինը չէ՞:

— Դերինը չի, գիդամ, ժողովրդինն ա, ամա որ դերը չթողնի, մենք ի՞նչ կարանք անել:

— Ինչպես թե չթողնի. ի՞նչ իրավունք ունի արգելելու,— բացականչեց Պետրոսը և տեսնելով, որ քահանան եկեղեցու կողմից իջնում է դեպի մեզ, ավելացրեց,— սա՛ է ձեր քահանան. թող մի գա այստեղ, տես՛ս ի՞նչպես եմ հանդիմանում:

— Թո՛ղ, այ մարդ, ի՞նչ գործ ունիս, ի՞նչ հանդիմանություն ժամանակ է, դեռ առաջ մի ծանոթացիր մարդուն,— նկատեցի ես:

— Ի՞նչ ծանոթութիւն, բան չունի՞ս,—պատասխանեց ընկերս և կռվելու պատրաստվող աքաղաղի նման հարձակողական դիրք բռնեց:

— Թո՛ղ, քե մատաղ, խոսալ մի, դերն ինձանից կնեղանա,—խնդրեց հյուրընկալը:

Բայց Պետրոսն արդեն մի քալ առաջացել էր դեպի քահանան, որը մոտենում էր:

Սա տարիքով հիսունի մոտ, առողջակազմ, հաստամարմին, ալեխառն մորուքով և բարի դեմքով մի մարդ էր: Հագած էր սև մահուդից կարած մի պարեգոտ, որը հնութիւնից արդեն մաշվել, գունատվել էր: Ծածկած էր գառան մորթուց պատրաստված գլխարկ, ոտքերին ունէր քոշեր, իսկ ձեռքին՝ դեղնափայտի գավազան:

Միջանկյալ ասէնք, որ տարիներ առաջ, քանի դեռ լուսամբորդութեան ճառագայթները այսքան չէր մոտեցել մեր եկեղեցու շէմքերին, հայ քահանան հայր էր համարվում ամեն մի հայ քրիստոնէի. նրանք միմյանց պատահելուց սիրով ողջունում էին իրար, առանց նայելու թե՛ ծանոթ են միմյանց, թե ո՛չ: Այժմ, իհարկե, այդ դեղեցիկ և բուն քրիստոնեական սովորութիւնը մոռացության է տրված՝ իբրև անպետք հնութիւն: Քաղաքներում, մանավանդ, անհրաժեշտ է որ այս ինչ հային՝ անպատճառ մի երկրորդը ծանոթացնեն պաշտոնապես այն ինչ քահանային, որպեսզի ալեւուհետեւ առաջինը բարեհաճէ ողջունել վերջինին, երբ պատահե նրան ճանապարհին, կամ որեւէ հասարակության մեջ:

Տեր Մակուշը (գյուղի քահանայի անունն էր) անծանոթ էր իհարկե քաղաքներում ընդունված այս սովորութեան, ուստի հեռվից տեսած լինելով մեզ, իբրև հայ քահանա, շտապել էր մեզ ողջունելու և, իբրև նորեկների, բարի գալուստ մաղթելու:

Այդ իմանալով ես շտապեցի Պետրոսից առաջ անցնել և գլխարկս հանելով՝ «օրհնյա՛, տեր» ասել:

— Աստված օրհնեացե, բարի լինի գալներդ,—պատասխանեց տեր հայրը և ձեռքը նախ ինձ՝ ապա Պետրոսին տա-

լով՝ ողջունեց մեզ սիրով և այնպիսի մտերմությամբ, որ կարծես թե հին բարեկամներ էինք:

Պետրոսը, որ անհամբերությամբ էր սպասում ողջունելու այս ծիսակատարության, հանկարծ, առանց որևէ առաջաբանի, հարցրեց.

— Տե՛ր հայր, ի՞նչ է նշանակում ավետարանի այս խոսքը՝ «դուք ոչ մտանեք և որոց մտանեն՝ չտայք թոյլ մտանել»:

Քահանան, որ այսպիսի անակնկալ հարցի շէր սպասում, նախ շփոթվեց, ապա ինքն իրան գալով՝ ժպտաց և մեղմով հարցրեց.

— Ընչի՞ համար ես հարցնում:

— Ի՞նչպես թե ինչի համար, քահանա ես, շատ անգամ ժողովրդի առաջ կարդում ես ավետարանի այդ խոսքերը, այժմ կամենում եմ իմանալ թե՛ հասկանո՞ւմ ես դրանց նշանակությունը, թե ո՛չ:

— Բայ որ չհասկանանք, ո՞նց կարանք կարդալ. ո՞ր դէպքի, — պատասխանեց տեր հայրը:

— Դե՛հ, որ հասկանում ես, թարգմանի՛ր տեսնեմ:

— Ո՞նց թարգմանեմ, ավետարանը ըստի պտի, որ կարդամ թարգմանեմ, — առարկեց քահանան ժպտալով:

— Ա՛յ, ես բերան ասում եմ է՞լի՞ «դուք ոչ մտանեք և որոց մտանեն՝ չտայք թոյլ», դեհ, թարգմանիր:

— Սաքի դու դրա միտքը իմանում չե՞ս:

— Իմանում եմ:

— Բա խի՞ ես հարցնում:

— Հարցնում եմ տեսեմ դու էլ իմանում ես, թե՞ ոչ:

— Ա Մո՛ւբի (Միքայել), էս մեր Մինարանց Ակոբի տղան չի՞, — դարձավ քահանան մեր հյուրընկալին:

— Հա, ա՛ դեր, Ակոբ աղի տղան ա, — պատասխանեց գյուղացին:

— Աստոծ պահի, լավ մեծացել ա, հորը քյոմակ կըլի (կօզնի), — հարեց քահանան, աշխատելով այս միջանկյալ հաճոյախոսությամբ ազատվել Պետրոսի հետապնդությունից:

Բայց վերջինս, անխիղճ պարտատիրոջ պես, տեր հոր
օձիքը չթողեց:

— Այդ իմացանք, տեր հայր, դու իմ հարցին պատաս-
խանիր,—կրկնեց նա, քահանայի թեկեց քաշելով:

Տեր հայրը, կարծես բարկացավ, և խոսակցի վրա մի
քննական հայացք ձգելուց հետո դարձավ մեր հյուրընկալին:

— Ա, Մո'ւք, դոնադո (հյուրդ) կովարար մարդ ա ընում
(երևում):

— Չէ, ա' դեր, լավ տղա յա, ասենք մի քիչ հանաքջի
ա,—պատասխանեց գյուղացին, աշխատելով արդարացնել
Պետրոսին:

— Տո', տնածա'կ, ըսենց հանաք կըլի'. ինձ պատին
դեմ ա արել թե՛ հենց դու ես որ պտի թարգմանես: Խի', ես
Սողոմոն իմաստո՞ւնն եմ:

Մենք սկսանք ծիծաղել:

— Ա'յ, տեսնո՞ւմ ես, տեր հայր, եթե մի փոքր առաջ
խոստովանելիք թե չգիտես, այն ժամանակ ինքս՝ կթարգմա-
նեի,—դարձավ Պետրոսը քահանային,—այժմ բացատրեմ,
լսի՛ր. «դուք ոչ մտանեք և որոց մտանեն՝ չտաք թույլ»
կնշանակե թե՛ դուք չեք մտնում, և ովքեր էլ որ մտնում են,
նրանց չեք թողնում...

— Գիտում եմ, գիտում,—ընդհատեց հանկարծ քահա-
նան, չկամենալով, այսուամենայնիվ, բոլորովին տգետ երե-
վալ մեր աչքում,—Քրիստոս էդ խոսքերը մեր վարդապետ-
ներին ա ասում. յանի թե՛ (այսինքն) դուք ամուսնութենի մեջ
չեք մտնում ու հով որ էլ ուզում ա մտնի, նրան թողում չեք:

— Վա'յ, տունդ չծակվի, տերտեր,—բացականչեց Պետ-
րոսը և բարձրաձայն ծիծաղեց. նրան հետևեցի և ես:

— Խի' եք ծիծաղում, բա ըսե՞նց չի,—հարցրեց քահա-
նան մի առանձին հավակնությամբ:

— Չէ, չէ, տեր հայր,—մեջ մտա ես.—Քրիստոս արքա-
յության համար է խոսում, և դպիրներին ու փարիսեցիներին
է ասում թե՛ դուք արքայություն չեք մտնում և ովքեր էլ որ
կամենում են մտնել, թույլ չեք տալիս նրանց:

— Դե, հեր օրհնած, ամուսնութիւնն էլ արքայութեան նման բան ա, ես ըսկի շատ չեմ յանդիշ եկել (սխալվել),— ժպտալով ասաց քահանան և ապա դառնալով Պետրոսին հարցրեց.

— Մի ասա՛ տեսնեմ՝ ինձ խի՞ ես ըտենց հարցուփորձ անում:

— Ա՛յ թե ինչո՛ւ: Մենք եկել ենք ձեր եկեղեցին այցելելու և տեսնում ենք սրա առաջ այս ողորմելի բանջարանոցը, որի մեջ միայն մի քանի ածուներ ունիս դու: Մի՛նչու՞ն ժամանակ այստեղ հոսում է այս հորդ առվակը, որից դու կարող էիր օգտվել և եկեղեցու առաջ, այս ահագին տարածութեան վրա ծառեր տնկել, դրոսարան շինել, իսկ այդ ծառերը օգուտ կբերեին թե՛ քեզ, թե՛ եկեղեցուն և թե՛ ժողովրդին: Բայց դու չես արել, որովհետև, ինչպես Մուքին ասում է, էշխ չունիս: Հարցնում ենք սրան թե՛ ինչո՞ւ դուք, գլուղացիներդ չեք անում, պատասխանում է թե՛ «տեր հայրը չի թողի»: Ա՛յ, հենց դրա համար էլ կամեցա հասկացնել քեզ թե՛ Քրիստոսի այն խոսքը, որ ասում է՝ «դուք չեք մտնում և ուրքեր էլ որ մտնում են, չեք թողնում», հենց ձեզ նման հովիւների համար է ասված:

Տեր Մակուշը մի դժգոհ հայացք ձգեց մեր հյուրընկալի վրա և ապա դառնալով Պետրոսին՝ ասաց.

— Հեր օրհնած, էս եղցումը (եկեղեցում), ինձանից առաջ, մինչև տասը, տասներկու քահանա ծառայել են, ծերացել ու մեռել: Դիփունանց գերեզմաններն էլ, հրես, ըստի, եղցու քամակին ա, ուզո՞ւմ եք, գնանք մի մի շանց (ցույց) տամ: Ընդոնցից ո՞րն ա ըստի մի շուփ (ոստի կտոր) տնկել, որ ես տնկեմ:

— Նրանք չեն արել, դո՛ւ արա, դո՛ւ բարի օրինակ եղիր քեզանից հետո եկողներին:

— Միթա՞մ էդ ի՞նչ օգուտ պտի բերի ինձ, յա (կամ) եղցուն:

— Նախ այն, որ այս շոր գետինը կծածկվի ծառերով, իսկ ծառաստանը ավելի լավ է, քան թե չոր տափաստանը:

Նրկրորդ՝ եկեղեցու շրջապատի օդը ավելի մաքուր և առաջ-
շարար կլինի, իսկ տեսարանը՝ դյուրական. երրորդ՝ տնկածդ
ծառերը պտուղ կբերեն, որից թե դու կօգտվես և թե եկեղե-
ցին: Չորրորդ...

— Դե, մի խրե (մի քիչ) սպասի՛ր,— ընդհատեց քահա-
նան Պետրոսին, և ապա կրթնելով գավազանի վրա, մի
առանձին, հեղինակավոր եղանակով շարունակեց. — որդի,
գիտա՞ս, ի՞նչ կա, խոսիլը հեշտ ա քանց անիլը: Մի բան
պատմեմ լսիր: Մի քսան օր սրանից առաջ մեր հաջորդը
վանքն էր գնում, քաղաքից գալիս մեր գեղովն անցավ. շնոր-
հակալ եմ, պատվեց, եկավ մեր տանը դինջացավ (հանգըս-
տացավ), հաց կերավ. վերջը ասեց. — «Տեր Մակուշ, դնանք
մի ձեր եղցին տեսնենք» — ծառա եմ, ասացի, հայր սուրբ,
գնանք: Վեր կացանք եկանք: Քյոխվեն էլ մեզ հետ էր, սու-
դիան էլ, մի երկու էլ գեղի իշխան (առաջավոր) մարդիկ:
Վարդապետը հենց որ եղցին մտավ, աչքերը մի դես ու դեն
զցեց, ինքն իրան փնթփնթաց ու ասեց. «Տեր Մակուշ, էս խի՞
եղցին անզարդ ես պահում»: — Ո՞նց եմ անզարդ պահում,
հայր սուրբ, հարցրի ես. — «Էնենց ես անզարդ պահում,
ասեց, որ ա՛յ, էս սուրբ սկիհի տակը մի արեւշում աղլուխ
չես դցում. էս ավետարանը մի զառ շորում չես փաթաթում.
էս ատենին կազմել չես տալիս. յա չէ, էս ի՞նչ պատկեր ա,
որ դրել ես սեղանի վրա, ըսենց Քրիստոս կըլի՞. էս հու-
դուխաբոր մալական ա»: Ի՞նչ մեղքս ծածկեմ. շատ նիկացա
(վրդովվեցա), ամա ի՞նչ կարի անիլ. իշխանավոր էր. ասում
էր, պտի սուս կենայի: Վերջը երբոր խոսքը կտրեց, ասե-
ցի. — Հա՛յր սուրբ, ծառա եմ կարգիդ, իրավունք կտա՞ս որ
խոսեմ. — հա՛, խոսիր, ասեց. թե քեզ արդարացնելու բան
ունիս, ասա — էն ա ես էլ էս առակն ասեցի: — Մին անգամ,
հայր սուրբ, ասեցի, մոլլա Նասրեդինի կնիկը գնում ա շա-
հին գանգամովում, թե շահն ապրած կենա, իմ մարդը ինձ
կուշտ փորով հաց չի տալի, ինձ հմար ջոր չի առնում. ա՛յ,
տեսնո՞ւմ ես, տկլոր եմ, ասում ա, էս եմ, էն եմ, կնիկը հո
գի՛տաս, որ խոսիլը կցեց էլ տազ չի անիլ (չի լռիլ): Շահը

քարկանում առէն սհաթին ֆարրաշ զրկում, մոլլա Նասրեղինին բերել տալիս:—էյ, մոլլա, ասում ա, նե՛ յուշուն արվադնա: խորակ ամբըրսան—հրամանքդ թուրքերեն գիտա՞ս,—խոսքն ընդհատելով հարցրեց քահանան Պետրոսին:

—Ոչ, լավ չեմ հասկանում,—պատասխանեց վերջինս:

—Լավ, քեզ հայերեն կասեմ, ամա հայր սուրբին թուրքերեն պատմեցի.—հա՛, ասում ա, ա՛յ մոլլա, խի՞ կնկանդ հմար կերակուր չես առնում, որ մի կուշտ ուտի. խի՞ նրա հմար մի քանի ձեռք շոր չես առնում, որ մինը մաշելուց, մեկիւր հագնի: Մոլլան պատասխանում ա.—Շահն ապրած կենա, ասում ա, դրա հմար օխտը մանի (պատճառ) ունեմ:—Ո՞րն ա օխտը մանին. մեկ մեկ ասա՛, հրամայում ա շահր.—առաջինն էն ա, ասում ա մոլլան, որ ջիբումս մի շահի փող չկա, երկրորդը... Մնացած վեց մանին գլխիդ տված,—ասում ա շահր. կորի գնա՛: Հմի դուն ես, ասեցի, հայր սուրբ, ախր փող որ չկա, ես ո՞րդիան աբրեշում աղլուխ առնեմ, ո՞րդիան զառ ճոթ գտնեմ. ո՞նց դուխաբոր մալականը վեր ունեմ տեղն օրինավոր Քրիստոս գնեմ:—Խի՞,—ասում ա հայր սուրբը,—էսքան ժողովուրդ ունես, կարո՞ւմ չես մընին մին աղլուխ առնիլ տալ, մընին մի զառ ճոթ. յա խի՞ վեդունց Սարգսի տղին գրում չես, հրեն Թիֆլիզ նստած ա, մին լավ Քրիստոս առնի դրկի: Ասում եմ, հայր սուրբ, ծառա եմ քե, ախար «էն վաղ էր որ էշը կաղ էր», հիմի էլ ո՞վ ա տերտերի խոսքին մտիկ տալի, էլ ո՞րդիան ա հավատ մնացել, բարեպաշտութիւն մնացել. առաջ դրուստ ա, քահանաներն ին ժողովրդին պլոկում, ամա հըմի ժողովուրդն ա քահանի վրեն ընկել՝ ուզում ա հագի փարաջեն հանի, յա չէ, գլխի գդակը թոցնի: Մի կտոր հացը որ ուտում են, հենց դիտում են թե՛ հարամ ա, տեղից վեր կացողը մեր գլխին ա բռնիւմ (խփում), էլ ասում չեն թե ինչ ենք տվել էս խեղճերին, որ էսքան պահանջում ենք: Հիմի, ասում եմ, էս այամումը (ժամանակում), որ եղբայրն ուզում ա եղբորը խեղդի, որդին ուզում ա հորը ծախի, մարդ կարա՞ բարեգործու-

թենի անուն տա՛լ: Հայր սուրբը տեսավ, որ դրուստ եմ
ասում, էն ա սուս կացավ:

— Հըմի դու ես, որդի,—դարձավ քահանան Պետրո-
սին,—ասում ես ըստի բաղ շինի, բախշա շինի: Խոսք չու-
նեմ, լավ ես ասում, ամա պըտի էն էլ մտածես թե՛ էս քյա-
սիր դերը ո՞րդիան ըտունք անի: Ախար ըստի հող փորելու,
ծառ տնկիլու, շափար (ցանկապատ) քաշիլու հըմար փո՞ղ
ա հարկավոր, թե ո՛չ: Յա ես փող ո՞րդիան գլխեմ. փող որ
ունենամ, խի՞ դճենց դարտակ բաների կտամ, հրեն, ա՛յ,
հոգա Մարութը թումանին իրեք շահի շահ է տալիս. ասում
ա, ա՛ դեր, թե որ հարյուր մանեթ բերես, քեզ տարին տաս-
նութ մանեթ շահ կտամ: Տասնութ մանեթ դիդա՞ս, մի տուն
քյուլփաթ (ընտանիք) կկառավարի, ամա հարյուր մանեթն
ինձ ո՞վ ա տլիլ:

— Երեկ դու ինձ համբերություն էիր քարոզում.—դար-
ձավ ընկերս ինձ՝ ուսերեն լեզվով,—այժմ ասա՛, խնդրում
եմ, ի՞նչպես անեմ որ չհայհոյեմ այս մարդուն:

— Հայհոյե՛լ, ինչո՞ւ,—հարցրի ես զարմանալով:

— Ի՞նչպես թե ինչո՞ւ. մի՞թե քեզ չեն զայրացնում սրա
առարկությունները:

— Բնավ:

— Եվ ոչ էլ ա՛յն, որ սա տոշորվում է հարյուր ուսելի
ունենալու և այն շահեցնելու տենչո՞վ:

— Եվ ոչ էլ այդ:

— Դու ինձ վրդովում ես:

— Եթե արդարությամբ մտածես, չես վրդովվիլ: Քահա-
նան մեղավոր չէ, որ տգետ է այդ աստիճան:

— Բայց հո մեղավո՞ր է, որ տգետ լինելով՝ դիմել է
քահանայության:

— Ոչ էլ այդ դեպքումն է մեղավոր: Մարդուն հաց էր
հարկավոր և ահա այդ հացը ձեռք բերելու համար նա ընտ-
րել է քահանայությունը:

— Բայց ախար նա իրավունք չունի:

— Իրավունք ճանաչելու համար, մարդ, նախ և առաջ,

տղետ չպետք է լինի: Մի՞թե դու կարող ես իրավունքի տեսակետից մեղադրել քո եղին, եթե նա հարևանի բակում փափուկ խոտ տեսնելով՝ մոտենա և ուտե: Այդ դեպքում հանցավորը ոչ թե եղը, այլ դու կլինես, որ չես կապել անբանին, կամ թե քո հարևանը, որը չէ փակել յուր դուռը:

— Այդ ասելովդ մենք ո՞վքեր ենք:

— Դու եպիսկոպոսն ես, որ ձեռնադրել ես տեր Մակուշին, իսկ հարևանդ՝ ժողովուրդը, որ իրեն հանձնել է նրա ձեռքը:

— Էդ խոմ ինձանից եք խոսում,—յուր անունը լսելուն պես, մեջ մտավ քահանան,—դե հայեվար խոսեցեք, ես էլ հասկանամ:

— Այո՛, տեր հայր, քեզանից ենք խոսում,—սպառախանեց Պետրոսը:

— Բա ի՞նչ եք խոսում:

— Ասում ենք վա՛յ էն ժողովրդին, որի քահանան տեր Մակուշն է:

— Խի՞ եք ըդենց ասում, որդի,—հարցրեց քահանան աչնպիսի մի ճնշված ձայնով, որ ես խղճահարվեցա:

— Որովհետև դու տղետ ես,—սպառախանեց Պետրոսը կոշտ սառնասրտությամբ:

— Այդ արդեն չափազանց է, պարոն,—նկատեցի կամացուկ և միևնույն ժամանակ վրդովվելով:

— Ընդհակառակը դեռ քիչ է,—հարեց Պետրոսը և ապա դառնալով քահանային հարցրեց.—Դու նեղանո՞ւմ ես, որ ես տղետ եմ ասում քեզ:

— Խի՞ եմ նեղանում, որդի, ջահիլ ես, ասում ես, որ ահիլ (հասակավոր) լինիս, կամածես թե էս մարդն ի՞նչ մեղավոր ա, որ աստոծ սրան անուսում ա ստեղծել:

— Ինչո՞ւ. աստված ո՞րին է ուսումով ստեղծել:

— Ո՞նց թե որին. ա՛յ, մինը հենց քեզ, մինն էլ քո ընկերին, հրեն քաղաքն էլ լիքն ա ձեզ նմաններով:

— Մենք էլ քեզ պես անուսում ենք ծնվել, բայց հետո մեծանալով, աշխատել ենք, շարչարվել և ուսում առել:

— Խի՞ ես էդենց ասում, Պետրե-ջան,—մեջ մտավ մեր հյուրընկալը.—թե որ քու հերը, Ակոբ աղան չըլեր, դու ո՞նց կարիր հուսում առնիլ:

— Այ, քու հորն օղորմի, ա՛ Մուր, մի ըտենց խոսա՛ է՛, տեսնում ես քու դերին նեղն են լծել,—քաջալերեց քահանան գյուղացուն և ինքն էլ, կարծես սիրտ առնելով, դարձավ Պետրոսին.

— Հը՛, ըստուր ի՞նչ պատասխան ունես, դե տո՛ւր:

— Ի՞նչ պատասխան պիտի ունենամ: Իմ հայրը, իհարկե, վճարել է իմ ուսման վարձը, բայց ես էլ հո աշխատել ու շարժարվել եմ, օրերս պարապ չե՞մ անցրել:

— Դե լավ, հմի լսի՛ր: Քո հերը փող ա ունեցել, քեզ կարդացրել ա, բա իմ հերը, որ փող չուներ, ո՞րդիան կարդացներ: Ինքը մի խեղճ նախրապան ա լել. քարով, կարկուտով (մեծ դժվարությամբ) մի կտոր հաց ա ճարել մեզ ուտացրել, մի գազ կտավ ա գտել ծակել, մեր ճիտը գցել, վերջն էլ հանդուժը շատ բաց պառկելուց, արևի ու անձրևի հետ կռվելուց ու հազար ու մի շարքաշութին անելուց հիվանդացել, մեռել ա ու մեզ էլ անտեր, անտիրական թողել: Աստոծ ա իմանում թե՛ մենք ու մեր խեղճ մերը ի՞նչ օրեր ենք տեսել, ի՞նչ նեղություններ ենք քաշել: Մեր ամեն մի թիքա հացը լեղի ու արտասուք ա լել: Դժար բան ա աղքատութիւնը, էն էլ գեղի միջումը, աստոծ ոչ շանց տա ձեզ... Հմի, ո՞րդի, ես որ էն խեղճ դրովթենում էսքան էլ գրաճանաչ եմ դառել, գրել կարդալ եմ սովորել, քանի տարի վանքումը տիրացութիւն արել ու վերջը էս մեծ գեղի վրա քահանա դառել, էս քի՛չ բան ա: Թե որ մինը քեզ վրա խարջած փողն ինձ վրա խարջեր, ո՞վ գիդա հըմի փիլիսոփա կլիի դառած: Ամա, դու տեսնո՞ւմ ես, ըսկի մարիփաթին (քաղաքավարությամբ) խոսալն էլ չես սովորել: Կբաշխես, որ էս խոսքը հրեսիդ ասում եմ. ամա ես քու հոր տեղն եմ. հախկ (իրավունք) ունեմ: Ընչի՛ հըմար եմ ասում, գիտա՞ս. այ, դու ղարիբ (օտար) տղա ես, եկել ես մեր գեղը, ես էլ ըստեղի քահանան եմ. շնորհակալ եմ, մենծ ու պատիկ պատվում են: Բայց ես,

ոնց որ Քրիստոս ասում ա, որ խոնարհեցցե զանձն, բարձ-
րացցե. ես էլ խոնարմեցի, եկա որ բարի գալուստ ասեմ ձեզ,
ու օրհնեմ, ամա դու իմ գեղականի առաջ, ինձ անպատիվ
արիր: Ասում ես՝ վա՛յ էն գեղին, որ դու նրա քահանան ես,
ասում ես դու տգետ ես. քիչ ա մնում, որ ասես թե՛ հայրն
ես: Ախր ըսենց չեն խոսիլ, ո՛րդի, աշխարհում մինը տգետ
կըլի, մինը հուսամնական. մինը աղքատ կըլի, մինը հա-
րուստ. ամա, բոլորի աստոծը մեկ ա. ոչ հարուստն ու հու-
սամնականը պիտի հմարտանան, ոչ էլ տգետն ու աղքատը
ոտի տակ ընկնեն: Ի՞նչ մեղքս ծածկեմ, ո՛րդի, առաջ մի քիչ
դարդ էի անում, որ Վեդունց Սարգսի խոսքին լսեցի ու որ-
դիքս հուսման շղրկեցի: Ամա հմի փառք եմ տալիս աստ-
ծուն, որ ղրկել չեմ. չուն (որովհետեւ) տեսնում եմ, որ հու-
սումը մարդին հրեշտակ շինելու տեղ՝ սատանա ա շինում:
Դե որ ըսենց ա, աղբեր, խի՞ եմ հուսման ղրկում, որ վերջը
փոշմանեմ:

Տե՛ր հոր վերջին խոսքերը տպավորություն արին Պետրո-
սի վրա և նա լռեց: Բայց ես քահանայի սիրտը ամոքելու
համար, կամեցա խոսակցությունը մեղմով վերջավորել,
ուստի հարցրի.

— Դու, ուրեմն, որդիներ ունիս:

— Ո՞նց չէ, չորս հատ,— պատասխանեց երեցը, կար-
ծես, պարծենալով:

— Հասակավո՞ր են նրանք:

— Մենձը քսանութ տարեկան ա, մնացած երեքը մինը
մնից էրկու տարով պակաս են: Չորսն էլ աթղահա (հակա)
տղամարդիկ են: Երկուսին պսակել եմ. էրկուսին էլ, թե որ
աստոծ հաջողի, գյալաջաղ (գալ տարի) պիտի պսակեմ:

— Չորսին էլ, ուրեմն, անուում ես թողե՞լ:

— Չէ, վանահոր մոտ քիչ ու միշ կարգացել են. ընենց
որ իրանց բանը յուա կտանեն:

— Դու, ուրեմն, չէի՞ր կարող, գոնե, քաղաքի դպրանո-
ցը ուղարկել նրանց,— կրկին մեջ մտավ Պետրոսը և այս ան-
գամ, արդեն, գրգռված:

— Խի՞ չէի կարող:

— Բա ինչո՞ւ չուղարկեցի՞ր, մեղք չէ՞ որ շորս ափդահա տղամարդ, ինչպես որ դու ես անվանում նրանց, անուսում ես թողե՞լ:

— Ընդուր որ... ամա չէ՛, ըտուր մասին էլ վեղունց Սարգիսը կասի:

Տեր հայրը դիտմամբ խույս տվավ Պետրոսին պատասխանելուց, որպեսզի նորեն վեճի չընկի նրա հետ:

— Ո՞վ է վեղունց Սարգիսը, — հարցրի ես:

— Հրեն ա՛յ, տունն ընդի ա. էն մենժ մենժ չընարուցը տակին, — ասաց քահանան, ցույց տալով գյուղի հարավակողմը, ուր մի ընդարձակ դարեանդի վրա բարձրանում էին մի խումբ գեղուղեշ սոսիներ:

— Որդիքը քոնն են, ինչո՞ւ դու չես բացատրում թե՛ ինչո՞ւ ես նրանց անուսում թողել, — հարցրեց Պետրոսը:

— Որդիքն իմն են, ըտենց ա, ամա Սարգիսն էր սաբաբ (պատժառ), որ նրանց ուսման շղրկեցի: Ա՛յ, թե ուզո՞ւմ եք, գնացե՛ք հարցրեք: Նա խելոք մարդ ա, սուտ չի խոսիլ: Ղորդ ա, գեղացի ա, ամա հարիր քաղաքացու խելք ունի գլխումը: Հարցրեք, նա ամեն ինչ տեղն ու տեղը կասի ձեզ: Դեհ, շատ խոսեցի, որդիք, գլուխներդ ցավացրի, կրախշեք, հըմի ես գնամ. բարով եք եկել, բարով էլ գնաք...

Այս ասելով տեր հայրը ողջունեց մեզ վերջին անգամ և երեսը դարձնելով՝ ծանրաքայլ հեռացավ:

Գ

Ցանկանալով շարունակել մեր պտույտը, մենք իջանք դեպի ձորակն, ուր հոսում էր գյուղի լեռնային վտակը: Չնայելով ջրի փոքրության, նա շարունակ խոխոջում, աղմուկ էր հանում, որովհետև իջնում էր աստիճանավոր բարձրություններից, որոնցից յուրաքանչյուրը, առանձին առած, ներկայացնում էր մի զատ գեղանկար պատկեր: Վտակի ափերը քերելով, մենք հետզհետե դիտում էինք այդ պատ-

կերները և զվարճանում: Մի տեղ ժայռերը միմյանց վրա կուտակված, փորձում էին, կարծես, վտակի հոսանքն արդիլել, իսկ սա ավազով ու խճով նրանց խորշերը լցած՝ յուր փրփրուն ալիքները գահավիժում էր ժայռերի բարձունքից: Մի ուրիշ տեղ մոռենին, վայրի վարդը, կամ նռնենին գետակի կրկին ափերը գրաված, իրենց ճկուն ոստերը դեպ իրար ձգելով և իրար շաղապատելով, կազմում էին ջրի վրա կանաչազարդ մի կամուրջ և այդպիսով հոսանքը մեր աչքերից ծածկում: Մի երրորդ տեղ ուռենին, կանաչագեղ ոստերն աջ ու ձախ տարածելով, հովանավորում էր մի փոքրիկ ու վճիտ լճակ, որի ջուրը, կարծես, կարկաչելուց հոգնած հանգստանում էր այդտեղ ժայռերի խորշում և յուր ջինջ հայելու մեջ արտացոլում թե՛ ափի կանաչազարդ ուռենին, թե՛ ժայռերն ու թուփերը և թե՛ երկնքի կապուտակը:

— Տե՛ր աստված, ինչո՞ւ մարդիկ այս գեղազվարճ վայրերը թողած, շնչասպառ են լինում ապականությանը լի քաղաքներում: Մի՞թե նրանցից ամեն մեկի համար չի գտնվիլ վայելչության մի անկյուն այս աղատ լեռների մեջ, այս սիրուն ջրերի ափին, այս կապուտակ երկնքի տակ,—բացականչեց ընկերս՝ շրջապատող տեսարաններից զմայլվելով:

— Իսկ դու կարծում ես թե՛ բնության այս գեղեցկությունները անաղարտ կմնայի՞ն, եթե մարդիկ հաստատվեին այստեղ,—հարցրի ես:

— Բնության գեղեցկությունները... ինչո՞ւ չէ, ո՞վ կաղարտեր նրանց:

— Նույն ինքը մարդը: Նա չի կարող ապրել առանց այդ գեղեցկություններն եղծանելու, առանց յուր շուրջն ավեր ու ապականություն սփռելու: Ընդհակառակն, ավելի լավ է, որ մարդկանց մեծամասնությունը խոնված է քաղաքներում, այդպիսով, գոնե, բնությունը ավելի քիչ է տուժում և նրա գեղեցկություններն ավելի քիչ են աղարտվում, իսկ սրանցով զմայլիլ գիտցող սակավաթիվ մարդկանց համար բնության մեջ տակավին մնում է մի բան, որը գոնե նրանք կարող են վայելել:

— Դու իրավունք ունիս... — պատասխանեց ընկերս՝ մի փոքր մտածելուց հետո, — մարդը, արդարև, բնության եղծանիչն է. իզուր են կեղծավորները «բնության զարդ» անվանել նրան. իմ կարծիքով խոզը ավելի քիչ է վնաս պատճառում բնությանը, քան մարդը: Ի՞նչ ես կարծում, Մուֆի, — դարձավ ընկերս հյուրընկալին, — եթե վեց ամիս շարունակ հարյուր խոզ պահեիր այս ձորում, նրա՞նք շուտ կփչացնեին այս տեղերը, թե՞ եթե այդքան ժամանակում հարյուր մարդ ապրեր այստեղ:

— Հեր օրհնած, խոզն ի՞նչ ա, որ ինչ փչացնի, — պատասխանեց գյուղացին ժպտալով. նա մի խեղճ հայվան ա, թե կաթուկից բանից դտավ կուտի, թե չէ, էն ա սաղ օրը խոխուղով ման ա դալու ու իրա հմար արածի, ծառը չի պոկելու, քարը չի շուտ տալու: Ամա թե որ ըստեղ հարիր մարդ ապրի, վեց ամիս չէ, վեց շաբթումն էլ վերանա (ավերակ) կանի սաղ ձորը: Քուլերը կրակ կտա, ծառերը կկոտրատի, կանաչը կմուռտառի (կապականե), ես ո՞ր մեկն ասեմ:

Այսպես խոսակցելով մենք անցանք ուրիշ կողմեր, դիտեցինք հինավուրց ջրաղացը՝ յուր հնատարազ շենքով ու կաղմությամբ. պտտեցինք գյուղացվոց մի քանի պարտեզները, որոնք ընկած էին գետի տափարակի ուղղությամբ, նայեցինք դրանց մեջ գտնվող մեղվանոցները, իրենց հնաձև, շաղախապատ փեթակներով, և, վերջապես, նորեն շրջան առնելով՝ բարձրացանք դեպի գյուղը:

— Նրեկ, հիշո՞ւմ ես, երբ արևը այրում էր, ահա՛ այս սոսիներին էի ուզում հասնել, — սկսավ խոսել Պետրոսը՝ երբ մոտեցանք այն դարևանդին, որի վրա բահանայի ցույց տված սոսիներն էին բարձրանում, — այժմ էլ բավական հոգնած ենք, անցնենք այս լանջի վերը և հանգստանանք այդ սիրուն ծառերի տակ:

— Անցնենք, — ասացի ես և ապա դառնալով մեր հյուրընկալին՝ հարցրի. — ո՞րին են այդ սոսիները:

— Սոսին ո՞րն ա:

— Ա՛յ, այս ծառերը:

— Բա էդ չընար ա, դու խի՞ սոսի ես ասում,—հարցրեց նա:

— Հայերեն չինարին սոսի կասեն,—բացատրեցի ես:

— Որ ըտենց ա, բաս չընարը թուրքերեն ա՛:

— Այո՛,—հաստատեցի ես:

Գլուղացին գլուխը շարժեց և ապա նորեն դառնալով մեզ՝ հարցրեց.

— Էս մենք որ չընարու անունն էլ հայեմար ասելը դիտում չենք, մեր ճարն ի՞նչ կըլի, հավատաս, քանի գնանք էնքան էվելի հայվան դառնանք:

— Ինչո՞ւ, բարեկամ, մի բառ չիմանալով՝ մարդ հայվան կդառնա,—հարցրի ես ժպտալով:

— Աղբաթիխեր, էս օր մի բառը կժողանանք, էգուց էրկուը, գալ օրն իրեքը. մին էլ էնա կտեսնես, որ խոսքի կեսը հայեմար ենք խոսում, կեսը՝ թուրքեմար: Մարդ որ իրաւագգի լեզվով խոսիլը գիտա ոչ՝ հայվան չի բա ի՞նչ ա:

Ընկերս նայեց ինձ խորհրդավոր հայացքով և հարցրեց.

— Ի՞նչպես ես գտնում այս գլուղացու կարծիքը:

— Շատ բանավոր,—պատասխանեցի ես. ապա Մուքիին դառնալով՝ նկատեցի,—ինչո՞ւ չասացիր թե՛ ո՞ւմ ես պատկանում այս սոսիները:

— Էս սոսիքը Վեդունց Սարգսինն են,—պատասխանեց նա:

— Հապա ո՞րն է նրա տունը,—հետաքրքրվեցա ես:

— Հենց, ա՛յս ծառերից դենը. կտունն ըստիան էրեւում ա,—ցույց տվաւ գլուղացին:

— Ի դեպ, այդ Վեդունց Սարգսից մի հարցնենք՝ թե ինչո՞ւ է քահանային արգիլել յուր որդիքը ուսման դրկելու,—խոսեց Պետրոսը:

— Անշուշտ կհարցնենք, երևի մի պատճառ է ունեցել, բայց նախ հանգստանանք այս սիրուն ծառերի տակ,—հարեցի ես:

— Լավ կըլի, գնացեք. էդ ծառերի տակը որ նստեք,

կմխիթարվեք. ես էլ մի մեր գյուղումն (գոմովն) ընցնեմ, էլ շուտ եդ կգամ տուն,—ասաց հյուրընկալը:

— Դու ուրեմն շն՞ս գալիս մեզ հետ,—հարցրեց ընկերս:

— Չէ, ձեզ մատաղ, էս անգամ դուք մենակ գնացեք,—պատասխանեց գյուղացին և ճանապարհը ծռեց:

Ըստ երևույթին, նա չկամեցավ ընկերանալ մեզ, վախենալով թե՛ մի՞ գուցե Պետրոսը դարձյալ յուր անտակտ հարց ու փորձով ամաչեցնե իրեն Վեդունց Սարգսի առաջ, որի ով լինելը, սակայն, մենք չգիտեինք:

Երբ այս մասին իմ կարծիքը հայտնեցի Պետրոսին, նա ուսերը թոթվելով ասաց.

— Շատ կարելի է... բայց և այնպես, նա ինչո՞ւ պիտի ամաչի, եթե ես, մինչև անգամ, շատ հիմար բաներ խոսեմ:

— Կամաչի նրա համար, որ դու յուր հյուրն ես: Չե՞ս լսել հայկական առածը թե՛ «դիժը չի ամաչիլ, գժի տերը կամաչի»:

Պետրոսը հարեց աչքերը վրաս, կարծես, կամենալով հարցնել թե՛ մի՞թե ինքը այնքան անմտաբար է խոսում, որ ամաչեցնում է նույնիսկ մի հյուրընկալ գյուղացու:

— Այդպես է, բարեկամ,—շարունակեցի ես,—անհամբերովյունը վնասում է ամենքին, իսկ քեզ՝ առավել ևս: Խորհուրդ եմ տալիս չշտապել երբեք կարծիքներ հայտնելու, եթե գիտես դրա համար ժամանակ ունիս դեռ: Հին փիլիսոփաների պատվերը «քիչ խոսիր և շատ լսիր» ամենից ավելի դու պիտի կատարես:

— Այս անգամ պիտի աշխատեմ բոլորովին լսոսել, միայն թե դու կարողանաս ինձ հետաքրքրող հարցերն առաջարկել այդ գյուղացուն: Ծիշտն ասած, ես շատ եմ ցանկանում իմանալ թե՛ ինչո՞ւ նա յուր հարևաններին այդպիսի հետադեմ խորհուրդներ է տալիս: Ես շատ հայ գյուղերում եմ եղել և միշտ էլ զրույցներ ունեցել գյուղացիների հետ, բայց ինձ երբեք չի պատահել հայ գեղջուկ, որ ուսման և կրթության դեմ խոսեր: Ընդհակառակն, ամեն միևի փափագը եղել է այն, որ կարողանա ուսում տալ յուր որդուն: Եվ

այդ ես համարել եմ հայ գյուղացու բնավորութիւն համակրելի գծերից մինը: Այժմ ինձ թվում է թե՛ այդ Սարգիսը, սրի մասին խոսում ենք, նախապաշարյալ ապուշին մեկն է լինելու:

— Դու դարձյալ շտապեցիր քո կարծիքն հայտնելու, առանց այդ մարդուն տեսած կամ լսած լինելու,—նկատեցի ես:

— Ով որ ընկերին խորհուրդ է տալիս՝ թողնել որդուն անուամբ, նրան կարելի է ապուշ անվանել, նույնիսկ առանց նրան տեսած կամ լսած լինելու:

— Բայց կարող է պատահել, որ այդպիսի խորհուրդ տալու համար մարդ ունենա մի բանավոր պատճառ:

— Բանավոր պատճառ... խելագարվել ես, ի՞նչ է, մի՞թե կարելի է դրա համար բանավոր պատճառ ունենալ:

— Գուցե այդ Սարգիսն ունի:

— Անկարելի է: Մի մարդ, որ պաշտպան է հանդիսանում տգիտութեան, նա չի կարող որևէ ուրիշ պատճառ ունենալ, բացի այն, որ կլինի ապուշ, կամ խելագար: Իսկ այդ Սարգիսը եթե ապուշ չէ, անշուշտ ա՛յն ցեղերից մինն է, որոնք այսպիսի անհայտ անկյուններում ապրելով՝ զվարճություն են համարում իրենց համար, ժողովրդի միտքն ու հոգին թունավորելը: Մի՞թե, արդարև, կարելի է ուսման ու գիտութեան դեմ խոսել. այդ միևնույն է թե ասես խավարն ալիւլի դյուրական է քան լույսը:

— Երբեմն խավարը ոչ միայն դյուրական, այլ և ավելի օգտավետ է լինում,—նկատեցի ես ժպտալով:

— Լո՛ւի՛ր, լո՛ւի՛ր, խելքդ ցնդել է, լավ է որ ոչ ոք չէ լսում մեզ, այդ իմաստութեանը ո՞րտեղից ես ամբարել...—Իրար հետեից վրա տվա՞վ Պետրոսը:

— Տեսա՞ր որ էլի շտապեցիր:

— Հապա ի՞նչ անեմ, մի՞թե՛ խավարը երբեք կարող է դյուրական, կամ օգտավետ լինել մարդուն:

— Իսկ եթե մարդու աչքերը հիվա՞նդ, կամ վնասվա՞ծ լինեն:

— Այդ ուրիշ բան է, դու նյութական լույսի ու խավարի մասին ես խոսում: Չափազանց պայծառ լույսը, այո՛, հաճելի չէ լինում վնասված աչքերին:

— Հոգովո՞ւ ու մտքի աչքերն էլ երբեմն վնասվում, կամ հիվանդանում են:

— Ուրեմն դրանց էլ հոգեկան կամ մտավո՞ր խավարն է օգտում:

— Եթե չէ օգտում, դեթ, հանգստություն է բերում: Կան դեղեր, որոնք չեն բուժում սուր ցավ պատճառող հիվանդությունը, բայց առ ժամանակ թմրեցնում են սրա պատճառած կսկիծը: Հիվանդն այդպիսի դեղը հաճությամբ է ընդունում:

— Այդ մեկի միտքը չեմ հասկանում:

— Եվդ էլ կհասկացնեմ՝ Վեդունց Սարգսի կարծիքները շեղույց հետո:

Այսպես խոսակցելով մենք ավարտեցինք դարիվերը և մոտեցանք սոսինքրին: Դրանք հինավուրց ծառեր էին, թվով մի քանի հատ, որոնք իրարից անջատ բուսած էին գյուղի վրա իշխող այդ դարեվանդի վրա: Նրանց վիթխարի բունքը՝ բարձր ու գեղուկ էր բազուկներով և լայնատարած ոստերով՝ գրավել էին հարթավայրի մեծագույն մասը: Սաղարթախիտ ճյուղերի հովանին ծածկում էր ոչ միայն կանաչադարձ տափարակն ու դարեվանդի լանջերը, այլ և Վեդունց Սարգսի տունը, որ գտնվում էր հարթավայրի արեգընդդեմ կողմը և արտաքինով դանազանվում էր գյուղի հասարակ տներից: Նա առջևն ուներ ընդարձակ բակ, որի մի մասում զետեղված էին դոմն ու հորթանոցը, իսկ հետևից՝ պտղատու ծառերի մի պարտեզ, որ ռոտգվում էր լեռնալանջի կողմից իջնող մի առվակով:

— Ի՞նչ հրաշալի հովանոց է, ճիշտ որ Աստվածաշեն, — բացականչեց ընկերս և նստելով փոքրիկ կոճղի վրա, որ դրված էր սոսինքրից մինի տակ իբրև նստարան, հանեց զլիսարկը, ճակատի քրտինքը սրբելով, շարունակեց, — նրստի՛ր, բարեկամ, և բացատրիր ինձ թե՛ ինչու «անտառի լավ տանձը արջն է ուտում»:

— Ո՞ր տանձի և ո՞ր արջի մասին է խոսքը, — հարցրե՞
կա, նստելով նույնպես Դոճղի վրա:

— Ահա՛ այս սիրուն հովանոցի, որ արժանի էր գեղանի
մի իշխանուհու սեփականությունը լինելու, բայց որ վիճակ-
վել է մի ապուշ գյուղացու:

— Մի գեղանի իշխանուհու՞... այո՛, իրավունք ունիս, —
հարեցի ես ժպտալով, — և, անշուշտ, այնպիսի իշխանուհու,
որ լիներ նորատի, քնքուշ և գեղահասակ, գրավիչ դեմքով,
կախարդող աչքերով և միևնույն ժամանակ, անմեղձ ինչպես
հովտի շուշանը և կյանքով լի՝ ինչպես գարնան առավոտը...

— Դրանք արդեն ավելորդ մանրամասնություններ են:

— Հոգ չէ, լսի՛ր: Եվ այդ գեղեցկուհին ապրում է լինել
այստեղ՝ հոյակապ դղյակի մեջ, շրջապատված գեղանի նա-
ժիշտներով: Եվ մի գեղեցիկ օր, դու քո որսորդական հա-
գուստներդ հագած, որսորդի մախաղն ու հրացանը ռախդ,
որսկան շունը հետևիցդ ձգած՝ անսպաս կերպով հայտնվելի-
ս այստեղ:

— Կատակդ թող:

— Եվ տեսնեիր որ այս սոսիների հովանում, շքեղ գա-
հավորակի վրա՝ հանգստանում է դղյակի մանկամարդ տի-
րուհին և Մորփեսոսը իր քնաբեր թևերով նինջ է սփռել նրա
գեղանի աչքերին, իսկ լեռնից իջնող այս առվակը օրոր է եր-
գում նրա ականջին... Դու, իհարկե, իսկույն հիացմունքից
այլալված, ետ կքաշվեիր՝ այս բնի հետևը և գողունի հայաց-
քով դիտելով գեղեցկուհուն՝ քեզ դ. քեզ կասեիր. — «Յո՛, եթե
ես իրավունք ունենայի չոգել սրա առաջ և աղոթել»... Եվ
ապա մտածելով, որ դու այդ կարող ես անել, առանց գե-
ղեցկուհուց տեսնվելու և նրանից նախատվելու, կշոգեիր և
կաղոթեիր... Քո այդ վարմունքը, իհարկե, կզարմացներ քո
շանը և նա յուր այդ զգացմունքը արտահայտելու համար՝
կսկսեր հաչել: Այդ անսպաս ձայնից կզարթնեիր գեղեցկու-
հին և տեսնելով քեզ յուր առաջ ծնկաչոք, բարկացայտ ձայ-
նով կբացականչեր, — «Ո՞վ ես դու՝ հանդուգն արարած, որ
համարձակվում ես խանգարել իմ մենավոր հանգստությու-

նրա: Եվ մի ակնթարթում դուրս կթափվեին գոյակից նա-
թիշտներն ու ծառաները և պարանով կապկպելով քեզ, կա-
ռաջնորդեին դեպի գոյակի զնդանը...

— Լավ, բավական է:

— Սպասիր, վերջացնեմ:—Հետո, մի սիրուն օր, գե-
ղանի իշխանուհին յուր պարտիզում դբոսնելիս կլսեր, որ
մինը երգում է յուր զնդանում մի շատ տխուր, բայց հրա-
ջալի երգ: Նա հանկարծ կմտաբերեր բանտարկյալ որսորդին,
բերել կտար նրան յուր մոտ և մանրամասն հարցաքննելով՝
կիմանար որ դու շողել էիր իր առաջ ոչ թե իրեն անարգելու,
այլ անշտելու նպատակով: Ապա քո արկածներով լի ան-
ցյալի պատմությունը լսելով՝ կգորովներ քեզ վրա, կսիրա-
հարմեր և հետո ամուսնանալով՝ քեզ իր սրտի և գոյակի իշ-
խան կկարգեր:

— Ի՞նչու համար է այդ կատակը,—հարցրեց ընկերս,
այս անգամ արդեն մի քիչ բարկանալով:

— Նրա համար, որ դու և քեզ հետ էլ շատերն այն երի-
տասարդներից, որոնք, իրենց ասելով, գիշեր ու ցերեկ ժո-
ղովրդի ցավերը դարմանելու վրա են մտածում, որոնց մըշ-
տական զրույցը գիտության վերջի խոսքի, բարձր գաղա-
փարների և ազատ մտքերի համար է լինում, չեն կարողա-
նում հանդուրժել, երբ տեսնում են, որ խեղճ արջին մեկը
անտառում գտել է մի տանձ և ուտում է. չեն կարողանում
նրեւել, որ այդ սիրուն սոսիսները պատկանում լինին մի խեղճ
դյուղացու և ոչ թե մի գեղանի իշխանուհու կարծես, բա-
վական չէ, որ այդ իշխանուհի կոչվածները և՛ գեղեցիկ են,
և՛ հարուստ, և՛ բախտից գոբգոբված, դեռ նրանք պետք է
տիրեն նաև երկրադնդի բոլոր գեղեցիկ անկյուններին: Կա՞
տրոյոք այդ խոսքի մեջ խելք, արդարություն, կամ ազատ
մտածություն, որով սիրում եք դուք ամեն տեղ պարծնալ:

— Սպասի՛ր, բարեկամ, դու ասածս չհասկացար, ուս-
տի և իմ վերաբերմամբ արած դիտողությունդ անտեղի է: Ես,
իհարկե, միշտ կցանկանամ, որ երկրագնդի վրա գտնված
չավագույն անկյունները, պարարտ հողերը, պտղաբեր հո-

վիտները և այլն, պատկանեն միայն խեղճերին, հաւատա-
բրտինքով ապրողներին և ոչ թե բախտից երես առած մարդ-
կանց: Սակայն սոսիների մասին ասածս բացառիկ նշանա-
կություն ուներ, հետեւապես և դու ուրիշ կերպ պիտի հաս-
կանայիր: Ես ուզում էի ասել թե՛ որովհետեւ վեդունց Սար-
դիսը մի խաւարամիտ և ուսման ու Գիտութեան դեմ խոսող
ու գործող մարդ է, ուրեմն շարժե, որ այս գեղաւայրը պատ-
կանե նրան:

— Կամ, ենթադրենք թե այդպես է, հապա ինչո՞ւ չասա-
ցիր թե՛ լավ կլիներ, որ այս սոսիները պատկանեին մեր
հյուրընկալ Մուքիին, կամ մի ուրիշ, քո կարծիքով ավելի
ուսումնասեր գյուղացու, այլ ցանկացար, որ նա լինի մի գե-
ղանի իշխանուհու սեփականութեան:

— Ասացի հենց այնպես, առանց մտածելու:

— Ուրեմն ասել ես ավելի անկեղծորեն, քան կարող էիր
ասել՝ եթե մտածեիր: Առաջին դեպքում դու արտահայտել
ես քո իսկական զգացմունքը, մինչդեռ երկրորդ դեպքում
պիտի աշխատեիր վարագուրել այդ զգացմունքը և ասել այն՝
ինչ որ, առհասարակ, ընդունված է ասել՝ լուսամիտ և
ազատախոհ երեւալու համար:

— Սխալվում ես:

— Ինչ համար նշանակութեան ունի այն, ինչ որ ասա-
ցիր առանց մտածելու: Մի՛ աշխատիր արդարանալ: Դրանով
միայն ծանրացնում ես հանցանքդ: Թե՛ դու և թե՛ նրանք,
որոնք հրապարակն աղմկում են արդարութեան և ազատա-
մտութեան անունով, ստում են միշտ ու կեղծում: Եվ դուք
մեղավոր չեք: Մի ժողովուրդ, որ մոտ հազար տարի ապրել
է ստրկական կյանքով, չի կարող ծնել այնպիսի որդիք,
որոնք ազատ մտածելու հետ միասին կարողանային, նաեւ,
ազատ գործել: Ազատամտութեան գլխավոր հատկանիշն այն
է, որ, նախ՝ ներողամիտ աչքով նայես ընկերոջդ թերութեան
ու սխալանքների վրա, երկրորդ՝ ցանկանաս որ նա ևս վա-
յելե ա՛յն բարիքները, ինչ որ դու վայելում ես, կամ կցան-
կանայիր վայելել, և երրորդ՝ որ նրան էլ իրավունք տաս

խոսելու կամ գործելու այնպես, ինչպես որ դու ես խոսում
կամ գործում: Բայց ձեզանից քանիսի՞ մեջ կարելի է գտնել
այս օրինակ աղատամտություն: Թուրքը մի առած ունի, որ
ասում է՝ «կաթի հետ մտածը՝ հոգու հետ դուրս կգա»: Այս
ճշմարտության մենք հանդիպում ենք ամեն քայլափոխում.
Թե ինչպե՞ս, բացատրեմ:—Մեր խոսքն ու գործը, առհասա-
րակ, չեն հարմարում իրար: Խոսքն առաքինական է, գործը՝
մոլեկան: Ներքող ենք կարդում աղատամտության և արդա-
րության համար, բայց առանց խղճահարվելու բռնանում մեր
մրցակցի վրա և կամ ընկերի իրավունքը հափշտակում: Դըր-
վատում ենք գուլթն ու բարեգործությունը, և, սակայն, առանց
ամաչելու, հանում մեր եղբոր վերջին շապիկը, առարկելով
թե՛ դա մեզ է պատկանում: Ինչո՞ւ է այս այսպես: Նրա հա-
մար, որ «կաթի հետ» միասին ստրկության, բռնության և
անարդարության շատ սաղմեր են մտել մեր արյան մեջ և
նրանք միայն մեր «հոգու հետ պիտի դուրս գան»:

— Դու չափազանցում ես:

— Չեմ չափազանցում, այլ ասում եմ ճշմարտությունը:
Եվ այդ դեպքումն էլ, ինչպես ասացի, անպայման չեմ մե-
ղադրում ոչ քեզ, ոչ քո նմաններին: Իզուր է աշխարհը հայ-
հոյում հրեաներին, թե նրանք չեն պարապում ծանր աշխա-
տանքով, թե նրանք երկչոտ են, խաբող, վաշխառու և այլն:
Այդ հո իրենք չե՞ն այդպես արել իրենց, այլ աշխարհի բռն-
նապետությունը: Եթե այսօրվա հրեան, որի նախահայրերը,
ըստ Մաքս Նորդաուի, «շիտակ են եղել և հպարտ», փախ-
չում է աշխատանքից, այդ նրա համար է, որ նրա երակնե-
րում դեռ վազում է եգիպտացվոց աղյուսե գործարաններում
չարաչար աշխատող հրեայի արյունը: Եթե նա ստում է ու
թաքցնում, այդ նրա համար է, որ հրեական արունները խեղ-
դող Փարավոնի և Երուսաղեմի գերյալներն այրող նաբու-
գոդոնոսորի ներշնչած սարսափը դեռ հալածում է նրան:
Եթե նա խնամում և պինդ է բռնում ոսկու քսակը, այդ նրա
համար է, որ նույն ոսկու զորովյա՞մբ հին բռնակալների
կատաղությունը սեղմող և խարուկահանդեսների կրակը մա-

բող հրեաների հոգիները դեռ շշնջում են այսօրվա հրեայի անանջին թե՛ «ոսկու մեջ է միայն քո փրկութիւնը»: Այս տեսակետից էլ կարող ենք նայել մեր բարոյական շատ թուլութիւնների վրա: Եթե իրավ է, որ դարերի ընթացքում մեր հայրերն ու պապերը հեծել են անլուր բռնութիւնների տակ և նրանց թոռներն ու թոռնորդները շարունակ ծառայել անիրաւութեամբ ու անարդարութեամբ իշխող բռնակալների կամքին, ինչո՞ւ պիտի զարմանանք, թե նրանց որդիներից մինք, թեկուղ Պետրոս Մինարյան անունով, այնքան մեծ նշանակութիւն տա իշխանին, կամ իշխանուհուն, որ մինչև անգամ ցանկանա վեդունց Սարգսի սոսիները հատկացնել նրանց:

— Եթե իմանամ թե իմ մեջ խոսել է ստրկամտութեան հոգին, հուսահատութիւնից ինձ կսպանեմ:

— Ինչո՞ւ ես հուսահատվում, դու հո մենակ չես, քեզ նման հաղարարները կան: Բացի այդ ես քեզ կարող եմ մխիթարել նաև մի ուրիշ բացատրութեամբ: Այդ այն է, որ մարդ արարածը, որքան էլ որ զարգանում է և գիտութեան լուսով լուսավորվում է, այսուամենայնիւ, նա իր մեջ դեռ կրում է բնազդներն այն հին մարդի, որը վայրենութեան դարեշրջաններում ապրելով՝ վախենում էր փայլակից ու որոտից, որ ստեղծում էր յուր համար գերբնական և անտեսանելի ուժեր ու նրանց երկրպագում ու զոհում: Այն ժամանակներից սկսած մարդը սովորել է հպատակել գերազանց ուժին և նրա վրա նայել հիացմունքով: Այդ հպատակութեան ու հիացման մեջ նա գտնութիւն է գտնում և շատ տկարամիտներ, մինչև անգամ, անհանգստանում են, երբ տիրող կամ բռնացող ուժը վերանում է մեջտեղից: Այդ առաջ է գալիս նրանից, որ տկարամիտը վախենում է թե՛ մի գուցե ազնվատոհմ գազանի տեղը բռնե իրեն հավասար մի ոշխար... Ես տեսել եմ զարգացած և ինքն իրեն ազատախոհ համարող մարդ, որ դառնացել ու սրտմտել էր՝ իմանալով, որ սեփական աշխատասիրութեամբ հառաջադիմող անտոհմիկ մի գավառացի գնել է Թիֆլիզում՝ անհաշիվ շուկութեամբ հոր

գույքը վատնող մի իշխանի կալվածքը: Նա սրտմտում էր ոչ թե նրա համար, որ իշխանը շվայտ էր կամ անառակ, այլ նրա՝ համար, որ անտոհմիկ գավառացին տիրում է իշխանական կալվածքին: Ուրեմն զարգացած մարդը չէր մեծագրում աշխատասիրությունն ու գործունեությունը, որովհետև նա ասդ տեսնում էր անտոհմիկ գավառացու մեջ. չէր էլ դարչում անառակությունից ու շվայտությունից, որովհետև դա յուր աչքում մեծ համարվող իշխանի ունակությունն էր: Այսպիսով ուրեմն, այդ զարգացած մարդու մեջ միաժամանակ գործում էին՝ թե նախկին վայրենի ստրկական բնազդը և թե՛ գոհճիկ նախանձը, որը թույլ չէր տալիս նրան ծագումով իրեն հավասար գավառացուն տեսնել իշխանական կալվածքի տեր: Այս տեսակետով էլ ես բացատրում եմ քո արտահայտած ցանկության միտքը:

Պետրոսը լուռ էր և չէր պատասխանում: Նա, երևի, որոշում էր իմ ասածները՝ նրանց մեջ հերքելի կետեր գտնելու համար: Բայց երբ ես հարցրի—համաձայն ես ինձ հետ թե՛ ոչ, նա պատասխանեց.

— Քո ենթադրությունները վիճելի կետեր չառ ունին, բայց որպեսզի մեր խոսքը չերկարի, ես առարկություն չեմ անում, այդ մասին կխոսենք ուրիշ ժամանակ: Այժմ դեռ այցելենք սոսիսների տիրոջը:

Այս ասելով՝ նա վերկացավ տեղից: Ես ևս հետևեցի նրան:

Դ

Վերջինս բազմաժամանակով մենք ոչ ոքի չպատահեցանք: Այդտեղ լուսություն էր տիրում: Եթե գոմի դրան մոտ կապած ուլը շիններ, որը թե՛ առջև թափած խոտը ուտում և թե՛ մեղ էր նայում, այլ և պառավ, ուժաղուրկ շունը, որ սրահի շքաբանից կշնելով՝ մի երկու բերան ծուլաբար հաչեց և ապա նորեն բակի մեջ ընկած հին սալի տակը մտավ, մենք կկարծեինք թե այս տան մեջ կենդանի շունը չկա: Բոլոր նշաններից երևում էր, որ մի օր այդ հարկը շեն ու փարթամ է

եղել, որովհետեւ բացի շքեղ սոսիւներէից, որոնք նրա բակի մի մասն էին բռնում, տունն էլ, ըստ ինքցան, գրավում էր ընդարձակ տեղ և շինված էր հարուստ գյուղացու ճաշակով։ Նա բաղկացած էր մի մեծ, բարձրաշեն օղալից և երկու ուրիշ, նույնպէս բարձրադիր սենյակներից։ Նրանց մեջտեղում գտնվում էր ընդարձակ, սյունազարդ սրահ։ Վերջինի սյուները տաշված էին կաղնու հաստ գերաններից և ունեին, մինչև անգամ, խոյակներ, որոնք թեպետ ծխից ու հոսքից չէին սևեցած, այսուամենայնիւ, իրենց վրա կրում էին հյուանի ձեռքերի ճարտարութեան նշաններ, այն է՝ զանազան քանդակներ, որոնք ներկայացնում էին կենդանիներ, բույսեր և այլ նկարներ։ Բակի, գոմի և հորթանոցի ընդարձակութիւնը ցույց էին տալիս, որ այդ տունն ունեցել է մի օր բազմաթիւ անասուններ։ Իսկ թոնդրատան տնից հեռու գտնվելը, արդեն ապացուց էր, որ Վեդունք շեն օջախ լինելով միշտ ունեցել են հյուերեր, որոնց ծխից ազատ պահելու համար թոնիրը ոչ թե ուրիշների պէս տան սրահում, այլ բակի մի անկյունումն են դետեղել։ Չնայելով այս բոլորին, այսուամենայնիւ, երևում էր ոչ միայն նախկին կյանքը չէր եղում այդ տան մեջ, այլ և մի ավերիչ ձեռք ծանրացել է նրա վրա։ Որովհետեւ տան կտուրը մի կողմից արդեն ծովել էր, իսկ բաշերի հողը մի քանի տեղ թափվել։ Երկու սենյակների պատուհանները մեծ մասամբ ապակիներից զուրկ՝ ծածկված էին ձեթած թղթով, գոմի դուռը կրնկահան եղած՝ ընկած էր պատի տակ, իսկ հորթանոցը, մինչև անգամ, զուրկ էր այդ բանից։

— Այստեղ մարդ չէ երևում, վերադառնանք,—ասացի ընկերոջս։

— Չէ, թող մի անգամ էլ հնչակը քաշենք, գուցե մեկը երևա,—պատասխանեց նա։

— Հնչակը ո՞րն է,—հարցրի ես զարմանալով։

— Գյուղացու հնչակը չգիտե՞ս, սա է, ա՛յ, տես ինչպէս լավ է հնչում։ Այս ասելով նա գետնից մի քար վերցրեց և նետեց սայլի տակ պառկած շան վրա։ Վերջինս վերկացավ

տեղից և այս անգամ սկսավ հաշիկ ավելի աշխուժով: Մի քանի րոպեից, արդարեւ, օդալի դուռը բացվեցավ և այդ տեղից դուրս եկավ աղքատ հագնված մի պառավ, որն հուշիկ հառաջանալով, մոտեցավ ու կանգնեց սրահի սյունների մեջ տեղը: Սա մոտ վաթսուոն տարեկան կին էր, միջահասակ ու վտիտ մարմնով, խորշումած երեսով, կկոցված աչքերով՝ բայց դեմքի բարի ու միամիտ արտահայտությամբ:

Տեսնելով մեզ բակում, նա ձախ ձեռքով հովանի արավ աչքերին՝ կարծես, աշխատելով ճանաչել մեզ և ապա հարցրեց.

— Ո՞ւմ եք ուղում:

— Վեդունց Սարգսի տունը սա՞ է,— հարցրի ես, իբր չճանաչելով:

— Հա, էս ա,— պատասխանեց պառավը:

— Սարգիս-ապերը տա՞նն է:

— Հրեն բախշումը (պարտեզ) ծառի տակ բնում (փորում) ա:

— Բախշան ո՞րտեղից գնանք,— հարցրի ես:

— Ա՛յ, կյումի կողքով վեր անցեք, դուռն ընտի ա,— հայտնեց պառավը:

Հազիվ թե մենք շուռ եկանք, նա ավելացրեց.— ամոթ չըլի հարցնիլը, դուք հո՞ւմ եք:

— Օտար մարդիկ ենք, եկել ենք ձեր գյուղը տեսնելու,— ասացի ես:

— Բա ո՞րդիան եք գալի,— հետաքրքրվեց նա:

— Շատ հեռու տեղից,— պատասխանեցի ես:

— Էլ հա, հո աշխարհի էն ճնդիցը չեք գալի (ծայրիցը), մին ասեցեք տեսամ, ո՞ր շհարից եք:

— Ես Թիֆլիզից եմ գալի, իսկ իմ այս ընկերը՝ Մոսկվայից:

— Դու Թիֆլիզից ես գալի. վա՛յ քե մատաղ ըլեմ, բա խի՞ շուռ չես ասում... Այս խոսքերով պառավը մոտեցավ և ձեռքը տալով ինձ՝ ողջունեց այնպես սիրով, որ ասես թե, յուր քեռորդուն, կամ որեւէ հարազատին էր պատահել և ապա

հարցրեց.—Մի ասա՛, քե մատաղ, մեր վանուն էլ (Հովհան-
նեսին) տեսա՛ր:

— Ձեր վանո՞ւն... կներես, նա՛նի, չեմ ճանաչում,—
ասացի:

→ Ճնաչում չե՞ս... բա մեր վանուն արարած աշխարհ
ճնաչում ա, էդ ո՞նց ա որ դու ճնաչում չես:

— Ո՞րտեղ է լինում:

— Սուդումն ա ըլում, քե մատաղ, ատվակատ ա, գո-
ղերին ու մարդասպաններին նա ա Սիբիրից աղատում: Դու
խի՞ չես ճնաչում:

Պառավի վերջին տեղեկությունը օգնեց հիշողությանս:

— Այո՛, այո՛, ճանաչում եմ, այնպեղ նրան Վեդով են
ասում:

— Հա, քե մատաղ, ո՞նց ա, սաղ, սալա՞մաթ ա:

— Տեսել եմ, նա՛նի, շատ առողջ է, միամիտ եղիր,—
ապահովվացրի պառավին:

— Մատաղ ըլեմ քու աչքերին, էս ա հինգ տարի ա,
երեսը տեսել չեմ... քոռանա ինձ նման մերը,—ասաց պա-
ռավն ու լացակումեց:

— Ինչո՞ւ չես տեսել, այստեղ չի՞ գալիս,—հարցրեց
Պետրոսը:

— Ձէ, քե մատաղ, գալիս չի: Ասում է գամ գեղումն
ի՞նչ շինեմ: Ասում եմ, որդի, ե՛կ, կողքիս նստիր, սկի բան
մի շինիլ. եկ որ ամեն օր էրեսդ տեսնեմ, բոյիդ բուսաթիդ
յաշեմ... Ախար աչքումս մաղ ա կանաչել, որ քե էդ օրին եմ
հասցրել... Ասում ա, նա՛նի, ասիլ մի, էդ ըլելու բան չի...

Վերջին խոսքերի հետ՝ արտասուքի կաթիլները գլորվե-
ցան պառավի խորշոմած դեմքի վրա: Նա գլխափաթաթի
ծայրով աչքերը սրբեց:

— Ինչո՞ւ ես լաց լինում, նա՛նի, որդիդ, փառք ասածո,
ողջ առողջ է, գործն էլ հաջողակ, քո ուզածն էլ այդ պիտի
լինի,—սիրտ տվի ես պառավին:

— Հա, քե մատաղ, բա ի՞նչ ա. որտեղ ըլում ա ըլի,
թաքի (միայն թե) սաղ ըլի... Ի՞նչ անեմ թե ես ըստի իրա

կարոտը քաշում եմ... պատասխանեց պառավը, աշխատելով յուր վիշտը ծածկել: Բայց մի փոքր հետո ավելացրեց.— Շատ վախտ ա դիր չենք ստացել, աստված պահի քե, որ իմ վանուցը խեղ խաբար (բարի լուր) բերիր... Ապա տեսնելով, որ ընկերս շարժվում է դեպի առաջ, ասաց,—կուգե՞ք, ըստի էլվանումը նստեցեք, ես գնամ մեր հալեորին կանչեմ:

— Չէ, նա՛նի, մի՛ նեղանար, մենք ինքներս կերթանք, ձեր բախշեն էլ կտեսնենք,—ասացի ես և ողջունելով պառավին, առաջ անցա Պետրոսի հետ:

— Այս ի՞նչ հանելուկ է,—հարցրեց վերջինս, երբ մենք հեռացանք:—Այս մարդը Տեր-Մակուչին խորհուրդ է տալիս անուառմ թողնել իր շորս որդիներին, մինչդեռ ինքն յուր որդուն բարձր կրթություն է տվել և փաստաբան շինել:

— Այդ հանելուկը լուծելու համար մենք պիտի մի փոքր էլ համբերենք՝ ծերունուն լսենք,—պատասխանեցի ես:

Պետրոսը ոչինչ չխոսաց և մենք միասին պարտեզ մտանք:

Դա մի ընդարձակ տարածություն էր, որի մեծ մասը ծածկում էին մի քանի շարք պտղատու ծառեր, ա՛յն է, խնձորենիներ, տանձենիներ, սալորենիներ և սերկևիլներ, ամենքն էլ, գրեթե, պտուղներով ծանրաբեռնված:

Պարտեզի վերջում մի մարդ, գլուխը կապույտ թաշկի-նակով կապած՝ փորում էր կիսաշոր մի դեղձենու շուրջը:

— Անշուշտ սա՛ է Վեդունց Սարգիսը,—ասացի ես Պետրոսին և նրա հետ միասին առաջացա դեպի նրան:

Սա հաղթանդամ, բարձրահասակ, բայց մի փոքր կորագամակ ծերունի էր, մոտավորապես յոթանասուն տարեկան: Թաշկինակով կապած գլխի շուրջը մազ չէր երևում, բայց ընչացքն ու կարճ մորուքը բոլորովին ճերմակ էին: Նրա դեմքի արտահայտությունը խիստ էր, բայց ոչ չար, իսկ աչքերը, թեպետ ծածկված թավամազ հոնքերով, սակայն ցուլացնում էին խելք և բարություն: Նա հագած էր կոշտ կտավե շապիկ՝ կապույտ ն ա ջ ու լ ի օձիքով, իսկ դրա վրայից սև դ ա դ ա ք ե մի հնամաշ ա ռ խ ա լ ու խ: Վարտիքը, որ

կարած էր գյուղում գործված բրդի շալից, ունեւր նույնպէս մի քանի կարկատան և սրունքների մոտ սեղմված էր սև տոլաղներով: Ոտքերին ամրացրած էին հասարակ կաշվի տրեխներ, իսկ մեջքը սեղմած սև կտավի մի գոտիով:

Նշմարելով մեզ մի քանի քայլ հեռավորության վրա, նա իսկույն գործելուց դադարեց և բահը դնդձենու բնին հենելով՝ առաջացավ դեպի մեզ:

— Բարի աջողում, Սարգիս ապեր,—ասացի ես առաջին անգամ, և մոտենալով, ձեռքս պարզեցի դեպի ծերունին:

— Ա՛յ, աստծո բարին. բարով եք եկել,—պատասխանեց նա ժպտալով և յուր կոշտ աջով մեր ձեռքը թոթլելուց հետո շարունակեց,—հավատաս (երեկ), դուք եք Մհարանց Մուքու ղոնաղները:

Ամբողջ գյուղն արդեն դիտեր, որ մի օր առաջ հյուրեր են եկել Մհարենց Մուքու տունը, և մեզ, ահա՛, այդ անունով էր ընդունում ծերունին:

— Այո՛, Սարգիս ապեր, մենք ենք:

— Բարով եք եկել, հազար բարով, կլի որ լավ բանի հմար ըլեք եկած, աստոծ աջողի:

— Մի առանձին բան չունինք, հենց ման գալու համար ենք եկել:

— Ինչ որ ա, բարի ըլի: Աշխարի շառն (չարն) էնքան շատացել ա, որ մարդ ջուր խմելու հմար էլ թե տեղիցը վեր կենա, պտի աստոծ կանչի, որ բարի ըլի: Ձեզանից ո՞րն ա Մինարենց Ակոբի տղեն:

— Ին եմ,—պատասխանեց Պետրոսը:

— Հա՛, քու հերը լավ մարդ ա, լավ էլ հայ ա. դադրը (երախտիքը) դիտո՞ւմ ես, պատի՞վ ես տալի:

— Ինչպե՞ս կարող եմ պատիվ չտալ, քանի որ նա իմ հայրն է:

— Ի՞նչ դիտամ, էս այամումը ըսկի որդին հորը ճանչում չի: Էդ շլապեն ում գլխին տեսնում եմ, հենց դիտում եմ հոր տանից ջուղա ընկած (տարագիր եղած) ա:

— Զէ, ես ծնողներիս շատ եմ սիրում և հենց նրանց տեսնելու համար է, որ Մոսկվայից վեր եմ կացել եկել:

— Հա՞, որ ըտենց ա, շատ ապրես, աստոժ պահի քեզ. բարի ժառանգ ըլես.— օրհնեց ծերունին և ապա դառնալով ինձ հարցրեց,— կբաղշես, քե ճնաշում չեմ. դու ումա՞նցից ես (որոնցից):

— Ես էլ տեր Օվանեսի թոռն եմ,— պատասխանեցի ես:

— Աստուորի տղե՞ն:

— Այո՛:

— Դե շուտ ասա՛, հեր օրհնած, ախար քու ողորմած հոգի հերը իմ տան լավ բարեկամն ա լել, առանց իրար թիքա չենք կտրել: Քանի՞-քանի անգամ էս բախշումը նստել, քեֆ ենք արել, քանի՞ անգամ մեր շինարուցը տակին զուռնա դալալով մարաքա ենք սարքել... Օղորմի քո հոգուն, Աստուոր... ասում էր, ա, Սարգիս, էս շնարիքը, որ քունն ա, լավ կլի որ տանդ գլխին մին առած (հարկ) էլ շինես ու առաջը լեն ու բոլ մի թախտապանդ (պատշգամ), ընենց ըլի որ շնարուցը ճղները կռանան թախտապանդի վրեն շուք անեն: Էն շախը (ժամանակ), ասում էր, տունդ ամարաթի (պալատի) նման մի բան կդառնա, հենց որ թախտապանդին նստես էն սարերին մտիկ տաս, յա չէ սարինն (զովը) ընկած վախտը ընտի մի ստաքան չայ խմես, հենց կիմանաս թե դրախտումն ես:

— Եվ իրավ լավ է ասել, մեզ էլ հենց այսօր ձեր չինարիքն են բերել այստեղ: Ափսոս չէ՞, որ այդ գեղեցիկ ծառերի առաջ դուք երկհարկանի մի տուն չունի՞ք,— հարեցի ես:

Ծերունին նայեց ինձ վրա քննական հայացքով, կարծես ստուգելու համար թե՛ արդյոք յուր սիրտը ցավեցնելու համար ասացի այս խոսքերը: Բայց ես, իհարկե, ասել էի միամտաբար, առանց իմ խոսքերին մի առանձին նշանակություն տալու: Սակայն հետո իմացա, որ գրանք ծերունու սիրտը խոցած պիտի լինեին:

— Լավ ես ասում, որդի, Լավ կ'եր որ շինի, ամա ք'նչ անես որ...

— Հա՛, ինչո՞ւ չի նեցիր:

Ծերունին փոխանակ պատասխանելու նայեց յուր շուրջը, ապա դառնալով մեզ՝ ասաց.

— Էս խի՞ ենք ըստի կաղնել, զնանք էյվանումը թախտի վրեն նստենք, եղո կխոսանք: Կբաշխեք, մարդ որ ծերանում ա, մարիֆաթով (քաշաքավարությամբ) ժած դալն էլ ա մոռանում... զնանք, ըսենց կաղնած կնեղանաք:

— Չէ, Սարգիս ապեր, ալստեղ ավելի Լավ է, ա՛յ, ալս սիրուն ծառի տակը կնստենք,—ասացի ես:

— Լավ, որ ըսենց ա, թող մի խալի՛շա բերեն... Ախջի հե՛յ, ա՛ Սամվուլ, մի խալի՛շա դրկի ըստեղ,—ծայն տվալ ծերունին դեպի տան կողմը:

Մի քանի ըուպից հետո, մի փոքրիկ, ազբատ հագնված աղջիկ, մի հին գորգ քաշ տալով բերալ փռեց ծերունու ցույց տված տեղը: Վերջինի հրավերով մենք նստանք գորգի վրա:

— Հա, ասում ես թե՛ խի՞ չի նեցիր,—շարունակեց ծերունին ընդհատված խոսակցությունը,—Լավ ես ասում, որդի, որ շինած ըլկի, հմի էս ա որ եկել եք, կտանի ու կնքստացնի ձեզ էն հովահար թախտապանդումը ու մի թիքա հաց կդնի առաջներիդ... ամա դե կարացի ոչ...

— Երեկ փող չունեիք,—հարցրեց Պետրոսը:

— Փո՞ղ... ընչի՞ չունեի, փող էնքան ունեի, որ մի ատաժ չէ, երկուս էլ կշինեի:

— Հապա, ինչո՞ւ չի նեցիր,—հետաքրքրվեցա ես:

— Նոյի ագռավը չթողեց, որդի, Նոյի ագռավը:

— Նոյի ագռա՞վը:

— Հա՛:

— Ո՞րն է Նոյի ագռավը,—հարցրի ես դարձանալով:

— Նոյի ագռավը գիտում չե՞ս որն ա:

— Ոչ:

— Բաս դու սկի հուսումնարանում կարդացել չե՞ս:

— Կարդացել եմ:

— Դե, էնա վարժապետը ասած կըլի թե հո՞վ ա նոյն ազգամբ, էլ խի՞ ես ասում դիտում չես:

— Զրհեղեղի՞ ժամանակի նոյի ազգամբ ես ասում:

— Հա՛, բա էլ ուրիշ ի՞նչ նոյի ազգամբ կա:

— Ա՛յն ազգամբ է, որ չի թողել քեզ տունդ շինելո՞ւ:

— Հա՛, հենց համին (խակ և խակ) էն ազգամբ:

Ես դժվարությամբ էի ծիծաղս զսպում, իսկ Պետրոսը արգեն քահ քահ ծիծաղում էր:

— Խի՞ ես ծիծաղում, որդի, — հարցրեց ծերունին ընկերիս:

— Հապա ի՞նչ անեմ, որ չծիծաղեմ. ասում ես նոյի ազգամբ չի թողել, որ տունդ շինես: Առաջինը՝ ազգամբ ո՞նց կարող է արգելել քեզ քո տունը շինելու, երկրորդ՝ նոյի ազգամբ մինչև այսօր ապրո՞ւմ է, որ քեզ արգելի:

— Բաս չի՞ ապրում:

— Իհարկե, ո՛չ:

Ծերունին ժպտաց: Սակայն նրա այդ ժպտի մեջ աչքի քան ծաղր կար ուղղված դեպի ընկերս, որ ես չկարողացա իմ հետաքրքրությունը զսպել:

— Բացատրի՛ր, աղաչում եմ, ի՞նչ ազգամբ է այդ, կամ ո՞ւմն ես դու ազգամբ անվանում, — խնդրեցի ես:

— Առաջ դու ինձ ասա՛, էդ ազգամբի պատմությունը գիտո՞ւմ ես, թե չէ:

— Ինչպե՞ս չէ:

— Դե պատմի՛ր:

— Ի՞նչ պատմեմ, ջրհեղեղի պատմությո՞ւնը:

— Չէ, էդ ես քեզանից լավ եմ իմանում: Չասես թե՛ Սարգիս ապերը գեղացի ա, զատ չի գիտալ: Վանքումը իրեք տարի կրդացել եմ, իրեք տարի է կեսդերություն (տիրացություն) եմ արել: Աստվածաշունչը էրկու անգամ անց եմ կացել (կարդացել եմ):

— Ուրեմն միայն ազգամբի պատմությո՞ւնն ես ուզում:

— Հա՛:

— Է՛հ, ես մեծ պատմություն չունի: Երբ նոյի տապա-

Նը Արարատ սարի վրա կանգնեց, այդ ժամանակից քառասուն օր անցած՝ Նոյը տապանի պատուհանը բացավ և դուրս թողեց ագռավին, որպեսզի իմանա՝ թե՞ ջրերը ցամաքե՞լ են, թե ոչ: Բայց ագռավը զնաց, ետ չդարձավ:

— Խաբար չրեցեց Նոյին:

— Այո՛:

— Բա խի՞ ետ չդարձավ:

— Հայտնի չէ. դրա համար աստվածաշնչումը բան չկա գրած:

— Գիտում եմ բան չկա գրած, ամա դու ի՞նչ ես փիքր անում, խի՞ ետ չեկավ:

— Ագռավը ծանրամարմին թռչուն է, երևի շատ թռչելուց հոգնելով՝ ընկավ ջրի մեջ ու խեղդվեցավ, — հարեց Պետրոսը:

— Հը՞... — ժպտաց ծերունին, — էդա ձեր հուսումնարանումը ըդենց խամ են թողնում ձեզ է՞, ագռավը խեղդվո՞ղ քանավար (գազան) ա:

— Ապա, ձեր կարծիքով, ինչո՞ւ չվերադարձավ, — հարցրի ես:

— Նրա համար, որ քերձերի գլխին, յա չէ, սարերի դռին մարդի, յա հեյլանի ջամդաք (գեշ) տեսավ, վրան ընկավ ու սկսեց լափիլը: Խի՞, ագռավը մտածելու էր թե ընտեղ տապանումը Նոյը, աչքը ջուր կտրած (ակնկառույց)՝ իրան ա ըսպասո՞ւմ:

— Կարելի է այդպես է:

— Ոչ թե կարելի ա, հենց դրոստ էս ա որ ասում եմ:

— Թող այդպես լինի, միայն ասա՝ տեսնենք այդ ագռավն ինչպե՞ս արգելեց քեզ քո տունը շինելու, — հարցրի ես:

— Ի՞նչպես արգելեց, մի քիչ մաջալ (միջոց) տու, ասեմ:

Այս խոսքերով ծերունին գլխի թաշկինակը հանեց և կոշտ ձեռքով ճաղատ գլուխը շոյելով ու զովացնելով՝ շարունակեց.

— Գիտո՞ւմ եք, ի՞նչ կա: Աշխարումս առանց ասածու

բան չի ըլլում, ըսկի տերէն էլ ծառիցը տափը չի ընկնում։
Հալբաթ էս էլ աստծու կամքն էր, որ ըսենց ըլաւ։

Ծերունին դարձյալ լռեց, ապա նորեն գլխի թաշկինակը
կապելով շարունակեց։

— Ինչ որ պտի պատմեմ, հնուց բան ա, կլի որ քսան-
հինգ տարի ըլի, յա չէ երսուն. էն չախը ես հլա բաբաթ (բա-
վական) ջահել ի։ Մի օր Օսեփ վարդապետը եկաւ մեր տուն։
Օսեփ վարդապետի անումը լսած կա՞ք. — հարցրեց ծերունին։

— Ոչ, — պատասխանեցի ես։

— Հա, լսած չեք ըլի, դուք ջահել եք։ Նրա մեռնիլը,
հաւատաս, տասը յա տասներկու տարի ըլի։ Աստոծ հոգին
լուսավորի. արդար մարթ էր, ասիլ (ազնիվ) հոգեւորական։
Վանքի վանահայրն էր. շուտ շուտ կգար մեր տուն. կնստինք
էս ծառերի շուքումը, զրից կանխնք։ Օղորմած հոգի քու հերն
էլ շատ կսիրեր նրան։ Էնա մի օր եկաւ տեսաւ, որ գերան-
ներ եմ բերել տվել, որ տախտակ քաշել տամ. գեղականի
հետ էլ խոսում եմ, որ քար ու կիր բերի։ — Ա Սարգիս, ասեց,
էդ ընչի՞ հմար ես թաղարիք (պատրաստութիւն) տեսնում։ —
Հայր սուրբ, ասեցի, ծառա եմ քե, ուզում եմ տանա գլուխը
շինել տալ։ Մեր աղա Ասատուրն էլ ա խորհուրդ տալի։ Ես
էլ տեսնում եմ, որ լավ կլլի։ Այստա ա որ էս լաշին (գեղու-
ղեշ) շնարուցը առաջին երկու ատաժանի մի տուն չըլի, որ
եկող գնացողը նրա հովհար թախտապանդումը նստի, մի
սհաթ էլ ա քեֆ քաշի։ Էս խոսքի մեջումը մեր Վանին հորթի
նդից վազելով՝ եկաւ որ մեր մոտիցը անց կենա՝ թե ինչ ա,
հորթի առաջը կտրի, բռնի ու վրեն նստի։ Էն չախը նա հլա
տասը տարեկան էր։ Էն ա հայր սուրբը բխի ձեռքը բռնեց
ու ասեց. — ա Սարգիս, գիտա՞ս ի՞նչ կա. տանդ գլուխը մի
շինիլ. ա՛յ, սրա գլուխը շինիլ։ Էն փողը որ խարջելու ես թե
ինչ ա տանդ վրան մի ատաժ ավելացնես, լաւն էն ա, որ
խարջես ու էս բխի գլխումը ուսում ու գիտութիւն մը տ-
ցնես։ — Ասեցի հայր սուրբ, բխին հո անուում չեմ թողնիլ.
մի քիչ վախտից եդը վանքը պտեմ ղրկիլ, որ լավ կարգաւ
աւմարցնես։ Վա՛յ ինձ, հենց գիտում ի թե՛ հայր սուրբը նրա

համար ա ասում, որ բեխին իրա մոտ զրկեմ, հինչ ա մեղա-
նե խեղճի (օգտվի): Ամա օղորմած հոգին պատասխանեց, —
ա Սաք, աւեց, ես ի՞նչ ուսում յա գիտութիւն ունեմ, որ դրան
ինչ տամ: Հրեն դարկի Թիֆլիս, գիմյազումը կարթի, լամ
հուսում ստանա: Ընդհան եզն էլ զրկի Մոսկով, յա չէ Պետրո-
պոլի, որ ունիվերս մտնի, ընտեղի մեծ հուսումն էլ աւնի,
փիլիսոփ դառնա: Էնչաղը կըգա, էս գեղի միջումը մին հատ
մարթ կըլի: Համ իրա ձեռովը տանդ գլուխ կշինի, համ էլ
միջումը հուսումնարան կբանա. խեղճ են էս գեղըցիքը, խա-
վար մնացել են, խավար էլ պտի մեռնեն. սրանց բեխեքը
կհամարի, ուսում կտա, ու մի քանի տարեն հտը սաղ գեղը
կլուսավորի: Էս բանը համ աստօռն դուր կգա, համ քան-
դին (մարդկանց): — Հայր սուրբն էս որ աւեց, խելքումս նըս-
տեց: Աւեցի, հայր սուրբ, լամ ես ասում. թող տանս գլուխը
հին մնա, ինձ հո՞վ ա տնադ անելու (ծաղրելու), թաք ըլի իմ
Վանուն գլուխը զարթարվի: Ասենք, ի՞նչ մեղքս ծածկեմ, ես
էլ հենց էն գլխիցը հուսումի ու գիտութեան գերի էի: Երբ մի
հուսումնական մարթ կգար մեր գեղը, ում տան էլ որ վեր
գար, կգնայի զոռով դռնադ կբերի մեզ մոտ, թե ինչ ա, աշ-
խարհի էն լամ լամ բաներիցը մին էրկու բերան խոսա,
լսենք, բան իմանանք: Մեր հայր սուրբը մի լամ Չամչյան
ունեի: Նրա համար շուտ շուտ վանք կգնայի, թե ինչ ա, կըշ-
տիս նստի, մին մին գլուխ կարդա: Էն Հայկի, Աբամի, յա չէ
Վարդան զորավարի լամ լամ պատմութիւնը, որ կլսի, հոգիս
կմխիթարվի: Շատ վախտ էլ սիրտս էն հանգի կլցնվի, որ
լաց կըլի, ու արտասուքս ջրի նման կթափվի: Ի՞նչ երկա-
րացնեմ, տեսա որ հայր սուրբի խորհուրդը լավն ա, վճռեցի
որ տանս շինութեանը թողամ ու բեխեն Թիֆլիզ զրկելու թա-
գարիքը տեսնամ: Եթ որ էս բանը մեր տնացուն (կնոջը)
ասեցի, քիչ մնաց, որ խեղճը խելքիցն ընկնի: Ի՞նչ լաց, ի՞նչ
շիվան, ի՞նչ գլուխ թակիլ: Ա մարդ, ասում ա, էդ խի՞ ըտենց
անաստոծ բան ես բռնում, բա մենք ճար ու ճրագ մի տղա
ունենք, էն ո՞նց վեր ունինք զրկենք զարիս տեղ ու մենք,
էրկու հոգի, մնանք ըստի բայդուշ. — ա կնիկ, ասում եմ,

ողին հո ծախում չենք, դրկում ենք, որ հուսում առնի, մարթ
դառնա ու էլ նոր եղ մեր օջախը լուսավորի: Ղորթ ա, էս
ասում ի, ամա մեր օղլուշադին (կնոջը) էլ ղնամիշ անիլ
(մեղադրել) չէր ըլիլ: Ախար աստոծ մեզ շորս բեխա էր տվել
ու էլ ետ իրեքին տարել, մին էդ էլ մնացել, որ գիփոման-
ցից պուճուրն (փոքրն) էր: Ի՞նչ մեր ըլեր, որ լսեր թե իրա
մինուճար բեխին ուզում են ձեռքը խլել, ջանը կրակը շը-
գցեր, որ տանեն: Կնիկարմատը, ղորթ ա, խելքը կարճ ա,
ամա սիրտը բարակ ա, բսենց ցավին դժար ա գիմանում:
Նրա համար լավ ա, որ իրա տղան սաղ սալամաթ իր աչքի
առաջը կանգնած ըլի, թեկուղ հենց շորան (հովիվ), յա հոր-
թարած ըլի, քանզի գնա, երկրե երկիր, հուսում առնի, յա
փիլիսոփա դառնա: Ամա դե ես տնացոց լաց ու շիվանին
մտիկ չարի. իմ թաղարիքը տեսա ու Վանին իմ ձեռքովը տա-
րա Քիֆլիզ, թափշուր արի (հանձնեցի) մեր կնքավորի տղին:
Նա էլ ընտեղ լավ վաճառական էր. ծանոթ բարեկամ ուներ,
բեխին պատրաստել տվավ, ու մի տարեն եղը գիմյազը
տվավ, որ բեխան գշեր-ցերեկ ընտեղ մնա, համ էլ կարթի:

«Էդ օրից դենը Վանին դառավ իմ դարդն ու ղեշիդը
(ցավն ու հոգսը), Ղորթ ա, բեխին սաղ սալամաթ թողեցի
եկա, ամա օր ու գշեր հենց նրա վրեն ի մտածում: Յարա՛բ,
ասում ի, բեխաս հո շմրսե՛ց, յա չհիվանդացա՛վ: Յարա՛բ
յադի (օտար) տանը բեխի սիրտը հո շկոտովե՛ց, Ես ո՞ր
մինն ասեմ. ինտան ենք էլի՞. մտածմունքը աստոծ մեզ ա
տվել: Ամա ինչ որ նրա մերն էր անում, բերանով ասվիլ
չի ըլի: Խեղճը ոչ գշերը քուն ուներ, ոչ ցերեկը դարար (հան-
գրտություն): Տափը, ասես, տեղ չէր տալի որ նստի. էն ա
ամեն մի ներս ու դուրս անելով ընենց էր ախ քաշում, որ
ասես ջիգարը պոկ ա գալու: Բեխի սիրած շունը, որ տես-
նում էր թե հոտոտելով դես ու դեն ա դնում, ասում էր.— ա
Ղաթար, Վանո՞ւն ես ման գալի, ըստի չի, քե մատաղ, էն ա
օխտը սարի քմակին, ասում էր ու լաց ըլում: Նախիրը որ
հանդումը եղանում էր, հորթերը բռանչում ին, ասում էր—
չա՛ն, յարար իմ բեխեն էլ ձեզ նման անմեր մնացած բռան-

չո՞ւմ ա, ու ձենը լսո՞ղ չկա... Եսի սր մտնում էր էս բախ-
չեն հու տեսնում ծառերը տանձ ու խնձորով լիքը, ասում
էր— ձեր աչքը քուռանա, էդ ո՞ւր եք ըղենց կանանչ կարմիր
լցվել, ճռնքոտել (ծանրաբեռնվել), ախար որ Վանին ըստի
չի՞, խի՞ չեք չորանում, վեր թափում: Խուլապա (վերջապես)
ես ո՞ր մի՞նն ասեմ: Շատ վախտ էլ ականջներս ծածկում ի
հու փախչում, ինչ ա՞ խեղճի լացն ու արտասուքը չտեսնեմ:
Գիտո՞ւմ եք, ծնող ըլիլը հեշտ բան չի. բխի տեր պտի
ըլեք, որ էս ցավը քաշեք հու իմանաք թե ի՞նչ դժար բան ա:
Ամա դե ես էլի դիմանում ի. բեսանց ըլցնում չի. հլա Սավ-
գյուլին էլ սիրտ ի տալի. ասում ի, ա՞ղջի, ըտենց վրովթալ
(մրմնջալ) մի: էս ա բխան հուսումը կպրծնի կգա. էնչա-
խը ուրախութիւնդ տաճանապատիկ կըլի: Ղորթ ա, հմի նեղու-
թին ես քաշում, ամա դե էն վախտը, ո՞ր տեսնես թե քո
տղեն գեղի միշումը մին հատ ա, ու դիպունանք նրա ղու-
լումն են (ծառայությունում) կանգնած, տեսնես որ սրանց
էլ հերերն ու մերերը նրա արևովն են երդում ուտում, սիրտդ
կփառավորվի, քաշած ցավերդ կմոռանաս...: Խեղճ կնիկը,
ղորթ ա, էս խոսքերով մին օր հանգստանում էր, ամա էլ
էգսը իրա ցավն իրա հետ էր:

Վերա էրկու ամառն էր գնում, որ մենք մեր օրերը
ըսենց դժվարութիւնով անց ինք կացնում: Մին օր վանքումը
Օսեփ հայր սուրբին տեսա: Հա՛, մոռացիլ ի ասեմ ձեզ, թե
էն օրից, որ Վանին տարել ի Թիֆլիզ, Հայր սուրբն իրա
ոտը մեր տանից կտրացրել էր: Չուն լսել էր, որ Սավգյուլն
ասել ա թե՝ «իմ բխին էդ սևազլուխը դարբութիւն դցեց. էլ
իմ աչքը դրան տեսնա ոչ»: Խեղճն էն ա սրա հմար էլ մեր
տուն չէր գալի: Էդ օրը, որ վանքում պտահեցի, ասեցի-
«Հայր սուրբ, մատաղ ըլիմ կարգիդ, ախր մեր տանեցին ինձ
դինջութին (հանգստություն) չի տալի, կարում չի դիմանա:
Չի՞ ըլի, որ Վանուն էլ եդ բերել տա՞նք»: Ասեց՝ ա Սաք,
խելքդ կորցրե՞ն ես, բա բխեն անջախ (հազիվ) ա հուսումի
վրեն տաքացել, բերում ես որ ի՞նչ անես, չորան պիտի շի-
նես: Ասեցի բա ո՞նց անենք, որ մոր սիրտը դիմանում չի:

Ասեց, հեր օրհնած, դե էն ա տարին իրեք ամիս պռազնիկ ա. խի՞ չեք էն վախտը բերել տալի: Ես էլ, ի՞նչ մեղքս ծածկեմ, պռազնիկի բանը սկի լսել չի: Ասացի, հայր սուրբ, պռազնիկը ի՞նչ բան ա: Ասեց, ըսենց, ըսենց, ըսենց: Վա՛յ աստծու խեր խաբարը քե, ասեցի, հայր սուրբ, բա էդ խի՞ մինչև հմի ասել չե՞ս: Դե շուտ մի գիր գրի մեր կնքավորենց տղին, որ բեխին զրկի: Էս որ ասում եմ, մայիսի միջումն էր: Էն ա հայր սուրբը, աստոծ հոգին լուսավորի, գիրը գրեց ու մի քսան օրից եղբ բեխան էկավ:

«Դե հմի դուք ըստեղ պտի ըլեիք, որ տեսնիք թե՛ մերը Ենց էր գնում տղի առաջը: Ըսկի մոռանալ չեմ: Իրիկվա շախն (գեմն) էր. նախիրը նոր էր հանդիցը էկել: Սավգյուլը կովկիթը ձեռին՝ Սոնա անումով մի սիրուն կով ունինք, նրա առաջը չոքած՝ կթում էր: Հենց որ չըլսեց որ բեխեն գալիս ա, կովկիթը ձեռեն վեր գցեց, ու գժի նման վազ տվալ:

— Սավգյուլ, Սավգյուլ, աղջի, էդ ո՞ւր ես վազ տալիս, բեխեն հլա հեռու ա, կանչեցի եղիցը, ամա լսեց ոչ: Աղջի, կացի ես էլ գամ, մենակ գնալ մի, բղավում ի եղիցը. ամա Սավգյուլի ականջումը որ թուի էլ տրաքեր լսելու չէր: Ճարս կտրեց, ես էլ վեր կացա ու եղիցը վազեցի: Գեղըցիք բանից բեխաբար (անգիտակ) կտրենբրիցը յա էյվաններիցը մտիկ են տալի մեզ ու արմանում: Հենց գիտում են թե՛ կնիկս պելացել (գժվել) տանիցը փախչում ա, ու ես էլ եղիցը վազում եմ որ բռնեմ: Էդ սհաթումն հո՞վ էր կանգնելու, թե ի՞նչ ա, նրանց բան հասկացնի: Ինչկի մին վերստաչալի. ըսենց իրար եղից վազ տվինք: Հենց էնա, էլի (հասարակաց) ճամփին հաս ու հաս ինք, որ թումբի եղիցը բեխան րեաց: Սավգյուլը, որ ինչկի էն՝ ղուշի նման թռչում էր հու ես եղիցը կարում չի հասնեմ, հմի որ բեխին տեսավ ո՞չ, ասեա Կեղն ու տեղը մեխվեց. «Վանի՛ ջա՛ն, բալա ջան, դու եկա՞ր, մայամ (ուրեմն) ես քե տենա՞լ պտի...» ասեց ու ծնկները թուլացած ճամփի միջումը չոքեց: Բեխան ձիի վրիցը թռավ, վազ տվավ, մորը ճտովն ընկավ: Էլ հո՞վ կարա պատմիլ թե ինչ էր անում ըստեղ մերը՝ տղին: «Վանի ջան, բալա ջան»

էր ասում ու գլխիցն ինչկէի ոտը պաշում, լիզլիզատում, թողում չէր, որ դռնիցը պուկ դա, թե ի՞նչ ա, մի հատ էլ ես խտտեմ (գրկեմ), էրեսիցը պաշեմ, որ սիրտս հովանա... Ուզում էր, ասես, սիրտն էն մնութին (րոպեին) ճղի ու րեխեն միշտմը գնի, յա չէ, աչքի լիսերն հանի, որ Վանու ոտի տակը գցի... Ի՞նչ երկարացնեմ, էս թահրով րեխին մեր կալանք, եկանք տուն:

Ծերունին լռեց: Ապա ձեռքը դեպի ճակատը տանելով՝ նորեն գլխակապը հանեց. ճաղատ գլուխը շոյեց և կրկին շարունակեց.

— Հմի դուք կասեք, էս հալւորը ի՞նչ ա ըսենց էրկենքարակ խոսում. մենք ուզեցինք որ Նոյի ազգամի բանն իմանանք, սա իրա տղի պատմությունն ա կցել:

— Չէ, պատմի՛ր, մենք սիրով լսում ենք,— ապահովացրի ես ծերունուն:

— Հա, ինչկիի հմի պատմեցի թե՛ ծնողն ի՞նչ ցավ ու կրակի մեջ ա ըլում, եփ իրա րեխին զարբութին ա ղրկում: Հմի էլ մի ուրիշ ցավ պատմեմ:— Քիչ առաջ եփ ընկերդ ասեց տունդ խի՞ չշինեցիր, կլի որ փող չունիր. ասեցի ինչի՞ չունի, փող էնքան ունեի, որ մինը չէ, էրկու էտաժ էլ կշինի, թե որ ուզի: Սրանով ուզում ի ասեմ թե՛ ես հարուստ եմ: Ամա դե գեղական հարստութիւնն ի՞նչ ա: Մին հազար, յա էրկու հազար մանեթ, որ ունենում ա, յա չէ մի քսան, էրսուն գլուխ տալար, մին պուճուր իւխի (ջոկ) ձի, մին քանի ուլախ (գրաստ), էն ա ասում են թե մեծ դովլաթի (հարստության) տեր ա: Ես էլ ըսենց հարուստ ի Եփ Օսեփ հայր սուրբն ասեց՝ փողդ խարջի րեխին ուսում տու, ես հենց գիտացի թե՛ իմ նաղդ (կանխիկ) փողը բաժական կլի գրան: Ասեցի էն լավ ա իմ Վանին հուսումնական ըլի, քանզի ես հազար, յա էրկու հազար մանեթի տեր: Փողը նրա գլխին մատաղ, իմ բազն ու բախշեն, իմ տունն ու ջրաղացը, իմ տալարն ու ձիանը, որ ինձ մնան, էն էլ ինձ հերիք ա: Ամա դե որ փողի ճնդիցը կցեցի ոչ խարջի՞լը—հեշտ բան չգիտաք գեղականի հմար տարին իրեք հարյուր մանեթ գիմյաղը փող

ղրկիլը,—էն ա տեսա, որ օխտը տարվա մեջ էլած փողս
 ձեռքես դուրս էկավ ու ես մնացի դարդակ: Էդ տարին Վանին
 գիմյազը պրծել էր: Գրեց թե, ա՛հ հեր, ինձ պտիմ օգնես, որ
 գնամ ունիվերս: Էս բանը ինձ փիքրի մեջ գցեց. ընդունր որ
 տեսնում ի թե օրս փիս տեղ ա մթնում: Գնացի վանահոր
 մոտ խորհուրդի: Հայր սուրբ, ասեցի, ախր ձեռիս փողը
 դուրս էկավ, բեխեն էլ գրում ա թե՛ ինձ ունիվերս ղրկի: Ես
 ի՞նչ անեմ: Ուղում եմ Վանին բերել տամ. բոլ ա (բավական
 է) որքան հուսում առավ: Հայր սուրբը, հախ աստծու (ճիշտն
 ասած) իմ ղուլը (կողմը) խոսաց:—Ա Սաք, ասեց, թե որ
 փող չունես, գիմյազի հուսումն էլ ա բավական, գրի թող
 դա: Էն ա, ես էլ գրեցի: Ամա դե Վանին թարսի ձին նստեց,
 էլ վեր չեկավ (հակառակվեց): «Ա հեր, գրում ա ինձ, դու
 մի բաղ ես տնկել, պահել, բջարել (մշակել), ծառերը
 հասցրել, մին ջուր տվել ես, մնացել ա մեկելը, որ բաղը
 հասնի, պտուղը քաղես: Հմի դու էդ ջուրը բեվախտ (անժա-
 մանակ) կտրում ես, պտուղը խակ թողնում, էդ աստոծ վեր
 չունիլ: Իմ ընկերները դիմ գնացին, ո՛րը Մոսկվա, ո՛րը
 Պետրպոլկ, մենակ ես եմ մնացել ձեռս ծոցումս, գլուխս
 քաշ: Եկ էդ բանը դու մի անիլ, իմ վիզը մի կտրիլ... Դե,
 ձեզ եմ հարցնում, մի հեր, որ իրա մին ու ճար բեխիցը
 ըսենց նամակ ստանա, ի՞նչ կանի:

— Ի հարկե, բոլոր էլած չեւածը կծախե, նրան կուղար-
 կե,—արագ պատասխանեց Պետրոսը:

— Հա՛, ապրես, ես էլ ըդենց արի: Ինչ որ ջեբումըս,
 յա սանդուխումս փող էր մնացել, էն հվաքեցի, ղրկեցի Վա-
 նուն, ասեցի, որդի, էս քե՛՛ ճնապարի խարջուխ, գնա՛, աս-
 տոծ քե հետ, հուսումի ու ապրուստի փողն էլ կղրկեմ: Սրա-
 նից եղը՝ հորենական մի թթի բաղ ունինք, էն ծախեցի քա-
 շալ Մոսու տղի վրեն ութ հարյուր մանեթի ու փողը յավաշ
 յավաշ ղրկեցի Վանուն: Էդ հերիք չարավ: Եդո մեր էս ջրի
 վրա մի ջաղաց ունինք, կլի որ տեսած ըլիք:

— Այո՛, տեսել ենք,—հաստատեցի ես:

— Հա, էն ջաղացը ծախեցի խոճա Մարութի վրեն չորս

հարյուր մանեթի ու փողն էլի դրկեցի Վանուն։ Սա էլ իմ քոռ բաղդիցը, ունիվերսի մի կլասսումը իրար վրա, էրկու տարի մնաց։ Գրում էր թե, միթոմ, վարժապետները փախլութին են արել (նախանձել էին), որ ինքն ընենց լավ կարթում ու ճգրու մին տարի ավելի ին պահել էն կլասսումը։ Ամադե, ուրիշներն էլ ասել ին մեր կնքավորենց տղին՝ թե Վանին մի նախշուն աղջկա սեր ա տվել, եղիցն ընկել, դես ու դեն ջուռ եկել, ու դրա համար ա կլասսումը մնացել։ Սուտն ուղորթը աստոծ ա իմանում, անջախ էս կա, որ էդ մին տարվա խաթրին՝ ջաղացի փողը քոռ ու փուշ էլավ (ոչնչացավ)։ Էն ա ջլիդ (բոլորովին) դայամիշ ի ըլել (հոգնել էի), գնացի հայր սուրբի մոտ, ասեցի. ա՛՛ վարդապետ, ախր էլ դիմանալու ուժ չունեմ, ի՞նչ անեմ։ Ասեց, ա՛՛ Սաք, շատին դմացել ես, քշին էլ դմաց, ձիանդ ծախի, եզներդ ծախի, փող հասցրու։ Դու սկի վախիլ մի, տղադ որ եդ դառնա, իրա սովորած թահրովը լավ բաղ էլ ա տնկելու, նոր դայդի (տեսակի) ջաղաց էլ ա շինելու, եզներդ ու ձիներդ էլ ա շատացնելու։ Ուսում առած տղան որ կա, նոյի աղավնին ա, որ ձիթենու շիվը բերանումն եդ ա գալիս ու բախտավորութենի խաբարը բերում ծնողին։ Ի՞նչ երկարացնեմ, հայր սուրբի խոսքերը սիրտ տվին ինձ, ես էլ կցեցի առաջ ձիաներիցս, վերջը եզներիցս մի մի ծախել ու փող դրկել Վանին։ Էն ա վերջին տարին էր. ամառը Վանին ամեն բան պտի վերջացնեն ու եդ դար գեղը։ Խոսք չկա, որ ես էլ օրեր եմ հմբարում (համարում) թե՛ եփ ա րեխեն եդ գալու, որ համ էս դժաբ հոգսիցը մեզ ազատի, համ էլ իրեն տենանք ու կարոտնիս առնենք։

— «Մին էլ էս ա մին դիր եմ ստանում թե՛ ա հեր, հուսումս վերջացրել պրծել եմ, ամա ըստեղ պարտք ունիմ, բաց չեն թողնում ինձ. որդիան որ ա, մին էրկու հարյուր մանեթ հասցրու, որ էս պարտքը թափեմ ու գամ։ Ղորթ ա, պարտքի անումը, որ լսեցի սիրտս շատ կոտրվեց, ամա դե ասեցի «դուշան աղլամազ» (ընկնողը լաց չի լինիլ), թող էս մինն էլ յոլա տանենք։ Գնացի Խոջա-Մարութից էրկու հարիր մա-

եւթ պարտք արի, թյումանին մի աբասի շահով (24%) ու մին ամիս ժամանակով: Էդ փողն էլ ղրկեցի Վանուն: Մըտքումս էլ ասում ի թե, էս ա ընխես կգա, համ էս պարտքը կտա, համ էլ իրա ծոացրած բաները կդրստի: Հենց գիտում ի թե՝ Վանին որ իրա հուսումովը գեղ մտնի, էն ա փողը երկընքիցը վեր ա թափվելու:

— «Անց կացավ մին ամիս, երկու ամիս, Վանուցը խաբար չկա: Մեծ փրփի մեջ ընկա: Յա՛րար էս ի՞նչ էլավ. Վանին ո՛րդի մնաց. չլի մի քամբախտութիւն պատահեց. յա չէ Պետրպոլկումը բռնեցին ընխիս, չուն ըսենց բաներ շատ ի լսել: Մի խոսքով՝ սիրտս ճաքում էր:

— «Մին էլ էս ա մի օր Վանիցը գիր եմ ստանում, գրում ա թե՝ ա՛՛հ եր, աչքդ լիս ըլի, էկել եմ Թիֆլիս ու մի սիրուն աղջկա հետ պսակվում եմ, հալի հալքաթ (անպատճառ) քու ու նանի օրհնությունը դուշի թիովը հասցրու ինձ:

«Ոնց որ մարդու գլխին մի թոփ տրաքի, ընենց էս խաբարը տրաքեց իմ գլխին ու ինձ շշմեցրեց: Սաղ մին քանի օր ես կնիկս ջիւզ պեկացել, ընկել ինք ըստեղերք, ոչ արածաներս ինք իմանում, ոչ շարածներս: Շատ մտածելուց ու փիքր անելուց եղը՝ վեր եմ կենում գրում տղիս թե՝ «ա՛՛ որդի, ախար հլա քու ինչ պսակվելու վախտն ա. հլա նոր ես հուսումդ վերջացրել, մին եկ քե տենենք, մեր կարոտն առնենք, մեր ցավերիցը խոսանք. ախար քու աքովն (հուսով) էլած չեկածս ծախել, պարտքի տակ եմ ընկել, եկ իմ ցավին մի ճար արա, էլ եդ գնա՛ պսակվիր»:

«Հմի դուք փիքր կանեք թե՝ գեղացին իրա տղին պսակում ա տասնհինգ, յա չէ տասնվեց տարումը. էս խի՞՞ Սաքի ապերը ուզում չէր, որ իրա քսանըշորս տարեկան տղեն պսակվի: Դրա մանին, դրուստն ասած, մին էն էր, որ ես Թիֆլիսի աղջկերանցից վախում ի. չուն դրանցից շատ բաներ ի լսել: Մտածում ի թե՝ չի՞ տղիս գլխից հանեն ու մին քոռ ու քաշալ զատ գլխին կապեն: Զահեւը, հո գիտա՛ք, քոռ կըլի. ասում ի ընենց ըլի՝ որ մինուճար տղիս անբախտ շահեն. մին էլ էն էր, որ գիտում ի Վանին Թիֆլիսում պսակ-

վիճուց եղբւ էլ մեզ մոտ չի գալու, վաթանն (հայրենիքն) էլ ա մտքիցը գցելու, հոր տունն էլ էս ցավին, գիտա՞ք, դմանալ չէր ըլիւ:

Բիմ գրին տղես պատասխանում ա թե՛ ա՛ հեր, էս աղջը-կանը Պետրպոլից եմ սեր տվել, ինչիլի հեղը չպահկվեմ՝ կարալ չեմ դեղը դալ. հալի հալքաթ քու օրհնութիւնը դրկի:

«Գրում եմ, ա՛ որդի, ախար մին ատես էլ ա՛ էդ ի՞նչ աղջիկ ա, ի՞նչ աղգի որդի ա. հա՛յ ա, ոո՛ւ ա, ջհո՛ւդ ա: Ախար, էս ո՞նց իմ օրհնութիւնը դրկեմ էն հարսին, որի էրեսը տեսել չեմ, ձենը լսել չեմ: Գրում ա թե՛—ա՛ հեր, խի՛ ես էդ բանը հարցնում. էս հո թուրքի, յա ջհուդի աղջիկ չեմ ուզիլու Գիտում չե՞ս, որ ուզածս քրիստոնի աղջիկ կլի՞: Ամա մի էրկու օր եղը մեր կնքավորենց աղեն գրում ա (չուն նրան էլ ի հարցրել), թե՛ ասիլ չես, Վանին պահկվում ա մի գլուքջու (վրացու) աղջկա հետ...»

«Հմի ձեզ եմ հարցնում, մին հեր, որ էս բանը լսի ի՞նչ կանի: Հը՞: Ամա ո՛ւր եմ հարցնում. դուք ի՞նչ գիտաք: Էն ա կցեցի գլխիս վա՛յ տալն ու ա՛խ ու վա՛շ անիլը: Ամա դե էլ ո՛ւր կհասնեի: Բանը բանից անցել էր:

— Ուրեմն քու օրհնութիւնը չուղարկեցիր,—հարցրի ես:

— Չէ, չղարկեցի: Ամա ինքը առանց դրան էլ պտակվել պրծել էր: Եղո էլ ինձ վրա ուռած, փքված գրում ա թե՛ «ա՛ հեր, դու որ քու օրհնութիւնը ինձ չղրկեցիր ու էս իշխան մարդկանց միջումն ինձ խալառակեցիր, էլ հորես գենը ես քու որդին չեմ»:

— Հետո դու ի՞նչ պատասխանեցիր:

— Ոչինչ: Մենակ էն արի, որ նրա գիրը վեր կալա, դնացի վանքը: Էն վախտը Օսեփ հայր սուրբը մեռել էր: Գնացի նրա գերեզմանի ռաջին շոգեցի, քարը համբուրեցի ու լաց ըլիւով ասեցի—«Օսեփ հայր սուրբ, լուս դառնաս դու հողովդ ու քարովդ. ախար դու ինձ ասեցիր, որ իմ Վանին Նոյի աղավնին ա, էս ա ձիթենու շիվը բերանում եդ ա գալու, որ բախտավորութենի խաբարը բերի ինձ. բա խի՛ ըտենց

չիլավ... ախր Վանին հմի նոյի ազուսն ա դառել, ջամգաքի վրեն նստել ա՝ ու էլ եդ շի գալի, սրա ճարն ի՞նչ կլինի...

Մերունին լռեց, կարծես, այլևս չկամենալով խոսել:

Բայց Պետրոսը, որ, բայտ երևույթին, չէր նկատում ծանրունու հուզմունքը, հարցրեց.

— Վերջը ինչպե՞ս եղավ. տղադ պսակվելուց հետո գյուղը չեկա՞վ:

— Նկավ հինգ տարուց եդը. կնիկն էլ բերավ, մի երեք էլ գյուրջու ճտեր հեդը:

— Հետո՞:

— Հետո՝ էլ ի՞նչ. մի տաս օր մնաց, սաքի (որպես թե) մեր խաթրը առնիլու հմար ու էլ եդ գնաց:

— Բայտ լսկի շհարցրի՞ր թե ինչո՞ւ է այդ աղջկա հետ պսակվել:

— Հարցրի, ասեց սրա հերը ընտի մեծ զուլուղում (պաշտոնի մեջ) ա, պսակվեցի որ ինձ էլ կռան տակը քաշի ու մենձ մարդկանց շարգը (շարքը) գցի:

— Այսուամենայնիվ, դու քո նպատակին հասել ես, տղիդ բարձր ուսում ես տվել՝ ու Թիֆլիսի նման քաղաքում հայտնի մարդկանց շարքը գցել՝ այդ էլ մեծ բան է,— նկատեց ընկիրս:

— Ա քե մատաղ, բա ես իմ էլած չէլածը փչացրել, Վանին հուսում եմ տվել, որ նա Թիֆլիսի՞ն պետք գա, խի՞ Թիֆլիզումը նրա նմանները քի՞չ կան. յա չէ իմ սիրաը շատ էր ցավում էդ բարբադի (քանդվածի) հմա՞ր... Ես իմ տղին հուսում եմ տվել, որ առաջ իմ օջախը շինի, իմ հանգած ճրագը վառի, իմ տունը հարս բերիլով՝ ինձ ու իմ պառավին ուրախացնի, եղն էլ իրա ուսումով էս խավար գեղը լուսավորի. մեր խեղճ ու հայվան շինականին կոռից, բեզառից ազատի... Թիֆլիսում Վանին թող հենց երկնքից հրեշտակ վեր բերի. ինձ ի՞նչ... հրեն, ո՞ր երկրում, որ լուսավոր, յա չէ փանդ ու փիլով (հնարադետ) մարդ կա, հենց դաա Թիֆլիս ա վազ տալի. դուք մեր էս խեղճ գեղի դարգը քաշեցեք, որ ոչ տեր ունի, ոչ սրտացավ...

— Վանին գոնե փող ուղարկո՞ւմ է քեզ,—հարցրի՜ ես ծերունուն:

— Չէ, չի դարկում, մեր կնքավորի տղին ասել ա թե՛ ասկուն ասա ինձանից նեղանա ոչ. խարջս շատ ա մենձ. տարին 3—4 հազար մանեթը հերիք չանում, ես էլ անջախ (հափիվ) էդքան եմ աշխատում:

— Իսկ Խոջա-Մարութի պարտքը վճարե՞ց:

— Չէ՛, քե մատաղ. նրան էլ էրկու գոմշակովս տվի, հոգիս ազատեցի:

— Հապա երբ այստեղ եկավ, իսկի շասացի՞ր, թե ինչո՞ւ գոնե յուր համար արածդ պարտքը չի վճարում:

— Ասեցի, ասում ա, ա՛ հեր դիփ մեկ չի՞. ինչ ունես շունես ծախիր կեր. եփ որ կդարտակվես, կգաս Թիֆլիս իմ տանը կապրես:

— Դու ի՞նչ ասեցիր:

— Ասեցի, յանդիշ ես, որդի, որ իմանամ քաղցած մեռնելու եմ, իմ ոտն իմ գեղիցը դուրս չեմ դնիլ, ըստեղ ծնվել եմ, ըստեղ էլ պտի մեռնեմ. իրա վաթանը մոռացողը, հոր տունն աչքից ու մտքից քցողը մարդ չի, հայվան ա:

— Եվ այդ դրության մեջ ուրեմն դու ոչ մի մխիթարություն չունի՞ս,—հարցրի ես ծերունուն, ի սրտե ցավակցելով նրան:

— Ունեմ, ո՞նց չունեմ,—պատասխանեց նա հուզված ձայնով—իմ մխիթարությունն էլ էն ա, որ եփ լսում եմ թե մեր գեղականին մինը ուզում ա իրա տղին քաղաք դրկի հուսում առնելու, էն սհաթին գնում եմ կունիցը բռնում, բերում մեր հայաթումը կանգնացնում ու ասում.—տե՛ս, որդի, էս Վեդունց Սարգսի շեն օջախն ա, որ էսօր վերանա (ավերակ) ա դառել: Ա՛յ, տե՛ս կտուրը ծովել ա, պեշերը թափվել են, գերանը կախ ա ընկել, գյումը դարտակվել ա, ու մեղ թացան (թաց կերակուր) տվողը մի է՛ծ (այծ) ա մնացել... Մենք էլ, տեսնո՞ւմ ես, մարդ ու կնիկ ծերացել, մնացել ենք անտեր. ոչ ձեռք կա, որ մեր դուռը բանա, ոչ ձեն կա, որ սրտներս ուրախացնի... էս դիփ նրա՛ մեղն ա, որ ես իմ

տղին հուսումնի զրկեցի... Վախի՛ր էդ բանիցը, որդի, բեխե՞ք քու կշտին պահիր, տանիցդ մի՛ հեռացնիլ, որ իմ Վանու նման Նոյի ագռավ չդառնա...:

— Բայց դուք հո դրանով չարիք եք գործում,— բացականշեց Պետրոսը վրդովվելով:

— Չարիք խի՞ եմ գործում,— պատասխանեց ծերունին եռանդով,— լավն էն չի՞ որ մեր գեղը հիսուն վար անող տղամարդ ավելի ունենա, քան թե հարիր Նոյի ագռավ: Վար անողը հլա հաց կբերի տուն, քյուլփաթի (զավակների) ռուզին կշտացնի. Նոյի ագռավն ինչի՞ ա պետք: Յա չէ՛, հո՞վ ա մեղավոր, որ ես հմի ըսենց եմ խրատում մարդկանց, ե՞ս, թե՞ իմ տղեն: Մի սհաթ առաջ գնացել եք Տեր-Մակուչի յախեն (օձիքը) բռնել թե՛ էս խի՞ դու գիտուն չես, էս խի՞ տղերանցդ հուսումնի չես զրկել... Խեղճն էն սհաթին եկավ ինձ գանգատվեց: Ասեցի, ո՞ւր ա, էդ շլապավոր տղերանց մի զրկի ըստեղ՝ ես էլ նրանց իմ հարցմունքն անեմ: Հմի հազիր եկել եք. խնդրում եմ որ ասեք.— հո՞վ է մեղավոր, որ գեղի քահանան Տեր Մակուչն ա. հո՞վ ա մեղավոր, որ եղցու առաջը անապատ ա. հո՞վ ա մեղավոր, որ գեղը կեղտոտ ա, տները տափից կպած, հայաթները թրքով լիքը, քուշեքը ծուռ ու մուռ... ասեցեք տենամ, հո՞վ ա մեղավոր, խեղճ գեղակա՞նը, թե՞ Նոյի ագռավները: Ախար ինչկի՞ հմի էս գեղաբանքից մի տասը, քսան տղա գնացել են հուսում առել, լուսավորվել. հմի ո՞ւր են, ընչի՞ նրանցից մինն ու մինը եդ չեկավ, որ իրա հոր օջախը վառի, իրա վաթանը պայծառացնի, որ գեղացին հենց մին օրինակ էլ ա տեսնի ու ասի թե՛ «ղորթ ա, հուսումը լավ բան ա, եկեք մենք քար ու քացախ ուտենք, ամա մեր բեխանց հուսում տանք, լուսավորենք...»:

Ծերունին լռեց, իսկ մենք պատասխանելու ոչինչ չունեինք:

Բարեբախտաբար այդ միջոցին պարտիզի դռնում երեկաց մեր հյուրընկալը, որ եկել էր մեզ ճաշի, կանչելու

Յգուտ քաղելով առիթից, վերկացանք տեղից և ողջունելով ծերունուն, հեռացանք ծանր տպավորության տակ:

Երբ իջնում էինք սոսիների զառիվայրով՝ հարցրի Պետրոսին թե՛ արդյոք հիշո՞ւմ է այն խոսքը, որ ասում էի՝ թե պատանվին հոգվո կամ մտքի աչքերով հիվանդներ, որոնք խավարը կորոնեն իբրև դեղ, իրենց ցավը մեղմելու համար:

— Հիշում եմ,—ասաց նա,—և այս ծերունին այս հիվանդներից մինն է:

— Այո. սակայն նրա միտքն առողջ և հոգին կայտառ է եղել. երկուսն էլ հիվանդացրել է լուսավոր որդին,—հարեցի ես:

— Անշուշտ,—պատասխանեց ընկերս և այս անգամ արդեն խոր համոզմունքով:

— — —

ԱՌՆՔՅԱԼԸ

Եւ այլն անկաւ յապառաժի, ուր ոչ
գոյր հող բազում, և վաղվաղակի բու-
սաւ առ ի չգոյէ հիւթոյ երկրին, ի ծա-
գել արևու տապաքաւ, և զի ոչ գոյին
աբմատք Հորացաւ:

Աւետ. Մատթ.

Ա

Օգը մեղմ իր և տաքուկ, երկինքը պարզ և աստղա-
գարդո՛ Տների ներսը շէր դրավում մարդկանց, ուստի ժողո-
վուրդը լցված էր դուրսը և զբոսնում էր սալած մայթերի
վրա, կամ նոր կանաչազարդ ծառուղիներում: Շառագույն
լուսինը, որ նոր էր բարձրանում մթնացող հորիզոնում,
խոտառնում էր գեղեցիկ, լուսնկա գիշեր: Այդ պատճառով
փողոցներում աչ ու ձախ սլացող կառքերի թվին հետզհետե
ափելանում էին և այն դեսպակները, որոնք իրենց մեջ
խնամքով ծածկում էին հեռավոր զբոսարանների խորհրդա-
վոր հաճախորդներին: Այդպիսով դրսի աղմուկը գնալով
առատկանում էր և կենդանությունը տիրում ամեն տեղ:

Միայն ծերուկ փիլիսոփան, կամ գեղեցկուհուց՝ մերժ-
ված սիրահարր կարող էին այդպիսի ախորժելի երեկոյին
փակվել տան խորշերում և մտածել մինը՝ աշխարհի ունայ-
նության և մյուսը՝ յուր վշտի ծանրության վրա: Բայց
կյանքի արժեքը մեծագրեւ գիտցող մարդը, մանավանդ եթե
դա երիտասարդ էր կամ երիտասարդուհի, չէր կարող այդ-
պիսի գրավիչ ժամերին չգտնվիլ զբոսնողների ընդհանուր
խորի մեջ:

Սաղայն արի տե՛ս, որ հենց այդպիսի մի ժամանակ ներքին հարկի մի ցածուն, բայց և ընդարձակ սենյակի մեջ ժողված էին մի խումբ աշխույժ երիտասարդներ, որոնք էին մտածում ոչ նորեկ դարնան, ոչ սիրուն լուսնի և ոչ ճեմելիքներում զբոսնող գեղեցկուհիների մասին: Նրանք զբաղված էին ավելի արժանավոր, կամ ինչպես իրենք կառնին՝ «աղնվական» գործով: Պրանք հայ ուսանողներ էին՝ համասարանի կամ այլ բարձրագույն դպրոցների վերջին կուրսերից, որոնք հաճախ ժողովվում էին այդտեղ միմյանց հետ տեսնվելու, մտերմապես զրուցելու, մայրենի լեզվով կորդալու, կամ հեռավոր հայրենիքից ստացված նորությունները միմյանց հաղորդելու, երբեմն էլ իրենց ցավերի մասին միմյանցից կարծիք, կամ խորհուրդ հարցնելու:

Այդ քաղաքում կային և ուրիշ հայ ուսանողներ, որոնք իրենց ազատ ժամանակը տնօրինում էին այլ կերպ: Ոմանք սիրում էին շափել փողոցները, աշխարհի շար ու բարին այդ տեղերում միայն ուսումնասիրելու նպատակով, ոմանք զբաղվում էին սովորական թղթախաղով՝ ժամանակի ձանձրույթը մեղմելու համար. ուրիշներն այցելում էին հարուստ ընտանիքներին՝ նրանց տիրուհիներին զբաղեցնելու կամ օրիորդներին գրավելու հուսով և երբ նրանց չէր հաջողվում ոչ միևր և ոչ մյուսը, շատանում էին համեղ ընթրիք վայելելով: Մի մասն էլ էպիկուրյան փիլիսոփայության հետեւիլով՝ ազատ ժամերը նվիրում էր հաճության աղջիկների ընկերակցության, մտածելով թե՛ այդպիսով ավելի լավ է գոռայում մարդ արարածի իսկական կոշման:

Բայց ներքնահարկի ցածուն առաստաղով սենյակում ժողովվածները չէին պատկանում հիշյալների թվին: Նրանք ուսանողության ամենաընտիր մասը, կամ բանաստեղծորեն ասած՝ ծաղիկներն էին, որոնք իրենց կոշման նշանակությւնն ըմբռնելով, ժողովվել էին այդտեղ, ինչպես տուփից, լավագույն մի գործով զբաղվելու համար:

Եվ նրանց այսօրվա պարապմունքի առարկան նշանակվոր էր շատ կողմերից: Այսօր քննվում էր այն կարևոր

հարցը, թե նրանցից ո՞րը ի՞նչպես պիտի գործե կյանքի ապարեզը մտնելու հետո:

Այդպիսի հարցեր, ինչպես հայտնի է, փորձված մարդիկ չեն տալիս իրար, միշտ մտածելով թե՝ «բանը բան ցույց կտա»։ Իսկ փորձված հոգևորականը մինչև անգամ ասում է՝ «Օր աւուր բղխէ զբան և գիշեր՝ գիշերի ցուցանէ զգիտութիւն», ուստի և երբեք խոստում չէ անում: Բայց ուսանողն, հոգիտե՞ք, անձնիշխան է ամեն դեպքում, հետևապես և կարող է նման հարցեր քննել: Անփորձությունն էլ, անշուշտ, մի արտոնություն է, որից մարդիկ երբեմն օգտվում են հաջողությամբ: Նվ քիչ չէ պատահում, որ բախտն ավելի ժպտում է նրանց, որոնք գործում են առանց երկար մտածելու:

Ինչ և է, առաջադրյալ խնդրի մասին երկար խոսել ու վիճել էին ուսանողները, երբ նախագահը, որ մի առողջ, զվարթաձայն և կոպիտ արտաքինով երիտասարդ էր, ուժգին զանգահարելով՝ ժողովականների ուշադրությունը հրավիրեց յուր վրա:

Դահլիճում լռություն տիրեց:

— Խնդիրը մենք քննեցինք ամեն կողմից, — ասաց նախագահը, — մինչև անգամ ավելորդ մանրամասնությունների մեջ մտանք. այժմ արդեն ժամանակ է ամփոփել մեր մշտեքերը, ձևակերպելով այսպես:

Քարտուղարն իսկույն լարեց ուշադրությունը նախագահի խոսքերը գրի առնելու համար:

— Մենք որդիք ու անդամներ ենք այնպիսի մի ազգի, — շարունակեց նախագահը, — որ ունի կարիքներ ու ցավեր: Այդ ազգն իրավունքով սպասում է մեզ, յուր հարազատ օրդիններին, որովհետև գիտե, որ մենք բարձր ուսում ու կրթություն ստանալով, ձեռք ենք բերում այն ույժը, որով պիտի կարենանք յուր կարիքները լցնել և ցավերը դարմանել: Հետևապես, մեզ վրա դրվում է սրբազան պարտք՝ ի դերի չհանել սպասող ազգի հուշսն ու ակնկալությունը: Մեզանից յուրաքանչյուրը պիտի համարե իրեն

մի պարտապան, որ ունի վճարելիք յուր պարտատիրոջ, այսինքն ազգին, ուստի և մտածե այդ պարտքը վճարելու եղանակի վրա, և վճարի սիրով, համարելով այդ պարտքը ո՛չ թե բռն ու ծանրություն, այլ յուր սրտին հանգիստ և հոգվույն հաճույք բերող մի գործ: Մի երկու ամիս ևս և մենք կթողնենք այն տաճարները, որոնց հարկերի տակ մեք քրտեքում ցանեցին գիտության ու բարվո, ճշմարտի և գեղեցկի լավագույն սերմերը. մի երկու ամիս ևս և մենք կբաժանվինք իրարից, ո՛վ գիտե, գուցե հավիտյան: Արդ, քանի միասին ենք, քանի տեսնում և լսում ենք իրար, ահա՛ խոստանում ենք միմյանց՝ ընկերի և ուսանողի ազնվագույն խոստումով, որ մեր սրտերում ցանված սերմերը պիտի աճեցնենք կյանքում հիսնապատիկ, հարյուրապատիկ և այդ սերմերից ելած պտուղները վայելել տանք նախ այն ազգին ու ժողովրդին, որին պատկանելու պատիվն ունինք և ապա թե դրանից բաժին հանենք մեզ: Չենք որոշում, ի հարկե, թե ո՛վ մեզանից ի՞նչ չափով է պարտավոր ծառայել ազգին, բայց հավատում ենք թե մեզանից յուրաքանչյուրը սիրով պիտի լսե այն ձայնը որ կանչում է՝ «հունձք բազում են և մշակք սակաւ...» Հետևապես և պիտի շտապե դառնալ «մշակ» այդ «հունձերի» համար և աշխատել ու քրտնել ազգի անդաստանում: Խոստանում ենք, որ ոչ ոք մեզանից պիտի ետ քաշվի վատաբար, կամ ասե թե իմ ուշմն անկողն է ազգի կարիքները լցնելու, այլ պիտի աշխատե ըստ յուր կարողության, հիշելով այն առածը թե՛ «ուր կամք կա, այնտեղ կա և ճանապարհ»: Եվ իրավ, եթե ջուրը յուր կտթիլներով ծակում է ապարածը, մի՞թե մեր կամքը այդ չի կարող անել: «Ամենալավ իմաստությունը հաստատ որոշումն է», ասում էր Նապոլեոնը: Եվ ես կարծում եմ, եթե մենք ևս կյանքի մեջ հետևինք այդ իմաստուն խրատին, անշուշտ կգործենք ավելի հաջողությամբ, քան կարող ենք այժմ երևակայել: Մեր ժողովուրդն, իրավ, կարիքներ շատ ունի և այդ ամենը մենք չենք կարող դարմանել: Բայց եթե այսօր մենք մի մասը դարմանենք և վաղն ուրիշները մի

Ուրիշ մասը, և այսպես գործը շարունակվի անընդհատ, կա-
րիքները կդարմանվին կարճ ժամանակում և ցավերը կվե-
րանան անզգալապես: Աշխատող ձեռքը, պարոններ, չի
պտրիլ երբեք վարդալիլ պարտեզ, այլ կերթա այնտեղ, ուր
հողն անմշակ է և դաշտերը խոպան, նա յուր թրտինքը
կթափե այդ հողում, որպեսզի ապագայում մխիթարվի այն
մտքով թե ինքն իրավամբ կրում է արարչի պատկերը,
վասնզի կարողացավ «ինչն ստեղծել ոչնչից»: Պատմության
մեջ հայտնի բազմաթիվ անձինք նշանավոր են դարձել և ազ-
գերի ու սերունդների սերն ու սիրտը գրավել ոչ այն պատ-
ճառով, որ իրենց անձն են սիրել, կամ շահը խնամել, այլ
որովհետև նվիրվել են հասարակաց բարվոճին, ժողովրդին ու
հայրենիքին: Դրանցից շատերը սկսել են գործել ամե-
նաանպատ պայմաններում, շարունակ արգելքների ու հա-
լածանքների հանդիպելով, բայց որովհետև ունեցել են հաս-
տատուն կամք, որովհետև անկեղծորեն սիրել են ժողովուր-
դը, ուստի և հաղթել են ամեն արգելքների և ստեղծիչ աշ-
խարհում հոյակապ գործեր: Մենք էլ, ուրեմն, գործելու
ժամանակ առաջնորդ ունենանք պատմության հերոսներին
և ինչ աննպատ պայմանում էլ, որ սկսենք մեր գործը, հի-
շենք այն իմաստուն նշանաբանը, որ փորված է եղել մի հին
կապնի վրա՝ «կամ կդառնա ճանապարհը և կամ ինքս բաց
կանեմ»: Այսպիսի որոշումով գործել ցանկացող մարդուն
արգելքը չի վհատեցնիլ, այսպիսի մարդու առաջ ժայռերն
անգամ կհալվին...»

Այս եղանակով դեռ երկար խոսեց նախագահը, որ հե-
մաքանի նախկին սան լինելով վարժ էր հայ լեզվով ճառ
արտասանելուն, ուստի երբ ավարտեց, ուսանողները ոգե-
վորված ծափահարեցին նրան: Այդ սկսան ամեն կողմից
հանդիսավոր խոստումներ անել այն մասին թե՛ արդարև,
կյանքի մեջ մտնելուց հետո պիտի նվիրվին հասարակաց
շահին: Երիտասարդներից ոմանք, մինչև անգամ, իրենց ա-
պագա գործունեության ծրագիրն առաջարկեցին, ոմանք էլ
այդ ծրագիրը պակասավոր գտնելով, ավելի ընդարձակ խոս-

տումներ արին: Գտնվեցան ի հարկե և այնպիսիները, որոնք համեմատությամբ խուլս տվին թե՛ ծրագիր առաջարկելուց և թե՛ այն քննադատելուց:

Բայց բոլոր խոսողների մեջ ավելի դրական և կշիռ ունեցող խոստումն արավ Պետրոս Կամարյանը, որ մի բարեկազմ և գեղեցիկ արտաքինով երիտասարդ էր: Լինելով հարուստի դավակ, նա միևնույն ժամանակ բարեսիրտ էր և դուրսազգաց, կարիքի ժամանակ օգնում էր ընկերներին և ուսանողական աշխատությանց մասնակցում սիրով: Բայց լինելով ի բնե զգուշ և կարգապահ, ամեն ինչ անում էր անփոփոխ ու կանոնով: Նույնիսկ օգնության կամ աշխատությանց վերաբերյալ գործերում, նա յուր համար ուներ որոշ շափ ու կշիռ: Ստում էր ինչպես անհոգությունը, նույնպես և ամեն ծայրահեղություն, ուստի և խուլս էր տալիս այնպիսի ընկերներից, որոնց ներկայացնում էին խակական ուսանողի տիպ: Այսինքն, լինում էին անփուլթ՝ վաղվա պարտքի նկատմամբ, անհաշիվ՝ իրենց ծախսերի մեջ, անտարբեր՝ ղեպի կարգ ու կանոնը, մաքրապիրությունը և ճշտապահությունը: Նվ թեպետ այս պատճառով նա ընկերներից ստացել էր պեզանտ մականունը, այսուամենայնիվ, այդ քանից նա չէր վիրավորվում, որովհետև փորձով գիտեր, որ անկարգ ու անկանոն եղանակով ապրողները միշտ այդ անունով են մկրտում կարգապահ մարդկանց, որպեսզի դառնով իրենց թերությունը ծածկեն:

Այս իսկ պատճառով ուսանողներն ապշեցան, երբ Կամարյանը հանդիսաբար հայտնեց թե որոշել է քննություններից հետո վերադառնալ հայրենիք և իրեն նվիրել յուր ազգակիցների ամենից ավելի օգնության կարոտ դասակարգին, այսինքն՝ մտնել գյուղը և այնտեղ հիմնել օգնության միջ գործ, հատկացնելով այդ նպատակին՝ յուր հարուստ հորից իրեն հասանելիք ժառանգությունը:

Մկզբում ընկերները, կարծես, չհասկացան այդ հայտարարության միտքը և նայում էին իրար հարցական հայացքներով: Բայց երբ երիտասարդը կրկնեց յուր որոշումը ավելի

մեկին և հաստատապես, ներքնահարկի դահլիճը թեղաց
կեցցեհների որոտընդոտ ձայներից և մի քանի ուժեղ ձեռքեր
բարձրացրին Կամսարյանին դեպի առաստաղը և սկսան շր-
ջեցնել դահլիճի շուրջը՝ շարունակ «կեցցեհ» գոռալով և «Հե-
րիք, ընկերք» երգելով: Աղմուկը դադարելուց հետո Պետրոս
Կամսարյանի հայտարարությունն ընդունվեց ուսանողների
պաշտոնական գովեստով և իսկույն էլ մուծվեցավ արձա-
նագրությունը տետրակը:

Բ

Ամառ է, քննությունները վերջացել են: Կամսարյանն
ստացել է ավարտման վկայական: Այժմ նա իրավաբան է.
կարող է ապրել քաղաքում և շրջապատել իրեն հարմարու-
թյուններով, այսինքն կահավորել մի փառավոր տուն՝ հա-
մաձայն յուր նուրբ ճաշակի պահանջներին, ապա ընդար-
ձակել ծանոթությունների շրջանը, այցելել բարձր դասա-
կարգի անձանց, կապեր հաստատել, խնդրարկուհեք ընդու-
նել, գատեր պաշտպանել և յուր հասարակական գործունեու-
թյամբ՝ անուն ու հռչակ վաստակել:

Բայց մի՞թե այդ պիտի լինի երիտասարդ Կամսարյանի
կյանքի նպատակը: Երբեք. նա ավելի արժանավոր, բարձր
և սուրբ նպատակ ունի աչքի առաջ. նա այժմ իրեն չէ պատ-
կանում, հեռեկայես, և չէ կարող ծառայել յուր անձին: Նա
պիտի նվիրվի յուր տկար ազգակիցներին, շինականին ու
դյուռնացուն, նրանց համար պիտի հոգա, նրանց համար պի-
տի մտածել:

Եվ այդ պիտի անե ո՛չ թե նրա համար, որ հանդիսա-
բար խոստացել է ընկեր ուսանողներին, ոչ, այլ որովհետև
ինքն այդ կամենում է սրտանց, որովհետև ամեն անգամ,
երբ խոսք է եղել այդ ազգակիցների մասին, յուր սիրտը
թռնոյ է առել և թռել դեպի նրանց, որովհետև ինքը միշտ
մի առանձին սեր, մի թաքուն գորով է տածել դեպի այդ
հեռավոր եղբայրները: Եվ թեպետ անձամբ չէ տեսել նրանց,

բայց միշտ լսել ու կարդացել է թե բարի մարդիկ են, ազնիվ
և աշխատասեր, թե սեփական շահի համար ոչ ոքի չեն վնա-
սում, այլ ապրում են իրենց ճակատի արդար քրտինքով։
Բայց թե, որովհետև տգետ են և անուսում, ուստի մնում են
անզոր աշխարհի շարիքների առաջ, որով և մի կողմից բնա-
թյունն է նրանց զրկում, իսկ մյուս կողմից չար մարդիկն են
կեղեքում. այդ պատճառով էլ նա վարում է դառն ու չարքաշ
կյանք և մնում կարոտ բարի մարդկանց օգնության։ Բայց
միևնույն ժամանակ նա լսել ու կարդացել է և այն, թե յուր
այդ ազգակիցները կարող են ազատվել կյանքի դառնու-
թյուններից և հասնել մի օր երջանիկ դրության, թե խելոք
գլուխները մտածեն նրանց մասին և կարող ձեռքերն աջակ-
ցեն նրանց աշխատության։

Եվ ահա՛ Կամսարյանն ունի թե՛ խելոք գլուխ և թե՛
կարող ձեռքեր. ինչո՞ւ, ուրեմն, չերթա չորոնե այդ սիրելի
ազգակիցներին, չապրե նրանց հետ, չսովորեցնե նրանց
իրենց դրությունը բարվոքելու և մարդավայել կերպով ապ-
րելու եղանակը։

Այս մտածությունները ոգևորում էին երիտասարդ իրա-
վաբանին, այն երկար ճանապարհին, որ հյուսիսից տանում
էր նրան հարավ։ Այդտեղ նա շարունակ ծրագիրներ էր կազ-
մում յուր ապագա գործունեության համար և նրանցով
հիանում։ Այդ ծրագիրների մեջ մտնում էին նախ գյուղա-
կան հասարակության իրավունքներն ապաշտ-
պանությունը, որ արդեն վերաբերում էր յուր մասնա-
գիտության և ամփոփում յուր մեջ գյուղացու կալվածների
հափշտակությունից ազատելու, հարկահանության ժամանակ
տեղի ունեցող անարդարություններն արդելիլու, գյուղա-
ցուց հաճախ անտեղի կերպով պահանջվող կոռն ու ձրի
մշակությունը մերժել տալու և պաշտոնի մեջ, ի վնաս
գյուղացու զեղծումներ կատարող և արդարադատության աշ-
քից խռատափող պաշտոնյաների արարքը մերկացնելու կա-
րևոր խնդիրները. երկրորդ՝ լուսավորության գործի
հիմնադրությունը, որ կայանում էր կանոնավոր դըպ-

րոցներ հաստատելու, գեղջուկ մանուկներին ձրի ուսում մատակարարելու, մանկական-ժողովրդական գրադարան հիմնելու և հասակավոր գյուղացիներին ազատ ժամերում և, մանավանդ, ձմեռ ժամանակ օդաներում, կամ եկեղեցիներում դասեր խոսելու և աշխարհի շար ու բարիի հետ նրանց ծանոթացնելու մեջ. երրորդ՝ գյուղացու տնտեսական դրուժյան բարվոքումն, որ կախումն ունենրա երկրագործական, այգեպանական, անասնապահական, հավաբուծական և այլ այսպիսի աշխատությունները կանոնավորելուց, իսկ այդ նպատակին հասնելու համար պետք է սովորեցնել գեղջուկին դիտություն մշակած ձևերով տնկելու և պատվաստելու, հերկելու և ցանելու, հնձելու և կալսելու, անասուն, հավ և մեղու դարմանելու, պարտեզ ու բանջարանոց մշակելու դյուրին եղանակները: Տնտեսական դրություն բարվոքելուն էր վերաբերում նաև փոխատու գանձարան հիմնելու դիտավորությունը, որ եթե հաջողեր նրան իրագործել, դրանով ոչ միայն վաշխառությունը կհալածվեր դյուղերից, այլև կստեղծվեր բարության մի գործ, որ կօգներ գյուղացուն յուր աշխատությունն ու արդյունքը ոչ թե կեղեքիչների ձեռքը, այլ յուր հարկի տակ ժողովելու:

Բայց այս ծրագիրներն այնքան ընդարձակ էին, որ նույնիսկ նրանց համառոտ կազմությունը խլեց Կամսարյանի, Մոսկվայից մինչև Կովկաս հասնելու միջոցում ունեցած ազատ ժամերը: Եվ երբ նա վերջին անգամ նայեց յուր ուօթե-երի տետրին և տեսավ նրա ծայրեկծայր լիքը յուր ապագա գործունեության վերաբերյալ դիտողություններով, ղգաց յուր սրտում մի թաքուն ուրախություն, որ բխում էր երբևիցե «առաքյալի» փառք ու հուշակ ստանալու հաստատուն հույսից:

Վերջապես երիտասարդը հասավ Թիֆլիս: Հարկ չկանկարագրելու այն ընդունելությունը, որին հանդիպեց նա հոր տանը: Ամենքդ արդեն գիտեք թե պանդխտությունից վերադարձող որդուն ի՞նչպես են ընդունում կարոտակեզ

ծնողները, կամ նորաստի քույրերն ու եղբայրները: Որքան ջերմ համբույրներ, որպիսի՝ գրկախառնություն, խանդավառանք, ուրախության արցունքներ և ապա ինչպիսի՝ քաղցր ու երջանիկ ժպիտներ շրջապատում են նորեկին: Եթե դրա վրան էլ ավելացնենք այն, որ այդ բոլորը տեղի էր ունենում մի հարուստ տան մեջ, ուր մեծ թե փոքր, աղջիկ թե տղա չդիտեին թե ի՞նչ է կարոտությունը, որ աղքատի տան մեջ շուր ներկայությունը զգալ է՝ տալիս նույնիսկ այն վայրկյանին, երբ մայրը ողջագուրում է պանդխտությունից վերադարձող որդուն, Բր հաճախ ցրտացնում է համբույրի ջերմությունը և շուրթերի վրա ժպիտը սառեցնում, այն ժամանակ կհասկացվի թե որպիսի՝ երանությամբ էր շրջապատված նորավարտ, ղեղեցիկ արտաքինով և ղեռ ամենքին սիրելի Պետրոս Կամսարջանը:

Թողենք ուրեմն նրան զվարճանալ առաջիմ յուրայինների հետ:

Գ

Անցավ մի շաբաթ և այդ միջոցին խոսք ու զրույց չեղան երիտասարդի սկսելիք պարապմունքի մասին, որովհետև ամենքի համար էլ պարզ էր թե ինչո՞վ կարող է զբաղվել մի երիտասարդ իրավաբան: Նրա առաջ բաց էին թե՛ պետական պաշտոնների և թե՛ մասնավոր պարապմունքի արդյունավոր ճանապարհները: Եթե առաջինը չհաջողվեր, երկրորդի համար բավական էր մի երկու տող հայտարարութուն և, ահա՛, հաճախորդները իրար թևակոխելով՝ կլցվեին փատաբանի նորարաց ընդունարանը:

Այս էին մտածում Կամսարջանի ծնողները և ցանկանում, որ Պետրոսը առ ժամանակ հանգստանա և մանավանդ թե կազդուրվի զովարար ամառանոցում, ուր մտադիր էին տեղափոխվել քիչ ժամանակից հետո:

Սակայն մի օր զարմանքով տեսան նրանք, որ իրենց որդին ինչ որ պատրաստություններ է տեսնում: Նա գնել էր

ճանապարհի նոր հագուստ, երկարաճիթ կոշիկներ, ձիու-
թամբ, նոր տեսակի պայուսակ, որսորդական հրացան և այլ
այնպիսի իրեր, որոնք կարող էին հարկավորվել միայն վայ-
րենի տեղերում, ուստի հետաքրքրվեցան իմանալ թե ինչու
համար են դրանք:

— Պիտի ճանապարհորդեմ,—ասաց նա ծնողներին:

— Պիտի ճանապարհորդե՞ս... Ի՞նչպես, ուրեմն ամա-
ռանոց չի՞ պիտի գաս,—հարցրեց երիտասարդի մայրը ան-
հանգստությամբ:

— Ոչ, պիտի գնամ դեպի հեռավոր հայ գյուղերը և, ց՛մ
գիտե, գուցե շատ ուշ վերադառնամ, կամ... (ուզում էր ասել
«բոլորովին չվերադառնամ», բայց զգալով, որ լավ չէ
վախեցնել ծնողներին, խոսքն ընդհատեց):

— Այդ անկարելի է,—ճշաց իսկույն տիկին Կամսարյա-
նը, կամ յուր լեզվով ասած՝ Լիդիա Պավլովնան, որ մի պա-
րարտ, կլորիկ և թեպետ հիսունը անցած, բայց դեռ գրավ-
չադեմ և հաճելի լինելու առավելություններով օժտված կին
էր,—այո՛, անկարելի է... այսքան ժամանակ հոռտով սպասել
եմ քո դարձին, որ գոնե ամառվա ամիսները միասին անց-
նենք, իսկ դու ասում ես թե պիտի ճանապարհորդե՞ս, ոչ,
այդ չի լինիլ,—ասաց տիկինը վճռաբար և մեջքը թիկնաթողի
տալով՝ աշխատեց պարարտ մարմինը ղետեղել նրա վրա
կարելիության շափ հանգիստ:

Տիկին Կամսարյանի «Ո՛չ այդ չի լինիլ» վճիռն ուներ
յուր հարգելի պատճառները: Բացի այն, որ նա իբրև սի-
րող մայր, կցանկանար անշուշտ ամառն անցնել յուր որ-
դու հետ, կար և մի ուրիշ հանգամանք, որ զրդում էր նրան
չհամաձայնել որդու հետ: Դա՛ մոր փառասիրությունն էր.
ա՛յն թաքուն զգացմունքը, որ շատերը խնամքով փաշփա-
յում են սրտի խորքում, բայց որի գոյությունն ուրանում
են մարդկանց առաջ:

Լիդիա Պավլովնան առաջին անգամ չէր գնում ամառա-
նոց, ուստի գիտեր, որ ամեն ամառ այնտեղ ստեղծվում է
ծանոթների ու բարեկամների հետաքրքրական շրջան. տեղի

են ունենում նոր տեսակի ընդունելություններ ու այցելություններ, սարքվում են փայլուն զբոսանքներ, ճաշեր ու ուրիշիկներ, երբեմն և երեկույթներ: Արդ, չէ՞ որ մեծ փառք էր ամեն մոր համար այդ բոլոր տեղերում երևալ նորավարտ, գեղեցիկ արտաքինով, հաճելի ձևերով և տակավին ամուրի երիտասարդ որդու հետ... այդպիսի մայրն, առհասարակ, ամառանոցի սիրած ու փայփայած անձն է լինում: Բոլորը (խոսքս իհարկե հարսնացու աղջիկ ունեցող մայրերի, կամ փեսացու փնտրող հարսնացուների մասին է, իսկ եթե դրանց թվում ընթերցողները դասեն, նաև, նորատի այրիներին, դրա դեմ էլ ոչինչ չունիմ), շրջապատում են նրան խրոպ, քնքշությամբ, ամեն առանկեղծ բարեկամությամբ: Այդպիսի մորը, բնականաբար, այցելում են հաճախ և այն միշտ երկուսով կամ երեքով (նայելով թե այցելողը քանի՞ հարսնացու աղջիկ ունի) հրավիրում են շատ տեղերից. նույնիսկ այնպիսի տներից, ուր այդ մայրը երբեք ոտք դրած չէ եղել. բայց ծանոթացել է նրանց տիրուհիներին այս ինչ պիկնիկում կամ պարահանդիսում: Բացի այդ, հանդիսավոր ճաշերի ժամանակ, ամենից պատվավոր տեղը առաջարկում են այդպիսի մորը և ամենից համեղ պատառը հրամեցնում նրան: Հարկ չկա ասել, որ զբոսարանն է միայն ամենից սիրելի ու քնքշվչ խոսակիցները շրջապատում են նրան, եթե երիտասարդ որդին էլ զբոսնում է նրա հետ: Միով բանիմ, ամեն տեղ կատարվում է այն, ինչ որ հակական առածն է բնորոշում, այսինքն «ձուռածեղի համար թավի կոթը պաշում են»:

Այս ամենը գիտեք տիկին Կամսարյանը. այս ամենի մասին նա մտածել, երազել էր և այն՝ երկար ամիսներով... այժմ հանկարծ լսել թե իրեն զրկում են քաղցր հույսերից, իհարկե, նա չէր կարող, հետևապես և չի պիտի թույլ տալ որդուն իրագործել այդպիսի մի անհեթեթ որոշում:

Դժբախտաբար, երիտասարդն էլ յուր կամքի տերն էր (դոնե ինքը հաճախ այդպես էր ասում), ուրեմն և հեշտ չէր հտ կեցնել նրան յուր ընտրած ճանապարհից: Այդ պատ-

ճառով մօր «ոչ, այդ չի լինիլ» վճռին, նա պատասխանեց խստութեամբ:

— Ամառանոցում զվարճանալուց առաջ ես պարտք ունիմ կատարելու, մա'յրիկ, մի հուսար թե ես կհետաձգեմ իմ գործը քեզ ընկերանալու համար:

— Պետայ', Պետայ', մեկ մտածիր թե ի՞նչ ես ասում... ամբողջ տարի աչքներս ջուր կտրած սպասել ենք քեզ, կարտից հալվել... (կամենում էր ասել «հալվել ու մաշվել ենք», բայց մեկ էլ մտածելով թե ինքը խիստ պարարտ է, ասաց) մաշվել է սրտներս, այժմ դու նորեն կամենում ես մեզ թողնե՞լ... Ուրեմն դու սիրտ չունիս, դու հայր, մայր, եղբայր ու քույր չե՞ս ճանաչում...

Վերջին բառի վրա տիկինը հեկեկալու նման մի սրտաշարժ ձայն հանեց, հետո հուպ տվավ աչքերը, հուսալով թե նրանցից մեկն ու մեկը արտասուք կգլորեն յուր սպիտակ ու փափուկ աչտերի վրա (որ իհարկե շատ տեղին կլիներ), բայց տեսնելով որ այդ չեղավ, ընդհատեց խոսքը...

Երիտասարդին այնպես թվաց թե դուրազգաց մայրը սրտի նեղությունից չի կարողանում այլևս խոսել, ուստի որպեսզի չհաղթահարվի այդ սրտաշարժ տեսարանից, իսկույն ծոցից հանեց յուր հուշատետրը և սկսավ թերթել... Այո', բավական էր նայել այդ հուշատետրի էջերին, կարգալ դնեն կեսը «մեծ գործերի» այն ցանկին, որ նա կազմել էր մայրաքաղաքից վերադառնալիս, որպեսզի նա նորեն ոգևորվեր և առ ոչինչ զրեր մօր թախանձանքն ու արտասուքը, կամ արհամարհեր ամառանոցի հանգստությունն ու զվարճությունները:

Նվ այդպես էլ եղավ: Երբ Պետրոսը հուշատետրը դրավ նորեն ծոցը, նրա սիրտն արդեն այնքան էր ամրացել, որ նա ուղղակի ասաց.

— Դու, մա'յրիկ, բախտավոր կին ես. ունիս ամուսին, առողջ զավակներ, մեծ հարստություն, սեփական ապարանք, գեղեցիկ ամառանոց, ապրում ես դո՛հ ու երջանիկ և, միևնույն ժամանակ, չես կամենում զրկել քեզ նույնիսկ

մի ամենորդ զվարճությունից, այսինքն, որ ամառվա ամիսներում ընկերանա քեզ որդիդ... Բայց կան աշխարհում մարդիկ, որոնք շատ անհրաժեշտ բաներից են զրկված. ահ, ես գնում եմ նրանց մոտ, որպեսզի կարողանամ նրանց մի փոքր մխրթարել, կամ նրանց կարիքներից մինը կամ երկուսը լցնել:

Լիզիա Պավլովնան որդու այս ճապից ոչինչ չհասկացավ, բայց Կիրիլ Կարպիչը (հայր Կամարյանը), որի անունը Ճիպին Տեր Օվանեսի ձեռքով չափաբերական մատչանում նշանակված էր «Կարապետի վերթի Կիրակոս» և որը պետ խալաթով նստած էր բաղմոցի վրա և երկար ծխափողը ձեռքին թե՛ ծխում և թե՛ լսում էր հիշյալ վիճաբանությունը, որդու վերջին խոսքերի վրա մի անհանգիստ շարժումն արավ: Քաղցր ժպիտը, որ մինչև այն փայլում էր նրա ածիլած ու գերությունից փայլող դեմքի, կրկնաձուլ ծնոտի և գորշ ընչացքով հովանավորված հաստ շրթունքի վրա, չքացավ խիղցն, թավամազ հոնքերը կարծես վայր իջան աչքերի սուր հայացքը ավելի խոտացնելու համար. խակ անխառն հաչկական քիթը, որ պատկառելի տեղ էր բռնած խոշոր դեմքի վրա, զգալի կերպով կախվեցավ, որպեսզի տիրոջ գեղահագեցված մարմնացնե յուր մեջ ամբողջովին:

Ինչու անհանգստացավ Կիրիլ Կարպիչը,—դրա պատճառը բոլորովին այլ էր նա, իհարկե, չէր մտածում ոչ Լիզիա Պավլովնայի մայրական փառասիրությունը զոհացնելու և ոչ էլ որդու ամառային հանգստության մասին. նրան հետաքրքրում էր ավելի լուրջ ու գրական խնդիր. այսինքն այն, որ յուր որդին տասն երկու տարի շարունակ առաջին համար իրենից հազարներ ստանալուց հետո, այսօր, երբ արդեն ուսումն ավարտած վերադարձել է, փոխանակ չքորեն գործի կաշեւու և հորից ստացած փողերի գեթ մի մասը յուր ձեռքի աշխատանքով հորը վերադարձնելու և դրանով նրան ուրախացնելու, ընդհակառակը, պես նոր ծախանք է անում և ինչ որ ճանապարհորդության կամ հեռավոր ազգակիցների վրա է մտածում:

Անհանգիստ շարժումն անելով հանդերձ, Կիրիլ Կարպի-
շը մի կողմը դրավ ծխափողը և ձեռքերը խրելով խալաթի
դրպանները, որոնք զտնվում էին տկի պես ուռած և խա-
լաթի փնջազարդ ժապավենով հազիվ սանձահարված փոքր
աջ ու ձախ կողմերում, հարցրեց որդուն.

— Պե՛տո, չի՞նի թե քո գլխումն էլ հոպոպներ են լույս
ընկել:

Երիտասարդ Կամսարյանը, որ աչպիսի մի հարց քն-
կերներից լսելուց կարող էր նրանց մենամարտի հրավիրել
(որպեսզի ապացուցանե թե որքա՛ն պատվասեր է), հոբից
լսեց այդ խոսքը նույնիսկ առանց բարկանալու, համոզված
լինելով, որ նա ուրիշ կերպ հաճոյախոսել չի կարող:

— Ի՞նչ ես կամենում դրանով ասել, հա՛յրիկ, — հարց-
րեց նա:

— Այն, որ ուռումը խելքահան է արել քեզ, ո՛րդի...
ախար մի գնա դատարան և տե՛ս թե քեզանից մի ապագ
առաջ ավարտողները ի՞նչպես են աչնտեղ գործեր պաշտպա-
նում, ժամերով մի՞տում կամ ճառեր խոսում և դրա համար
նրանք հարյուրներ, հազարներ են ստանում, իսկ դու դեռ
«կոտների» մասին ես մտածում, կամ նրանց հոտած դուպե-
րում ապրելու պլաններ քաշում: Սա ինչի՞ նման է...

Կիրիլ Կարպիշը նորեն ձեռք առավ ծխափողը և հաստ
շրթունքները կպցնելով երկար բնի ծայրին, երկու անգամ
առատորեն ներս քաշեց ախորժեղի ծուխը և ապա արտաշն-
չելով այն, վեր կացավ տեղից:

— Գործի վրա մտածիր, որդի, գործի վրա, թե չէ կոտ-
ներից շահ չի լինելու քեզ: — Այս ասելով նա գուրս գնաց
սենյակից, չկամենալով ավելի ձանձրացնել որդուն: Որով-
հետե, իբրև փորձառու մարդ, գիտեր որ խելքի հասած երի-
տասարդին անօգուտ է երկար խրատներ կարգալր: Բախ-
կան է, որ մարդ երկու խոսքով հայտնե նրան յուր դժգո-
հությունը և ապա թողնե նրան մտածել ու որոշել անեկիքը:

Մինչդեռ Լիդիա Պավլովնան այդ կարծիքին չէր. նա,
իբրև կին, միշտ յուր ուզածն անել էր ավել երկար խոսե-

ով, թախանձելով, հետևապես հավատում էր շատախոսելու փրկարար գորութեանը: Այդ պատճառով էլ, երբ ամուսինը հեռացավ, նա մոտ քաշեց որդուն (որ դարձյալ ձեռքն էր առել յուր հուշատետրը, անշուշտ հոր խոսքերի ազդեցութեանը իրենից հեռացնելու նպատակով) և իբրև մի մեծ նորութիւն, հաղորդեց նրան հետևյալը.

— Ես որ քեզ ասում եմ գնանք ամառանոց, հո նրա համար չեմ ասում, որ միայն քաղաքի շոգերից ազատեմ քեզ, ոչ. ես ուրիշ միտք էլ ունիմ և դրա համար է, որ չեմ ուզում քեզ թողնել...

— Ի՞նչ միտք,— հարցրեց երիտասարդը:

— Մարկոսովենց տուն հո գնացի՛ր, Ադելինին տեսա՞ր,— հարցրեց մայրը խորհրդավոր եղանակով:

— Այո՛, գնացի, Ադելինին էլ տեսա, հետո՞:

— Իբրև թե չգիտես ինչո՞ւ համար եմ հարցնում,— նկատեց մայրը խորամանկ ժպիտով:

— Ոչ:

— Չէ՞ որ մի օր հավանում էիր նրան:

— Հենց հիմա էլ հավանում եմ:

— Հո տեսնում ես թե ի՞նչ է դառել... ինչպես մեծացել, գեղեցկացել է:

— Այո՛, շատ է գեղեցկացել:

— Է, այդպես աղջիկը, որ քեզ սիրում լինի և քո պատճառով էլ Բորժոմ լինի գալիս, ի՞նչ կասես դրան:

Երիտասարդը նայեց մոր աչքերին և ուսերը վեր քաշեց:

— Գեղեցկութիւնը կա, ուսումը կա, քառասուն հարկ էլ բաժինը... Այս ամառ անպատճառ բանը կվերջանա, որովհետև ծնողները համաձայն են, աղջիկն էլ համաձայն է համաձայն. հարցը մնում է քեզ վրա: Ի՞նչ ես ասում դու:

Երիտասարդը, կարծես, տատանվում էր: Ադելինի առեռներ մի փոքր պղտորեց նրա միտքը. եթե երևակայութեանը ևս թույլ տար յուր առաջ պատկերացնելու գեղանի օրիորդին, այն ժամանակ արդեն հոսանքը կտաներ իրեն: Այդ պատճառով, կարծես, յուր թուլութիւնը զգալով, վեր

կացալ տեղից և «դեռ տեսնենք, մտածենք, ժամանակ շատ ունենք» ասելով՝ դուրս գնաց պատշգամ:

Դ

Բայց բախտը շատ անգամ կատակներ է անում և դրանցից զվարճալին լինում է այն, երբ նա չարիքից փախչող մահկանացուն՝ հենց նրա փախստյան ճանապարհի վրա, բերում հանդիպեցնում է նույն չարիքին, որից սա խույս է տալիս: Այդպես պատահեց և Կամսարյանին: Հագիվ նա ելել էր պատշգամ և ձեռքը տարել ծոցը, որպեսզի հուշատետրը հանե, և ահա՝ տան մուտքի հնչակը քաշեցին: Սպասուհին վազեց դուռը բանալու: Եվ որովհետև Պետրոսն ևս մոտեցել էր սանդուղին, ուստի հետաքրքրվեց իմանալ թե՛ ո՞վ է եկողը: Եվ ո՞րքան մեծ եղավ նրա հուզմունքը, երբ տեսավ թե՛ դեղանի Ադելինան է յուր մոր հետ: Անշուշտ նրանք գալիս էին երիտասարդի այցելությունը փոխարինելու և սրա մորն իրենց խնդակցությունը հայտնելու: Կամսարյանն իսկույն ծոցը դրավ հուշատետրը, որ նոր էր հանել և վայրկենաբար համոզվելով, որ «հայոց ազգը խիստ դժբախտ ազգ է», որովհետև նման արգելքներ խանգարում էին իրեն նրա վրա մտածել, քնքույշ ժպիտը դեմքին, դիմավորեց հյուրերին և սիրալիր կերպով ողջունելով նրանց, առաջնորդեց դեպի ընդունարանը, ուր գտնվում էր արդեն Լիդիա Պավլովնան:

Չափ... չըփ, չըփ. չափ, համբուրվեցան բարեկամուհիները և սկսան իսկույն մի սիրալիր զրույց, որն առհասարակ սկզբում լինում է աղմկալի և ապա հետզհետե մեղմանում, կանոնավորվում:

Ամենից առաջ Լիդիա Պավլովնան մեղադրեց բարեկամուհուն՝ իրենց ա՛յդքան ուշ այցելելու համար, և հավատացրեց, որ ամեն օր սպասում է եղել նրանց:

Տիեֆն Մարկոսյանը ներողություն խնդրեց յուր ակամա զանցառության համար, առարկելով թե՛ չափազանց զբաղված են թե՛ ինքը և թե՛ դուստրը, ընդ նմին և հա-

վատացրեց (ավելի՛ շերտ՝ խոսքերով, քան տան տիկինը), որ իրենց բոլոր բարեկամուհիներին մեջ կիդիա Պապլուխան միակն է, որին ցանկանալով ցանկանում են տեսնել թե՛ ինքը, թե՛ աղջիկը, հենց որ ազատ են լինում՝ զբաղմունքից։ Դժբախտաբար, ազատ ժամեր քիչ են ունենում։

Կիդիա Պապլուխան, իհարկե, դիտեր թե ի՞նչ զբաղմունք կարող էր ունենալ տիկին Մարկոսյանը, իբրև բազմամեղաբնտանիքի մայր, բայց ցանկացավ լսել մի բան նաև օրիորդ Աղեկինայի մասին, մանավանդ, յուր որդու, Գեորգիոսի ներկայությամբ։

Տիկին Մարկոսյանը, որ մի քիչ ավելի տարիքով էր քան Կիդիա Պապլուխան և մի քիչ էլ սրկաւս զեղեցիկ, քան թե նա, բայց որը նազելու մեջ գերազանցում էր բարեկամուհուն, նազելով էլ պատասխանեց.

— Ա՛խ, սիրելիս, չես կարող երեակայել, թե որքան դործ ունի խեղճ երեխաս։ Առավոտից մինչև ճաշը ձրի դասեր է տալիս «որդերի» ուսումնարանում. ճաշից հետո՝ մեր շարաճճիների դասերն է սովորեցնում. երեկոյան փոքրիկ աղջկաս դաշնամուրի վրա վարժություն է անել տալիս։ Դրա վրան էր ավելացրու ա՛յն, որ բարեգործական նպատակով տրվող ներկայացումներին ու նվագահանդեսներին մասնակցում է անխտիր, որովհետեւ խնդրում, աղաչում են։ Իսկ իմ Աղեկինան, հո գիտեք, փափուկ սիրտ ունի և չէ կարող մերժել...

— Այդպես չի կարելի, սիրելիս, այդպիսով դու կհոգնեցնես քեզ, իսկ շատ հոգնելը վնաս է առողջությանդ, — դարձավ Կիդիա Պապլուխան օրիորդին, որ լսում էր մոր հայտարարութունը։

— Ո՛չ, ես չեմ հոգնում, քնդհակառակը, որքան շատ եմ գործում, այնքան ավելի առողջ եմ զգում ինձ, — սրտառխանեց օրիորդն աշխուժով և թեթև շառագունելով։

— Այո՛, պարապությունը ավելի է վնասում առողջությանը, քան շափաղանց զբաղմունքը, — հաստատեց նրբ-տառարդ կամոսարջանը։

Օրիորդի մայրը համաճայնեց վերջինի հետ՝ և առանց մի վայրկյան կորցնելու սկսավ պատմել թե՛ ի՞նչպես ինքն առաջ թույլ էր ու տկար, որովհետև տան գործը մեծ մասամբ թողել էր սպասուհիներին: Բայց այն օրից, որ իմացավ թե գործունեությունը կազդուրում է մարդուն ավելի, բան բժիշկների դեղերը (այդ բանն էլ շատ էր նրան մի բարեկամ բժիշկ, որ հիվանդներ չունենալու պատճառով ինքը հաճախ հիվանդանում էր), նա սկսավ աշուհետև տան գործերից շատերը յուր ձեռքով անել և այն օրից ի վեր այնքան առողջացավ, որ էլ չէր գանգատվում ո՛չ սրտի ցավից, ո՛չ թուլությունից:

Այս զրույցի ժամանակ կիդիա Պավլուկնան լսում էր բարեկամուհուն ուշադրությամբ և ընդ նմին աշխատում, որ յուր լայն բացված և ուղիղ բարեկամուհու դեմքին նայող աչքերը համոզեն վերջնիս թե ինքը չափազանց հետաքրքրահատն է գտնում նրա բացատրությունը: Մինչդեռ երիտասարդը զբաղված էր նրա աղջկանով:

Աղելինային, իրավ, սա ճանաչում էր վաղուց, այսինքն, երբ դեռ ինքը դիմնադիրոնի աշակերտ էր, իսկ նա՝ ինստիտուտի փոքրիկ աշակերտուհի: Այդ ժամանակ նրանք դրացիներ էին, իսկ ծնողները միմյանց բարեկամ: Եվ որովհետև վերջիններս հաճախ այցելում էին միմյանց, ուստի իրենք էլ տեսնվում էին իրար հետ: Բացի այդ, նրանք հանդիպում էին միմյանց դպրոց գնալիս և այդ դեպքում երիտասարդը միշտ ուղեկցում էր օրիորդին մինչև ինստիտուտի փողոցը, խոսակցելով նրա հետ աշակերտներին հետաքրքրող նյութերի մասին, կամ պատասխանելով այն հարցերին, որ Աղելինան հաճախ տալիս էր իրեն:

Այդ ժամանակ օրիորդը 14 տարեկան էր և թեպետ մարմնով նիհար ու չկազմակերպված, բայց դեմքով գեղեցիկ էր և բնությունը խիստ աշխուժ: Այդ պատճառով Կամարյանին դուր էր գալիս այնքան, որ սա նրա մասին գովություններ էր խոսում միշտ ոչ միայն ընկերների, այլև մոր առաջ: Իսկ եթե մի փոքր էլ տղայի սրտին հավատայինք,

կարող էինք ասել թե հենց այդ ժամանակ նա սիրահարված էր փոքրիկ դրացուհուն, որովհետև միշտ մի առանձին փափագով էր հետամտում այն սիրուն ժպիտներին, որոնցով Ադելինան առավոտյան ժամերին հանդիպում էր նրան փողոցում:

Բայց շուտով երիտասարդը ավարտեց գիմնազիոնը և զնաց համալսարան, ուր շատերի հետ միասին մոռացավ նաև Ադելինային: Որովհետև համալսարանը նոր զբաղմունքներից զատ, տվավ նրան, նաև նոր բարեկամներ, որոնք իրենց կողմից ծանոթացրին նրան նոր զբաղմունքների և ձգտումների հետ, որոնք գրավեցին նրա բոլոր ուշը: Բացի այդ, մայրաքաղաքում շատ կային Ադելինաներ, այնպես որ եթե Կամսարյանը ցանկանար երբեմիցե ժպիտներով զմայլվիլ, ստիպված չէր լինի հիշել յուր նիհար դրացուհուն:

Սակայն անցավ ժամանակ և նա, վերադառնալով հայրենիք սեսավ նախկին Ադելինային բոլորովին փոխված: Այժմ նա այլևս ոչնչով նման չէր առաջինին: Նրա տառն և իննամյա ծաղկափթիթ հասակն ամփոփում էր յուր մեջ արքունի հասած մի ազնվական կուսուրջյուն՝ գեղանի դեմքով, գրավիչ աչքերով, արյան ու կաթի խառնուրդն այտերին, վարդը՝ շուրթերին, որոնք նշան էին կյանքով ու կրակով լի քաջության: Նրա ճկուն հասակն աճել էր սպասածից ավելի, կուրծքը զարգացել վայելուչ չափով, իսկ մարմնի մասերը լցվել, բոլորվել այնպես համաշափ, որ երիտասարդը համեմատելով նրան մայրաքաղաքի ծանոթ գեղեցկուհիների հետ, գտնում էր գրեթե բոլորից գերազանց:

Նվ նա այժմ նայում էր նրան անթարթ աչքերով, հիշում էր մոր առաջարկությունը և ինքն իրեն մտածում.— «Իրավ, որ արժե ժառանգել այս դստնձը»:

Լիդիա Պավլովնան, որ աչքի տակով նայելով, տեսնում էր թե ինչպե՞ս որդու հայացքը անշարժ մեխվել է գեղանի օրիորդի վրա, շտապեց օգուտ քաղել դեպքից և խոսքը դարձնելով ամառանոցի վրա հայտնեց թե ինչպե՞ս ապե՞

բախտ Պետյան որոշել է միայնակ թողնել իրեն այս ամառ։

— Ի՞նչպես, մի՞թե կարելի է,— բացականչեց տիկին Մարկոսյանը այնպիսի մի եղանակով, որ կարծես, հայտնված նորությունը վերաբերում էր մի մեծ եղեռնագործության։

— Այո՛, միայնակ է թողնում և գնում է ճանապարհորդելու,— ավելացրեց նա տխրությամբ և ընդ նմին սպասելով, որ բարեկամուհին մեղադրական մի ազդու ճառ ուղղե իր դեմ։

— Այդ ձեզ չի վայելիլ, պարոն Պետրոս,— նկատեց տիկինը լռությամբ։— Ի՞նչպես կարելի է, որ այսքան ժամանակ օտարության մեջ մնալուց հետո, չմնաք այժմ ծնողներիդ մոտ գտնե այնքան, որ նրանք իրենց կարողը առնեն ձեզանից։ Ուրիշները նույնիսկ գործերնին թողնելով, գալիս են ծնողների հետ ամառն անցնելու, իսկ դուք, որ այստեղ եք, մի՞թե պիտի թողնեք նրանց ու հեռանաք։

— Բայց երբ հարկը պահանջո՞ւմ է։

— Ի՞նչ հարկ. ամառը հանգստության ժամանակ է և ոչ գործի. ոչ մի հարկ այդ ամիսներում չի կարող ստիպել մարդուն զրկել իրեն ամառանոցի մաքուր ու զով օդից, հանգրստությունից... Ա՛յ, մենք էլ տնով, տեղով գնում ենք Բորժոմ, եթե դուք էլ գաք, միասին կլինենք և հիանալի ժամանակ կանցնենք։

— Հանդեսներ կսարքենք, կոնցերտներ կտանք, իսկ այդ բաներում դուք մեզ միշտ կօգնեք,— ավելացրեց օրիորդը շտապելով մասնակցել մոր ցանկությանը։

— Հանդեսներ՞, ի՞նչ նպատակով,— հարցրեց երիտասարդը հետաքրքրությամբ։

— Իհարկե բարեգործական, այդ մասին խնդրել են մեզ մի քանի ընկերությանց վարչություններ։

— Ձե՞զ։

— Այսինքն ինձ և ընկերուհիներիս։

— Հասկանում եմ։ Եվ, իրավ, ամառանոցում հաջող մուտք կունենաք։ Ափսո՛ս, որ չեմ կարող օգնել ձեզ այդպիսի բարի ձեռնարկությունների մեջ։

— Եթե դաք ամառանոց, կարող եք օգնել,—նկատեց օրիորդը ժպտալով։

— Այո՛, Էթե դամ, բայց եթե չգա՛մ։

— Կխնդրեմ, որ դաք,—ասաց օրիորդը աջնախի մի քնքշությամբ, որի մեջ, կարծես, խոսում էր մտերմության ձգտող մի թաքուն զգացմունք։

Երիտասարդը ժպտաց և չիմացավ ի՞նչ պատասխանել։ Նրան թվեց թե այդ բոլորին նա լսեց Ադելինայի նախկին, մանկական ձայնը, այն անմեղ, միշտ ժպտող, միշտ շարժուն ու կրակոտ Ադելինայի, որ ամեն առավոտ հանդիպում էր իրեն դպրոց գնալիս, ողջունում աչքքան սիրալիր և զրոնում միշտ հարցեր իրեն զբաղեցնելու համար։ Նրան թվաց թե այդ վայրկենին նորոգվեց նախկին մտերմությունը և թե ինքն այլևս իրավունք չունի սառն և անտարբեր խոսքերով այդ նորոգվող բարեկամության հաճելի տպավորությունը թուլացնելու։

— Ճշմարտին ասած շատ կցանկանայի կատարել ձեր խնդիրը, բայց...

— Ի՞նչն է արգելք լինում,—ընդհատեց օրիորդն աշխտաժող։

— Մի բարոյական պարտք, որ հանձն եմ առել դեռ այստեղ գալուց և ձեզ տեսնելուց առաջ։

— Եթե այդպես է, ուրեմն ամենից առաջ այդ պարտքը պիտի կատարեք. մենք իրավունք չունենք պահանջել, որ դուք անկատար թողնեք այն, ինչ որ կատարել խոստացել եք դեռ այստեղ գալուց առաջ։

— Շնորհակալ եմ, օրիորդ, դուք ինձ հասկանում եք. որքա՛ն ուրախ կլինեի, եթե մայրս էլ այդ ձևով մտածեր, բայց նա...

— Մայրդ գիտե թե ի՞նչ է մտածում,—ընդհատեց որդուն Լիդիա Պավլովնան.—դու իրավունք չունեիր մեզ լսելուց առաջ ուրիշներին բաներ խոստանալ։

— Ի հարկե, առաջ մայրն է, հետո ուրիշները,—ձայնակցեց տիկին Մարկոսյանը։

— Բայց դուք հո չգիտե՞ք թե ի՞նչ խոստումի մասին է խոսքը,—նկատեց Ադելինան մորը:

— Իսկ դու գիտե՞ս,—հարցրեց վերջինս:

— Ես էլ չգիտեմ, բայց կարծում եմ, որ պարոնը մի գատարկ բանի պատճառով չէր համաձայնիլ զրկել իրեն ամառանոցի հանգստությունից և զվարճություններից...

Այս ասելով օրիորդը մի խորհրդավոր հայացք ձգեց երիտասարդի վրա, կամենալով, կարծես, հարցնել թե՛ «այդ ի՞նչ բարոյական պարտք է, որի կատարումը ալելի անհրաժեշտ է, քան ինձ նման գեղեցկուհուն ամառանոցում ընկն-րանալը»:

Երիտասարդն էլ, գրեթե, այդպիսի մի նշանակություն տվավ այդ խորհրդավոր հայացքին, բայց ոչինչ չբացատրեց, որպեսզի այդպիսով հասկացնի օրիորդին թե՛ իրավ, ինքը խիստ մեծ ու արժանավոր նպատակի համար է զրկում իրեն ամառանոցի զվարճություններից: Բայց որպեսզի բոլորովին անքաղաքավար չգտնվի օրիորդի հարցասիրությունը գոհացնելու նկատմամբ, կարևոր համարեց այսքանը հայտնել, թե՛ կգա մի օր, երբ ինքը կբացատրե նրան այն կարևոր պատճառները, որոնք ստիպում էին իրեն զրկվել Ադելինայի աննման ընկերակցությունից:

Ե

Տիկնոջ ու օրիորդի հեռանալուց հետո, Պետրոսն զգաց, որ վերջինի յուր վրա թողած ազդեցությունն այնքան է սաստիկ, որ յուր նախկին մտածմունքներին վերադառնալու համար իզուր պիտի լինեն այժմ դիմել հուշատետրի օգնության: Նրան այժմ հարկավոր էր ավելի զորեղ ցնցում, որպեսզի յուր մտքերը նորեն փարեին գաղափարական հայտնի նպատակին: Այդ պատճառով նա առավ Աբովյանի «Վերք Հայաստանին» և իջավ պարտեզ: Այս գիրքը նրան սիրելի էր դարձել մանավանդ այն օրից, երբ ուսանողական ժողովում յուր հայտնի խոստումն արավ: Ճեմարանավարտ ուսանողն, որին ծանոթացանք պատմության առաջին գր-

խում և որն ուսանողական ժողովներին նախագահելուց զատ, առաջնորդում էր ընկերներին նաև մայրենի լեզվին ու գրականությանը ծանոթացնելու գործում, խորհուրդ էր տվել Կամսարյանին կարդալ Աբովյանի «Վերքը» որքան կարելի է շատ: «Դու որ նվիրում ես քեզ հայ ժողովրդի մոռացված մասին, այսինքն գյուղացուն ու մշակին, այդ գիրքը պիտի կարդաս հաճախ, ասել էր նա նրան, որովհետև բոլոր մարդկանցից ու գրքերից ավելի «Վերք Հայաստանին» կարող է քեզ ծանոթացնել հայ գեղջուկի հոգուն ու զգացմունքներին, նրա արժանիքին ու թերություններին, նրա կարիքներին ու ցավերին»: Եվ, իրավ, քանի Պետրոսը կարդացել էր այդ գիրքը, այնքան ավելի նա սկսել էր սիրել հայ շինականն ու գյուղացին, որոնց նա յուր հարազատ ազգակիցն էր համարում, բայց որոնց, ավա՜ղ, չէր ճանաչում անձամբ:

Նստելով հովանավոր ակաթենու տակ, նա բաց արավ գիրքը, բայց... մեքենայաբար: Նրան թվում էր թե գեղեցկուհին դեռ նայում է իրեն յուր սիրուն աչքերով, թե նա հենց նոր ժպտալով ասաց իրեն «Ելխնդրեմ որ գաք»։ Իսկ մի փոքր հետո՝ աշխուժով ավելացրեց «Ի՞նչն է արգելք լինում...»: Այո՛, այս ձայները հնչում էին դեռ երիտասարդի ականջում, իսկ զաղտնի պատկերն ու փայլուն հայացքը չէին հեռանում նրանից:

— Դժվար է... իրավ որ դժվար է,— մտածում էր նրիտասարդը, ամենքին կարելի է թողնել, ամեն ինչ կարելի է դո՛հել, բայց այս հրեշտակին, այս դիցուհուն... Ճիշտ որ դժվար է. չէ՞ որ սա ինձ համար կարող էր լինել ամեն ինչ... և եթե նա, իրավ, անտարբեր չէ դեպի ինձ... այն ժամանակ արդեն կատարյալ խելագարություն է թողնել նրան... Բայց հենց այս մտածմունքի հետ հիշեց երիտասարդն ուսանողների ժողովը, յուր հանդիսավոր խոստումն և այն ուժգին ծափահարությունը, որ հետևեց հայտարարությանը... հիշեց թե ինչպես «կեցցենները» դրդացրին ներքնահարկի ցածուն դահլիճը:

«Ո՛չ, ես հաստատ կմնամ իմ վճռին, ես կկատարեմ իմ»

խոստումը», որոշեց երիտասարդը և նորեն առավ գիրքը, որ արդեն փակել, դրել էր նստարանին: Բանալով գիրքը, նայեց նրան նորեն և ապա դրավ ծնկներին: Այս անգամ էլ մի ուրիշ, սակարկող պայման գրավեց նրա մտածությունը:

— Ես կկատարեմ իմ խոստումը, ես կնվիրեմ ինձ մոռացված ժողովրդին... բայց եթե Ադելինան ընկերանար ինձ այս գործում, օ՞, որպիսի մեծ հաջողությամբ կպսակվեր իմ նվիրումը... իրավ, չէ՞ որ ամենաեռանդուն աշխատանքն իսկ ապարդյուն կանցնե, եթե նրան չխրախուսե կնոջ սերն ու ժպիտը... Եվ ի՞նչ երջանկություն. մենք միասին կաշխատեինք, միասին կգործեինք...

Այս միտքը երկար զբաղեցրեց երիտասարդին: Նա մտածում էր մինչև անգամ, համակերպիլ առայժմ յուր մոռցանկության, գնալ ամառանոց, մտերմանալ այնտեղ Ադելինային, նշանվել, պսակվել և հետո... Իհարկե, Ադելինայի հետ միասին վերադառնալ գյուղը: Իսկ այնտեղ... չէ՞ որ երկու խելքը կարող էին ավելի լավ գործել, քան մեկը:

Բայց հայտնի չէ, թե ինչո՞ւ երիտասարդի երևակայությունը նորեն այդ գյուղից փոխադրեց նրան ամառանոց: Նա պատկերացրեց յուր առաջ նշանադրության հանդեսը, ապա հարսանյաց պատրաստությունները, վերջը՝ փառահեղ պսակադրությունը, հարուստ հյուրերը, մետաքսի, ադամանդի և փարիզական ճոխությանց մեջ փայլող կիսամերկ կրծքերով ու հոլանի թևերով գեղեցկուհիները, որոնց մեջ սպիտակազգեստ և ծաղկապսակ Ադելինան պիտի երևար իբրև մի հրաշագեղ դիցուհի, հավերժահարսներով շրջապատված...

Բայց հենց այդ փայլի ու շքեղության պատկերը, կարծես, մարմին առնելով շշնջաց յուր ականջին՝ «մի՞թե չես ցնորում... Մի՞թե Ադելինան, այն կրթված, զարգացած, փափկության մեջ մեծացած, թատրոնի, երեկույթների և պարահանդեսների սովոր աղջիկը կհամաձայնի՞ թողնել քաղաքը, նրա կյանքով ու հրապույրներով լի մթնոլորտը և գնալ, մտնել գյուղը, աշխարհի մի լուռ, անծանոթ անկյուն:

նր, թե ինչ է այդտեղ պիտի հոգա շինականի կյանքը բարե-
լավելու՝ մասին...»:

Այդ գաղտնի շշուշը ցրեց երիտասարդի նախկին մըտ-
քերը:

«Նա մինչև անգամ կարող է ինձ վրա ծիծաղել, իմ
նպատակը ծաղրել, եթե ես դրա մասին խոսեմ նրա հետ» —
տրամաբանեց Պետրոսը և տխրելով գլուխը կախեց:

Նրա աչքերն ընկան ծնկյանը դրված գրքին և նա, կար-
ծես, մտածելուց հոգնած, սկսավ կարդալ բաց երեսի վրա
Աթոյենց աղջիկ Թագուհու մասին գրված հետևյալ տողերը.

«Բաս ի՞նչ կըլեր, որ էսպես չէր էլել: Մինչև էն հաղա-
ղը (միջոցը) նրա (Թագուհու) ականջը մեկ թթու խոսք չէր
լսել, նրա աչքը՝ մեկ դառը օր չէր տեսել, նրա երեսը մեկ
կոշտ գրից չէր եկել: Վարդի պես ծաղկել, մանիշակի պես
մեծացել էր: Տասնհինգ տարին անց էր կացել, դեռ նրա
անմեղ հոգին աշխարհքիցս մեկ բան չէր խաբար: Նրա ըն-
կեր աղջկեքքը դռներին, կտրներին ման էին գալիս, օր
անցկացնում, նա ծուկը մոր ծնկանը կպցրած, յա կար էր
անում, յա քարգահ, յա իրենց տանն ու դռանն էր մտիկ
տալիս, յա իրենց մալին, ապրանքին աչք ածում: Ղուշը
գլխի վրով թռչելիս՝ կարմրատակած, շունչը կտրած տուն
էր ընկնում, որ իր շվաքն էլ ա օքմին չըտեսնի: Մոր մեկ
մառը փուշ ըլելիս, յա մեկ տեղը ցավելիս, ուզում էր հո-
պին հանի իրան տա. էլ քար, էլ խոտ չէր մնում, որ նա
վրեն չըշոքի ու աստծու ողորմությունը խնդրի: Աղքատ
տեսնելիս բերնի թիքեն հանում, իրան էր տալիս, որ նրան
օրհնի, արեշատություն խնդրի: Բաղն էն ժամանակ էր
գնում, որ լիսն ու մուկը դեռ չէր բաժանված ըլում, բաղիցն
էլ էն վախտն էր տուն գալիս, որ մուկը գետինն առած, ռոր
քաշված, խաղաղված էր ըլում: Ով նրան ուզենար տեսնի,
յա ծառի, յա պատի տակ պետք է տափ կենար, որ նրա
երեսին մտիկ տար, նրա աչքերի լսովն հայիլ մայիլ մնար...
Չայիր չիմանի, մանիշակի վրա, վարդի, թթենու տակին, յա
քրչան առվի մոտ, որ բազի վախտ քնած չէր ըլում, հենց

իմանաս երկնքիցը լիս ա վեր եկել, ամիսքը հայլի դառել... Բունը նրա աչքերին էնպես էր մոտենում, ինչպես մեկ սրբի երկնային հրեշտակը, թեևրն երեսին փռում, անմահական երազով նրան գրկում, գգվում, արթնացնում, էլ եդ իր գիրով կը դնում... Ա՛խ, ո՞ր մեկն ասեմ: Նրա ամեն մեկ շարժմունքը, ամեն մեկ խոսքը, ամեն մեկ մտիկ տալը, ամեն մեկ աչքի ու պոռոչի ժաժ գալը՝ հրաշք էր: Էն լուսակուլով աչքերը, էն խնկան ծաղիկ-շրթունքը, որ բաց չէր ըլում, մարդ ուզում էր ոչ ուտի, ոչ խմի, հենց նրան մտիկ տա, նրա սուրահի բոյին թամաշա անի, նրա ոտքի տակին հոգին տա, նրա ձեռիցը իր մահն առնի... Եվ էս երկնային հրեշտակը, էս անմեղ գառն էր էն հադադին՝ էն գազանների (Հասան խանի ֆարրաշներին) ձեռին... Ի՞նչ քարացած, ապառաժ սիրտ պետք է ըլի: որ նրան տեսնելիս, կամ նրա պատմությունը լսելիս գլխին կրակ չվառլի...»

Երիտասարդն էլ շարունակեց: Որքան Թագուհու գեղեցկության նկարագիրը հիացմունք պատճառեց իրեն, այնքան էլ վերջին տողերը հուզեցին յուր հոգին: Նա փակեց գիրքը և ինքն իրեն շնջաց.

— Ամո՛թ ինձ, հազա՛ր ամոթ... Եվ ես դեռ տատանվում եմ, դեռ երկմտում եմ: Մի՞թե կարելի է մի վայրկյան անգամ ուշանալ... Մի ժողովուրդ, որ այսպիսի ծնունդներ ունի յուր մեջ, մի՞թե արժանի չէ մեր խնամքին ու օգնության: Ո՞ւմ մասին եմ մտածում—մի Ադելինայի, բախտից երես առած մի կենցաղասեր աղջկա... Ինչո՞ւ չգնամ Աթոյենց աղչկերանցը, Թագուհիներին պտրելու... Եթե այսօր Հասան խանի ֆարրաշները չեն սպառնում նրանց, հո տղի-տությունն ու խեղճությունը, հո վաշխառունքն ու օրինազանցները սպառնում են: Ինչո՞ւ, ուրեմն, չերթամ, օգնության կարոտ այդ ժողովրդի մոտ, ինչո՞ւ չծառայեմ նրանց և իմ աշխատության ընկեր շընտրեմ Թագուհիների միջից... Մի՞թե նրանց անմեղ ու միամիտ սերը պակա՞ս ուժով կխրախուսե և կոգևորե ինձ: Այն աղջիկը, որ աչքը բանալու օրից ճանաչում է միայն իր ծնողներին, յուր տունն ու

դուռը, յուր արտն ու այգին, որ յուր ուրախությունը դրսնում է ծնողական հարկի տակ, արդար աշխատության մեջ, որ յուր սերը խնամքով ծածկում, պահում է սրտի խորքում և նվիրում միայն նրան, ով աստծո կամքով վիճակվել է իրեն ամուսին և, որն ապա յուր կյանքն ու ուրախությունը որոնում է այդ ամուսնու մեջ, մի՞թե հազար անգամ ավելի մեծ, բարձր ու արժանավոր չէ, քան այդ զվարճասեր, փողոցի ու հանդեսների սիրահար, նորաձևությանց երկրպագու ղեմքեր ու զգացմունքներ կեղծող, շաղակրատ, նազող, հաճոյասեր, ամուսնանալուց առաջ արդեն աշխարհ ճանաչող, թաքուն անկյուններում օտարի հետ պաշպչվող, իսկ սալոններում սիրո սրբությունը դրվատող օրիորդներն ու մեծուհիները... Այո՛, որոշված է, ես կերթամ և ինձ այլևս չի արգելիլ ոչ ոք:

2

Պե՛տ այս մտքի վրա էր Կամսարյանը, երբ հանկարծ նրա հետևից հնչեց մի թավ ձայն.

— Տո, Պե՛տո, դեռ ա՛յստեղ ես, իսկ ես կարծում էի թե Մասիսն արդեն անցել էս:

Պետրոսը ետ նայեց և տեսավ մեկին այն ընկերներից, որոնք ուսանողական ժողովում լսելով յուր խոստումը, դրդադրել էին օդը կեցցենքերով և իրեն բարձրացրել ձեռքերի վրա:

— Գնում եմ, բա՛րեկամ, գնում եմ,— պատասխանեց նա կարծես շփոթվելով և արագ տեղից ելավ:

— Ե՛լմարիտ, թե՛ կատակ ես անում,— հարցրեց երիտասարդը պարզելով ձեռքն ընկերին:

— Իհարկե ճշմարիտ, կատակ ինչո՞ւ եմ անում:

— Ծղբայր, մեծ մարդ ես, խոստովանում եմ. բայց ե՞րբ:

— Շուտով, հենց այս քանի օրը:

— Ուրեմն, պատրաստությունդ տեսե՞լ ես:

— Արդեն: Կամենո՞ւմ ես արի՛ ցույց տամ:

— Հապա, տեսնենք, հետաքրքրական է,—ասաց երկ-
տասարորը. և հետևեց Պետրոսին:

Առաջնորդելով ընկերին յուր սենյակը, Պետրոսն սկսավ
մի մի ցույց տալ նրան այն ամենը, ինչ որ գնել էր գյուղ-
տանելու համար:

— Ամենից առաջ տես՝ այս թամբը, հունգարական է,
բոլորը խոզի կաշվից. 60 ռուբլի արժե. սանձը, ասպանդաղ-
ները մաքուր պողպատից:

— Այդ ինչո՞ւ համար է:

— Ի՞նչպես թե ինչո՞ւ. գյուղերը չի՞ պիտի պատեմ.
միշտ հո մի տեղ չեմ մնալ:

— Իսկ ձի՞ն:

— Ձին էլ այնտեղ կգնեմ, այստեղից հո չե՞մ տանե-
լու, ի՞նչ ավելորդ հարց է:

— Հասկացա, հետո՞:

— Սա էլ հրացանս. ամերիկական նոր տեսակի, երկ-
փողյա. յուր բոլոր պարագաներով արժե 120 ռ.:

— Այդ ինչո՞ւ համար է, ավազակներ պիտի հալա-
վես:

— Ի՞նչ ավազակներ, ինչեր ես հարցնում. որսորդու-
թյան չի՞ պիտի գնամ. բոլոր օրը հո պարապելով չե՞մ անց-
նելու, մի մի անգամ էլ զվարճություն է պետք—այս էլ պա-
յուսակս, բոլորը կաշվեկար պղնձե օղակներով, թամբի վրա
հարմարեցնելու համար.—այս էլ դաշտային հեռադիտակ.
միշտ հարկավոր է լինում.—այս էլ կողմնացույց...

— Կողմնացո՞ւյց. այդ ինչի՞ համար է. ծովերի վրա՞
պիտի թափառես:

— Ախ, ի՞նչ ապուշն ես: Տո, չի՞ պատահիլ, որ ան-
տառներում պտտելիս հանկարծ մոլորվեմ. այ, հենց այդ-
պիսի ժամանակ կողմնացույցը կարող է ինձ ցույց տալ թե
ի՞նչ ուղղություն բռնեմ, որ գյուղը դուրս գամ:

— Այդ հո բոլորը քեզ համար ես հոգացել, գյուղացի-
ների համար ի՞նչ ես տանում:

— Սպասի՛ր, նրանց համար էլ կա, տեսնո՞ւմ ես...—

այս ասելով Պետրոսը ցույց տվավ սեղանի վրա գտնվող գրքերի մի կույտ և նրանցից մի-մի հատ անելով, շարունակեց.— ա՛յ, «Полный курс охоты»—Маркса-Мани. սա էլ ասենք ինձ համար է, բայց գյուղացիներին էլ կհարկավորվի: Զէ՞ որ որսորդության մասին ևս կարող եմ խորհուրդներ տալ նրանց:—«Ляговая собака»—Фридриха Освальда. սա նույնպես կարևոր գիրք է որսորդական շներ վարժեցնելու համար:

— Այ մարդ, դու կարծո՞ւմ ես թե հայ գյուղացին բան ու գործ չունի, հենց միշտ որսի ետևի՞ց պիտի լինի:

— Համբերի՛ր բա՛րեկամ, ախար մենք էլ քեզ չափ մտածել գիտենք թե ոչ: Ա՛յ, «Плодовая школа и плодовый сад»—Раевского, սա հո պատվական ձեռնարկ է ծառեր տնկելու, պատվաստներ անելու, պտղատու այգիներ խնամելու համար:

— Հա, դրան խոսք չունիմ:

— Իսկ սա՞ «Домашний огород»—Мицулья. ընտիր ձեռնարկ է բանջարանոցների համար: Սրան կցված է Черноглазов-ի մի գեղեցիկ աշխատությունը՝ «Огурцы, дыни, арбузы и тыквы» վերնագրով, հատուկ այդ չորս տեսակ պտուղները աճեցնելու համար:

— Հետո՞:

— Սա էլ «Общедоступное руководство к земледелию»—Костычева, թեպետ համառոտ, բայց շատ պարզ և հասկանալի ոճով կազմված մի ձեռնարկ է երկրագործության համար: Իսկ սա Կոպպեի հայտնի «Երկրագործություն և անասնապահություն» աշխատությունն է, որ թարգմանել է պրոֆեսոր Վոյչիք. հիսուն տարուց ավելի գործածության մեջ է և, հմուտների կարծիքով, գյուղատնտեսական գրականության մեջ համարվում է իբրև կլասիկ գրվածք: Իսկ սա՝ «Скотоводство»—Трипольского, հատկապես կազմված եղջյուրավոր անասունների և ձի, ոչխար ու խոզ պահելու համար:

— Ուրի՞շ:

— Իսկույն. «Практическое руководство виноградарства и виноделия» Винберга. սա անհրաժեշտ գիրք է այգեգործության և գինեշինության համար: Մեր գյուղացիների զլխավոր պարապմունքը, կարծեմ, դա է: Այդ պատճառով այդ ճյուղին վերաբերյալ ձեռնարկներ մի քանիսն եմ բնութիւ: Այ, «Руководство по виноградарству» Цобеля, բազմաթիւ ու բազմազան նկարներով...

— Իսկ մեղվապահական, հավաքութեան...

— Սպասիր սպասիր, դրանք էլ ունիմ. ա՛յ, «Птицеводство» д-ра Прибыня. պատմական աշխատություն է՝ գերմաներենից թարգմանված, իսկ սա «Пчела и пчеловодство» Бутлерова. մեղվապահական ընտիր ձեռնարկներից մինն է: Սա էլ «Как добывать шелк»—Иверина, շերամապահության վերաբերյալ մի գեղեցիկ աշխատություն է: Սրանից զատ ես գնել եմ նաև, մի քանի հատ հայերեն գրքեր, ա՛յ, օրինակ, Մելիք-Շահնազարյանցի «Բուսական աշխարհը», «Գործնական գինեգործություն» և «Շերամապահության» ուղեցույցները: Նույնպես Քաջունու «Մեղվաբուծությունը» և «Շերամապահությունը»: Թեպետ ուսերեն ձեռնարկներով ես կարող եմ լիովին ծանոթանալ գյուղատնտեսական այս կամ այն ճյուղին, և ըստ այնմ, հարկ եղածը սովորեցնել գյուղացիներին, այնուամենայնիւ, այս ձեռնարկների մեջ կլինեն բազմաթիւ տերմիններ, որոնց հայերենը չգիտեմ. ահա՛ այդ դեպքում օգնության կհասնեն ինձ հայերեն ձեռնարկները:

— Այո՛, լավ ես մտածել, գյուղացու աչքում ամեն կերպ պետք է հեղինակավոր երևալ: Բայց ուրիշ էլ ի՞նչ պատրաստություն ունիս:

— Էլ ի՞նչ պիտի ունենամ, մնացածն էլ գլխումս է...

— Եվ գրպանումդ, իհարկե:

— Առանց դրան հո բան չի առաջանալ: Բայց, սկզբում, կարծեմ, հարկ չի լինիլ գրպանի օգնության դիմելու: Դու առաջ պետք է գյուղը մտնել, գյուղացուն ու նրա կարիքներին ծանոթանալ, իսկ այնուհետև ամեն բան հեշտ է:

— Նախանձում եմ քեզ, բարեկամ, որքա՛ն բախտավոր ես, որ կարող ես այդպես ազատորեն նվիրվել հասարակաց գործին. իսկ ես...

— Ո՞վ է քեզ խանգարում հետևել ինձ:

— Ո՞վ է խանգարում... աղքատ ծնողներ պահելու, քույր ու եղբայր ապրեցնելու, և, նույնիսկ, ինձ նման ահա՜ դին մարդուն կերակրելու անհրաժեշտությունը:

— Այո՛, իրավունք ունիս, քո դրությունը ծանր է, — հարեց իսկույն Կամսարյանը, զգալով որ ընկերի ցավոտ կողմը շոշափեց:

— Բայց վիճակս մասամբ բարվոքելուց հետո, պիտի հիշեմ նաև քեզ հետևելու պարտքս, մի՛ կարծիր թե ուսանո՞ւղական ժողովի որոշումը կարող եմ երբևիցե մոռանալ:

— Մի՛ վշտանար, բարեկամ, քո ծնողներն ու հարա՞ւանները նույնպես հասարակության անդամներ են. եթե դու նրանց խնամում ես, դրանով արդեն որոշ չափով ծա՞ռայում ես հասարակությանը: Ես հավատացած եմ, որ երբ դրությունդ բարվորվի, կաշխատես ավելի անել:

— Անշուշտ:

— Ուրեմն շխտենք այլևս այդ մասին. դառնանք իմ ձեռնարկության: Ի՞նչ խորհուրդ ես տալիս. ո՞ր կողմում հաստատեմ օգնության գործը:

— Դու դեռ չե՞ս որոշել:

— Ո՛չ, որովհետև մտածում եմ թե բոլոր կողմերն էլ միևնույնն են ինձ համար, ուր որ հայ շինական կա, այն՝ տեղ էլ կարող եմ գործել:

— Եվ շատ լավ ես մտածում: Նստի՛ր երկաթուղի և գնա դեպի աջ: Հենց որ հասար Աղստաֆա (դա մեր պատ՝ մահան Աղստեն է, չմոռանաս), իջի՛ր անյտեղ: Փոստային կառքը Աղստե գետի ուղղությամբ կտանե քեզ դեպի Դիլի՝ ջան: Անցե՛ղ ես դու այդ ճանապարհով:

— Ո՛չ:

— Լավ, ուրեմն, կերթաս և կտեսնես այն աշխարհը, ուր քո պապերն են ապրել: Կարող ես հենց առաջին պատա՞

հաժ գյուղում իջնել և այնտեղ էլ ջո օգնության գործը հիմ-
նել: Այժմյանից, իհարկե, դժվար է որոշել թե ի՞նչ պիտի
անես, բայց երբ կմտնես ժողովրդի մեջ, այն ժամանակ ար-
դեն ինքդ կտեսնես նրա կարիքները և կսկսես հոգալ կարե-
վոր դարմանը: Ինչպես լավ, նույնպես և վատ օրինակը
վարակիլ է: Երբ ջո ձեռքը կստեղծի մի գյուղում գովության
արժանի գործ, կտեսնես, որ հետո լույս կընկնեն ուրիշ ձեռ-
քեր, որոնք նույնը կանեն ուրիշ գյուղերում: Ո՞վ գիտե,
գուցե հենց քեզ է վիճակված կարապետ լինել այն գաղա-
փարական գործին, որ ամփոփում է յուր մեջ գյուղական
ժողովրդի ապագա բարօրությունը և որի մասին այնքան
շատ խոսել ու քարոզել է հայ լրագրությունը: Երևակայիր
թե ինչպիսի հուշակ պիտի վաստակես դու հայ հասարակու-
թյան մեջ, երբ հայտնի լինի մի օր թե՛ այն, ինչ որ գրող-
ները միայն երազել են, դու արդեն մարմնացրել ես ջո հա-
տատուն կամքով:

— Դու ինձ ոգևորում ես, բարեկամ,—բացականչեց
Կամսարյանը և ընկերոջ ձեռքն առնելով ամուր-ամուր սեղ-
մեց:

— Ոգևորվի՛ր ու դնա գործիր: Աստված անշուշտ կօրհ-
նե ջո ընտրած ճանապարհը:

Այսքանն արդեն բավական էր, որ Կամսարյանն յուր
որոշումը իրագործեր անպատճառ: Ընկերոջ հեռանալուց
հետո, նա սկսավ կարգի բերել յուր իրեղենները և կապ-
կալել:

Ջնախելով, որ այդ առթիվ կիդիա Պավլովնան ու Կիրիլ
Կարպիշը մի անգամ ևս լուրջ վիճաբանություն ունեցան
իրենց որդու հետ և այս անգամ մայրը ոչ միայն հուզվեց,
այլ և կարողացավ լաց լինել, այսուամենայնիվ, Պետրոսը
մնաց անընկճելի: Միակ զիջումը, որ նա արավ ծնողներին,
այն էր, որ խոստացավ չերկարել ճանապարհորդությունը և
աշխատել մի քանի շաբթով վերադառնալ Բորժոմ:

Այս պայմանը խաղաղացրեց երկու կողմերն էլ և Պե-
տրոսը մի լուսնկա երեկո յուր պարկ ու պուրկը կառքի մեջ
ժողովելով, ճանապարհվեց դեպի երկաթուղու կայարանը:

Այս գիշեր էր, որ գնացքը կանգ առավ Աղստե կայա-
րանի առաջ: Ղաղախ ու Դիլիջան գնացողների թվում իջավ
գնացքից և Պետրոս Կամարյանը: Ուղևորներին իրենց ծա-
ռայութունն առաջարկող կառապանները մոտեցան, նաև
վերջինիս և սկսան գովել՝ մեկն յուր «թռչկան ձիերը», մյուսն
յուր «սլլող կալասկան», երրորդն՝ յուր դինջ «ըմնիբուսը» և
այլն, և այլն:

Պետրոսը, ինչպես հարմարութուններ սիրող մարդ, չէր
կամենում փոստի սայլակով ճանապարհորդել, որովհետև
չենթարկվի կայարանների քմահաճույթին, այդ պատճառով
էլ ընտրեց «սլլող կալասկան», թեպետ հաստատ չգիտեր թե՞
ո՞րքան է նա հարմար առաջիկա ճանապարհորդության հա-
մար: Եվ որովհետև օմնիբուսի, կամ ուրիշ կառքերի տերերը
վախեցնում էին նրան ասելով՝ «էդ կալասկան էդա ճամպի
միջումը կոտրվելու ա, քե էլ թողի արևումը խաշվելիս» և
այլն. ուստի երիտասարդը սկսավ կասկածել թե մի գուցե
սխալվել է յուր ընտրության մեջ:

— Սուտ են ասում, աղա ջան, քե վախեցնում են, որ
իրանց փայտոնը բռնես,— առարկում էր «կալասկի» տերը և
ալեկացնում.— իմ կալասկեն կըլի շորս տարի, որ բանեց-
նում եմ, հլա պոռնգը վնասվել չի: Հրեն մեկել օրը պրիս-
տավին տարա Ղաղախ, ընդհան էլ նաչալնիկին դուրս բերի
Դիլիջան, բա խի՞ չկոտրվեց: Հլա նաչալնիկն էլ ասեց «մա-
լագեց Օվանես, տվոյ կալասկա օչեն խարոշի»:

Պետրոսն անշուշտ երկար կմնար երկբայության մեջ,
եթե նրան օգնության չհասներ կարճահասակ մի մարդուկ,
որն, ըստ երևույթին, ծանոթ էր տեղական կառապանների
սովորության ու հնարներին:

— Աղա՛, էս մարդի կալասկեն լավն ա, ըսկի սիրտդ
շաք (կասկած) մի գցիլ, նստի ու գնա՛: Դու թե ամեն խո-
սողի լսես, էրկու օր կմնաս ըստեղ,— ասաց նա բարեկա-
մարաբար:

— Ա՛յ, քու հերը լիս դառնա, ըտենց խոսա՛ է՛,— ուրախացավ Օվանեսը և ապա դառնալով Պետրոսին՝ ավելացրեց. — տե՛ս. աղա՛, սա վարժապետ մարդ ա, սուտ չի խոսալ, որ ասում ա իմ կալասկեն լավն ա, իմա՛ց որ լավն ա:

— Շատ բարի, գնա՛ լծիր, — կարգադրեց Պետրոսը, նախապես վարժադիրը որոշելով: Ապա դառնալով միջամտող մարդուկին՝ հարցրեց. — ո՞րտեղի վարժապետ եք:

— Դիլիջանից գենը հայի գեղ կա, ընդեղի վարժապետն եմ:

— Ուրեմն դուք էլ Դիլիջա՞ն եք գնում:

— Հրամանք ես:

«Սա կարող է լավ առաջնորդ լինել ինձ» մտածեց Պետրոսը և առաջարկեց նրան՝ ընկերանալ իրեն:

— Չէ, աղա՛, ես փութո՞ւնում պտի գնամ, — առարկեց վարժապետը:

— Ինչո՞ւ, միթե կառքը ավելի՞ հանգիստ չէ:

— Հալըթ կոր (իհարկե)) հանգիստ ա, — ծիծաղեց վարժապետը:

— Ինչո՞ւ ուրեմն չեք գալի:

— Բա գեղի վարժապետը ո՞րդիան կարա կառքի փող տալ:

— Ի՞նչ փող, ես փող չեմ ուզում:

— Բա ո՞նց:

— Հենց այնպես, ձրի: Ես, միենույն է, կառքի փողը պիտի վճարեմ, շատ ո՛ւրախ կլինեմ, եթե դուք էլ ինձ ընկերանաք:

Վարժապետը քաշվում էր և չէր կամենում երիտասարդի առաջարկությունն ընդունել:

— Ա, շա՛շ (ապուշ), խի՞ ես մաթ մնացել (զարմացել), լավ բանը գլուխդ վե՛ր չունում, — նկատեց վարժապետին զազախեցի ծանոթներից մինը:

— Դե խի՞ չի վեր ունում, ասում եմ, ծանորություն չըլեմ աղի հմար:

— Ոչինչ, ծանրություն չես լինիլ, գնանք, — ասաց Կամսարյանը և իրեղենները հանձնելով բռնակրին, առաջ անցավ:

Մարդուկը հետեւեց նրան:

Կառապանը, որ մի քանի վայրկյանում արդեն «կալապեն» լծել, բերել էր կայարան, ժողովեց խսկույն Պետրոսի իրեղենները և կառքի հոքին ու առաջին դարսելով, սկսեց ամրացնել: Ապա իմանալով, որ վարժապետն ևս ընկերանում է «աղին», նրա խեղճ կապոցն էլ տեղավորեց մի խորշում: Հետո բարձրանալով յուր նստատեղը, ասաց.

— Ես իմ աստոծը, աղա, լավ ընկեր ես վե կալել, արժանավոր մարդ ա, ըտենց ընկերի հետ գնացած ճանապան էլ բարի կըլնի:

— Հապա ես վատ մարդ կընկերացնե՞մ ինձ, — պատասխանեց Կամսարյանը և կառքը բարձրացավ:

— Տեանո՞ւմ ես, վարժապետ, լավութիւնը կորչում չի, — նորեն խոսեց Օվանեսը, — դու որ ինձ հմար բարեխոս չէիր ըլել, աստոծ էլ քե էս բանին ռաստ չէր բերիլ, փութըդոնի ճոճոցից ազատվեցար, ութ աբասին էլ մնաց ջերումդ:

— Լավ, մի՛ երկարացնիր. քշիր տեսնենք, — նկատեց Կամսարյանը, զգալով որ կառապանի խոսքերը անհաճո պիտի լինեն վարժապետին:

— Քշիլ տեմ, աղա՛, բա քշիլ չըպտե՞մ, քե ընենց լեղով (շուտով) տանեմ, որ նաչալնիկի պես ասես՝ «մալադեց Օվանես»:

Այս ասելով կառապանը շարժեց սանձերը, խրախուսեց ձիաներին և կառքը սլացավ խճուղու ուղղությամբ:

Լույսը բացված չլինելով, գիշերային զովը զգալի էր դեռ. Պետրոսը փաթաթվելով վերարկուի մեջ, կծկվեցավ կառքի անկյունում և սկսավ խոսակցել վարժապետի հետ:

— Ձեր անունն ի՞նչ է, — հարցրեց նա:

— Քե ծառա՝ Մոսի, — պատասխանեց վարժապետը:

— Չասացիք ո՞ր գյուղի վարժապետն եք:

— Չբութլու:

— Չիբուխը՞ն է Դա հայո՞ց գյուղ է:

— Հայոց ա, բա՛ ի՞նչ ա:

— Անունը, կարծեմ, հայերեն չէ:

— Հրամանք ես, թուրքերեն ա, ամա մեր վանահայրն ասում ա, շատ առաջ հայերեն ա ըլել: Ճապոտիկ են ասել:

— Վանահայրն ո՞վ է, ձեր գյուղում վա՞նք էլ կա:

— Չէ, Սևանա վանահայրն եմ ասում:

— Սևանը, ուրեմն մո՞տ է ձեզ:

— Մոտ ա, բա՞, հենց մեր առաջին ա:

Այս նորությունը ուրախացրեց Պետրոսին: Որքա՞ն ժամանակ էր, որ նա փափագում էր տեսնել Գեղամա ծովակը, որքա՞ն լավ բաներ էր լսել նրա մասին, որքա՞ն բաներ կարդացել: Այժմ, ահա, նա կհասներ փափագին:

— Ձեր գյուղում, ուրեմն, ուսումնարա՞ն էլ ունիք, — շարունակեց նա յուր հարցերը:

— Ուսումնարան ո՞րդիւն ա. մի տասը-քսան ընխա ես եմ հվաքել մեր տունը, կարդացնում եմ... քե դրուստն ասեմ. ես էլ ըսկի օրինավոր վարժապետ չեմ: Նղցումը, որ էրեցին օգնում եմ, տիրացուքին անում, էն ա գեղականն անունս վարժապետ ա դրել:

Ուրեմն Պետրոսի ուղեկիցը տիրացու էր և ոչ վարժապետ: Սրանով էլ պարզվում էր երիտասարդի համար այն հանելուկը, որ վարժապետ կոչվածը գյուղական բարբառով էր խոսում:

Այս նորությունը, թեպետ որոշ չափով ձգեց ուղեկցի վարկը Կամսարյանի աչքում, այսուամենայնիվ, վերջինս դարձյալ հետաքրքրվեց նրանով:

— Ո՞րտեղ ես ուսում առել, — հարցրեց նա:

— Հրես, առաջներին գեղ կա, Քարվանսարա են ասում, ընդել եմ կարդացել: Ես ինքս էլ Ղազարի գեղերիցն եմ. միայն Չբխլուի երեցը մեր ազգական էր, զոռեց, տարավ իրա կուշտը (մոտը) ասեց՝ ըստի տիրացուքին պտես անիլ, ժամանակով էլ քահանա կշինեմ քե:

— Լա՞վ գյուղ է Չիբուխըն:

— Հէն մեզ հմար լաւ ա, ուրիշի հմար ի՞նչ գիդամ:

— Ո՞րքան ժողովուրդ ունի:

— Իսկը գիտում չեմ, կըլի որ հարյուր հիսուն տուն
լի:

— Ի՞նչպէս է, որ այդքան տուն չի կարողացել յուր
համար ուսումնարան հիմնել:

— Բա, գեղականը ո՞րդիան կարա ուսումնարան հիմ-
նել: Սաղ օրը չարչարվելով, արևի, անձրևի հետ կռիւլ տալով
ըսկի կարում չի էնքան աշխատի, որ իրա ընխանց ռուզին
հասնի, յա նրանց տկոթը լաշը ծածկի, ուսումնարան ո՞նց
տի հիմնի:

— Իսկ եթէ գտնվի մեկը, որ ցանկանա յուր ծախքով
այդ բանն անել, գյուղացիք հո չեն հակառակի:

— Բա՞, էդ ի՞նչ ես ասում, աղա ջան, մարդ իրա աչքը
քո՞ւ կուզի, գեղացիք չէ թե հակառակիլ չեն, հլա դճենց
մարդու ոտն էլ կպաշեն:

«Այս գյուղն, ուրեմն, կարժանանա իմ ուշադրության»,—
մտածեց ինքն իրեն Կամսարյանը և շարունակեց:

— Իսկ գյուղատնտեսությունը ի՞նչ դրության մեջ է ձեր
կողմերում:

— Գյուղատնտեսությունը ո՞րն ա:

— Վար ու ցանքը, անասնապահությունը, գինեգործու-
թյունը...

— Վար ու ցանքն էս տարի լաւ ա, տալարն էլ, փառք
ասծու, ցալ ու շոռից ազատ ա, ամա դե գինին մեր կողմե-
րում չի՞ ըլիլ, չուն մեր տեղը սար ա, բաղն արշա չի դալ
(չի առաջանալ),—պատասխանեց տիրացուն, այլ կերպ հաս-
կանալով իրան տրված հարցը:

Այդ հանգամանքը կարծես սառեցրեց Պետրոսի հետա-
քըրքրությունը և նա այնուհետև սկսավ ավելի մտածել, քան
խոսել: Դրա հետեանքը եղավ այն, որ երիտասարդը տաքուկ
վերարկուի և զով օդի ազդեցության տակ սկսավ նիրհել:
Եվ որովհետև երկաթուղու վրա շատ քիչ էր քնել, ուստի
շուտով էլ քաղցր քուն մտավ:

Տիրացուն յուր կողմից աշխատեց շարժնացնել նրան և քիչ ժամանակից հետո ինքն էլ հետևեց նրա օրինակին:

Սակայն Օվանեսի «կալասկան» շարունակ սլլում էր հարթ խճուղու վրա: Նա արդեն Ղաղախը, Գադկա դաշտը և Ռադունթալան անցել և Քարվանսարի ճանապարհն էր մտել, և բայց Կամսարյանն անուշ քնից արթնացավ: Աչքերը բանալով, նա շուրջ կողմը նայեց և իրեն շրջապատող տեսարանները դիտելով, հիացավ:

Ճանապարհի մի կողմից ընկած էին հասուն արտեր կամ սիզավետ արոտներ, որոնք ուղղադիր, կամ վայրահակ տարածվում, հասնում էին մինչև հեռավոր բարձրությունները, իսկ մյուս կողմից կանաչադարձ թումբեր, ձորակներ ու բլուրներ, որոնց հետևում էին և նախ մանր ու ծառախիտ և ապա խոշոր, մշշապատ լեռներ: Դրանց մեջ, իրենց բարձրությամբ, աչքի էին ընկնում աչ կողմից Նալթեոքանը, իսկ ձախից՝ Կարմիր քարը՝ յուր երկար լեռնաշղթայով, ապա Համզասարը, Արտազը և այլն, որոնք հետզհետե իրար հաջորդելով հորիզոնը դարձնում էին վեհ և գեղատեսիլ: Սակայն աչ ու ձախ տարածվող այդ տեսարանների գեղեցկությունը պսակում էր Աղստեի հինավուրց գետակը, որ շարունակ անծայր խճուղուն ընկերանալով, զվարճացնում էր նրա մշտական անցյորդներին մերթ վճիտ ջրերի քաղցր կարկաշտով, մերթ փոքրիկ ջրվեժների փափուկ շառաշով և հաճախ, յուր եզերքը ծածկող կամ յուր եղտոյուններում խմբովին ցուլացող ծառերի պուրակներով: Արևը, որ նոր էր յուր շողերը սփռում Աղստեի ձորի վրա այդ տեսարաններին տվել էր մի դյուրթական պայծառություն, վառելով մշուշը լեռների լանջերում, կանաչը՝ ծառերի կատարին, դալարը դաշտերի մեջ և ցողը՝ ծաղիկների վրա:

— Օ՛հ, ի՞նչ գեղեցիկ և որքան հրաշալի է մեր երկիրը, — բացականչեց Կամսարյանը, հրապուրվելով բնության այդ սիրուն տեսարաններով և ապա ձեռքերն աչ ու ձախ տարածելով, կամենում էր կարծես հորիզոնը գրկել:

— Ըստեղ հլա ի՞նչ գեղեցկութիւն կա — գեղեցկութիւն,

գեղեցկութիւն Դիլիջանա դենն ա, Շամլուխի ձորումը, Մայմեխի լանջերին, հրեա գնում ենք, կտեսնաս,—նկատեց տիրացու Մոսին:

Կամսարյանը, որ դեռ քննական աչքով չէր նայել ուղեկցին, որովհետեւ, գիշերանց էր ծանոթացել նրան, թափ ձայնով նրա դիտողությունը լսելուց, ետ նայեց մի վայրկյան և տեսավ, որ դա մի մարմնացյալ աննհրդաշնակություն էր նկատմամբ այն պոեզիայի, որ շրջապատում էին իրեն: Տիրացուի կարծ ու գիրով մարմինը, որ նստած լինելու պատճառով կորացել էր, նմանում էր մի տձե մսազընդի, որի վրա գլուխը զարժվում էր, կարծես առանց պարանոցի: Նրա թուխ դեմքը, որ արեւահար լինելուց ավելի էր սևացել, ծածկված էր խիտ և երբեք չսանրված մորուքով: Վերջինս թեպետ տարածվում էր մինչև նրա այտոսկրները, այսուամենայնիւ, չէր ծածկում տիրոջ մեծ բերանը, որ եզերված էր հաստ լրթագույն շրթունքներով: Խոր ընկած աչքերը, չնայելով իրենց սևության, թավալում էին նեղ կապիճներում առանց կրակի և արտահայտության, իսկ դրանց հովանավորող թավարծի հոնքերը տալիս էին նրա դեմքին մի առանձին գեհկություն: Հաստ շալի կապան, կեղտոտ օձիքով արխալուխը և մորթե մեծ գդակը, որ նա խնամքով քաշել էր մինչև հաստ բլթակներով լոշի պես կախված ու փոշոտած ականջները, տիրացուին նմանեցնում էին անտառենակ խոզարածի, նրան պակասում էր մի մահակ՝ ձեռքին և մի պարկ՝ մեջքին:

Պետրոսը ուշի ուշով նայելով ուղեկցի վրա, զգաց այնպիսի մի անհանգստություն, որ պաշարում է մարդուն՝ զգլանք զգալուց առաջ: Նա դարմացավ յուր անմտության վրա, որ մի առաջնորդ ունենալու պատճառով, նստեցրել էր կողքին այնպիսի մի գեհկի, որից, մինչև անգամ, կեղտոք ու քրտնքի հոտ էր փչում: Այս պատճառով երիտասարդն անզգալի կերպով քաշվեցավ մի կողմ և, որպեսզի տիրացուից ավելի անջատվի, առջևը դրած իրերից մինն առնելով, գետեղեց նրա և յուր մեջտեղը, ասելով.

— Սրա մեջ կոտորելու բան կա, լավ է այստեղ դնենք:
Բայց որովհետև Պետրոսին այնպես թվաց թե Մոսին հասկացավ յուր միտքը, ուստի սկսավ զբաղեցնել նրան:

— Ասում ես թե այն կողմերն ավելի գեղեցիկ են, հա՞:

— Գեղեցիկ են, բա՛, ըստեղ հլա շատ փայլը դուռը ա (դաշտ), արևը որ աշմիշ ա ըլում (բարձրանում է) էն դայդի ա էրում, որ ասես թե մարդի կաշին պուկիլ տի, ամա դենի ճամփեն չիմ մեշալղով (անտառով) ա անց կենում, ոտով էլ որ գնաս մեջքդ տաքանալ չի:

Զնայելով տիրացուի հայտարարության, Կամսարյանն, այսուամենայնիվ, թերություն չէր գտնում շրջապատող տեսարանների մեջ, ընդհակառակը, նա որքան հառաջանում, այնքան ավելի էր հիանում նրանցով: Մանավանդ Աղստեկի մշտակարկաչ հոսանքը և նրա սիրուն, ծառազարդ ափերը գրեթե շարունակ զմայլեցնում էին նրան, այնպես որ մի ժամանակ նա, մինչև անգամ, մոռացավ տգեղ տիրացուին և ինքն իրեն խոսեց.

— Ահա՛ թե ի՞նչ տեղեր են և ի՞նչ գեղեցկություններ են անհայտ մնում մեզ... Իսկ սրանց մեջ ապրող մեր ազգակիցները... չէ՞ որ նրանք էլ ունին գեղեցկություններ ու կատարելություններ, որոնք անծանոթ են մեզ: Պետք է շնորհակալ լինել բախտից, որ վերջապես օգնեց ինձ՝ իմ նվիրական խոստումն իրագործելու (այդ վայրկենին երիտասարդի հայացքը հանդիպեց յուր ուղեկցին և նա մի քայլ ետ կասեց յուր մտածության մեջ՝ ավելացնելով) կամ, գոնե, ծանոթանալու այս երկրին ու ժողովրդին, որպեսզի համոզվիմ թե ի՞նչ չափով է հնարավոր այդ որոշումն իրագործել:

Քիչ ժամանակից հետո երիտասարդ Կամսարյանը նըստած Քարվանսարա գյուղի առաջ, կարկաչահոս Աղստեկի ափին, մի հովանավոր ծառի տակ, ախորժակով նախաճաշում և թեյ էր վայելում: Այստեղ արդեն տիրացուն չէր ընկերանում նրան, որովհետև հանդգնություն էր համարում ձգվիլ «աղայի» հետ, նաև, նախաճաշի ժամին: Նա համեստությամբ խույս էր տվել դեպի մոտակա կրպակը, ուր

խոնջած էին Ղազարի զանազան կողմերից գյուղացիներ և նրանց հետ խոսում էր: Տիրացուի այդ վարժունքը դուր եկավ Կամսարյանին և համոզեց նրան, որ յուր ուղեկիցը այնքան էլ անտաշ գռեհկին մեկը չէ: Այդ պատճառով էլ, երբ նախաճաշն ավարտեց, կանչեց վերջինիս և առաջարկեց նրան նույնպես թեյ խմել և նախաճաշել, իսկ ինքը հեռացավ մի փոքր շրջապայելու:

Տիրացուն յուր կողմից հրավիրեց կառուպան Օհանեսին: Նրանք երկուսը նստեցին նույն հովանավոր ծառի տակ և սկսան վայելիլ «աղայի» թեյի ու նախաճաշի առատ մնացորդը: Կառուպանը տեսնելով, որ «աղան», ի միջի այլոց, թողել էր իրենց համար տասը կտոր շաքար, այդ համարեց առատասարսույթուն և դրանից էլ եզրակացրեց, որ նա «մենծ մարդ պիտի ըլի»:

— Մենծ մարդ ա, բա՞, մենծ որ չըլեր, մենակ կալասկա կըռներ կգա՞ր, — հաստատեց տիրացուն:

— Յա չէ, առանց փողի քե կողքին կդներ կբերե՞ր:

— Ես էլ էդ չե՞մ ասում:

— Թյունդ հուսումնական կըլի, ա՛յ:

— Հուսումնական ա, բա՛:

— Զըլի՞ թե ընջներ ա:

— Զէ, ընջներ չի բեում:

— Բա խի՞ յաշիկը ծանդր ա, ես նրհեց եմ մանջ թե ընջների յարադ (գործիք) կա միջումը:

— Զէ, կլի որ գրեր ըլին:

— Գրերը ինչի՞ն ա պետք:

— Ո՞նց թե ինչի՞ն ա պետք, բա հուսումնականն առանց գրերի ման կըգա՞:

— Ես ի՞նչ (ի՞նչ գիտեմ), հրեն մեր գեղի տղան էլ ասըմ են հուսումնական ա, ամա ճամփա գնալուց՝ արադից սավալի գատ չի ըլում հետը:

— Է՛, շա՛շ, դու էլ մարդու անուն տվիր. գեղի հուսումնականն ու քաղաքինը մի՞ն ա ըլում: Գեղի հուսումնականը սաղ կյանքումը հինգ, յա վեց գիր անջախ (հաղիվ) ա կար-

դում, ամա քաղաքինը՝ աշխարհումս էլ գիր չի թողնում չիմ (բոլորը) կարդում պրծնում ա:

Այսպես զրուցելով տիրացուն ու կառապանը վերջացնում էին իրենց նախաճաշը, երբ Կամսարյանն յուր շրջադաշտայնից վերադառնալով, տեսավ նրանց միասին:

— Այս տիրացուն իսկապես կառապանի ընկերն է, ես ինչո՞ւ հիմարաբար իմ կողքին եմ նստեցրել, — մտածեց նա և որոշեց առաջարկել, որ սա աշխուհետե հստե կառապանի մոտ: Բայց ինչպե՞ս աներ առաջարկությունը, որ տիրացուն չվիրավորվեր, նա այդ մասին էլ մտածեց:

Երբ Օվանեսը յուր գահին բաղմած՝ կառքը մոտեցրեց «աղին», վերջինս հրամայեց ծածկել հովարանը, որովհետև արևն այրում էր արդեն: Կառապանն իսկույն կատարեց հրամանը:

— Նախաճաշից հետո ես սիրում եմ հանգստանալ. արդյոք չե՞ կարելի պառկել քո կառքում և աշխպես գնալ, — հարցրեց Փետրոսը կառապանին:

— Խի՞ չի կարելի. տեսնո՞ւմ չես որքան լին ա Վիմ կալանկեն: Դու ոտերդ ձգի ու պառկի, վարժապետն էլ իմ կողքին կնստի, — պատասխանեց Օվանեսը:

— Հա, ես ըստի կնստեմ, դու նեղանալ մի՛, — հարեց տիրացուն, ցույց տալով կառապանի նստատեղը:

Կամսարյանը հիացավ այս հաջողության վրա և կառքը բարձրանալով, գլխի տակն առավ փոքրիկ բարձը և ձգվեց բազմոցի երկարությամբ:

Տիրացուն սեղմվեց կառապանի կողքին:

Քարվանսարայից ելնելուց Ֆղստեր դարձյալ ընկերանում էր ճանապարհորդներին յուր ընդդիմակաց հոսանքով, երբեմն փոքրիկ ձորակներից անցնելով, երբեմն դաշտերի եզերքը քերելով, իսկ շատ տեղ թումբերի հետեր թաքնվելով: Քանի շարունակվում էր տեսարանների միակերպությունը, Կամսարյանը նրանցով չէր հետաքրքրվում, այլ պառկած էր: Բայց հենց որ հասան Ղլիճ-Ղայա կոչված ժայռերի ստորոտին, նա ուղղվեցավ իսկույն և գլուխը կառքից դուրս հա-

նելով, սկսեց ուշի ուշով դիտել այդ ահաւոր և միևնույն ժամանակ գեղատեսիլ պարեհները, որոնք ճանապարհի աջ կողմից ձգվելով, իրար վրա դիզված, հետզհետե բարձրանում, կազմում էին տարօրինակ ամբարտաւաններ, մի տեղ սուր ու միապաղաղ, մյուս տեղ խրոխտ ու բարդ-բարդ, իսկ շատ տեղ թեք դեպի ճանապարհը, կարծես սպառնալով փլչել բարձր գահավանդից և իրենց փլվածքի տակ ծածկել տեղի խաղաղությունը վրդովող հանդուգն ուղեւորներին:

Խարակների այդ ահաւոր ամբարտաւաններից հետո տեսարանը դարձյալ մեղմանում ու դաշտանում էր, իսկ խճուղու մի քանի կեումանների անցնելուց՝ հորիզոնը դարձյալ փակում էին նոր, կանաչ սարալանջեր, որոնք հետզհետե դեպի վեր բարձրանալով ձգվում, հասնում էին մինչև Ղըզղալի սարը:

Մի երկու ժամ այսպես ճանապարհորդելուց և տարբեր տեսարանների անցնելուց հետո, մեր ուղեւորները հասան Թարս-չայ կայարանը, որ գտնվում էր Դիլիջանի սարավանդը հանող բարձրությունների ստորոտում:

Որովհետեւ կառապանը կեր պիտի տար այստեղ ձիերին, ուստի առաջարկեց «աղին» վայելել յուր ճաշը առանց շտապելու:

— Սրեն էս սարին թեքելուց՝ կալասկին կլծենք ու սարինով (հովով) Դիլի դյուս կգանք, — հայտարարեց նա խորհրդատու եղանակով:

— Ինչո՞ւ այդքան ուշ, — հարցրեց Պետրոսը:

— Ուշ չի, աղա՛, էրկան ճամփա ենք էկել. հայվաններն էլ խեղճ են. մի քիչ կորմ (կեր) կուտեն, մի քիչ էլ կդինջանան. հլե թե կուգես, մի քիչ էլ դու կդինջանաս, էնդուց եղբ կլծենք կգնանք:

Որովհետեւ երիտասարդը շտապելու ոչինչ չուներ, ուստի չհակառակվեց: Պատվիրելով, որ պաշարի կապոցը տանեն կայարան (որից ինքը իբրև մասնավոր կառքով եկող, հետո էր իջած), ինքն ևս յուր քայլերն ուղղեց դեպի այն մեծավոր տունը՝ որ հովանավոր պատշգամ և շուրջը ծառերի

ատվեր ունենալով, արևի այդ տաք ժամանակը դեպ իրեն էր քաշում խոնջ ուղևորին:

Կայարանի վերակացուն ձեռքը լրագիր առած կարդում էր, երբ Կամսարյանը մոտեցավ սանդուղներին:

— Կարելի՞ է մի քանի վայրկյան հանդստանալ այստեղ, — հարցրեց նա ռուսերեն:

— Ինչո՞ւ չէ, համեցեք, — պատասխանեց վերակացուն մաքուր հայերենով:

— Ա՛խ, ներողություն, դուք ուրեմն հա՞յ եք:

— Այո՛, պարոն, գտարյուն հայ, — պատասխանեց ժրպտալով վերակացուն, որ միջահասակ, բարեդեմ և ըստ երեվովի, բարեխառն բնավորությամբ մի անձն էր:

— Օրվա այս ժամին, որքան անհաճո է բաց ճանապարհը, նույնքան հաճելի է ձեր այս պատշգամբ, ուր ոչ միայն հովանի, այլև հանգստանալու լավ բազմոց ունիք...: Այս ասելով Կամսարյանը մոտեցավ վերակացուին և ողջունելով նրան, նստեց մոտիկ դրված, կաշեծածկ ու հնատարազ բազմոցի ծայրին:

— Հրամանդդ, երևի Դիլիշան եք՝ զնում, — հարցրեց վերակացուն, մի կողմ դնելով լրագիրը:

— Կարծեմ, ավելի հեռու:

— Ավելի հեռո՞ւ:

— Թվում է թե՛ այո՛:

— Ինչպե՞ս թե թվում է, դուք չե՞ք որոշած թե ո՞ւր եք գնում:

— Համարյա՛ թե՛ չեմ որոշած:

— Հասկանում եմ, ուրեմն ճանապարհորդում եք, առանց որոշ դիտավորության:

— Չէ, որոշ դիտավորություն ունիմ:

— Ներեցեք, որ հետաքրքրվում եմ... եթե որոշ դիտավորություն ունիք, ուրեմն պետք է որ գիտենաք թե ո՞ւր և ինչի՞ համար եք գնում:

— Հենց բանն էլ այդ է, որ ինչի համար զնալս գիտեմ, ապա ո՞ւր զնալս չգիտեմ:

— Այդ հետաքրքրական է,—հարեց վերակացուն ծիծաղելով և բազմոցի մյուս ծայրին նստելով։

Այդ միջոցին տիրացու Մոսին բարձրացավ պատշգամբ բերելով յուր հետ պաշարի կապոցը և խորը գլուխ տալով վերակացուն, կանգնեց Կամսարջանի առաջ։

— Օհո, տի՛րացու, դո՛ւ էլ այստեղ, այդ ո՛նց է պատահել,—հարցրեց վերակացուն։

— Հա, ես էլ ըստի եմ, շնորհակալ եմ, աղան բերա՞մ։

— Դե որ եկել ես, ա՛յ էն սեղանը մոտ բեր,—հրամայեց վերակացուն։

Տիրացուն ցույց տված սեղանը մոտեցնելով բազմոցին, բերած պաշարը դրեց վրան ու հեռացավ։

Կամսարջանը բացավ կապոցը և ունեցածը շարելով սեղանի վրա, խնդրեց վերակացուն մասնակցել յուր «համեստ» ճաշին։

— Շնորհակալ եմ, արդեն ճաշել եմ,—առարկեց վերակացուն։

— Խնդրում եմ, որքան կարող եք. կամ գոնե մի բաժակ գինի...—այս ասելով, Կամսարջանը հանեց բաժակը և սրբելով այն, լցրեց գինով և դրեց վերակացուի առաջ։

Վերջինս, որ կայարանում ապրելով, սովորած էր անխտիր ամեն ուղևորի ճաշին ու ընթրիքին մասնակցելու, երկար չընդդիմացավ և, կամենալով, ինչպես ասում էր, յուր հյուրի ախորժակը բանալ, վայելեց մի կտոր բան և գինու բաժակն զգուշությամբ կիսելով, վերսկսեց ընդհատված խոսակցությունը։

— Հա, ա՛յն էի ասում, ձեր պատասխանն ինձ չափազանց հետաքրքրեց... այդ ինչպե՞ս է, որ դուք որոշ դիտավորությամբ գնում եք մի տեղ, բայց չգիտեք թե ո՞ւր եք գնում։

— Իսկապես գիտեմ թե ուր եմ գնում, որովհետեւ գնում եմ մի որևէ հայ գյուղ, բայց թե ո՞ր գյուղ, ահա՛ այդ մեկը չգիտեմ։

— Ներեցեք, խնդրում եմ, դարձյալ չեմ հասկանում։

Կամսարյանը ծիծաղեց և ապա սկսավ համառոտ կերպով բացատրել թե ի՞նչ է յուր դիտավորութիւնը:

Վերահացուն, որ նորեն ձեռքն էր առել բաժակը, որպէսզի գիտու մնացորդը վայելէ, երիտասարդի բացատրութիւնը լսելուց՝ խեղճն վայր դրեց այն և բազումները դեպի վեր պարզելով՝ բացականչեց.

— Փառք քեզ, աստված, վերջապէս գտնվեց մեկը, որ մեր տրտունջը լսեց... — ապա դառնալով Կամսարյանին, ավելացրեց. — Դուք, ուրեմն միակ մեծ մարդն եք մինչև օրս իրենց ուսումն ավարտած հայ երիտասարդների մէջ: Թույլ տվեք խմել ձեր պատվական կենացը:

Այս ասելով, նա լցրեց բաժակը և մի առանձին ողետութեամբ պարպեց այն միանվագ:

Կամսարյանին դուր եկավ վերահացուի գովասանքը, բայց կամենալով սրա ո՞վ լինելն իմանալ, որպէսզի ըստ այնմ որոշէ յուր ստացած գովասանքի արժեքը, նա հարցրեց.

— Դո՞ւք էլ ուրեմն պատկանում եք ուսանողների դեմ տրտնջող հայերի թվին:

— Հապա՞:

— Զէի կարծիք, թե այդ տրտունջը կարտահայտվի նաև այսպիսի մի ետ ընկած կայարանում:

Վերահացուի դեմքի վրա դառը ժպիտ խաղաց:

— Ինչո՞ւ չէիք կարծիք, մի՞թէ այսպիսի տեղերում ապրող հայ մարդը սիրտ ու զգացմունք չի՞ ունենալ:

— Ո՞ւ, այդ չէի ուզում ասել... շփոթվեց Կամսարյանը:

— Հասկանում եմ, ուզում էիք ասել թե, այս ետ ընկած կայարանում, այս անմաքրութեանց դեղերի կողքին, ձիաների ընկերութեան մէջ ապրող հայ մարդը ինչո՞ւ պետք է տեղյակ լինի մեր ցավերին այնքան, որ նույնիսկ տրտունջ հայտնէ այդ ցավերին դարձան տանել կարող, բայց չկամեցող երիտասարդների դեմ:

— Այո՛, համարեա՛ այդ էի ուզում ասել:

— Բայց ես, բարեկամ, ամենից ավելի իրավունք ունեմ տրտնջալու, որովհետև հենց ինքս մինն եմ եղել ա՛յն

Մարդկանցից, որոնք սիրով նվիրվել են հայ շինականին, կամենալով սովորեցնել նրան խեղճության դեմ կռիվու և մարդավայել կերպով ապրելու եղանակը... բայց իմ ունեցած կարողությունը հավասար չէր իմ ցանկության, ուստի չհաջողեցա հասնել նպատակիս:

— Ինչպե՞ս, փող էր հարկավոր և շունեի՞ք:

— Ոչ, ես վարժապետ էի գյուղում և հենց այդ պաշտոնի շնորհիվ էլ մոտ լինելով գյուղացուն, կարողանում էի օգնել նրան յուր կարիքների ժամանակ, երբեմն խորհրդով, երբեմն գործակցությամբ, և եթե երկար մնայի այնտեղ, գուցե կարողանայի որոշ օգուտ տալ: Գոնե կկրթեի մի ամբողջ սերունդ այնպես, ինչպես որ պետք էր և այնուհետև այդ սերունդը ինքը կշարունակեր իմ գործը...

— Էհ, լավ, ինչո՞ւ երկար չմնացիք:

— Որովհետև չէի կարող:

— Պատճա՞ռը:

— Մեր ուսումնարանական կյանքում նոր փոփոխություններ եղան, նոր օրենքներ հրատարակվեցան: Վարժապետը պետք է ցնեղ ունենար, իսկ ես շունեի, որովհետև թեմական դպրոցն էի ավարտել: Այդ պատճառով, ահա՛, ինձ պաշտոնից արձակեցին:

— Եվ հետո՞:

— Հետո շատ դեմ ու դեմ ընկնելից վերջը եկա և այս կայարանում չորքոտանիների վարժապետ դարձա:

— Հասկանում եմ...

— Ուրախ եմ, որ հասկանում եք. ուրեմն և իրավունք եք տալիս ինձ տրտնջալ այն երիտասարդների դեմ, որոնք բարձր կրթություն ստանալով, կարողություն են ձեռք բերում ժողովրդին ամեն կերպ ծառայելու, և սակայն այդ ծառայությունից փախչում են վատարար:

— Անշուշտ:

— Դեհ, հենց այդ իրավունքի հիման վրա ես ձեզ մեծ մարդ եմ անվանում, որովհետև քաջություն եք ունեցել

Վշանքն արհամարհելով, այդպիսի վսեմ նպատակի նվիրել ձեզ:

— Շնորհակալ եմ, դուք ինձ քաջալերում եք. բայց ես դեռ ոչինչ չեմ արել, դեռ նոր եմ որոշում անել:

— Այդքանն էլ բավական է գործի սկիզբը՝ գործի կեսն է: Կամենալը՝ կարենալ է:

Կամսարյանը, որ մեծ հաճությամբ էր լսում այս խոսքերը, հանկարծ պահանջ զգաց վերակացուի բաժակը նորեն զննելու և պաշարի ընտիր մասերից մի քանի նոր կտոր նրա առաջը դնելու:

— Նեղություն մի՛ կրեք, ես շատ ուտողներից չեմ,— ասաց վերակացուն և, միևնույն ժամանակ, տապակած հավի մի շաղ կտոր աղ ու պղպեղով համեմելով՝ փաթաթեց լոշի մեջ, խտրոժակով վաշելեց, ապա լցված բաժակը մինչև վերջը դատարկելով, շարունակեց. — Ճիշտն ասած՝ գեղեցիկ ու բախտավոր միտք եք հղացել. ապրիք, եղբայր, ապրիք: Այդ օրինակն, անշուշտ, շատերին կբերե ձեր հետևից... Բայց ասում եք, որ դեռ չեք որոշել թե՛ ո՞ր գյուղում պիտի հաստատվիք:

— Այո, չեմ որոշել:

— Բայց վատ միտք չէ այն որ, ասում եք թե՛ կկամենալիք իջնել առաջին պատահած գյուղում:

— Ճշմարիտ:

— Այո՛, ի՞նչ հարկ կա խտրություն դնել գյուղերի մեջ. դրանցից ամեն մեկում ապրում են մեր եղբայրներն ու քույրերը: Ահա հենց բախտի բերմունքով ձեր ճանապարհի վրա գտնվող առաջին հայ գյուղը ամենից ավելի կարոտ է ձեր խնամքին:

— Ո՞րն է այդ գյուղը:

— Զիբուխլուն, մեր հին ճապոտիկը:

— Այո՛, նրա մասին լսեցի ես տիրացուից:

— Պետք է տեսնեք, ե՛ղբայր, թե ո՞րքան բան կա այդպիսի մի փեղձ գյուղում անելու: Հավատացած եմ, որ ջատապիտի հուզվիք ու վշտանաք տեսնելով այնտեղ ձեր ազգա-

կիցները դրությունը և միեկնույն ժամանակ հիշելով անտաք-
բերությունն այն մարդկանց, որոնք կարող էին օգնել գյու-
ղացուն յուր վիճակը բարձրացնելու, բայց չարին, որովհետեւ
չկամեցան:

— Կարծում եմ, որ այդ ամենը պիտի ցավեցնե ինձ:

— Եվ, միեկնույն ժամանակ, ո՞գետրե ու ստիպե գործել:

— Անշուշտ:

— Եվ երեսակացեք թե՛ որպիսի քաղցը, երանություն
պիտի զգաք մի օր, երբ ձեր աչքով տեսնեք այն ամենը, ինչ
որ արել եք, երբ տեսնեք ամային ձեր ձևերով շենացած,
ավերակը վերականգնած, խեղճությունը խնամված, տղի-
տությունն ու նրանից հառաջացող շարիքները գյուղից հա-
լածական... երբ տեսնեք թե թշվառ մի ժողովրդի մատաղ
սերունդը ուսուցել ու կրթել եք այնքան, որ նա այժմ կարող
լանում է սեփական աշխատությամբ յուր վիճակը բարձր-
բել, յուր ջանքն ու քրտինքը արդյունավոր գործադրել:

Այս եղանակով երկար խոսելով վերակացուն, այնպես
էր քաջալերել ու ոգևորել Կամսարյանին, որ երբ Մոսկն
եկավ հայտնելու, թե կնոքն արդեն լծված պատրաստ է,
նա վեր թռավ տեղից խեղույն և, կարծես, շտապելով, որ
ժամ առաջ հասնե որոշված գյուղը և սկիզբ դնե յուր անունը
փառավորող «մեծ գործին», հարցրեց տիրացուին.

— Գիտե՞ս, բարեկամ, որ ձեր գյուղն եմ գալիս:

— Չէ, աղա, գիտում չեմ,— պատասխանեց տիրացուն:

— Այո՛, գալիս եմ ձեր գյուղը և, գուցե այնտեղ էլ ապ-
րեմ:

— Վա է՛,— զարմացավ տիրացուն:

— Ի՞նչ վա է՛, գյուղում ապրել չի՞ լինիլ. — մեջ մտավ
վերակացուն:

— Խի՛ չի ըլիլ, հրեն աշխարհի կեսը գեղումը չի ապ-
րում. ամա դե, ասըմեմ, աղան քաղաքի սովոր մարդ ա,
գեղումը ո՞նց կարա ապրիլ:

— Կարող եմ, ինչո՞ւ չեմ կարող,— հաստատեց Կամսա-
րյանը:

— Դե որ կարող ես, էն ա լաւէ կլի էլի... միայն ամոթ չալի հարցնիլը, խի՞ ես ուզում դեղումն ապրիլ:

— Նրա համար, որ կարողանա ձեզ օգնել, ձեզ բախտաւորացնել,—բացատրեց վերակացուն:

Տիրացուն թեպետ այս բացատրությունից էլ բան չհասկացավ, բայց կամենալով մի քաղաքավարի խոսք ասել, «բարով ա դալի, հազար բարով, աստված թող սրտի խորհուրդը կատարի» ասաց ու հեռացավ:

— Խեղճ մարդիկ... չեն ուզում հավատալ թե կգտնվին աշխարհում անձինք, որոնք երբեք չեն կհետաքրքրվին իրենց կյանքի դառնություններով և կկամենան օգնել իրենց՝ առանց շահախնդրության,—ասաց Կամսարյանը գրեթե հուզված:

— Եվ իրավունք ունին, որովհետեւ կեղծքիշներից ու վաշխառուներից դատ, դեռ մինչև այսօր չեն տեսել ոչ ոքին իրենցմով հետաքրքրվելիս,—նկատեց վերակացուն:

— Որ այդպեւ է, մենք կփոխենք դրանց համոզումը և կատիպենք հավատալ, որ չարերից դատ, կան աշխարհում ետե կարեկից մարդիկ:

— Գնա՛ցեք և համոզեցեք, աստված թող օրհնէ ձեր ջանապարհը,—ասաց վերակացուն և սեղմելով երիտասարդի ձեռքը, ճանապարհ դրավ նրան մինչև կառքը:

Մի քանի վայրկեանից Օվանեսի ձիերը թոցնում էին Կամսարյանին դեպի Դիլիջանի բարձրությունները:

Ը

Արեւ մայր մտնելու մոտ՝ մեր ուղեւորները հասան ամառանոցի հոշակ վայելող Դիլիջան ավանը:

Այստեղ Կամսարյանը, Օվանեսի ցուցմունքով, հյուրանոցի անուն կրող մի տան մեջ՝ գիշերային հանգստարան դասելուց հետո, ելավ փոքրիկ ավանը դիտելու: Փոշոտ խճուղու աջ ու ձախ կողմերում կառուցած երկու կարգ բաղնիքները, որոնք ավանի ամբողջությունն էին կազմում և որոնց մեջ ապրում էին ամառանոց եկողները, հաճելի

տալալորութիւն շարին Կամսարյանի վրա: Նա իսկույն հիշեց Բորժոմը յուր գեղեցիկ վիլլաներով, մաքուր փողոցներով, ընդարձակ պարկերով, ջրերի առատությամբ և առավել ևս բնակիչների փայլուն արտաքինով ու գրավիչ նիստ ու կացով և եկավ այն համոզման, որ Դիլիջանը միայն հասարակ մահկանացուների համար կարող է ամառանոց համարվի:

Բայց երբ խճուղին երկուստեք փակող շինութիւններից հեռանալով, բարձրացավ դեպի ավանի ձախակողմը, նրա առաջ բացվեցավ մի գեղանկար հորիզոն, որ ամփոփում էր յուր մեջ Աղստեի ձորահովիտը՝ յուր կարկաչահոս գետակով, դալար արոտներով, ոսկեփայլ արտերով, իսկ մի փոքր հեռվում, խաղաղանիստ գյուղի միաշար տնակներով և նրանց առջև կարգով տարածվող կանաչադարձ բանջարանոցներով: Յուր կանգ առած տեղից քիչ հեռու սկսվում էր եղենիների խիտ անտառ, որ զնալով տարածվում էր դեպի հեռավոր լեռների կատարները, որոնց այդ վայրկենին ոսկեզօծել էին արևի վերջին շողերը: Զորահովիտը եզերող դիմացի բլուրներից, որոնց հետևը շուտով պիտի թաքչեր արևը, փչում էր ախորժ գեփչուռ՝ բերելով յուր հետ կենարար մի զով, տոգորված լեռնային օդի, դալարի և ծաղիկների անուշ բուրմունքով:

Կամսարյանը սկսավ լիքը կրծքով շնչել լեռնային թարմ օդը և ինքն իրեն խոստովանել, որ փոքր առաջ արած յուր համեմատությամբ մեծ սխալ է գործել՝ Բորժոմը գերադասելով Դիլիջանից: Որովհետև նա այժմ տեսնում էր, որ եթե առաջինում արհեստականն է փարթամ, վերջինում, ընդհակառակը, գերազանց է բնականը: Եվ այդ կարծիքի վրա նա հաստատվեց ավելի, երբ լեռնալանջից իջնելով, մտավ նորեն ավանը և փոստային կայարանի առաջ բխող հորդ ու սառն աղբյուրից յուր ծարավը հագեցրեց: Այդպիսի անուշ ու բարեհամ ջուր Բորժոմն, ի հարկե, չէր տեսած յուր օրում, ինչպես և նրա նեղ, կարծես պատնիշափակ, ցերեկը տոթով, իսկ գիշերը խոնավությամբ լի խորածորը չէր շնչել երբեք

այն թեթև ու անուշ սղոխն ու հովերը, որոնք գիշեր ու ցերեկ գուրգուրում էին Դիլիի առույգ լեռնալանջերը:

Բայց արի՛, տե՛ս, որ հենց այս անմահական աղբյուրից քիչ հեռու, փոստային կայարանի և մասնավոր տների դեպի ձորահովիտը հանող բակերում, բլուրի պես դիզված էին տարիներ ընթացքում հավաքված աղբն ու անմաքրությունը, որոնց զարշահոտությունը ապականում էր ամառանոցի շրջակա օդը և դրա վրա ոչ ոք ուշադրություն չէր դարձնում:

— Ահա՛, թե ո՞րտեղ է հարկավոր մեր միջամտությունն ու ազդեցությունը... բնությունը զարդարել է մեր երկիրը յուր լավագույն հարստությամբ, յուր քնքույշ գեղեցկություններով և սակայն մարդկային անձաշակ տգիտությունը այլանդակել է նրան անխղճորեն: Ժամանակ է, արդարև, որ մենք մտենք ամեն անկյուն և տգիտության բունները ավերենք ամեն տեղ... մտածեց Կամսարյանը և յուր նվիրումը ավելի ևս կշիռ ստացավ յուր աչքում:

Հետևյալ առավոտ, դեռ արևը չծագած, Կամսարյանը նստած էր Օվանեսի կառքում, որ հանգիստ սուրում էր «Երեվանյան» խճուղիով: Վերջինս Դիլիջանի հարավ-արևմտյան կողմից սկսելով, անցնում էր Շամլուղ գետակի ուղղությամբ, Մայմեխ լեռան ստորոտը ծածկող անտառների միջով և ապա հետզհետե լեռան լանջերը բարձրանալով, պիտի հասներ մինչև նրա կատարը: Արևը դեռ նոր էր Մայմեխի բարձունքը վառում, երբ մեր ուղևորները անցնում էին նրա ստորոտով: Առավոտյան զեփյուռը, որ հով էր բերում սարի լանջերից, մեղմով շարժում էր անտառի ծառերը: Նրանց խուլ շրշյունը խառնվելով Շամլուխի քաղցր խոխոջի և թռչնիկների այգածին ճուլողյունի հետ, կազմում էր հաճոյական մի ներդաշնակություն, որ խանգարվում էր երբեմն կառքի կոշտ դղրդյունով:

Երբ ուղղադիր ծմակներն անցնելուց հետո, սկսան դեպի լեռնալանջը բարձրանալ և Շամլուխը ծածկվելով անտառի խորքում, սկսավ յուր խոխոջի խուլ ձայնով ուղեկցել ճանապարհորդներին, տիրացու Մոսին, որ դարձյալ նստած

էր կառապանի կողքին, անհրաժեշտ համարեց հիշեցնել «սողին» յուր կրեկվա գիտողությունը:

— Մի՞տղ ա էն, որ ասում ի թե Դիլիջանա գետի ճամփեն էլեկի սիրուն ա, քանզի գենի՞նը: Դե հմի մտիկ տու, տե՛ս, ըսկի բու օրումը ըսենց տեղեր տե՛հե՛լ ես:

Կամսարյանը, որ արգեն գրավված էր շրջապատող տեսարաններով, տիրացուի «դե հմի մտիկ տու» խոսքի վրա ետ նայեց և տեսավ, արդարեւ, մի նոր, ակնապարար տեսարան: — Իրենք այդ միջոցին գտնվում էին որոշ բարձրության վրա, իսկ տափարակի ծմակները մնացել էին վար: Բարձրից նայողը տեսնում էր միայն նրանց կատարները, որոնց կանաչը վառվել էր արեւից երփներանգ գույներով: Այդ վառվող մակերևույթը նմանում էր նույն վայրկենին լայնածավալ մի ծովակի, որի հեղհեղուկ ալիքները փոխարինում էին ծառերի հովից շարժվող կատարները: Այդ տեսարանը այնքան էր սիրուն ու գրավիչ, որ Կամսարյանը տեղը փոխելով, նրանեց գիմացի նստարանի վրա, սրպեսզի կարողանա ամելի դյուրութեամբ նայիլ ու զմայլվիլ դեղիցիկ հեռանկարով:

Չնայելով որ խճուղին սարի լանջումն էր բարձրանում, այստամենայնիվ, ծառերը հովանավորում էին նրան: Մեծ մասամբ նա անցնում էր բնական ծառուղիների միջով, որոնց, երբեմն, փոխարինում էին նաեւ ժայռերի շարքեր: Իսկ գրանց, յուր հերթում, հովանավորում էին դարձյալ հինավուրց ծառեր, որոնք բուսած լինելով ժայռերի վերևում, աչգտեղից իրենց սաղարթախիտ ոստերը ձգում, տարածում էին ճանապարհի վրա, որը հաճախ անցնում էր և՛ սիզավետ քարձուռքներով, ուսկից տեսարանները բացվում էին ամելի շքեղ ու ընդարձակ: Այսպիսի գիրքերից երևում էին Մեղրան լեռան անտառապատ լանջերը և նրա մերկ, ծառազուրկ կատարը, որ, սակայն, պատած էր բաց կանաչ թավիշով: Նրան հետևում էին ուրիշ շատ լեռներ, որոնք գազաթների բարձրութեամբ մեկը մյուսին գերազանցելով, հորիզոնը դարձնում էին վսեմ ու փառահեղ:

— Հրեն Սիսիանա սարերը, — բացականչեց հանկարծ

տիրացուն, չժուժալով, կարծես, որ ուսումնական մարդը
այդ վեհափառ տեսարանների առաջից անցնում էր լուռ ու
մունջ:

— Ո՞րոնք են,— հարցրեց Կամսարյանը, նստելով նախ-
կին տեղը:

— Հրեն, ա՛յ, էն որ կատարնին մշուշակալած՝ լեի թե
(կարծես) լաղ են անում (ծաղրում են) մնացած սարերի վրա.
տենում չե՞ս:

Այս խոսքերով ցույց տվավ տիրացուն Սյունյաց աշ-
խարհի կապուտակ լեռները, որոնց կատարները, կարծես,
ծրարվում էին ամպերի մեջ:

Կամսարյանը դիտում էր լեռներով ծածկված այդ հորի-
զոնը խորին հիացմունքով:

— Քիչ վախտից եղբ էս ա հվասարիլ տենք նրանց, շուն
էս ճանապարհը բանցրանում ա Մայմեսը վեր տասնըհինգ
վերստ,— ավելացրեց տիրացուն:

Բայց նրա «քիչ վախտը» շատ էլ շուտ շանցավ, անթիվ
կեռմաններով վերելքը տեեց մոտ երկու ժամ:

Եվ սակայն Մայմեսի ամենաբարձր լանջերին հասնե-
լուց, արդարև, ուղևորներին թվում էր թե իրենք հավասար-
վել են Սյունյաց լեռների բարձրության:

— Տենո՞ւմ ես, աղա, հրես հվասարվեցինք: Բա էլ Սի-
սիանը խի՞ ա լաղ անում մեր Մայմեսի վրա,— գվարձախո-
սեց տիրացուն:

— Չենք հավասարվել, քեզ այդպես է թվում,— պատաս-
խանեց Կամսարյանը:

— Ո՞նց թե հվասարվել չենք. հրես քթիս թուշովը (ուղ-
ղությամբ), որ մտիկ եմ տալի, ասես, իմ գլուխն ու Սիսիա-
նա գլուխը մի չվանի են դրած:

— Այդպես կերևա միշտ հեռվից, բայց եթե անցնես քո
և դիմացի սարի մեջտեղը գտնվող տարածությունը, կտես-
նես, որ սարը հետզհետե բարձրանում է,— բացատրեց երի-
տասարդը:

— Դհե (այդպես) բան էլ կա՞:

— Հապա՛:

— Բա էդ խի՞ դճենց ա ըլում,—հետաքրքրվեց տիրացուն:

— Նրա համար, որ երկիրը կոլոր է և այդ պատճառով էլ քանի սարը հեռու է լինում, այնքան էլ նա փոքր է երևում, որովհետև հեռվից մենք տեսնում ենք միայն նրա վերին մասը: Իսկ հետո որքան մոտենում ենք, այնքան նա մեծանում է, որովհետև հետզհետե տեսնում ենք նաև միջի և ապավարի մասերը:

Տիրացուն այդ բացատրությունից ոչինչ չհասկացավ, բայց երկրի կոլոր լինելովը հետաքրքրվեց:

— Ասում ես երկիրը կոլոր ա՞:

— Հա՛:

— Յանի (այսինքն) ո՞նց ա կոլոր, տափակ թաքախի (խան) նմա՞ն, թե՞ կոլոր ձմերուկի:

— Կոլոր ձմերուկի:

— Բա էդ ո՞նց կըլի,—զարմացավ տիրացուն:

— Այդպես է,—կրկնեց Կամսարյանը:

— Ա՛, խի՞, գիտո՞ւմ չես, որ դճենց ա՞,—մեջ մտավ Օվանեսը:

Վերջինի միջամտությունը գրգռեց տիրացուն:

— Սրան մտիկ տու, լեյի ինքը գիտում ա,—նկատեց նա խեթ խեթ նայելով կառապանին:

— Բա գիտում չե՞մ,—վստահորեն հարցրեց Օվանեսը:

— Դե որ գիտում ես, ասա՛ տենեմ ո՞նց ա կոլոր:

— Հրեն աղան ասեց է՞լի, ձմերուկի նման կոլոր ա:

— Ա, շա՛շ, ձմերուկի նման, որ կոլոր ըլի, բա թու չի՞ լիլ (չի՞ գլորվիլ) ծովն ընկնի՞լ:

— Նս ի՞մ... տարակուսեց Օվանեսը, տեսնելով որ նեղ տեղը լծվեցավ:

Կամսարյանը ծիծաղեց:

— Խի՞ ես ծիծաղում, աղա՛, սո՞ւտ եմ ասում,—զարձակ նրան տիրացուն:

— Ա՛յ տղա, դու կարո՞ղ ես քո բերանի կամ աչքի մեջն ընկնել,—հարցրեց Պետրոսը:

— Բա ո՞նց կարամ ընկնիլ իմ բերանը:

— Հապա ծովերն էլ դտնվում են երկրի վրա, երկիրն ինչպե՞ս կարող է նրանց մեջն ընկնել:

— Երկրի վրա ծովեր կան, գիտում եմ, հրեա մի՞նն էլ մեր առաջին, Սևանա ծովն ա, ամա դե ես էդ ծովերը չեմ ասում:

— Հապա ո՞րը:

— Ասըմ են, աշխարհը որ վերջանում ա, դենը շատ մենժ, անտակ ծով կա, որ ըսկի ճոնդ շունի (ծայր): Հմի որ ասում ես՝ աշխարհը կլոր ա, ես էլ ասում եմ՝ բա խի՞ չի թոլ ըլում էդ ծովն ընկնում:

Կամսարյանը նորեն ծիծաղեց և ապա տեսնելով, որ տիրացուն տարակուսած նայում է իրեն, սկսեց մի քանի համառոտ տեղեկություններ տալ նրան երկրի, լուսնի ու արևի կազմության և նրանց շարժումների մասին:

Մոսին ուշադրությամբ լսում էր նրան և երբեմն երբեմն գլուխը շարժելով ասում.

— Հլե տե՛ս ինչե՞ր ա ըլե աշխարում է՛... փառքդ շատ ըլի, աստված ջան, բա էս խի՞ մեղ ըսենց հայվան ես ստեղծել:

— Ա՛ Մոս, ես ընենց եմ մացել թե դու էդ բաները չիմ (բոլորը) գիդում ես. բա էլ ընչի՞ վարժապետ ես, որ բան չես մանում,—նկատեց կառապանը շարախնդությամբ:

— Ա, ես ո՞րդիան մանամ, ես հու խալիս (խակական) վարժապետ չեմ,—խոստովանեց տիրացուն յուր տկարությանը:

— Բա խի՞ ես ընխանց կարդացնում:

— Ընդուր որ կարդացրածս իմանում եմ:

— Ի՞նչ ես կարդացնում,—հետաքրքրվեց Կամսարյանը:

— Ի՛նչ որ ձեռք ա տալիս:

— Օրինա՞կ:

— Օրինակ, Սաղմոս, Պարզե-Մանկանց, Մայրենի լեզու, Ավետարան, Եփրեմ-խորի...

— Առաջ ո՞րն ես կարդացնում:

— Առաջ «այբ-բենի» տետրը, եղուց ով ինչ գիր բերում ա, նրանից էլ սկսում եմ:

— Ինչպե՞ս, ամեն մեկը մի ջուկ գրքի վրա՞ է կարդում:

— Բա՞:

— Ինչո՞ւ ամենքին մի տեսակ գրքի վրա չես կարդացնում:

— Էդ ո՞նց կըլի: Ընենց մարդ կա, որ տանը Սաղմոս ունի, ընենց մարդ էլ կա, որ Պարզե-Մանկանց ունի, յա չէ, Ավետարան, յա Մայրենի լեզու, բերում ա հու ասում: Վարժապետ, քե մատաղ, ընխին էս գիրը կարդացրու, հազիր տանն ունենք, մին էլ վեր չկենամ գնամ Դիլի, յա Բևան, նոր մեկեկանց գիր առնեմ, աղքատ մարդ եմ, կարալ չեմ գրի փող տալ... Ես էլ վեր եմ ունում էն գիրը կարդացնում:

— Հապա քո աշակերտները ոչինչ չե՞ն հարցնում քեզ երկրի, ծովերի կամ այլ այդ տեսակ բաների մասին:

— Պատահում ա, որ հարցնում են:

— Էհ, դու ի՞նչ ես պատասխանում:

— Ինչ որ՝ մանում եմ:

— Իսկ դու բան չես իմանում:

— Դե չիմացած վախտն էլ տողաշարով (քանոնով) գլխին տալիս եմ հու ասում, «ձենդ կտրի, դասդ սովոցի, էդ քու ի՞նչ՝ մանալու բանն ա, որ հարցնում ես»։ Էն ա խեղճն էլ գլուխը քաշ ա գցում, գիրը կարդում:

— Այ, քու հերը լիս դառնա, ասիլ վարժապետը դու ես, որ կաս,—նկատեց Օվանեսը ծիծաղելով:

Բայց այս անգամ արդեն Կամսարյանը չծիծաղեց, նա սկսավ մտածել լսածների մասին և տեսավ, որ դրանք շատ ցավալի են: Այս առթիվ, գուցե, նա, մինչև անգամ, տխրեր, եթե մի փոքր ավելի խորասուզվեր յուր մտածածուքների մեջ, եթե խորհեր այն մասին, թե ի՞նչ թշվառ դրուժյան մեջ պիտի գտնվի մի ժողովուրդ, որի առաջավոր մարդը—տիրա-

ցուն, կամ վարժապետը խարխափում է այս աստիճան տգիտության մեջ: Բայց տեսարանների հանկարծական փոփոխությունը նորեն գրավեց նրա ուշադրությունը: Օվանեսի կառքը քերում էր այժմ Մայմեխի կատարը և հին Գուգարաց սահմանն անցնելով, մտնում Սյունյաց գավառամասը: Այստեղ արդեն հետզհետե նվազում էին անտառները և սպառում մացառուտը, իսկ դրանց փոխարինում էին սիզավետ լեռնադաշտեր և գեղեցիկ մարմանդներ, ուր խոտը գունավորված երփներանգ ծաղիկներով, ծածանում էր կանգնաչափ բարձրությամբ: Լեռնային հովերը խաղում էին այդ դալարագլարձ մարդերում քաղցր ու մեղմաշունչ, իսկ արևի շողերը ոսկեղօծում կանաչը, ոչ թե նրանց ջերմացնելու, այլ փայլեցնելու չափով: Երիտասարդը յուր օրում չէր տեսած այդպիսի ճոխ ծաղիկ ու կանաչ: Նա հիացած նայում էր աջ ու ձախ և ինքն իրեն մտածում.

— Ափսո՛ս, ինչո՞ւ բնությունը այսպիսի բարձրության վրա է հանել այս հրաշալի արոտները: Մի՞թե գեղջուկի հոտերն ու նախիրը կարո՞ղ են երբևիցե օգտվել նրանցից»: Բայց հազիվ անցան մի քանի րոպեներ և ահա նա տեսավ, որ հեռվում խոտը շարե շար հարել ու փռել են գետնին ցամաքեցնելու համար:

— Ձևերմն այս բարձրության վրա էլ մարդիկ են ապրում», — մտածեց նա և իսկույն հիշեց յուր աշխատասեր և ճակատի քրտինքով ապրող ազգակիցներին:

Մի փոքր էլ առաջանալով նա տեսավ խմբակներ մարդկանց ու կանանց, տղաների և աղջկերանց, որոնցից ոմանք լեռնալանջերի վրա, մյուսները՝ լեռնահովտում, կամ ցամաքած խոտն էին հավաքում, կամ սայլերի վրա բարձում, իսկ ավելի փոքրիկները՝ խաղում ու վաղվզում էին կանաչ արոտներում:

Երիտասարդը հետաքրքրությամբ դիտում էր այդ շարժուն բազմությունը և աշխատում ծանոթանալ այդտեղի հայոց տիպերին: Բայց ո՞րքան մեծ եղավ նրա զարմանքը, երբ

տիրացուն բացատրեց, որ դրանք հայեր չեն, այլ մալականներ—Սեմյոնովկա գյուղից:

Իրավ է, Պետրոսը գիտեր, որ Սեմյոնովկան առաջիկա կայարանն է և Սյունյաց սահմանակից այդ սարերի վրա կարելի էր երևակայել մի փոստային կայարան, բայց մալականի մի բազմամարդ գյուղ նա չէր սպասում տեսնել: Եվ ի՞նչ հրաշալի հովիտներ, մարգեր ու մարմանդներ էին շրջապատում այդ գյուղացիներին. ի՞նչ շքեղ արոտներ, ի՞նչ հորդառատ աղբյուրներ, որոնց մասին պատմում էին Մոսին ու Օվանեսը: Դա, արդարև, մի լեռնային դրախտ էր:

Երբ նրանք հասան կայարանին, Կամսարյանը հաճույքով սկսավ դիտել ավանը, որ աչքի էր ընկնում յուր լայնագիր փողոցով և նրա ուղղությամբ շինված կոկիկ, մաքուր ու սպիտակ տնակներով: Դրանցից շատերի առաջ դռնվում էին փոքրիկ ծաղկոցներ, ուր նարդիսի ու նարնջածաղկի հետ միասին փթթում էր մայիսյան վարդ, թեպետ հուլիսը վերջանալու վրա էր: Տներից քիչ հեռու ձգվում էին բանջարանոցներ, կաղամբի և գետնախնձորի ցանքեր ու արևածաղկի ընդարձակ ածուներ: Ավելի հեռուն տարածվում էին գյուղացիների հարուստ արտերը: Ավանի բնակիչները շրջապատող բնության նման ուրախ, զվարթ և կենդանությամբ լի մարդիկ երևացին: Կամսարյանը սիրով պատասխանեց նրանցից մի քանիսի քաղաքավարի ողջույնին և սիրով էլ կխոսեր նրանց հետ, եթե Օվանեսն յուր ձիերի շնորհքը մալականներին ցույց տալու նպատակով, շթուցներ նրանց գյուղի միջով, ինչպես արագաթև թռչունների:

Եվ որովհետև Պետրոսը փափագում էր Սևանը վայրկյան առաջ տեսնել, ուստի Օվանեսի եռանդը չուզեց չափավորել: Նա գոհ եղավ Սեմյոնովկայի վրա մի վերջին հայացք ձգելով և ինքն իրեն մտածելով՝ «եթե սա է գյուղ կոչվածը, ապա ուրեմն, կարելի է թե՛ ապրել և թե՛ գործել սրա մեջ»:

Սեմյոնովկայից ճանապարհը սկսում էր փոքր ինչ ցածրանալ, իսկ բնության շքեղությունները նվազում էին: Մի քանի կանաչկոտ բլրակներ անցնելուց հետո, երևացին Զի-

քութիւնի աղքատիկ ցանքերը՝ հարուստ սեահողի վրա։ Կամ-
 սարլանը հենց նոր սկսել էր դիտել նրանց և զարմանալ այս-
 տաբօրինակ հակադրութեան վրա, երբ մի նոր ու շքեղ տե-
 սարան գրավեց նրա ուշադրութիւնը։ Նրա աչքերի առաջ
 բացվեցավ հանկարծ մի բացկապուտակ դաշտ, որին նա
 սկզբում հորիզոնը փակող մշուշ կարծեց։ Սակայն տիրացուի
 «ահա ծովը» բացականչութիւնը սթափեցրեց նրան։ Նա,
 ուրեմն, հասել էր Հայաստանի բնութեան հրաշալիքներից
 մինին—պատմական Գեղամա ծովակին։ Եվ եթե սկզբում
 չկարողացավ գուշակել, թե յուր տեսածը, իրոք, Սեանն է,
 նա իրավունք ուներ, որովհետեւ հեշտ չէր հավատալ, թե
 լեռների այդ բարձրութեան վրա կարող է գտնվիլ այսքան
 ընդարձակ մի լիճ, որին, իրավմամբ, ծովակ անուն են
 տվել։ Իրավ է, Պետրոսը աշխարհագրութիւնից գիտեր, որ
 Սեդյան լեռները, Ալայան ու Զվիցերական բարձրալան-
 դակները շատ այդպիսի գեղեցկութիւններ ունին, այսուա-
 մենայնիվ, նման շքեղութիւն յուր հայրենիքին հատկացնելը
 չափազանցութիւն կհամարեր։ Բայց այժմ, ահա՛, նա տես-
 նում է Սեանը յուր առաջ փռված, տարածված 6—7000 ոտք
 բարձրութիւն ունեցող լեռների վրա։ Եվ ի՞նչպես չհրճվեր,
 ի՞նչպես յուր հայացքը չհամբարակվեր նրանով... Կամսա-
 րլանը բարձրացավ յուր նստարանից և կառքի մեջ կանգնե-
 լով, սկսավ գիտել ծովակի սիրուն մակերևութը, որի կա-
 պուտակը շարունակ փոխվում էր՝ առնելով երբեմն պարզ
 փիթուզի, իսկ երբեմն գորշ մշուշի գույն, նայելով թե կառքն
 ի՞նչ ուղղութեամբ էր ընթանում։ Այսպես բաւական տեղ նա
 կանգնած էր կառքում, մինչև որ վերջինս սկսավ մոտենալ
 Զիբուխուին։ Այստեղից էլ ծովակը թվում էր անշարժ և
 միապաղաղ։ Միայն նրա պայծառ հայելու վրա նշմարվում
 էին հետզհետե բաց-կապտագույն ժապավեններ, որոնք հո-
 սանուտի սահմաններն էին ակոսում։ Շուտով երևաց և Սեա-
 նի կղզին, որի տեսքը հեռւից թեպետ շոր ու ցամաք, այ-
 սուամենայնիվ, Կամսարլանին հետաքրքրեց հուզելու չափ,
 որովհետեւ անցյալից հիշեցրեց նրան դեպքեր, որոնք կապ

ունենին Սևան անվան հետ և որոնց մասին նա մտածել էր հաճախ:

Մինչդեռ երիտասարդը սրտահույզ դիտում էր կղզյակն ու ծովը և նրանց շրջապատող լեռների տեսարանը, Օվանեսը կանգնեցրեց կառքը և հարցրեց.

— Ա՛ղա, ո՞ր դի տես վեր գալ (իջնել):

— Ինչպե՞ս թե վեր գալ, — զարմացավ Կամսարյանը:

— Բա ըստի չե՞ս մնալու:

— Այստեղ ինչո՞ւ մնամ, Չիբուխու՛ պիտի գնանք:

— Սրանն լավ Չիբուխու կըլի՞, — նկատեց կառավարն Թիծաղելով:

— Ո՛րը, սա՞, — հարցրեց Կամսարյանը զարմացմամբ շուրջը նայելով:

— Հա՛, ապա՛, սա՛ է մեր գեղը. — հաստատեց տիրացուն՝ ինքնագոհ ժպտալով:

Կամսարյանը հանկարծակիի եկածի նման մի վայրկյան մնաց անխոս, ապա նորեն սկսավ յուր շուրջը նայել, տեսնելու համար այն, ինչ որ գյուղացին «գյուղ» էր անվանում:

Տեղը, ուր կանգ էր առել կառքը, շինամիջով անցնող խճուղին էր, որ դեղնազույն ժապավենի նման ակոսում էր գյուղամիջի սեահողը: Թվում էր, թե՛ դա միակ մաքուր տեղն է ա՛յն բոլոր տարածության վրա, որ գյուղի շրջագիծն ամփոփում էր յուր մեջ: Վասն զի, մյուս բոլոր տեղերում՝ գետինը ծածկված էր աղբի շերտերով և աթարի (քակոր) փշուրներով, որոնցից նա խանձվել, սև գույն էր առել: Այդ ընդարձակ աղբյուրի վրա՝ փողոցների փոխարեն, ընկած էին ինչ որ ծուռ ու մուռ անցքեր, իսկ դրանց երկու կողմերում ցրված էին անկարգ ու շեղ ուղղությամբ թաքած, հողածածկ բարձրություններ, որոնց մի կողմերը կապած լինելով գետին, մյուսները բարձրանում էին խանձաքարերով շինված ցածուն պատերի վրա: Դրանք գյուղացիների տնակներն էին, որոնք սակայն չէին նմանում մարդկային բնակարանների: Որովհետև մեծ մասամբ զուրկ էին պատուհաններից, իսկ ելումուտի համար ունենին մի մի հատ նեղ, ցածուն դռ-

նակներ, որոնցից անցնելու համար պետք էր անշուշտ կորանալ: Լույսն այդ տնակները ստանում էին երգիկներից, որոնցից ամեն կտուրի վրա գտնվում էր մի հատ: Այդ տուն համարվող խորշերից ոչ մեկի առաջ չէր երևում կանաչինշույլ: Իսկ գյուղի ամբողջ տարածության վրա չկար մի հատ ծառ և ոչ իսկ մի թուփ: Դրանց փոխարեն աչքի էին ընկնում գարշահոտ քակորի բլրակներ, որոնցից ամեն տուն ուներ մի, կամ երկու հատ՝ փառքով բազմեցրած սեփական բակում, կամ կողքին գտնվող աղատ գետնի վրա:

Գյուղի ընդհանուր տեսարանը այնպիսի տխուր ու վհատեցուցիչ ազդեցություն էր անում, որ Կամսարյանը քիչ առաջ անցած Սեմյոնովկան սրա հետ համեմատելով չէր ուզում հավատալ թե ինքն իսկապես գտնվում է գյուղի մեջ, այն էլ Չիբուխուի, որի անունն այնքան անգամ լսել էր ճանապարհին: Ուստի յուր տարակուսանքը փարատելու համար երկրորդ անգամ հարցրեց թե՛ իրո՞ք, սա է Չիբուխուն, թե՞ ոչ:

— Սա՛ ա, բա՛: Հրե՛ն, չե՛ս տեսնում մեր Աստվածածինը. հին եղցի ա, մի քիչ դենն էլ մեր դերի (բահանայի) տունն ա. հրե՛ն ինքն էլ մրոքը չալին տալեն ցան ա (աթար) դարսում: Էն կուսինն էլ տանուտերինն ա: Ըստիան էլ մի քիչ որ աշմիշ ըլինք, շենի անդյուրն ա, լավ ջուր ունի, շա՛տ, Մարալինջի տակիցն ա գալիս: Մի քիչ դենն էլ Բալըղչայն ա: Ծովն էլ հու ամեն օր առաջին ա: Մի խոսքով լավ գեղ ա. տեսնիլու բաներ շատ ունի. հրեդ ման կգաս կտեսնես:

Կամսարյանը լսում էր տիրացուին և աչքերը մեքենայաբար դարձնում դեռ ու դեն, առանց, սակայն, ուշադրություն դարձնելու նրա ցույց տված տեղերի վրա: Որովհետև այդ վայրկենին նրան զբաղեցնում էր այն միտքը թե՛ եթե, իրավ, սա է հայ գյուղացու բնակավայրը, ապա հազիվ թե հնար լինի իրեն ապրել այդպիսի տեղ ու գործել: Եվ սակայն, չնայելով այդ կանխահաս վհատության, նա որոշեց մտնել այդ «գյուղ» կոչված ավերանոցը, գոնե, որոշ չափով նրան ճանաչելու և ուսումնասիրելու համար:

Տիրացուի խորհրդով և Կամսարջանի համաձայնությամբ, Օվանեսը կառքը քշեց դեպի տանուտերի տունը։ Գյուղի շները, որոնք սովոր էին լռությամբ նայելու խճուղին անցնող ճանապարհորդներին, մեծ աղաղակ բարձրացրին գյուղը մտնել համարձակող կառքի և ձիերի դեմ, համարելով այդ անսովոր մի բան։ Տիրացու Մոսին, իբրև ծանոթ անձն, յուր սաստող հրամաններն արձակեց շների դեմ, մի քանիսին, մինչև անգամ, հակառե անվանե կանչելով։ Աղմկաբարները կամաց-կամաց ցրվեցան և կառքը կանգ առավ տանուտերի տան առաջ։

Թ

— Աղջի, քոխվին տա՛նն ա,— հեղինակավոր ձայնով հարցրեց Մոսին՝ տարօրինակ հագուստներով և գլուխը փաթաթած միջահասակ մի կնոջ, որ կանգնած էր բակում։

Վերջինս առանց ձայն հանելու ձեռքով հովանի արալ աչքերին, իբրև թե դեմքը ծածկել ուղեւով, ապա երեսը մի կողմը ծռած, շարժեց գլուխը բացասական կերպով, որ կնշանակեր թե տանը չէ։

— Բա ո՞ւր ա։

Կինը ձեռքի շարժումով ցույց տվավ գյուղի դուրսը, կամենալով հասկացնել, թե հանդումն է։ Բայց, միևնույն ժամանակ, գուշակելով որ նորեկը, անշուշտ, հյուր պիտի լինի իրենց, մոտեցավ դռան առաջ խաղացող տղային և նրա բերանով խնդրեց, որ «աղան» շնորհ անե կառքից իջնելու, մինչև որ ինքը մարդ կուղարկե ամուսնու հետևից։

Կամսարջանն իջավ։ Մոսին ու Օվանեսը վար առին կառքից նրա իրեղենները։ Իսկ մինչև այդ, գեղջկուհին ներս վազեց տուն և բերելով այդտեղից մաքուր գորգ, փռեց սրահում դրված թախտի վրա։ Ապա Մոսու միջոցով խնդրելով հյուրին հանգստանալ, ինքն շտապեց հարևաններից մեկին յուր մարդու հետևից ուղարկելու։

Երիտասարդը մի վայրկյան գյուղի՝ յուր վրա արած

տալամբուրույունը մոռանալով, սկսավ հետաքրքրվել նշանա-
ցի խոսող կնոջ անձնավորությամբ: Նա նրան սկզբում համ-
րի տեղ էր դրել: Բայց հետո տեսնելով, որ խոսում է տղայի
և ապա Մոստ հետ, հարցրեց վերջինիս՝ այդ մնչակատակի
պատճառը:

— Զահիլ կնանիքը անխոս են ըլում ըստեղ,—պատաս-
խանեց տիրացուն:

— Ի՞նչ է նշանակում անխոս լինել:

— Նշանակում ա, որ նրանք չպետք ա իրանցից մեն-
ծերի, յա դարիք (օտար) մարդկանց հետ խոսան:

— Ինչո՞ւ:

— Ամոթ ա:

— Ինչպե՞ս թե ամոթ է,—զարմացավ Կամսարյանը:

— Բա ջահիլ կնիկը, որ շանեն (ծնոտը) ցցի իրանից
մենծի հետ զրից անի, ամոթ չի՞:

— Զէ, ինչո՞ւ է ամոթ:

— Էս երկրումն ամոթ ա:

— Պատճա՞ռը:

— Ես ի՞մ, վաղուցվա դրած ազաթ (սովորություն) ա:

— Իսկ քեզ հետ ինչո՞ւ էր խոսում:

— Ինձ, միթո՞մ, մենծի տեղ չի դցում,—պատասխանեց
տիրացուն, կարծես վիրավորված:

— Ուրեմն կցանկանայիր, որ քեզ հետ է՞լ չխոսեր:

— Բա խի՞ չի ցանկանալ, մարդ չի՞ ուզիլ, որ իրան
պատիվ տան:

— Դա պատի՞վ է:

— Պատիվ ա, բա՞:

Կամսարյանը այս նորությունը լսում էր զարմանալով
և չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչպե՞ս կարելի է, որ
մարդ արարածը չխոսե յուր նմանի հետ, կամ թե այդ խոսե-
լը համարե ամոթ, պատիվ, կամ անպատվություն: Այդպիսի
ըմբռնումներ չէին կարող ունենալ, նույնիսկ Աֆրիկայի վայ-
րենիները, իսկ սրանք հո, համեմատաբար, քաղաքակրթված
երկրի բնակիչներ էին, հետևապես և պետք է ազատ լինեին

այդպիսի վայրենությունից: Բայց և այնպես փաստը յուր առաջն էր: Նա տեսնում էր մի կին, առողջ կազմվածքով, գործելու կարող, ընտանիքին պիտանի և, սակայն, զրկված աստուծո տված մեծագույն բարիքից,—խոսելու ազատությունից և այդպիսի մի անհեթեթության իրավունքը պաշտպանում էր գյուղի գրագետ մարդը:

Նրիտասարդը դեռ զբաղված էր այս մտածությամբ, երբ վերջինս շնորհակալություն անելով նրան՝ իրեն արած բարության համար, առավ յուր աղքատիկ կապոցը և հեռացավ, խոստանալով դարձյալ գալ «աղայի» կոչին, երբ սակհրամայեա:

Մի փոքր հետո ներկայացավ կառապան Օվանեսը և խնդրեց նրան արձակել իրեն:

— Ի՞նչ, դու վերադառնո՞ւմ ես,—հարցրեց Պետրոսը:

— Հրամե՛լ ես, աղա:

— Մեղք չե՞ն ձիերդ, ինչո՞ւ չես հանգստացնում:

— Հրեա զնամ Սիմոնովկումը կորմ կտամ, ընտեղ է՞ կհանգստացնեմ:

— Ինչո՞ւ այստեղ չես տալիս:

— Ըստեղ դժվար ա:

— Ինչո՞ւ է՝ դժվար:

— Ապուռ չըկա (կեր), էլածն էլ թանկ ա:

— Իսկ այնտեղ աժա՞ն է:

— Աժա՞ն ա, բա՛:

— Ինչո՞ւ է՝ այդպես:

— Ընդուր, որ ըստեղ հայեր են ապրում, ընտեղ՝ մալա-կաններ:

— Այդ ի՞նչ է նշանակում:

— Էդ է՛ն ա նշանակում, որ հայերը աջիդ (տկար) մարդիկ են: Էնքան են կարում վար ու ցանք անել, որ մենակ իրանց ա հերիք գալի: Նրանցից մինը, թե որ էսօր ինձ մի կող (չափ) գարի ծախի, էգուց ինքը պտի փող տա մալա-կանիցն առնի: Ամա դե մալականը դհե չի. նա համ փող ունի, համ ղոշաղ ա, համ էլ բանի ղայդան (եղանակը) գի-

«Ես և Վարն էլ ա շատ անում, խոտն էլ ա շատ հարում, հենց (այնպես) որ, իրան էլ ա հերիք գալի, ուրիշին էլ»

Կաժաարյանի գաղափարը հայ գյուղացու արժանիքների մասին արդեն փոխված էր, կառապանի բացատրություններն էլ պակասը լրացրին: Ուրիշ անգամ, գուցե, նա ուշադրություն չդարձներ այդպիսի խոսքերի վրա, բայց այս անգամ, նույնիսկ լուրջ մտածությունաց առարկա դարձրեց նրանց:— «Իրավ, եթե մի գյուղ, յուր տնտեսական կարողությամբ, այնքան է ողորմելի, որ մինչև իսկ մի կառապան դժվարանում է այդտեղ յուր ձիերը կերակրել, մի՞թե սա չի նշանակում, թե նրա բնակիչները այնքան են ծուլ, անհոգ ու անշընորհք, որ նրանց մեջ ապրել ու գործելը ոչ միայն դժվար, այլ և անհնարին է...»

Այսպես մտածեց երիտասարդը և յուր վերջին հետևությունը, փոխանակ նրան տխրեցնելու, ընդհակառակը, պատճառեց մի թաքուն հաճույք, որը բխում էր այն նորածին մտքից, թե գուցե տեղական հանգամանքներն ստիպեն իրեն, հակառակ յուր կամքին, դրժել յուր ուխտին: Այն ժամանակ, իհարկե, ինքն այդ բանում մեղավոր չէր լինիլ. չէ՞ որ տված խոսքը նա արդեն կատարել է՝ հեռանալով քաղաքից և գյուղ գալով: Այժմ ի՞նչ անե, որ գյուղն ինքն է անհնար դարձնում այդտեղ մնալն ու գործելը... Այսուամենայնիվ, այս մտածությունից առաջացած հաճույքը նա լիովին չվայելեց, վախենալով, թե մի գուցե ինքն սխալվում է՝ շտապով այդպիսի կարծիք կազմելովը, կամ թե գուցե հայ գյուղացին դեռ ունի համակրելի կողմեր, որոնք տակավին անծանոթ են իրեն և որոնց պատճառով թերևս, ինքն ապագայում տանջվի խղճից, եթե այսօր կայացնե մի սխալ որոշում:

Իսկ այդ «որոշումը»... Ոչ, նա դրա համար դեռ չի մտածիլ, չէ կարող մտածել... Ի՞նչ, դուք կարծում եք, թե նա անհնարին գտնելով հայ գյուղում ապրելն ու գործելը, կորոշե ձգել ու հեռանա՞լ. ոչ այդպիսի բան չի անիլ: Դրա նման մի միտք, այո՛, անցավ նրա գլխով, երբ կառապանը խոսում էր, բայց դա միայն մի ցուր էր, մի շնչին ասուպ, որ վայր-

կենսաբար փայլեց յուր մտքի աշխարհի հորիզոնի վրա և անհետացավ: Իսկ այնուհետև նրա հոգու աչքերը դարձյալ մնացին սևեռած այն լուսավոր կետին, որի վրա գրված էր հայ գյուղացու բարօրության համար աշխատելու յուր հաստատուն վճիռը: Եվ նա շարունակ կնայե՛ր այդ լուսին՝ ընտրած ճանապարհից չըզդվելու համար: Իսկ առայժմ... առայժմ կաշխատե ճանաչել գյուղը, նորից լսել, քննել, հետազոտել... Անշուշտ նա դեռ շատ բան չգիտե, և դուքն հենց այդ չգիտցածներն են, որոնք նորից պիտի ոգևորեն իրեն... Այսպես էր խոսում երիտասարդ Կամսարյանի երկու ճես-երից մինը, մինչդեռ մյուսը՝ կարծես սիրով սպասում էր, որ նոր լսածն ու տեսածը, քննածն ու հետազոտածը հաստատեն դարձյալ այն, ինչ որ կա, ինչ որ մինչ այդ երևան էր եկել...

Այս պատճառով նա հանգիստ սրտով վճարեց կառապանին յուր հասանելիքը և ճանապարհ դրավ նրան:

Շուտով հասավ այստեղ և տանուտերը: Դա միջահասակ, ամրակազմ, խոշոր դիմագծերով, խելացի աչքերով և բարեգեմ մի մարդ էր: Տան պատին հենելով ձեռքն ունեցած փողեր, որով հենց նոր խոտ էր հավաքել դաշտում, մոտեցավ հյուրին, քաղցրաժպիտ ողջունեց և, չնայելով որ նրա ո՛վ և ո՛րտեղից լինելը չգիտեր, այսուամենայնիվ, սկսավ հարցնել նրա առողջությանից, ուղևորության հանգամանքներից և ընդ նմին հայտնել յուր շնորհակալությունը, որ «աղան» պատիվ էր արել՝ յուր տանը հյուր լինելու:

Կամսարյանն յուր կողմից հարկ եղածը պատասխանեց՝ հայտնելով նրան յո՛ւր ո՛վ և ո՛րտեղացի լինելը և ապա բացատրեց, որ ճանապարհորդելու նպատակով է, որ գտնվում է այժմ Զիբուխլույում:

— Մեր գեղից շատերն են ընցնում՝ էթում Երևան, Հեղձիաժին, յա էն տեղից գալում հիջնում Դիլիշան ու ուրիշ յանհր (կողմեր), համա ըսկի մեկն էլ չի կայնում (մնում) էս գեղը: Էս մե ջոկ պատիվ ա, որ արել ես մեզի... Խոսեց տա՛նուտերը Բայազետցոյ բարբառով:*

* Զիբուխլույնիսը գաղթած են Հին Բայազետի կողմերէյ (Արձափից):

— Ինչո՞ւ չեն մնում,—հետաքրքրվեց երիտասարդը:

— Ընդուր որ մեր կուշտ (մոտ) տենալու զատ չկա:

— Այո՛, ձեր գյուղը շատ խղճով բան է,—նկատեց Պետրոսը:

— Հմմեն (ամեն) գեղերն էլ էսենց ին,—հարեց տանուտերը:

— Սխալվում եք: Քիչ առաջ անցա Սիմյոնովկայի միջով և նա բոլորովին ուրիշ գյուղ երևաց ինձ: Այնտեղ կային գիրուն տներ, լայն և ուղիղ փողոց, ծառեր, բանջարանոցներ, իսկ ձեր գյուղն... այս ի՞նչ է. կարծես շեն չէ, այլ ավերանոց:

— Ղորթ ա հրամանքդ, Սիմյոնովկում քո ասած հմմեն բան էլ կա, դե ախր էն մալականի գեղ ա, էս խայի:

«Սա էլ նույն է ասում, ինչ որ կառապանը» մտածեց Կամսարյանը մի առանձին գոհովթյամբ և ապա հարցրեց. — ուրեմն հայի գյուղը չի՞ կարող լավ լինե՞լ:

— Դե իմա՛լ (ի՛նչպես) ընի լավ. գեղ ա է՛լի. գեղ դհա (ուրիշ կերպ) իմա՛լ կըլնի:

— Հեր-օրհնված, Սիմյոնովկան էլ գյուղ չէ՞:

— Հրամե՛լ եք, գեղ ա:

— Էհ, նա ի՛նչու է լավ:

— Ասի է՛լի, ընդուր, որ մալականի գեղ ա:

— Ուրեմն, որ հայի լինե՛ր, պետք է վատ լինե՛ր:

— Հալքաթ որ (իհարկե):

— Ինչո՞ւ:

— Ընդուր, որ խայն հմմեն բանի մեջ անշնորք ա:

— Ուրեմն, հայոց գյուղերն ամեն տեղ էլ նման են ձեռինին:

— Խա, էդենց ա:

— Ամեն տեղ էլ այսպես չո՞ր, ցամա՞ք, ծուռածուռ փողոցներո՞վ, հողե տնակներո՞վ, կեղտոտ բակերո՞վ:

— Խա, հրամե՛լ եք:

— Եվ չի՞ գտնվիլ հայ գյուղ, որ ծառազարդ լինի. ուղիղ փողոցներ, սիրուն տներ, այգիներ, ծաղկանոցներ և այլ այս տեսակ բաներ ունենա՞:

— Ի՞նչ ասեմ. կըլնի որ պատայի խարիրի (հարցուրի) մեջ մե խատ, համա էն էլ հրամանքիդ ասածի նման չըլնի. Ժողովուրդ բաներ շատ կըլնի: Ի՞նչ ասեմ, կպատայի, որ ըլնին էլի նենց գեղեր, որ բակերի մեջ մե քանի խատ ծառ ըլնի, յա բոստան, յա մե պտտիկ բախշա, համա տներն ու բուշերն ինենց կըլնի՝ իմալ մերն ա: Ես շատ տեղեր եմ հեղե, շատ խայի գեղեր եմ տեսե, մերնից փներն (վատերը) էլ շատ կան:

Այս տեղեկությունները կարծես դուր էին գալիս Կամսարջանին, որովհետեւ նա նրանց մեջ տեսնում էր հաստատությունն յուր այն կարծիքի, թե անհնար է գյուղում ապրել ու գործել, ուստի շարունակեց հարցուիործը:

— Այսուամենայնիվ, տա՛նուտեր, դու գուցե կարողանաս ավելի ճիշտ պատճառն ասել, թե ինչո՞ւ մալականի գյուղը գեղեցիկ և մաքուր է լինում, իսկ հայինը ագեղ ու կեղտոտ: Անկարելի է, որ դրա պատճառը հայի անշնորհքությունը լինի. մի՞թե բոլոր գյուղերումն էլ հայերն անշնորհք են:

Տանուտերը մի վայրկյան մնաց լուռ և չգիտեր ի՞նչ պատասխանել: Հետո կարծես նոր գյուտ անելով, բացականց.

— Ախպեր, խայի գեղն կեղտոտ չըլնի, իմա՛լ ըլնի. խայի գեղցու ցավը, դարդը մե չէ, երկու չէ, որ թորգի (թողնե) ու հիստակութենի ցավը քաշի: Ախար նա իսկի անշնորհք էլ չէ, թեկուզ էդ անունը տվի քեզ հառեջ: Նա մալակնից էլ ա շնորքով, իրա մեկել դրկեցից էլ: Խայի գեղցու ցավն էն ա, որ մեջը մարդ չըկա, մեջքին դայաղ (նեցուկ) տվող չըկա. ինչ որ աթատան, բաբատան (հորից, պապից) տեսե, սովրե, ինենց էլ անում ա, ինենց էլ ապրում ա: Քարձինի ծառ (վայրի տանձի) տեսած կա՞ս, էն որ մեշեն ա հլնում. էն որ թորգեն (նրան որ թողնեն) խարիր տարի կապրի, հմեն վախտ էլ պտտիկ-պտտիկ չոր ու ցամաք քարձին կըտա, համա թե մե բարի ձեռ նրա ճղերը կտրի ու վրեն պատվաստի մալաչի դալար շվիր (շյուղ) կտենաս մե էրկու տարուց հետո, էդ քարձինի ծառը մալաչի տանձեր կբերա, խամով, խոտով ու

Կերածդ վախտն էլ բերնիդ ջուրը կերթա: Մեր գեղցին էլ որ
 կա, մեշի ծառ ա, քոթուկը (բուն) խաստ, քոքերը (արմատ-
 ները) դայիմ, համա բարը (պտուղը) քարճին ա. մե ուստա
 ձեռ ա պետք, որ ճղերը կտրի, վրեն պատվաստ անի, կուզես
 մեղրիկինի, կուզես գյուլ-աբի, էն վախտն էլ ընդու բարն էլ
 էն կըլնի, ինչ որ պատվաստելիս, խամով, խոտով, սիրու-
 նութենով: Մալականը որ կա, պատվաստած ծառ ա, ո՞րն
 ա ընդու պատվաստողն, չիմ գինա, ամա տենում ենք բարը
 խամով ա: Հենա Գյաջու յանն էլ նեմեցներ կան, ընդոնք
 էլ մալականներից են շնորքով, երևում ա ընդոնք էլ են
 պատվաստ արած, ընդուր որ ընդոնց արած բաներն էլ են
 դայդով (կարգին). լավ, ընդոնց գեղն էլ ա թամուզ-հիստակ,
 ծառով լիքը, վարժատունը մեջները, ժամն (եկեղեցի) էլ
 պաշտառ, բոստան ու բաղչեն դեմներն... Մեր գեղը ըդենց
 բաներ չըկան... ընչի՞, ընդուր որ էն օր, որ օրվանից աստ-
 ված մե ծառ ա տնկե, անունը խաչի շինական դրե, էն օր-
 վանից դեսը էդ ծառի ճղերին մե ճղագող (հոտոց) չի դիպե,
 խաղար տարի ումբը ա քաշե (ապրել ա), խաղար տարվա
 բարը հմմեն վախտ քարճին ա հելե ու քարճին: Մալականը
 ինչ վախտ որ ուզում ա գեղ քցի, յա թե չէ իր խամար շեն-
 լիկ շինի, մեկ էլ տենում ես հմմեն յանից մարդիկ են բըս-
 նում, ասում են, բարեկամ, էս էսենց շինա, էն ընենց շինա,
 յա ծուռ ա դըրստի, էն պատիկ ա ջոջացրու (մեծացրու), մե
 խոսքով, խորհուրդ են տալում, խելքում-խրատում, գլխու
 քցում: Մալականն էլ բարի խրատն ընդունում ա, չգիտցա-
 ծը սովորում, ու բանը անում ինենց, որ աստծուն էլ ա դուր
 գալում, բանդին (մարդկության) էլ: Համա խաչի շինականը
 քենլիկ չէ՛, թեկուզ ժամ էլ քցի, ըսկի մե վախտ մե մարդի
 էրես չի տենա, որ մե բարի բան սովորցնի, մե դրուստ ճամ-
 բաղ նըշանց տա, ծուի զարարը (վնասը) ու դըրստի օգուտը
 խասկցնի. էդու խամար էլ իմալ հինքն կարցե, ինենց էլ
 արե, ինչ խելքն կտրե, էն էլ շինե, է՛հ, ընդուր գիտցածն
 էլ հելե էն ա, ինչ որ տենում ես, ընդուր իմալ մեղենք (մե-
 դադրենք):

Կամսարյանի գլխին, կարծես, ջուր մաղեցին: Յուր հար-
ցին նա չէր սպասում այդօրինակ պատասխան: Դա, իսկա-
պես, դատապարտության մի վճիռ էր, որ տանուտերը կար-
դաց յուր երեսին: Ախար չէ որ այն ամենը, ինչ այդ գյուղա-
ցին ասաց, հայտնի էին իրեն վաղուց: Չէ՞ որ հենց իրենց
ընկերական ժողովներում հաճախ այն միտքն էր արծարծ-
վել թե հայ գյուղացին տգետ, հետամնաց, հետևապես և
թշվառ է մնում այն պատճառով, որ բոլոր յուր կյանքում
գուրկ է մնում առաջնորդից, սրտացավ խորհրդատուից, բա-
րի օրինակից: Լինեին դրանք և նա կազալովեր դարերի ըն-
թացքում յուր վրա բռնացող ճակատագրական թշվառու-
թյունից: Արդ, ինքը եկել էր այդ առաջնորդը, այդ խորհրդա-
տուն լինելու: Ինչո՞ւ էր, ուրեմն, երկար ու բարակ տանու-
տերին հարցուփորձում: Չէ՞ որ նրա համար, որ յուր դրած
ուխտն այժմյանից արդեն ծանր էր թվում իրեն և նա նրան-
ցից կամենում էր խուսափել... Մի՞թե ամոթ չէր այդ:

Այս հետադարձ միտքը ձգեց երիտասարդին վարանքի
մեջ. խղճի մի թաքուն խայթ սկսավ անհանգստացնել նրան,
ուստի դադարեց հարցեր առաջարկելուց:

Այդ միջոցին վերադարձավ տան տիրուհին, ձեռքին մի
քանի նորաթուխ լոշեր: Ըստ երևույթին, նա այդ օրը թաժա
հաց չունենալով, ըստ գյուղական սովորության, փոխ էր
առել հարևանից, որպեսզի նորեկ հյուրին օթեկ հացով չկե-
րակրե: Տանուտերը կնոջը տեսնելուն պես վեր թռավ տեղից,
ինչպես մեծ հանցանք գործածին մեկը:

— Ներողություն, աղա՛, — ասաց նա, — ախր դու ճամ-
փից ես գալում, անոթի կըլնես. ես դինջ նստել եմ, քե խեռ
գյալաջի (զրույց) եմ անում: Դե, Սալվի, շուտ արա, խացի
թաղարեք (պատրաստություն) տես, — դարձավ նա դեպի կի-
նը, որ արդեն մտնում էր տուն:

— Մի՛ նեղանաք, խնդրում եմ, ես քաղցած չեմ, ճանա-
պարհին նախաճաշել եմ, — հանգստացրեց տանուտերին երի-
տասարդը: Բայց վերջինս, այսուամենայնիվ, կնոջ ետևից
մտավ տուն, որպեսզի հյուրին պատվասիրելու համար հարկ

եղած պատվերը տա կնոջը, կամ թե նրա հետ խորհուրդ անե:

Այսպիսով Կամսարջանը միայնակ մնալով սկսեց լսածների մասին լրջորեն մտածել: Այս առիթով նա նորից հիշեց անցյալը, ուսանողական ժամանակի փափալած մտքերը, յուր ոգևորութիւնը, խիզախ որոշումը և այդ ամենին հակադրելով իրականութիւնը եկալ այն եզրակացութեան, որ ինքն սխալվել է, թեթև աչքով նայելով առաջագրյալ խնդրի վրա, կամ սպասելով, որ գործը դյուրութեամբ սկսվի և դյուրութեամբ շարունակվի:

— «Այստեղ, հաստատուն կամքի հետ միասին, պետք է ունենալ, նաև մեծ համբերութիւն, — խոսեց նա ինքն իրեն. — ծառից՝ ծառատակը միշտ մոտ է երևում, բայց երբ թռչում ես այն՝ ժամանակ է միայն տարածութիւնն իմացվում: Մինչև այժմ ես դեռ թռչելու որոշումն եմ արել և արդեն տարածութիւնն անհուն է թվում, ի՜նչ կլինի եթե սկսեմ թռչել... արդո՞ք ուժերս կներեն. թեևս չե՞ն թռչանալ»...

Այս մտածութեան հետ միասին անսպաս տեղից ծնունդ առալ նրա սրտում պատկասիրութեան զգացումը. — «էհ, ամոթ է, վերջապես փոքրոգի լինել այսքան և վախենալ կյանքի գալոց զրկանքներից... Այս գլուղացիներն էլ մարդիկ են և հա՛մ ապրում են զրկանքներով լի այդ կյանքով և չեն մեռնում: Ինչո՞ւ, ուրեմն, չփորձեմ մի փոքր էլ ապրել նրանց հետ և նրանց նման, գուցե հենց այդ փորձի մեջ գտնում եմ ես հնարն իմ խոստման տեք մնալու: Ինչո՞ւ հուսահատվել դեռ ոչինչ չգործած, դեռ ուժերս չփորձած»...

Այսպես մտածեց Կամսարջանը տանուտերի խոսքերի թարմ ազդեցութեան տակ և որոշեց անպատճառ «փորձել» յուր ուժերը:

Այդ որոշումն անկեղծ էր. անձնասեր «ես»-ի ձայնը լռել էր նրա մեջ այդ րոպեին:

Բայց հենց այդպիսի հանդիսավոր վայրկենին սրահի առաստաղից թափվեց երիտասարդի գլխին չոր հողի մի վիժակ, նա վեր թռալ տեղից և վազեց դեպի բակը, կարճելով թե առաստաղը փլչում է գլխին: Սակայն այդպիսի բան

չկար: Հավերքը կտրանք քթով էին արել, որով և հողի փխրուկ մասը շարժվելով իջել էր ներքև: Կամսարյանը հանեց լայնեզր գլխարկը և տեսավ, որ նա ամբողջապես ծածկված է փոշու հաստ շերտով, իսկ գլխարկի եզրը պահել էր յուր վրա հողի մեծ քանակությամբ:

Մաքրասեր երիտասարդը դժգոհ եղավ այդ բանից: Բայց ի՞նչ արած, դեռ մի ընդհանուր առաջ էր, որ նա որոշել էր փորձել ապրել գյուղացիների հետ: Պետք էր ուրեմն համբերել: Բայց որովհետև համբերելուց անկախ, անհրաժեշտ էր մաքրել գլխարկը, նույնպես և վերնազգեստը, որի ուսերը ևս ծածկված էին փոշիով, ուստի նա վերադառնալով սրահը, կանչեց տանուտերին և խնդրեց նրան առաջնորդել իրեն դեպի ներսի տունը, որպեսզի այդտեղ գտնվող յուր պայուսակից հանե խողանակը՝ հագուստը մաքրելու համար:

— Էս ի՞նչ ա, խո՞ղ ա թափել վրեղ... Է՛յ, Սալի, էս ի՞նչ ա, էլի էդ անիծով խավերը կտուր քրճըճում են, հիշկա (նայիք) աղի շորերն համեն խարաբ են արել:

Սալին դուրս վազեց դեպի կտուրը՝ հավերին հալածելու, իսկ երիտասարդը ներս մտավ յուր պայուսակը որոնելու:

Տունն, ուր նա մտավ տանտիրոջ առաջնորդությամբ, մի տարօրինակ շենք էր, որի նմանը նա չէր տեսած ոչ մի տեղ: Յուր քառակուսի ձևով նա նմանում էր մի սովորական ընդարձակ սենյակի, իսկ շորս սյուների վրա բարձրացող զրմբեթարդ առաստաղով՝ փայտաշեն մատուռի: Շենքը ոչ մի կողմից պատուհան չուներ և լույսն ստանում էր առաստաղի վրա բացված երդիկից: Սակայն այդ լույսն էլ այնքան էր նվազ, որ երիտասարդը ներս մտնելուց չկարողացավ իսկույն որոշել բնակարանի ձևն ու մեծությունը: Միայն քիչ հետո, երբ աչքերը վարժվեցան, սկսավ ամեն ինչ դիտել ուշադրությամբ:

Տան հետևի պատն ամբողջապես, իսկ աջ ու ձախ կողմերինը կիսով չափ կտրված էին հողից և այն այնչափ աղբղ ձևով, որ շատ տեղերում երևում էին սակրի կամ բրի քա-

շած ակոսները: Իսկ առջևի պատը և աջ ու ձախ կողմերինը մասամբ՝ շինված էին կրաշաղախի և գետաքարերի անարվեստ զանգվածով: Ինչպես տան շորս պատերը, նույնպես և առաստաղն ու նրան բռնող փայտե շորս սյուները ծուխից սևացած էին ամեն աստիճան, որ շատ տեղ փայլում էին լուսի առաջ: Առաստաղի ավելի մոլթ խորշերը առատորեն բռնված էին սարդի ոստայններով, որ ապացուցանում էր, թե այդ տան մեջ չկար շար ձեռք, որ վրդովեր այդտեղ ապրող միջատների խաղաղությունը:

Տան մեջ եղած կարասիներն էին. մի փայտե ծխահարամբար, որի մեջ ալյուր էր պահվում, մի մեծ, կավեձեփ կթոց, որ ցորենի պահարանն էր, մի փայտյա խարխուլ և լայն մահճակալ, որ ծառայում էր իբրև դարակ, թե՛ տան մեջ գտնվող արկղիկների և թե՛ հնամաշ կողինքի ու օթոցների համար: Պատերից մեկի տակ գտնվում էին երկու հողե կուժեր, մի քանի սևացած պտուկներ, մի փոքր և մի մեծ տաշտակ և երկու փայտյա խաներ: Իսկ դրանք հանդեպ գտնվող պատի տակ, որ ըստ երևույթին, պատվալոր կոչման էր, շինված էր մի հողե բարձրություն՝ թախտի ձևով, շորս կողմից կավածեփ և ծածկված հնամաշ կապերտով: Տան հատակը հողից էր, տեղ-տեղ փոս և ցեխոտ լինելու շափ թաց: Հենց այդ հատակի վրա, ուղղակի երդիկի տակ գտնվում էր կրակարանը, ուր այդ միջոցին վառված աթարի վրա դրված էին մի հողե պտուկ և մի պղնձե կաթսա, երկուսն էլ այնպես սև ու մրապատ, որ կարծես ածուխից էին շինված: Ի՞նչ էին եփվում այդ սևակուլ ափսոսանքում, հայտնի չէր: միայն թե Կամսարյանը նայելով նրանց վրա զգաց մի խոր զզվանք և դրա հետ էլ երկյուղ թե՛ մի գուցե նրանց մեջ պատրաստված կերակրով հյուրասիրեն իրեն:

Որովհետև տան միջի օդը տոգորված էր աթարից առաջացող զարշահոտ ծուխի, այլ և խոնավության անախորժ հոտով, ուստի երիտասարդը այդտեղ չբացավ պայտաակը, որ պեսզի ստիպված չլինի մի քանի վայրկյան ավելի ծծելու ապականված օդը, այլ առնելով այն՝ տարավ դուրս:

Հանելով պայուսակից սպիտակամազ և արծաթե մեջքով շինած խողանակը, որ բնավ չէր հարմարում շրջապատող անմաքրությանց, նա սրեց նախ գլխարկը և ապա հանեց վերնազգեստը: Վերջինս մաքրելու ժամանակ գրպանից գետին ընկավ յուր Note-երի հաշտնի տետրակը: Կամսարյանը վերցրեց այն այնպես շտապով, որ կարծես գողացած իր էր և պետք էր իսկույն թաքցնել: Որովհետև տետրակի տեսքը վայրկենաբար հիշեցրեց նրան այնպիսի բաներ, որ նա կուզեր այժմ մոռանալ...

Երբ երիտասարդը բոլորովին մաքրվեցավ, եկավ նստեց սրահում դրած թախտի մի ուրիշ կողմը, որ յուր կարծիքով ազատ պիտի լիներ հողի իջվածքից և սկսավ խոսել տանուտների հետ, այժմ արդեն մեծ սրտով:

— Քիչ առաջ ասում էիք, թե հայ գյուղացին ի՞նչ անի, միջումը մարդ չունի, մեջքումը դայաղ չունի, բան սովորացնող չունի և այլն: Ասացեք, խնդրեմ, այսպիսի մի պարզ բանի համար ձեզ ինչ սովորեցնող է հարկավոր: Տեսնո՞ւմ եք, այս առաստաղի ձողերը շարել եք միմյանցից մի-մի թիզ հեռու, հետո վրան ցախ ու ցաք դնելով՝ հող լցրել: Մի՞թե չէիք կարող նախ՝ այս ձողերի փոխարեն լայն տախտակներ շարել, երկրորդ՝ եթե ձողեր էիք շարում, ընտրեիք ուղիղ ձողեր և ոչ թե այս ծուռ ու մուռ ճաղերը, հետո նրանց տաշեիք, միմյանց մոտեցնեիք և ապա թե վրան հող լցնեիք: Այն ժամանակ հավ չէ, անասուն էլ, որ ման գար կտրանը, հողը չէր թափվի: Ախար սա այնքան պարզ բան է, որ սրա համար ոչ սովորեցնող է հարկավոր, ոչ խորհրդատու:

— Շատ զորթ ես հրամայում, աղա,—խոսել սկսավ տանուտերը.—զորթ որ էն ձողերի տեղ թե տախտակ հըլներ, շատ լավ կըլներ, համ խող չի թափվի, համ էլ հառիքը (առաստաղը) սիրուն կըլներ: Համա մե բան կա, որ դու չես դիմա. շինականի խամար մե մանեթը՝ էնդդա աժի, ինչդդա քաղքցու խամար խաբիր մանեթը: Էսդդա տեղը տախտակելու խամար եռսուն մանեթ խերիք չէր գա, համա ես էս հմմենին չորս մանեթ եմ տվե, էն էլ անջախ եմ ճարե: Չողերն էլ, որ

մոտիկ-մոտիկ հլներ, խարիր հատ չէր խեղդիք դա, համա ես քառսուն խատով բանը յուր եմ տարե: Մեկ էլ թե էնոնք դուզեր (ուղիղներ) հլնին, մեշաբակին (անտառապետը) երեք խետ ավելի փարա կուզեր, համա էժան ա տվե: Ասենք իմ մե դազախեցի բարեկամն ասեց թե՝ «դու ոչ չորս մանեթ փարա ես տվե բլեթին, իրավունք ունեիր էդ բլեթով էն դգա դուզը ձողեր կտրել, ինչ դգա ծուռն ես կտրե»: համա ես գեղցի ուամիկ մարդ եմ, իմա՞լ կանամ արեղչիկի (անտառապահ) հառեջ ձեն ձուռն խանել. էն թղթին հիշկում ու ասում ա. «էս թուղթ ծուռը փետերի համար ա, չրհիշխնաս (համարձակվես) գգերը կտրել»: Ես էլ իմա՞լ բնդու հրաման չանեմ: Բան ա. թե շշկլվիմ (սխալվեմ), յա հիշխնամ մի խատ դուզը փետ կտրեմ, մեկ էլ տենաս բոռալով գալում ա վրես ու մե չափալախ (ապտակ) քիթուբերնիս զարկում... Հարամզադա, ասում ա, էդ իմալ հիշխցար թագավորական մեշի մեջ դակոնի դեմ բան բռնել. հես ա պրատակոլ կանեմ, քեզի նաքախտ (բանտ) կտանեմ: էդ վախտը անճարանում եմ, ոտ ու ձեռն բնկնում, ասում. «ադա, ի սեր աստուծո բախշի, ինձ բռնավոր մի անի, ճղերս ու օղլուշադս (ընտանիքս) միղդր են»: Էստուց հետո, որ տենում եմ, չեմ կանում ադա արեղչիկի սիրտը շահել, իլաճս կտրում ա, ջեբս էլած մի քանի արբանին ամին եմ դնում, գլուխս պրծցնում:

Տանուտերի պատմածներից Պետրոսը վրդովվեցավ, մանավանդ արեղչիկի գյուղացուն ապտակելն ու օրենքի անունով նրան հարստահարելը վառեցին երիտասարդի բոլոր իրավագիտական գայրույթը: Նա մոռացավ, որ տանուտերը բնդդիմախոսում էր իրեն և ոչ թե պաշտպանություն խնդրում, ուստի վրդովված պատասխանեց.

— Արեղչիկը իրավունք չունի քեզ ապտակելու կամ քեզանից ապօրինի փող առնելու. այդպիսի անկարգության համար նրան ոչ թե պաշտոնից կզրկեն, այլ և բանտ կնրսաեցնեն: Օրենքը իրավունք չէ տալիս նրան նույնիսկ մեղավոր մարդու դեմ բռնություն գործ դնել, ո՞ւր մնաց թե հանգիստ ու խաղաղ գյուղացու դեմ: Անտառի պահպանության

վերաբերմամբ որեւէ մեկի կողմից անկարգություն տեսած ժամանակ, նա կարող է այդ մասին հայտնել վերակացուին կամ անտառապետին, բայց յուր ձեռքով դատաստան անել նա բնավ իրավունք չունի:

— Կրլինի էդ հմմեն դրուտ ես ասում, ես էլ գինամ օրենքի մեջ անարթար բան չի ըլնի, համա մեզնից ո՞ր մեկս ա օրենք խասկնում, յա թե չէ էն դադը մեշեն մեր ձենը ո՞վ ա հիմանում, մեր գանգատն ո՞վ ա լսում: Բան ա, թե հուշաթենք անում (հակառակում), յա ահ տալում թե՛ կերթանք մեշաբեկին գանգատ, էն իր դոշի կպած դատը նշանց ա տալում ու ասում.— «էս զնակը տենո՞ւմ ես, էս հմմեն մարդու չեն տալում, ինձի որ տվել են ընդուր խամար ա որ իմա՞լ ուզենամ էստով անիմ, թեկուզ սաղ աշխարը քանդեմ, ո՞րը կանա առաջս կանգնել»: Հիմի ա՛ղա, ես որ հառեջ ասեցի, որ մեր մեջ մարդ չունենք, մեջքներիս դայաղ տվող չունինք, դու ինձի մեղ իր դնում. համա տենում ես, որ քե նման մի խատ գրի սև ու սպիտակը ճանաչող, դիվան դադաստան խասկըցող մեր մեջ նստած հլներ ու ինձի ասեր, օրենքի մեջ գրած ա, որ դու քո շորս մանեթով կարաս քառսուն խատ դուզ ծառը կտրել, թե՛ արեզվիկը իրավունք չունի քե դարկելու, պրատակու շինելու, յա նաբախտ դնելու, ես էլ էն վախտ ասլան կդառնայի, մե արեզվիկը չէ՛, թեկուզ տասն էլ, որ վրես գային հմմենի ջուղաբը (պատասխանը) կտայի: Ա՛յ էն վախտ իմ հառիքի վրա դուզը ձողեր կըլնեն, հմմենն էլ մոտիկ-մոտիկ շարած, դայիմացրած, խողն էլ վերեկից չէր թափվի, ես էլ պատվական զոնախի կուշտ սև էրես չէի մնա:

Կամսարյանը լսեց այս ամենը ուշադրությամբ և այլևս դիտողություն չարավ:

Ժ

Վերջապես տան տիրուհու ճաշը պատրաստ էր: Նա շտապեց սեղան բանալ: Մույգ կապտադույն մի սփռոց, որ

բաւական մաքուր էր, բայց որն յուր գույնի ու հնութեան պատճառով կեղտոտ երևաց հյուրին, նա փռեց տախտակի վրա և վրան դարսեց սպիտակ ու փափուկ լոշեր։ Ապա փայտյա, բոլորշի խանի մեջ բերավ մի քանի ամաններ, որոնց մեջ կաշին պանիր, կանաչ սոխ, մածուն և եփած ձուեր։ Երրորդ վերադարձին նա հանեց սեղանի վրա նոր պատրաստած կերակուրը, որ էր՝ լոբիի բորանի և մի եփած համ։ Տանուտերն յուր կողմից բերավ դեղնած մի շշում օղի և հողե գորակով գինի։

Կամարջանն ուտել սկսելու փոխարեն սկսավ դիտել ամանները, որոնցով տանտիկինը ցուցահանել էր ուտելիքը։ Նրանցից ո՛չ միւնը նման չէր մյուսին։ Պանիրը դրված էր պղնձե, կլայեկած ամանում, մածունը՝ հողե գավաթում, ձուն՝ փայլանսե կապույտ, հին ձևի մի՝ ամանում, որն ուղիղ չէր մնում սեղանի վրա, որովհետև կոտրված լինելու պատճառով մի կողմից կապված և տակից կոծկված էր։ Իսկ այդ կոծիկը (կրի, ձուի և ծեծած կանեփի շաղախ) այնքան հաստ էր քսված, որ ամանն յուր հարթութունը կորցնելով հակվում էր մի կողմ։ Վերջապես բորանին լցված էր հողե քեղանի մեջ, իսկ հավը՝ դրված պղնձե ափսեի վրա։

Հազիվ տանուտերը ձեռք առավ օղիի շիշը, որպեսզի հյուրին հրամցնե, ահա՛ սրահի մեջ բուսավ Տեր-Վանին, գլուղի քահանան։

Սա վաթսուներե անցած մի մարդ էր, բարձրահասակ, բայց նիհար մարմնով, նեղ ու երկար դեմքով, խոր ընկած աչքերով, դուրս ցցված ալոսիկներով և, սակայն, հարուստ, ալիսառն մորուքով, որ մեղմում էր դեմքի տգեղութունը և ծածկում երկար, դեղնած պարանոցը, որի վախժուշակները զատվում էին փողից ինչպես պինդ ձգված պարաններ։

— Բարի աշողում, — ասաց նա խաղաղ ու մեկին արտասանութեամբ և դավադանը գետնին խփելով, կանգ առավ, կարծես սպասելով թե ի՞նչ ընդունելութուն պիտի գտնե։

Տանուտերն իսկույն վեր կացավ տեղից։

— Օրհնյա տեր, համեցիր,—ասաց նա հարգանքով և չուր տեղն առաջարկեց քահանային:

— Նստիր տեղդ, ես բստեղ կնստեմ,—ասաց վերջինս դադախեցվող բարբառով և գավաղանք պատին հենելուց հետո, ձեռքը պարզեց Կամսարյանին.—բարով ես եկել, հազար բարով: Մոսին ասեց մի լավ դոնադ եմ բերել տանոտերի հմար՝ թիֆլիզեցի ա: Ասեմ, գնամ տենեմ ո՞վ ա, կըլի որ իմ բարեկամներից ըլի, չուն ես էլ թիֆլիզում լավ ծանոթներ ունեմ:

Կամսարյանն չուր ով լինելը հայտնեց քահանային:

— «Կամսարյա՞ն», էդ ի՞նչ լավ անուն ա. կըլի որ հին ազգից ըլեր, չուն հայոց պատմութենումը ըղենց մի անուն աչքովս ա ընկել:

— Երեկ Կամսարակա՞ն:

— Հա, էդ ա, Կամսարական: Դու ընդո՞նցից ես:

— Ոչ, ինքս էլ չգիտեմ, թե ովքեր են իմ պապերը:

— Բա էդ ո՞նց կըլի:

— Իդա վերջ կխարցնես, հլա նստե՛ խաց կե,—նկատեց տանոտերը:

— Նստել պտեմ, բա ո՞նց տեմ անիլ. հազարանց մեկ մեր դեղը բսենց պատվական հլուր է եկել, ո՞նց կըլի, որ մոտը չնստեմ, զրից շանեմ: Ամա դե ես հաց եմ կերել, դուք ինձ մտիկ չըտար, անուշ արեք: Այս ասելով քահանան չուր շալե փարաջի փեշերն ամփոփելով ծալապատիկ նստեց թախտի վրա:

— Զարար (վնաս) չըկա, մեզ խետ էլ կուտես,—ասաց տանոտերը և օղիի բաժակը լցնելով, առաջարկեց քահանային:

— Բա՛, արադ է՛լ ես տալի. էդ հո իշտահա (ախորժակ) մեկ էլ նորանց բաց կանի. էնչախը ո՞նց կանենք,—ասաց քահանան ծիծաղելով:

— Իմա՛լ պիտի անենք, ինչ որ աստված տվե, համեն հառեջդ գնենք կուտես:

— Հալբաթ որ ըղենց ա. «եղիջիր դու գորավոր ուտել

դրարութիւնս երկրի», ասել ա մարգարեն. կուտենք, բա-
ի՛նչ կանենք,—սրախոսեց քահանան: Ապա առնելով բաժա-
կը օրհնեց հյուրին, տանուտերին և բարեմաղթելով, որ
վերջինի սեղանը լինի միշտ բաց ու առատ, դատարկեց օղին
մի ումպով:

Տանուտերը նորեն լցրեց բաժակը և առաջարկեց Կամ-
սարյանին: Բայց սա հրաժարվեց խմելուց, առարկելով թե՛
օղի չէ գործածում: Սակայն հրաժարվելու պատճառը ոչ թե
այդ, այլ օղիի կես կարմիր կես դեղին գույնն էր, որ Պետ-
րոսի կարծիքով առաջացած պիտի լինէր շշի անմաքրու-
թյունից, կամ օղիի հնությունից: Նույնիսկ եթե օղին նոր ու
մաքուր լինէր, դարձյալ նա չէր կարող բերանը տանել այն
բաժակը, որով իրենից առաջ մի ուրիշն էր խմել: Հենց այս
պատճառով էլ նա մի փոքր հետո հրաժարվեց նաև գինուց,
որովհետև սեղանի վրա միայն մի գավաթ էր դրված: Տա-
նուտերը, ի հարկե, այդպիսի նրբութիւններ չգիտեր: «Բա-
րի գալուստ» մաղթելով հյուրին և քահանայի օրհնութիւնն
առնելով, նա տնկեց լցված օղին և ապա խնդրեց հյուրին
վայելել աստուծո տվածը:

Քահանան առաջարկութեան չէր սպասում: Նա արդեն
լողերից մինն առաջ քաշելով, սկսել էր յուր հարձակումը
նախ պանրի ու սոխի և ապա ձուերի վրա. մինչդեռ Կամսա-
րյանը դեռ նոր էր մտածում թե՛ ի՛նչ ուտել ժամ առաջ տե-
սած սեակոլու պտուկները (որոնց մեջ կերակուրներ էին
պատրաստվել) չէին հեռանում նրա աչքից: Այդ պատճառով
նա չուզեց ձեռք տալ հավին կամ բորանուն. ամենից վստա-
հելին դարձյալ ձուաներն էին, որոնց պատյանը ազատ է
պահում ներսը անմաքրութիւնից: Երիտասարդն յուր ծոմը
բացավ այդ ձուաներով: Բայց որովհետև կերած երկու ձուն
բավական չէին յուր քաղցը հագեցնելու, ուստի պետք եղավ
նոր ընտրութիւն անել: Այս անգամ վիճակն ընկավ մածնի
վրա: Սակայն ինչո՞վ ուտել: Մածնի մոտ, ճիշտ է, գրված
էր մի փայտե գդալ, որը շատ գործածութիւնից սևացել,

աքանոսի դույն էր առել: Այդ գդալը նա յուր բերանը լեռ տառնել և եթե տաներ էլ, մյուսները ինչո՞ւ ուտեին:

Դեռ այս վարանման մեջ էր նա, երբ քահանան բորանիի մի մասը յուր ամանը փոխադրելուց հետո, միևնույն գդալով առավ նաև բավականաչափ մածուն և սկսավ ուտել լոշի կտորներով նախապես նրանց կորացնելով և գդալի ձև տալով: Ուտելու այդ եղանակը դյուր եկավ Կամսարյանին և նա նույն ձևով էլ սկսավ վայելել մածունը: Երիտասարդի ախորժակն հետզհետե բացվում էր կամ գուցե նրա հետ կատարվում էր այն, ինչ որ հայկական առածն է բնորոշում «կկակղես կուտես»: Այժմ նա ցանկանում էր օգտվել նաև հավից, որի գերությունից դեղնած տեսքը ցույց էր տալիս, որ շատ համով պիտի լինի: Այս պատճառով նա նախ աշխատեց համոզել իրեն, թե սեակիով պտուղը միայն դրսից կարող էր կեղտոտ լինել, բայց ոչ, նաև, ներսից. և հետո թե՛ եղած կեղտն, անշուշտ ջրի մեջը կմնար և ոչ թե հավի ներսը կթափանցեր: Հենց այս մտածության վրա տանուտեբը պղնձե ափսեն մոտեցրեց հյուրին, երևի վերջինի հավի վրա հառած հայացքից դուշակելով նրա ցանկությունը:

— Հա՛, սրանից կարող եմ մի փոքր ուտել, բայց այստեղ... դանակ ու պատառաքաղ չկա,— ասաց Պետրոսը ժպտալով ու սեղանի շուրջը նայելով:

Տանուտեբը ձեռքը տարավ դրպանը և հանեց եղջյուրի սև կոթով տեղական դարբնի շինած մի դանակ: Բայց քահանան ժամանակ չտվավ նրան: Հավն շտապով յուր առաջը քաջելով՝ նա սոթտեց թեքերը:

— Աղբեր, էս քաղաքացիք խի՞ ուտելու թահրը դիտում չեն: Բա ըսենց դեղին լալի (սաթի) պես հավին էրկաթ կդիփցնեն՝, ափսոս չի՞... հրեա աստոծ դանակ էլ ա տվել մեզ, շանգալ էլ: Այս ասելով նա ձեռքերով պատառ-պատառ արավ հավը և ափսեն մոտեցրեց հյուրին: Բայց վերջինի համար նորեն ուտելու դժվարություն առաջացավ: Քահանայի ձեռքերի արած ծառայությունը փակեց նրա ախորժակը, ուտի հավի ափսեն հեռացրեց իրենից:

Տանուտերն սկսավ թախանձել: Իսկ քահանան զարմացավ, որ երիտասարդը մի փոքր առաջ ցանկություն հայտնեց ուտելու, իսկ այժմ հրաժարվում է: Նրանք չէին գուշակում հրաժարման պատճառը. և եթե մինչև իսկ Պետրոսը բացատրեր, նրանք կզարմանային, որովհետև հավը դանակով ու պատառաքաղով կտրտեղն ամելի անհաճո բան կհամարեին, քան թե ձեռքերով անդամատելը:

Վերջապես Կամսարյանը չկարողացավ տանուտեղի խնդիրը մերժել, առավ հավի մի կտորը, հանեց նախապես վրայի մորթը, որին կարող էր քահանայի ձեռքը դիպած չլինել և խտրելով կերավ:

— Ես որ քե նման հաց ուտեի, հմի վաղուց մեռած կլեի,— նկատեց քահանան ժպտալով:

— Ինչո՞ւ,— հարցրեց Պետրոսը:

— Բա ըտե՞նց հաց կուտե՞ն. էդ հու ծտի նման ես ուտում:

— Ուտում եմ այնքան, որքան կարողանում եմ:

— Կարողանալին ո՞ւր ես մտիկ տալի, զոռով պտի ուտես: Ամեն բան վարջիս (սովորություն) ա, թե վարջիս կանես, էն ա շատ կուտես, թե չէ, հալբաթ կերածդ ծտի փույ կըլի:

— Իսկ շատ ուտելն ի՞նչ օգուտ ունի:

— Ո՞նց թե ինչ օգուտ. բա աստոծ մեզ ընչի՞ հմար ա ստեղծել:

— Չըգիտեմ, մի՞թե միայն ուտելու համար:

— Բա էլ ընչի՞...

Պետրոսը ծիծաղեց:

— Խի՞ ես ծիծաղում, դե ասա տենեմ էլ ուրիշ ընչի՞ հմար ա ստեղծել:

— Կարծեմ ապրելու և գործելու համար:

— Հեր օրհնած, բա ապրելու յա գործելու հմար չըպտի՞ ուտես. սոված փորով գործիլ կըլի՞:

— Պետք է ուտել, այո՞, բայց շափավոր: Ով որ շատ է ուտում, նա չի կարող շատ գործել:

— Յանդլիշ ես (սխալվում ես), ով որ շատ ա ուտում, նա էլ շատ գործ ա շինում։ Ա՛յ, քե օրինակ էշը, ձին, եզը, նրանք որ շատ չուտեն, կարա՞ն բան անել։ Յա չէ՛ հրես ես։ Օրը իրեք անգամ որ լավ, բաբաթ չուտեմ, կա՛րամ էսդպիսի բան շինել։ Էսօր ըռավոտ ե՛մի եմ վեկացել հա՛, ծեզը հլա ծեզած ոչ, մտել եմ ժամն ասել։ եդո գնացել եմ հանդը՝ իրեք սել խորսն (խուրձ) հվաքել բիրել տուն, եդո տիրակիհնի կտրած աթարը դարսել, հրեն սար եմ շինել, հմի էլ որ ըստեղ եկած լըլինի, մի ուրիշ բան կանի։ Համա դե, ասենք, — ըսել լավ դառավ։ չուն եկանք, համ քե ծանոթվեցինք, համ էլ տանուտերի սեղանը պատվեցինք։

— Իսկ դուք շատ ուտելուց չե՞ք հիվանդանում, — ժըպտալով հարցրեց Կամսարյանը, որ ըստ երևութին ցանկանում էր քահանայի գլուցից յուր գործին պիտանի տեղեկություններ քաղել։

— Բա խի՞ եմ հիվանդանում, քիչ որ ուտեմ, էն չախը կհիվանդանամ...

Այդ միջոցին Սալբին եկավ սեղանը հավաքելու, որովհետեւ ճաշը վերջացել էր։

Տեր-հայրը, որ սկզբում մոռացել էր սեղանն օրհնել, այս անգամ արդեն հիշեց յուր պարտքը և խոսքն ընդհատելով՝ «լիութիւն սեղանոյս անհատ և աննւազ արասցե»... աղոթքը կցեց և ապա «Հայր մերն» ասելով՝ ետ քաշվեցավ։

Երիտասարդը շնորհակալություն հայտնեց տանուտերին յուր հյուրասիրության համար, իսկ վերջինս համեստությամբ հարեց.

— Ավել պակասը բաշխես, աղա, գեղի տուն ա. հմենի վախտ աղիզ (թանկագին) դոնաղի արժան բան չըճարվիր։

— Այդպես մի՛ ասեք, խնդրեմ, շատ շնորհակալ եմ, — ընդհատեց Պետրոսը։

Իսկ քահանան, որ չէր սիրում ճաշելուց հետո իսկույն հեռանալ, որպեսզի ստամոքսին ժամանակ տա յուր մարսողական գործողությունն սկսելու, կցեց ընդհատված խոսակ-

ցությունը, որի նյութն, յուր կարծիքով պետք է հետաքրքր-
րում լինեիր Կամսարյանին:

— Ասում ես շատ ուտելուց հիվերդանում չե՞ս... էս աս
վաթսուն տարեկան մարդ եմ, սատանի անգաջը խուլ, հլա
մի տեղս ցաված չի: Դորթ ա, քանով չաղ (գեր) չեմ, համա
ոսկորս ընենց դայիմ (ամուր) ա, որ ձեռս էրկաթ տաս մի-
ջից կծալեմ: Էս դիփ նրանից ա, որ լավ ուտում եմ: Հրես,
տանուտերն էլ գիտում ա, թե որ ուզեմ, էրկու ղաղան
(պղինձ) կերակուրը մի նափասըմը (շնչումը) կուտեմ:
Անգաջը կանչենք Սոլոմոն սարկավագին: Մի օր Սեանա
վանքումը նստած ենք, էլի ըսենց ուտելի վրա խոսք վեր
եկավ: Սոլոմոնն ինձ հարցրեց թե՝ «ա՛յ էրեց, քանի՞ իշխան
(իշխանաձուկ) կարաս մինհետանց (միանգամից) ուտել»: Ասի,
սարկավագ, հինգը կուտեմ: Ասավ՝ կարալ չես: Ասի
մարջ (գրազ) գանք. ասավ՝ գանք:

Մարջ եկանք էն պայմանով, թե որ ես հինգ իշխանն
ուտեմ, հո ուտեմ, ինձ հալալ, թե չէ, մին արծաթի բռնոթա-
ման առնեմ տամ իրան: Իմ բախտից էդ օրն էլ ելենովկի դո-
լիցը (կողմից) խի՛ բոլ (առատ) իշխան ին դրկել վանքի
հմար: Ամա ի՛նչ իշխան. էն դաշաղ (մաքսանենգ) իշխան-
ներից չըմանաս է՛, որ Թիֆլիզ տեսել ես, էն որ մինը ըսկի
էրկու գրվանքա գալիս չի. սրանց մինը՝ չորս, յա հինգ գըր-
վանքա կըլեր: Հենա սարկավագը հինգ մենձ մենձը ջոկեց,
տվավ աշչուն (խոհարարին), ասավ. — Աղա, էս դիփ կտա-
նես մենձ դաղանումը կխաշես. եղո սինումը (սկուտեղ)
կդարսես կբերես: Ասավ՝ «աչքիս վրան»: Բլբլուլյանց վանա-
հայրն էլ, աստոժ կարգի, պատարագի պահի, խի՛ լավ մարդ
ա, ասեց, «աղա, աղը տեղն արա՛, անալի չըլի, թե չէ տեր-
տերի փորը կցավի»: Ասեց «ըդենց կանեմ, հայր սուրբ»: Էն
ա ըսկի մի սահաթ չըքաշեց, տենեմ դոշաղ աշչին հինգ իշ-
խանն էփած սինումը դարսած, տաք-տաք, շալքը (գոլորշին)
բանցրանալեն բերավ դրավ առաջս, հետն էլ չորս լավ փա-
փուկ հացեր: Օրը ըսենց լավ օր էր, մենք էլ հայաթումը
(քակում) ուռի ծառերի տակին, կանաչկոտումը նստոտած:

Միաբաններն էլ դիմի հվարվել են գլխիս որ տենան թե հինգ իշխանը ո՞նց պտի ուտեմ: Էն ա հենց որ աշխին սինին դրավ առաջս, էրեսիս խըըհանեցի, ու «աստուած իմ, ի քեզ յո՞ւսացա, մի ամաշեցից, և մի ծիծաղեացին զինև թշնամիք իմ»... ասեցի. հու կցեցի ուտիլը... Մինը կերա, էրկուար կերա, իրեքը կերա, չորսնջինումը ուզեցի նափաս (շունչ) քաշեմ: Քուրդ Գրիգոր վարդապետը ասավ՝ «ա՛յ տղա, բանդ բուրդ ա բուում». ասի չէ, հայր սուրբ, յանդիշ էս: Ինչնատիոս վարդապետն էլ, որ հլա էն վախտը սաղ էր, ասավ՝ «ա՛յ էրեց, ընենց արա՛ որ դադախեցուց էրեսը սև շթողաս»: Ասի արխային կաց, հայր սուրբ, էրկու էսքան էլ որ ընի, կուտեմ, միայն թե կարաք մի քիչ գինի հասցրեք ինձ: Ասավ՝ «էս սհաթին»: Էն ա լուահոգին կանչեց փոքրավորին, ասեց. «ադա՛, գնա իմ դուլարումը (պահարան) պտտի կուլի (դորակ) մեջ գինի կա, բեր»: Փոքրավորը վազ տվավ, բերավ: Էդ աղքատներ գինին գլխիս քաշեցի թե չէ, մին էլ տենամ, ինչ որ կերել չի՞, քեց տարավ, ընենց որ ասես ըսկի բան չեմ կերել: Ասի, Սուլոմոն սարկավադ, էս էրկուան էլ ուտիլու եմ, համա սրանե բան չի լիլ. մի իրեքն էլ խաշիլ տու բեր: Տենեմ սարկավադիս ունդ ըռուշը գնաց:

— Էդ հլա կեր, խաշիլը հեշտ ա, ասավ: Էն ա ես նոր մեկեւանց կցեցի ուտիլը: Տասը մնուտ չըքաշեց, քու արևը, էրկու իշխանն էլ մաքրազարդեցի, ինչիլի գլխների դողերն էլ (ուղեղն) թամուզ ծծեցի, կուլի մնացած գինին էլ վրան քամեցի ու եդ նստա:

— Ապրես, Տեր-Վանի, ապրես, կերածդ քե հալալ,— ասեց վանահայրը: Մնացած վարդապետնին էլ գովեցին ինձ. ամա դե Սուլոմոնի սրտին որ դանակ խփիր, արյուն չէր դուրս գալ, մին ընդուր հմար, որ մարջը տանուլ էր տվել, մին էլ ընդուր, որ ինքը վանքի տնտեսն էր, նըհախ (իզուր) տեղը հինգ իշխան էր կորցրել, էդ ո՞նց պտեր մոռանալ: Ա՛յ էդ օրվանից դեսն ա, որ դիմի իմ հունաբը ճանաչում են:

Կամսարյանը, որ քիչ առաջ լսում էր քահանային հետաքրքրությամբ, հուսալով թե նրա զրուցից կարող է քաղել

«պիտանի» տեղեկութիւններ, այժմ արդեն ձանձրացալ, տեսնելով որ նա այդքան երկար խոսում է միայն շատ ուտելու վրա, կամ գովում է յուր որկրամոլութիւնը այնպիսի պարծանքով, ինչպես մի ուրիշը կգովեր յուր քաջութիւնը, կամ մեծ գործերը: Այդ հանգամանքը, նույնիսկ, շարժեց երիտասարդի դժգոհութիւնը այն պատճառով, որ նրա առաջ բացալ դարձյալ գլուղացու ցավերից մինը և հիշեցրեց նրան թե՛ որքա՛ն անհրաժեշտ էր իրեն՝ հավատարիմ մնալ յուր ուխտին: Ուտի նա կտրուկ և մի քիչ էլ կոշտ ձայնով հարցրեց:

— Տեր-հայր, դուք ուտելուց զատ ուրիշ բանի մասին չե՞ք կարող խոսել:

Քահանան հասկացալ տրված հարցի ոչ-հարգական նշանակութիւնը և լուրջ կերպարանք առնելով, պատասխանեց.

— Ընչի՞ չեմ կարող, որդի, հենց դրա՞ համար չեմ եկել ըստի: Էլ վախտ (քիչ առաջ) ախար իմ տիրացուն ասեց թե էն Թիֆլիզից աղան եկել ա, որ մեր շէնքմը կենա. թե Թարսաշայի ըսմատրիտելը (վերակացուն) ասել ա, միթո՞մ, դու եկել ես ըստի ապրես ու մեր գեղացուց օգնես, բախտավորացնես: Ասի՝ ասծու խեր խաբարը քե, ա Մոսի, էդ նչի՞ լալ բան ես ասում. մեր գեղն հենց դ՛հ (այդպիսի) մին մարդի ա կարոտ... ամա չի՞ թե սխալվում ես, յա քե հետ դարաֆաթ (կատակ) են արած. ասա՛վ՝ գիտում չեմ. լսածս եմ ասում: Հմի ես էլ եկա, որ իմանամ, թե էդ բանը ղո՞րթ ա, թե՞ սուտ:

Պետրոսը հանկարծակիի եկալ, նա այդ տեսակ հարցի չէր սպասում, ուտի և չիմացալ ի՞նչ պատասխանել:

Մինչդեռ տանուտերը, իբրև թե հյուրի դիտավորութեանը լալ տեղյակ, շտապեց պատասխանել.

— Հալբաթ որ դարաֆաթ են արե. քաղբցի աղա մարդ իմա՞ կանա գեղ նստիլ. էն կուղա հմմեն յաներ շուտ գալ, գեղեր, քաղաքներ տեսնալ, ընդյուր խամար էլ կայներ է միր գեղ:

— Դրուստն էդ կլի: Ախար ես էլ ասում եմ՝ նա ըստի ո՞նց կարա մնալ,—հաստատեց քահանան, ապա դառնալով երիտասարդին՝ հարցրեց.—ասել ա (կնշանակե), դու հմի համփորդութի՞ն ես անում:

Կամսարյանը գլխով հաստատության նշան արավ:

— Ո՞նց ա, մեր գեղին հվա՞նում ես:

Երիտասարդը բացասեց, դարձյալ նշանով, չկամենալով կարծես խոսել: Իսկ տանուտերը հարեց.

— Աղան մեր գեղ ըսկի չըխալնիր, հմմեն գեղերեն փխսն էս ա,—ասում ա:

— Հա՞, բա էդ խի՞ չես հվանում,—հարցրեց քահանան:

— Սրա ի՞նչը հավանեմ, սա հո գեղ չէ, ավերանոց է,—խոսեց վերջապես Կամսարյանը:

Այս դիտողությունը քահանայի ինքնասիրությունը դրդեց. «ո՞նց թե իմ հովված գյուղին ավերանոց անունը տա», մտածեց նա երեկ և տաքացած ասաց,—տես հլա ի՞նչ ա՞սսում... ա՛, սրանե լավ գեղ կլի՞... Բա էն արարած աշխարհի տեր թագավորը մեր Չըբխուին հվանել ա, էդ դու ո՞նց չես հվանում:

— Ո՞ր թագավոր,—հարցրեց Պետրոսը:

— Հանգուցյալ Նիկողայ Պավլիչը, բա մանում չե՞ս:

— Ո՞նց է հավանել, չեմ իմանում:

— Ընենց ա հվանել, որ եկել ա մի գիշեր ըստեղ կացել:

— Այդ ես չգիտեմ:

— Բա խի՞ չես գիտում, հուսում որ առնըմեք, ըսենց բաներ կարթըմ չե՞ք:

— Այդ մեկը չեմ կարդացել:

— Դե հեն ա, ասա, մենք բաները թողնում եք, պուճուճ բաները կարթըմ լի՞,—նկատեց քահանան, իբր թե կամենալով ստացած վիրավորանքի փոխարենը հատուցանել:

— Դա մեծ բան չէ, մի հասարակ տեղեկություն է,—նկատեց երիտասարդը:

— Բա որ մենք բան չի, խի՞ հրեն Սևանա սուրբ Աստ-

վածածնի հղյու գավթումը գրած կպցրած ա թե՛ «37 թվին, հոկտեմբերի 6-ին, չորեքշաբթի օրը մեծագոր կայսր Նիկոլայ Պավլիչը եկել ա մեր Զբոսայգումը մին գիշեր կացել»:

— Կարող է պատահել:

— Ո՛նց թե կարող ա պատահել, քե ասում եմ պտահել ա, բա հայելվար չեմ ասը՞մ:

— Հավատում եմ, էլի:

— Բա որ հավատում ես, խի՞ մեր գեղին հավան չես կենում:

Կամսարյանն այս անգամ չկարողացավ ծիծաղը զսպել և վեր կենալով տեղից, ասաց.

— Դե որ այդպես լավ գեղ ուներ, տարեր ինձ ցույց տվեր:

— Լավ, գնանք,—ասաց տեր-վանին և վեր կացավ տեղից: Տանուտերը նույնպես ընկերացավ նրանց:

ԺԱ

Պյոտրամիչից անցնելիս նրանք հանդիպեցին հիսունը անցած մի կարճահասակ, փոքրադեմ, խուզած մորուքով, սուր հայացքով և գոտեպինդ հագնված մարդու, որ չնայելով տարիքին, ճանապարհն ընթանում էր ժրուխյամբ: Մոտենալով քահանային, նա հանեց մորթե գզակը, «օրհնյա՛ տեր» ասաց և ապա նորեն գլուխը ծածկելով, բարեկց տանուտերին և նրա հյուրին.

— «Աստված օրհնեսցե», ո՛ւստա Պետի, էդ ո՛ւր ես գնում,— հարցրեց քահանան:

— Ա՛ դեր, ազր՞մ են խոջան եկել ա, հրաման ա բիրել, որ էն խեղճ Սայու տունը վեր զրի, գնըմ եմ տենամ կա՞րամ խնդրեմ, աղաչեմ, բալքի թե (գուցե) մարդ ա, սիրտը ռահմ (գութ) ընկնի, մի քիչ էլ ա մոհլաթ (միջոց) տա:

— Ա՛ Պետ, ես խոջին տեհա, զընում էր Սեմենովկա, ասեց էգուց եմ եդ գալու,—հայտնեց քահանան:

— Հա՛:

— Հա՛:

— Դե ե՛ն ա, ասա, գնացել ա պրիստավի եղնից էլի՞, չուն պրիստավը էրեկ ընդեղ էր... էդ հու բանը դժարացավ,—գուշակեց գյուղացին:

— Դե խի՞ ա դժվարանում. թե մոհլաթ տալու ըլի, էդուց էլ կըտա,—հուսադրեց քահանան:

— Ձէ, ա դեր, պրիստավը որ եկավ, բանը խարաք կըլի. ոուս մարդ ա, լյուզուն գիտում չենք, խոսքը հըսկանում չենք. «պաշտ դուռակ» ա ասիլու հու խեղճի էլած չեւածը փեշատի (կնքի), նրա հետ մենք ո՞նց խոսանք:

— Ա՛, հրես խոսքդն ըստի չի՞, ասլանի տու կանգնած, ոուսի լյուզուն էլ գիդա, փռանդինն էլ,—ասաց քահանան, ցույց տալով Կամսարյանին:

— Հա՛, դե Դ՛ւր ա, էդ հու ասծու օղորմութիւնը կըլի:

— Ի՞նչ բան է ուղղ,—հետաքրքրվեց երիտասարդը:

— Ըստեղ մի գեղացի ունենք, Խոջա Միրզին փող ա տալացոք (պարտ). սա ուզում ա բարեխոսի, բալըի թե Խոջան մի քիչ էլ ա մոհլաթ տա,—բացատրեց քահանան:

— Պարտականը, երեկ, դրա աղգականն է,—հետաքրքրվեց Պետրոսը.

— Ձէ, հեռու մարդ ա. ամա դե սրա հմար դի՛ւի էլ աղգական են: Ուլ որ էս գեղըմը նեղության մեջ ըլի, սա պտի վաղ տա քյումակ անի (օգնե): Աստոծ օրհնի, լավ ջան (հոգի) ա: Ամա մին փիս խասլաթ ունի. շատ ա ճշմարտախոս. (ասենք դադախեցիք դիւի ըղենց են. սա էլ Դադախիցն ա քոչած): Հարիր անգամ ասել եմ՝ ա՛ Պետ, խոսքն ընենց մարդու ճակատմեջին ես խփըմ, որ նա շշկլվում ա. ըղենց մանիլ, որդի: Ասում ա չէ՛, ա՛ դեր, դու գիտում չես, լավն հենց էդ ա:

— Ի հարկե, լավը նա է, որ մարդ ճշմարտախոս լինի և խոսքը ճակատին ասե,—հաստատեց Կամսարյանը:

— Բա՛, դո՛ւ էլ ես ըղենց ասըմ. դե էն ա, ասա, երկուսդ մին գինի (հավատի) մարդիկ եք էլի: Դե որ ըղենց ա, ե՛կ, ծանոթվիր էս ուստին: Ա՛ Պետ, գի՛տում ես սա հո՞վ ա,—դարձավ քահանան գյուղացուն:

— Չէ, գիտում չեմ,—պատասխանեց վերջինս:

— Սա Թիֆլիզից ա եկել, հուսումնական տղա ա. մեր մհալները (գաղառները) ման ա գալիս, տենում ա, քննում ա. կըլի որ էդ տեհած, քննածն էլ գիր շինի, յա գազեթ գցի: Ամա դե մեր գեղին հալան չի կենում: Վախում եմ մեզ վրա փիս բաներ գրի: Հմի էս ա տանում եմ շենը ման ածեմ, բալքի չըտեհածը տենա, հվանի: Դու էլ մեզ հետ ե'կ, դռնաղ մարդ ես. կըլի մի-մի հետ էլ դո'ւ սրա ջուղաբը տաս,—ասաց քահանան ծիծաղելով:

— Լավ կըլի. զնանք,—համաձայնեց գլուղացին:

— Տեր հայր, ես գիր շինող, կամ գազեթ գցող չեմ. ինչո'ւ այս մարդուն սխալ տեղեկություն ես տալիս,—եկատեց Կամսարյանը ժպտալով:

— Դիփ մեկ ա, էսօր շըշինես, մեկել օրը կըշինես. յա չէ մին տարուց եղբ: Հուսումնականներին ես լավ եմ ճանանչում: Գալիս են ըստեղերը ման գալիս, բաներ տենում, լսում, իմանում, եղո գնում: Անց ա կենում մին, էրկու, իրեք, յա չէ հինգ տարի: Մին էլ տենում ես էն բաները, որ ըստեղ տեհել, իմացել են, դիփ մին-մին դուրս են տվել գազեթում: Մարդ արմանում ա թե՛ ախպեր, բա էդ տնաբանդին էս հինգ տարվա միջումը ըսկի մի բան էլ ա մտահան չարի'ն: Մի հետ ըստեղ մի թեմական էր եկել, հոգևոր տերի հրամանովն ուզում էր բխանց հմար հուսումնարան բանա, անունը Պոռշյանց էր, գիտում չեմ, ճանաչում ես թե չէ:

— Ճանաչում եմ,—ասաց Պետրոսը:

— Հա, ուզում էր բանա: Դորթ ա էլլիկը (ժողովուրդը) փող շուներ, հուսումնարանի բանը գլուխ չեկավ, ամա դե ինքը խի՞ լավ մարդ էր. հետը քաղցր գրից ինք անում: Չուն նրա մին գիրը Դիլի ձեռքս էր ընկել, կարդացե'լ ի, գիտում ի, որ լավ գրող ա: Մին օր հարցրի թե պարոն թեմական, էդ հին-հին բաները ո'րդից ես իմացել, որ գրել ես: Ասավ՝ բխությունից: Ասի՛ բա էտ ո'նց ա, որ քսան, էրեսուն տարումը մոռացել չես, դիփ ընենց սարքին գրել ես: Ասավ՝

ընենց ա, մոռանալ չեմ: Ասի՛ բա խի՞ ես մոռանում եմ:
Ասավ՛ ընդուր, որ աստոծ քու գոգրեն ուրիշ թահր ա շինել,
իմն ուրիշ: Ասի՛ բա խի՞ իդենց շատ եք գրում. ախր մինը
գլրմ եք բոլ ա (բավական է), էրկուսը գլրմ եք բոլ ա.
խի՞ որ ճոնդը կցում եք, էլ բաց չեք թողնում: Ասավ՛
ընենց ա, ճար չի լիլ, որ չըգրենք ջաններս մղմող (ցեց)
կրնկնի:

— Բա է՛, ասել ա հիվանդութիւն ա էլի՞—գարմացավ
Պետին:

— Հիվանդութիւն ա, բա՛: Չե՛ս տեսնում, մինը որ մեր
շենից գնմա արանը հունձի, ընտելի դարասուից (ճահճա-
ջուր) խմում, գալիս ա՛լ քստի՛ ջերմը բողազիցն ա կենում:
Տաքութիւնի թլուեղը վախտը տել ա տալի (զառանցում է).
ասում ա՛ «հրեն սատանեն էկավ, հրեն դժոխքը բացվել ա,
յա չէ՛ հրեշտակին կոխվ են տալի սատանոց հետ»: Ասրմ
ես. ա բալամ, ընտի սատանա չկա, քստի դժոխք չկա, էդ
խի՞ դ՛ե բաներ ես խոսում: Ասում ա՛ «բա քո՛ն եք, տե-
նում չե՛ք էն պուգավուր (եղջերավոր) մեծն սատանեն,
որ հաքին կոացրած, ալավի (բոցեղեն) ջիդան (նիզակ) ձեռ-
քումը, կոքները (ատամները) դրճըցնելեն հրես գալիս ա թե
մեզ կո՛ւլ տա»: Հմի ասելս էն ա թե՛ էդ հուսումնականին
էլ, ուզեն չուզեն, պտի գրեն. չուն հուսումը որ անրմ են,
դ՛է մին հիվանդութիւն մտնրմ ա մեջները: Իրանք էլ չեն դի-
տում թե՛ խի են գրում. ամա դե որ չըգրեն, սրտները կճա-
քի, յա ոնց որ թեմականն էր ասում, ջանքները մղմող
կրնկնի:

Տեր-Վանին, որ չէր մոռանում կամսարյանի՛ «ուտելու»
մասին արած վերջին դիտողութլուը, այժմ արդեն աշխա-
տում էր ոչ միայն զատ խնդիրների, գրողների կամ ուսում-
նականների մասին խոսել, ա՛յլ և ընդունելով, որ երիտա-
սարգը դրանցից մինն է (թեպետ և նա հերքեց) կծու ակ-
նարկներ էր անում նրա հասցեին:

Պետրոսը, սակայն, զվարճանում էր տեր-հոր այդ ու-
շաղիւր ջանքը տեսնելով:

Նրբ նրանք մի քանի ծուռ անցքեր անցնելով հասան մի քարձր տեղ, քահանան կանգ առավ և երեսը դեպի ծովակը դարձնելով, ասաց Կամսարյանին.

— Դե հմի մտիկ տո՛ւ, տե՛ս, սրանե լավ գեղ կըլի՞. ա՛յ, դեսը մտիկ տո՛ւ, գենը մտիկ տո՛ւ. էս վերևի կապիտը տե՛ս... այս ասելով նա ցույց էր տալիս շրջակա լեռների, ծովակի և կղզու տեսարաններն ու գեղեցիկ հորիզոնը, որ պարփակում էր երկնքի պայծառ կապուտակը.

— Դրանք ձեր գյուղի առավելությունները չեն, այլ բնության,—նկատեց Կամսարյանը.—այդպիսի առավելություններ ամեն տեղ կարելի է գտնել: Ի՞նչ ունեք դուք ձեր գյուղում ձեր ձեռքով շինած, այն ցույց տվեք:

— Ի՞նչ պտի ունենանք. ա՛յ էս տներն են, էս էյվանները, էս մարաքները... հո տենո՞ւմ ես:

— Տեսնում եմ, բայց դրանք տներ չեն, այլ ախոռներ, մարդ արարածը չսկսեք է ապրի դրանց մեջ:

— Բա մենք խի՞ ենք ապրում:

— Հենց ես էլ դրա վրա եմ զարմանում, թե ի՞նչպես էք կարողանում ապրել:

— Գի՛տաս ի՞նչ կա, աղա,—մեջ մտավ ուստա Պետին,—ես, դորթ ա, հմի գեղըմն եմ ապրում, ամա շատ ման եկած, շատ աշխարհ տեսած մարդ եմ: Ինձ որ ուստա են ասում, նրա հմար ա, որ փեշակով (արհեստով) դուրգյար (հյուան) եմ, քաղաքներում շատ եմ բանել: Բեան էլ եմ ըլիլ, Բաքու էլ, Թիֆլիզ էլ: Վերջն ամեն տեղից զվճել՝ եկել եմ էս գեղը մտել իմ շինած կոկալի (խրճիթի) տակը, թե ի՞նչ ա, մի քիչ դինջ ապրեմ էս հուլալ ու սայա (արդար և պարզ) մարդկանց հետ:

«Ու որ ըրմանում (զարմանում) ես, թե մենք ո՞նց ենք կարում էս ախոռներումն ապրիլ, ես ըսկի ըրմանում չեմ քու ըրմանքի վրեն. չուն քաղթի սիրուն տներումը ծնված, փափուկ ապրած, փափուկ մենծացած տղան ո՞նց կարա դիտա թե էս ախոռներումն էլ ապրիլ ա ըլում: Ամա դի ես, Եր տենում եմ, թե գյուղացին ո՞նց ա գործ շինում, ո՞նց ա

ըռավոտից ինչկլի բիկուն քար ու քոլին կաշում, հողի հետ կռիվ տալի, արևի տակ քրտնում. ես կարամ ասիլ, որ էն թահր նեղութին քաշողի հմար էս ախոռնին էլ շատ են: Զուե վաստակած ջանը, թիւացած ոսկրները դինջացնելու հմար, ամարաթ (ապարանք) չի՝ պետք. բավական ա, որ մի ծածկած բյունջ ըլի ու էդ քնջումը մարդ իրան փրտակի (ծածկի), միան էնքան ըլի, որ թոռ ու թացը չնեղեն, յա չէ քամին քրտնած մեջքը չսառցնի: Ըստեղ ոնց որ տղամարդը, ընենց էլ կինարմատը սաղ օրը գործ են շինում, շուն ցավերնին շատ ա, կարիքնին մենծ, պտի անեն որ ապրեն, ծերը ծերին հասցընեն, շանոդը կմնա սոված, նրան ոչ աստոծ, ոչ էլ բանդան հաց կտա: Դրա հմար ա, որ ըստեղի մարդը տան սիրունութենի, յա կարգ ու տարգի վրա մտածում չի, շուն սոված փոքր հմար ամենից առաջ հաց ա հարկավոր, տկոթ ջանին էլ մի կտոր կտավ: Դե մարդ, որ էդ էրկու բանը գոռով ըլի ձեռք բերում, էլ ուրիշ բանի վրա ո՞նց կարա մտածիլ:

«Ա՛յ, ուրիշ ա ձեր քաղքի բանը. ընտեղ փողը չիլ ա (չոր միրգ, այսինքն՝ առատ). էնքանը բիրդան (միանգամից) ո՞նց են հվաքում, գիտում չեմ, միան էս կա, որ մինը թե աշխատում ա, տասը մուֆթա են ուտում, ո՛չ ջափա կա, ոչ նեղութին: Մեր տեղը թե որ կնիկը մարդու զագար (չափ) չըքրտնի, տանը կեսը կմնա սոված. ամա ընդի կնանիքը դիփ պարապ են ման գալի: Զեր էն Սադարի (փոխարքայի) տան ուռի բուշեն չըկա՞, ընդեղով շատ եմ անցկացիլ: Էդ բուշեն ըռավոտից ինչ կլի բիկուն ման եկողով լիքն ա ըլում. մարդ որ մտիկ ա տալի, մնում ա ըրմացած, թե բա էս մարդիկը բան ու գործ չունե՞ն, էս խի՞ բռնեց պարապ ման են գալի: Յա չէ էդ կնանիքը, էդ աղջկերքը ես հարիբ ասեմ, դու հագար ասա, դիփ հագված զարթարված, քարեղաննին վրա, թուբուն-թուբուն (խումբ-խումբ) կռնափռնուկ (թևանցուկ) ծիծաղելով, հոհոալով, բաշ-աշաղա, բաշ-լուխարի (գլխիվայր, գլխիվեր) դնում, գալիո են: Մտածում ես, թե բա սրանք տուն չունե՞ն, տեղ չունե՞ն, քյուլփաթ

(զավակներ) չունեն՝, կար ու կարկատան չունեն՝, հաց ու լվաց չունեն՝. էդ խի՞ ամեն բան թողած, ըստեղ բռլթա են քաշում (ճեմում են):

«Մի օր էս բաները հարցրի մեր Խաչթառակցի վարժապետին, նա գլուխը ժաժ տվալ հու ասեց.— ունին, բա չունին, էդ կնանուց մեծ փայլ մարդ էլ ունին, բխեք էլ, տուն ու տեղ էլ, ամա դե դիփ վեր են ածում հու գալիս ընտեղ բռլթա քաշում: Աստոժ ասալ, հաստատ պահի թագավորութիւնը բոլ (շատ) հուսումնարանի ա շինել, բխեք ընտեղ ընտանց զրկում են ընտեղ, մարդիկն էլ գնում են իրանց քյասիբութենին, էդ վախտը էնա կնանուց ասողը աշըմիշ ա ըլում (բացվում է) շուտ են անում հագվում, դուգվում, զրթարվում, անուշ հոտերը վրան շաղ տալիս տունը ու տեղը թողնում նորբարի աբով (հուսով), թե պատի բխեք էլ ունեն, նրանց էլ ծծմիրի յա զարավաշի (աղախնի) վրեն վեր գցում ու իրանք դուրս պրծնում, գալիս ըստեղ սելը անում. մինն՝ իրա դոստի (բարեկամի), մեկելը սիրականի հետ, շատերն էլ հենց մենակ չանեն ցից արած՝ շափում, շափըփում են քուչերն ու մեյդաննին: Էնեցներն էլ կան, ասալ, որ հվաքվում են իրանց մի թալզաշի (ընկերուհու) տունը ու օրը ցերեկով նստում, ինչլիի ճաշի վախտը դումար խաղում: Եփ տղամարդի տուն գալու վաղեն հասնում ա, գալիս, հետը հաց են ուտում ու նրա դուս գալուց եղը, էլ մեկել նորից տուն տեղ թողնում, գնում դումարբաղխանեն... աստոժ վկա, ասեց վարժապետը, էս՝ թահրի կնանուց հյոբմը (իրավունքը), որ ինձ տան է՝, դիփունանց մի թոկով կկապեմ հու բերեմ Սեանն ածեմ: Ասի, ա բալամ, էլ խի՞ էդ զիբիլները բերում Սեանն ես ածում, ու նրա անմահական ջուրը մուռտառում, հազիր էս լղղած Քունն ածես պրծնե՛ս:

«Ըսենց էրկանցնելիս միտքն էն ա, որ ասեմ թե քաղաքումը, որ դհե շատ փող կա, հալբամ մուֆթա ապրողին էլ շատ կըլեն: Դե քե ալան ա (հայտնի), որ մուֆթա ապրողի իշտահը համեշա (միշտ) բաց կլի. էսօր որ մին կերա-

կուր առ ուտում, էգուց՝ երկուսը, իրեքը, յա չորսը կուզի. էսօր որ բուրդ ա հագնում, էգուց արհիշում, զառ ու զարքար կուզի, էսօր որ մի էտածանոց տան է կենում, էգուց երկու յա իրեք էտածանոց կուզի. դհենցով (ջանը դուս գա աշխատողին), ուտիլն էլ կբռնանա, հագնիլն էլ կծխանա, տունն էլ կսարգվի, քաղաքն էլ կզրթարվի: Ամա դե ըստեղ ոչ հեշտ աշխատիլ կա, ոչ մուֆտա ուտիլ. դրա հմար էլ կարում չեն սարգ ու կարգի եղից ընկնիլ: Այ, հրես էս կոտորն անցնենք, ե՛կ մտիկ տու տե՛ս, մեր կնանիքն ի՞նչ են ա-նում. տե՛ս ձերունք ըսկի սրանց քաշած նեղովիենի հարիր փաշից մինը կարա՞նք քաշիլ...»

Այս ասելով, ուրտա Պետին ուղեկիցներին առաջնորդեց դեպի մոտիկ կալը, ուր այդ միջոցին մի մայր, երկու հասակափոր և մի փոքր աղջիկ, ութամյա մի տղայի հետ, զբաղված էին ցորեն կալահով: Մայրը եղանը (հեծանոց) ձեռքին, պատում էր կալի շուրջը և շարունակ հասկերը հավաքում կալամեջ, ուր պատում էին երեք զույգ կամներ: Դրանցից երկուսը լծած զույգ եղներով, վարում էին երկու մեծ աղջիկները, իսկ երրորդը, որին լծած էր մի մատակ, վարում էր փոքրիկը, հեծնորդ եղբոր օգնությամբ:

Արևը թեպետ այրում էր վերևից, սակայն կալսողներն աշխատում էին ժությամբ: Երկիեզկ կամները, որոնց վրա ամուր կանգնած էին աղջիկները, պատում էին կալում զույգ-զը զույգի հետևից և իրենց կայծաքարե, սրածայր առամանե-րով անտեսանելի կերպով ցողունը կտրտում, հասկերը տրորում և կալի հարթածածկ մակերևույթի վրա ցորենը փռում: Փոքրիկ տղան շարունակ երգելով, կամ ճչալով խրախուսում էր յուր ձին, որ առաջնորդում էր եզներին. մինչդեռ աղջիկները համեստ ու լռակյաց, երբեմն միայն հարվածում էին ամոլներին, երբ սրանք ծանրացնում էին իրենց ընթացքը, կամ ցուռկներն իջեցնում դեպի փափուկ հարդը, մի քանի ցողուն հափշտակելու հուսով:

— Տեսնո՞ւմ ես,—մատնացույց արավ Պետին աշխատողների վրա,—սրանք Ավանանց ըխեսքն են: Հերը՝ մեծն

Եղի հետ հրեն հանդուժը ուրիշի հունձն ա անում, թե ինչ
 ա, կարա մի քանի շահի տուն բերել, ըստեղ էլ կնիկն ու
 աղջկերքը իրանց կալն են կալսում: Չորսն էլ կինարմատ
 են, էն պատիկն ա տղա. ամա դե դիմի էլ տղամարդի բարե-
 բար գործ են շինում: Հենց գիտում ես հեշտ բան ա էս կեծ
 արևի տակին սաղ օր կաղնիլն ու պտիտ պտիտ անիլը:
 Չեր խանրմաներից (տիկիններից) մինը, թե որ հինգ մնուտ
 էս կամներից մնի վրեն մնա, գլուխը շուռ կտա, տալիը
 կպրանի (վալը կընկնի): Հրես դու էլ տղամարդ ես, ամա
 կարում չես տաքին դիմանալ, գոնգիկը բռնել ես, որ արևով
 չընկնես: Ամա էն ջահել աղջկերքը, տե՛ս ըսկի աշնումընին
 (հոգեբնին) ա՛, ուրախ, դվարթ իրանց գործին են: Էս ա,
 երկու սհաթից ետը բանը քոթա՛հ կանեն (կվերջացնեն),
 Ավանն էլ տղի հետ հանդից կգառնա երկսով, յա իրեքով,
 եղանը ձեռք կառնեն, դարմանը քամուն կտան, մութը հլա
 չընկած, ցորենը տուն կբիրեն, դարմանը մարաքը կածեն,
 իրանը էլ կգնան ասածու տված մի կտոր հացը կուտեն ու
 կքնեն: Հմի ասա տենեմ, ըռա՛վոտից ինչիլի բիկուն բա-
 նած, վաստակած էդ խալխի հմար շատ հարկավո՛ր ա, որ
 ամարաթ չունեն՝, յա չէ փափուկ կողինը, որ միջումը
 քնեն: Ա՛յ, հենց էս կտրանը, յա չէ տանը տափի վրեն, մի
 խսիր են պցում հու պրանում. դժարն էն ա, որ աչքը հուփ
 կալան (փակեցին) ընենց դինջ քնում են, որ ասես դրախ-
 տումն են: Ամա ձեր տեղը, էն ամարաթների միջումը, շա-
 տերը կարում չեն թե գշերը քնեն. փափուկ կողենքումը տա-
 պակ-տապակ են դալի: Էդ նրա հմար ա, որ գործ չեն շի-
 նում, ջանընեքին ջափա (նեղութուն) չեն տալի, թե ինչ ա,
 մի քիչ էլ ա հոգնեն, անուշ քնի համ տենան: Հմի դու կա-
 սես, թե ըստոնք էլ էդ ա մինջա (մի հատ) կալ ունեն, ըսօր
 կպրծնեն, էգուց էլի՛ պարապ են: Ամա դե դհե չի: Ա՛յ, ըս-
 տեղ համեցեք, ուրիշ բան շանց տամ:

Այս ասելով Պետին առաջնորդեց ուղեկիցներին դեպի
 մի ուրիշ կտուր և ալդտեղից ցույց տվավ դիմացի տան
 արահը, ուր մի քանի կանայք նստած բուրդ էին գլուժ:

— Տենո՞ւմ ես, ըստոնց կալաբանը վերջացել ա. ցորենը խորել են, դարմանը հվաքել. տան իրեք տղամարդկից մինն էն ա մալի(ապրանքի) հետ, մեկելը ձիանը առած, քրահտարություն ա անում, մինն էլ մեշու՞մը տախտակ ա քաշում: Կնանիքն էլ, տենո՞ւմ ես, պարապ չեն ըսկի. սանդերքը առաջներին՝ հալահալ (շտապ-շտապ) բուրդ են գզում: Հրեն, էն պառավն էլ տենո՞ւմ ես, ճխարակի տակին. լուսինը չծեգած՝ նա ընտեղ նստած ճլվըզտացնում ա. հարսների գզած բրդից թահր թահր (տեսակ-տեսակ) թել ա մանում. բարակը՝ շալի հմար, միջնակը՝ գուլբի, մի բիշ հաստը կարպետի, չվալի, յա խուլջինի. քուլբի (տականք) թելիցն էլ չվան են գործում, յա շարիգ (թոկ) հլորում: Ասենք էդ բաները հմի չեն անում: Էս ա ձմեռը որ գա, ձյունը դուսը կոխի մեր կնանոց ներսի գործը ըտենց բաներ ա ըլելու: Ա՛յ, տենում ես, էս չուխեն (կապա) ու շալվարը սրանց թելը մերս ա մանել, շալը կնիկս ա գործել: Էնքան պինդ ա, որ հինգ տարի կդիմանա. էս տողաղներս (սրնապան) քվորս բանն ա. պուլպաներս իմ պստի աղջիկն ա առել: Ուզում եմ ասել, որ մեր կնանիքը պարապ օր չունին. վարուցանից, հունձ ու կալից, շիր ու բլիթից եզը, գալիս են ըսենց բաները: Հաց ու լվացը, կար ու կարկատանն էլ համեշա (միշտ) կա ու կա:

— Ա՛ Պետի, բա խի՞ քու բիբու (մորաքրոջ) վեստանը (ոստայն) շանց չես տալի. հրեն էյվանումը երհանած, — մատնացույց արավ քահանան:

— Դե էն ա, տենում ա ըլի՞, — նկատեց Պետին:

— Տենում ա, հա՛, ամա դե մին առա, թե էն ի՞նչ ա է՛:

— Ի՛նչն է ի՛նչ, — հարցրեց Պետրոսը:

— Այ, էն գորբա (գորեղ) սարը, — շարունակեց քահանան, ցույց տալով տներից մեկի սրահում կանգնացրած գորգի ոստայնը. — նրա երգենքը հինգ գազ ա, լենքը՝ իրեք: Էն ա որ գլործեն պրծնեն կարպետի էրգենքը տասը գազ ա դառնալու: Էդ սրա բիբու տունն ա. չորս տղա ունի, չորս

էլ հարս: Էնու գյորա (ըստ այնմ) էլ աստոծ պահած, բոլ
թոռներ, տղա ու աղջիկ: Նրանց կեսը հունձ ու կալով ա
ըլած (զբաղված), կեսն էլ հրեն շար են ընկել վեստանի
ռաջին, կարպետը գործում են: Մին էրկու ամսից եղը
պատրաստ ա ըլելու, հարիր մանեթն էլ ականջիցը կախ:

Կամսարյանը հետաքրքրվեց գորգի գործով և հարցրեց,
թե արդյոք չի՞ կարելի մոտ գնալ ու նայել:

— Բա իսի՞ չի կարելի, գնանք, — ասաց ուստա Պետին
և առաջ անցավ:

Տան սրահին մոտենալուց, ոստայնի առաջ նստող
հարսներն ու աղջիկները ոտի կանգնեցին. նրանցից առա-
ջինները երեսները սքողեցին, մինչդեռ վերջինները հե-
տաքրքիր աչքերով նայում էին եկողներին: Գորգի գործին
նայելուց առաջ, Կամսարյանի ուշադրութունը գրավեցին
կանանց տարօրինակ հագուստները, որոնք, իրենց տեսա-
կում, ներկայացնում էին տգեղության մի ուրույն տիպար:
Նրանք, իսկապես, որոշ ձև չունեին, այլ կազմում էին զա-
նազան տարադների աններդաշնակ մի խառնուրդ: Կանանց
գլուխներն, օրինակ, կապված էին վիրականի նմանությամբ,
մինչդեռ բերանները ծածկված էին քնթակալով, արցախեց-
վոց պես: Հագուստներն էր կարճ դերիա, որի տակից, մոտ
երկու թիզ երկարությամբ երևում էր, նուխեցի՝ կանանց
հատուկ, կարմիր ու լայն վարտիք. դերիայի վրայից կապած
ունեին գոգնոց, իսկ նրա վրայից հագած թաթար կանանց
բաճկոնակ: Այդպիսով այդ հագուստը, որ մեծ մասամբ հին
էր և պատառոտուն, ստանում էր մի տգեղ ձև, որ ավելի ևս
տգեղացնում էր կանանց կազմվածքը, որն, առանց այն էլ
հեռի էր գրավչութունից: Նրանց մեջքերնին հաստ էր ու
տափակ, փորերնին դեպի կուրծքը բարձրացած, գեմքերնին
տգեղ, բերաննին մեծ, իսկ մորթերնին արևահար: Կանանց
ձևով հագած էին և աղջիկները, միայն այն զանազանու-
թյամբ, որ սրանց երեսները բաց էին և միայն գլուխները
ծածկված հասարակ չժե աղուխով:

Մինչդեռ Կամսարյանը զննում էր կանաց տգեղ արտա-

քինը և հիշում Աբովյանի «Վերք»-ում կարդացած. նկարագիրը հայ գեղջկուհու մասին, ուստա Պետին մոտեցավ ուստային, բացատրություններ տվավ նրա կազմության, թելերը հինելու, գորգը գործելու և այն կտրելու, կամ ուստային վրայից հանելու մասին: Ապա դառնալով հարսներին տասց:

— Բի խի՜ եք կաղնել, նստեցեք բան արեք. էս զոնալը ճանադորդ ա, ուզում ա տենալ, ո՞նց եք կարպետ գյործում:

Կանայք իսկույն իրենց տեղերը բռնեցին և գույնզգույն թելերը նորեն ձեռք առնելով, սկսան արագ արագ գործել՝ յուրաքանչյուրն յուր բաժին հինվածքի վրա:

Այս անգամ արդեն Պետրոսը դիտում էր գեղջկուհիների գործը ճշմարիտ հետաքրքրությամբ, և զարմանում, թե ինչպես նրանք, առանց առաջները որևէ նկար ունենալու, թելերի այդ պարզ հինվածքի վրա հետզհետե հանում էին կանոնավոր գծերով գեղեցիկ նկարներ, կամ թե ինչպես մի քանի՜ զույգ ձեռքերի զատ-զատ դործվածքը վերջն ստեղծում էր մի ամբողջ նկար:

— Այ, սա լավ բան էր, սրան հավանեցի,—ասաց Կամսարյանը, երբ նրանք հեռացան գորգ գործողներից:

— Ա՛, մեր ո՛ր բանը չի լավ է՛, դու հլա ի՞նչ ես տեսել,—պարծեցավ տեր հայրը:

Այս խոսքի վրա նրանք անցնում էին մի ուրիշ տան բակով, ուր ընտանիքի մայրը և յուր երեխաները դրաղված էին մի տաբօրինակ աշխատությամբ:

Բակի մի անկյունում տղաներից երկուսը, մերկ ոտքերով ու սրունքներով կոխկրտում էին մի ինչ որ սև զանգված, որի վրա երրորդը, հետզհետե ցրում էր դարմանի ավելցուկ: Մի փոքր հեռու, մայրը նույն զանգվածից մի մասն առանձին առած, մեծ ջանքով հունցում էր, իսկ միջահասակ մի աղջիկ, կռները սոթաած, այդ հունցվող մասից շինում էր բլիթներ և ուժով զարկում տան արեգընդդեմ պատին: Այնպես որ կրաշաղախով ծեփված այդ պատը, հետզհետե սևուկ

բլիթներով ծածկվելով, ստանում էր մի շատ աղտեղի կեր-
պարանք:

— Այդ ի՞նչ են անում,— հարցրեց Կամսարյանը:

— Ցան են շինելում,— պատասխանեց տանուտերը:

— Ցա՞ն:

— Հա՛:

— Ի՞նչ բան է ցանը:

— Ցան չե՞ս գինալի, էն որ էսօր մեր օջախ կվառեր:

— Ցանը սրանք աթարին են ասում. հրեն էն, որ ընդի-
ամբյուղ տված (դիզված) ա,— բացատրեց տեր հայրը,
ցույց տալով Կամսարյանին դիմացի բակում դռնվող քա-
կորի կույտը:

— Ինչի՞ց են պատրաստում,— հետաքրքրվեց Պետրոսը:

— Չես տեսնում ինչի՞ց ա,— հարցրեց քահանան:

— Տեսնում եմ միայն սև-կանաչ դու՛նի մի ցեխ. կար-
ծեմ մեջը խառնված է տավարի...

— Ոչ թե խառնված ա, հենց ինքը տեղն ու տեղը տա-
վարի թրիք ա,— ընդհատեց քահանան և ապա կամենալով
մի գիտական ծառայություն անել երիտասարդին, սկսավ
բացատրել, թե ինչպես են պատրաստում աթարը:— Էս որ
կա ամենից լավ տեսակն ա, չուն տավարի անխառն թրիք
ա: Սրան էս ա սրհենց թազա-թազա (թարմ) հվաքում են,
հետը դարձան խառնում ու պատի վրեն բլիթում: Էս որ
չուրանա, ընենց ա էրիլու, օնց որ խազալը (չոր տեցե):
Ամա էն մեկերը, որ ընդի դարսած ա, ըսենց չեն շի-
նում: Եփոր ձմեռը տավարը տանն ա ըլում, կյումումը
(գոմումը) բոլ (առատ) թրքում ա. էն թրիքը հվաքում են
դյուս բիրում հայաթի (բակ) ածում, նրա հետ էլ շատ
վախտ խառնում են ձիան թրիք, յա ոչխարի կոխտ. ամա դի
լավն էն ա, որ ըսկի շխառնեն, չուն նրանք լավ չեն էրում:
Ետո էդ հայաթի մեջ ածած թրիքը մին ղոլից կոխ են տա-
լի մարդ թե անասուն, մի ղոլից էլ վրեն ավելացնում:
Գարունքին երբ որ տավարը դյուս ա գալի չու, հայաթի
թրիքը շատ կոխ տալուց չուրացած ու տափակած ա ըլում:

էն ա, սկսում են բահով կտրել ու մեկել ենքսով արիվումը շարիւ: Եփոր լավ շուրանում ա, սկսում են դարսիլ, դեզ շինիլ: Վերջը էդ դեզի շորս դուր ցխով ծեփում են, որ անձրևից չթրջվի, յա արևից ցրիվ չգա: Ում աթար էլ, որ գարունքին շուրացած չի ըլում, նա էլ պահում ա, ամառը կտրում: Ըսենցով ամեն մարդ իրա վառելիքի պատրաստութիւնը տեսում ա, որ ձմեռը նեղութիւն չբաշի:

— Եվ բոլոր տարին, ուրեմն դուք այդ գարշահոտ քա՛ղկորն եք ալրում,—հարցրեց Կամսարյանը զգվանքից երեսը թթվացնելով:

— Էլ խի՞ ա գարշահոտ. դուք որ սվոր չես, քե դճե ա թվում. ամա մեզ հմար ամոթ չըլի ասիլը, հըլա մի քիչ էլ անուշահոտ ա,—ասաց քահանան ու ծիծաղեց:

Կամսարյանի դեմքին խաղաց մի ժպիտ, որ արտահայտում էր խոր արհամարհանք: Տեր-հայրը, սակայն չըմբռնեց այդ ժպիտի նշանակութիւնը. մինչդեռ ուստա Պետին չկաշողացավ լոկ:

— Աղա՛, մեզ վրա տենում եմ, ծիծաղում ես. դե որ դճե ա, մի ասա՛ տենեմ ո՞նց անենք. մեր հացն ընչով թխենք, կերակուրն ընչո՞վ էփենք, յա տունը ընչո՞վ տաքացնենք:

— Ինչո՞վ է էփում կամ տաքացնում մալականը:

— Փետով:

— Դուք էլ փայտ վառեցեք:

— Բա որ փետ չունեն՞ք:

— Ինչո՞ւ նա ունի:

— Մեշան նրանից մոտ ա, մեզանից հեռու. համ էլ նրանք հարուստ են, մենք աղքատ: Էն փողը որ պտի տանք փետի, տալիս ենք մի ուրիշ պակասութենի. օրինակ մի ձի ենք առնում, որ մեզ հմար բան անի, յա կով ենք ձեռք բերում, որ նրա կաթով բխանցը պահենք. յա շէ շորի, փաւաի ենք տալի, որ մեր տանեցոյ տկլորութիւնը ծածկենք. պակասութիւն շա՛տ, ես ո՞ր միսն ասեմ: Էս, տալարի թրիքն էլ, որ ուրիշ գեղերում տան ըռաջին կիտում են, շենը հո-

տապահում, մենք փետ ենք շինում, էրում, ըսենց դեկթաթ (խնայողություն) անելին, յա նամուս պհելին խի՞ չես համարում:

— Դա ոչ դեկթաթ անիլ է և ոչ նամուս պահիլ, այլ ուղղակի ծուլություն: Օգտվում եք այն բանից, ինչ որ ունիք, ինչ որ պատրաստ կա, թեկուզ այդ պատրաստը լինի՝ կեղտ կամ ապականություն:

— Ուրեմն, քու ասիլով մենք ծյուլ մարդիկ ենք, էլի՞:

— Հա, ծուլ եք, ծուլ որ չլինեիք հիմա այս սարերը ծառերով ծածկել էիք, անտառը բերել, ձեզ մոտեցրել: Ժամանակով երևի այս լանջերը ծածկված են եղել ծառերով, ձեք պապիքը նրանց անխնա կոտորել են, դուք էլ ահա, եկել մի շիվ չեք տնկում, ճարներդ կտրած, իհարկե, քակոր պիտի ալրեր, ուրիշ ի՞նչ անեք:

— Էդ քու ասիլով քակորը, որ փխ բան ա,—մեջ մտավ քահանան,—բա խի՞ աստվածաշնչումը մարգարեն ասում է՝ «ահա՛, ետու քեզ քակոր արջառո... և նովավ արասցես զհաց քո...» Ուրեմն, աստոծ էլ ա հրամայում, որ հացը քակորով թխենք:

— Էհ, տեր-հայր, դու էլ մի բանի բան ես բերան աբել, տեղի անտեղի խարջում ես... խոսք եմ ասում, խոսքս լսիր,—նկատեց Կամսարյանը տաքանալով:

— Ո՞նց թե մի բանի բան... ուզում ես սաղ Դավթի սաղմոսը, յա Առակաց գիրքը, յա Ժողովողին գլխից ինչ կլի տակը անգիր ասե՞մ, մզյար դու տեր վանուն ընչի՞ տեղ ես գրել:

Կամսարյանն այս անգամ նույնիսկ ուշադրությույն չդարձրեց քահանայի խոսքերին և դառնալով Պետուն ասաց.

— Այո, բարեկամ, այս ժողովուրդը ծուլ ժողովուրդ է. նա որ ծուլ չլինի, կաշխատի, մարդավարի կապրի. սա կլանք չէ, որ նա վարում է. սա գլուղ չէ, ուր նա ապրում է: Նայիր է՞. մի կոտորված ձեռք չի գտնվել, այս ամբողջ շենքի մեջ, որ մի տեղ, գոնն մի հատ ծառ տնկե... սա խայտառակություն չէ՞:

Այս ասելով նա դարձավ տանուտերին և ցանկություն հայտնեց տուն վերադառնալու, որովհետև ման գալուց արդեն հոգնել էր: Քահանան ու Պետին բաժանվեցին նրանցից, իսկ տանուտերն յուր հյուրին առաջնորդեց դեպի տուն:

ԺԲ

Արևը մայր մտնելու մոտ, ծովակի կողմից, սկսել էր փչել զով քամի, որին գյուղացիք սպասում էին ժամեժամ: Նրա անելիք ծառայությունը մեծ էր:—Յորենի խուրձերը կախել, հասկերը տրորել էին, այդ քամին պիտի գար, որ դարմանը գատեր: Եվ ահա կալերի վրա, որոնց մեծ մասը գտնվում էին կտուրներին, սկսվել էր մեծ շարժում: Ամեն տեղ ձեռքերը գործում էին ժրությամբ, եղանները բարձրանում ու իջնում էին և իրենց հետ միասին օդի մեջ մրրկում հարդի փոշեխառն վիժակներ: Դրանցից քամին դարմանը խլելով տանում, փռում էր կալի եզերքին, իսկ ցորենը նորեն գետին իջնելով, կազմում էր մաքուր հատիկների կույտեր:

Կալերում սկսված այդ աշխատանքը գյուղի օդը տոգորել էր դարմանի մղմեղ փոշիով: Երիտասարդ Կամսարյանը մի քանի տեղերից անցավ, գրեթե փախչելով, որպեսզի օդում փոթորկվող այդ փոշիից ազատե թե՛ թոքերը և թե՛ հագուստը: Երբ նա տուն հասավ, մի առանձին հաճությամբ նայեց սրահում դրված ինքնայեռին, որ հակառակ սպասածին, բավական մաքուր էր և որի մեջ ջուրը եռում էր արդեն: Տան տիկինը սպասում էր ամուսնուն, որ սա գա թեյը պատրաստելու, ըստ որում գյուղերում այդ ոչ սովորական գործողությունը կինը յուր ուժից և իրավունքից վեր բան է համարում:

Թեյ խմելու մեծ ցանկությունը հիշեցրեց Կամսարյանին ճաշի պատրաստության բոլոր պատմությունը և զգուշացրեց նրան միջոցների ձեռք առնել, մաքուր թեյ խմել կարենալու համար:

— Ես լավ թեյ ունիմ, թողեք նրանից դնեմ,—ասաց

երիտասարդը և առնելով թեյնոցը, որ հենց նոր տանուտերը ստացել էր կնոջից, յուր ձեռքով լվացավ, մաքրեց հին կեղտերից և ապա տուն մտնելով, հանեց պայուսակից յուր թանկանոց թեյը, մի քանի պտղունց դրավ թեյնոցի մեջ, եռման ջրով մի անգամ ողողեց և ապա նորեն վրան ջուր լեցնելով, դրավ ինքնայեռի վրա:

— Էդ իմա՛լ օղողիր, շայի խամ կորսըվավ,— նկատեց տանուտերը:

— Չէ, չի կորչիլ. շայի վրա մի անգամ պետք է քիչ ջուր լցնել, թափել, որ փոշիից մաքրվի և ապա նորից լցնել,— բացատրեց Կամսարյանը:

— Մե խետ պրիստավ էկավ մեր գեղ, մեզի ղոնջաղ եղավ. ինչոր շայ ուզեցի քեզի պես վլամ (լվամ) էն չըթորգեց, ասավ խարաբ կեղնի:

— Պրիստավը չի հասկացել,— կարճ կապեց Կամսարյանը:

Թեյը պատրաստելուց հետո, երիտասարդն յուր ձեռքով լվացավ նաև բաժակներն ու պնակները և սեփական սրբիչով սրբեց: Ապա թեյն ածելով, բաժակներից մինը դրավ տանուտերի և մյուսն յուր առաջ: Հետո հանեց նույնպես մաքուր քսակից շաքար և դրավ մեջտեղ:

Տանուտերն յուր բաժակն առնելով մի ումպ ճաշակեց և բացականչեց.

— Օխ՛այ, էս ինչ անուշ ա. իմա՛լ մեր շայ իսենց խոտ չի տալում: Էրեւում ա, մենք շինել չենք գինա:

— Չէ, ոչ թե շինել չգիտեք, այլ թե ձեր շայը լավ տեսակից չի լինում. լավ տեսակը թանկ է:

— Խա, իդենց ա՛,— համաձայնվեց տանուտերը:

Բայց ինչպես երևաց, վերջինս չար աչք էր ունեցել. երիտասարդը դեռ բաժակը բերանը չէր տարել, Իր նոր բարձրացած մի քամի, հարեան կալի կողմից, բերավ մանրամաղ դարմանի փոշին ու տանուտերի սրահը լցրեց: Պետրոսն իսկույն փակեց աչքերը փոշիից նրանց ազատելու համար: Ապա երբ քամին անցավ, առաջին բանը, որ նա

տեսաւ, յուր թելի բաժակն էր, որ ամբողջովին ծածկվել էր դարմանով ու փոշիով:

— Յու, ի՞նչ խայտառակութիւն,— շշնջաց նա ինքն իրեն և բաժակն առնելով, թելը թափեց գետին:

— Էդ իմա՛լ դեն ածիր. դարման ա, բան չկա. ա՛յ, ձեռքով դուս խանեմ, հմմենը կթամբղի,— ասաց տանուտերը և մատները խրելով յուր բաժակի մեջ սկսավ դարմանի փշուրները հանել և ապա խմել:

Կամսարջանը թթված դեմքով նորեն լվացավ բաժակը, նորեն լցրեց և այս անգամ արդեն զգուշութեան համար պնակը դրավ բաժակի բերանին, որպեսզի մինչև սառչիլը փռշի-բան չընկնէ մեջը:

— Դժվար է, շատ դժվար է այստեղ ապրել,— նկատեց Կամսարջանը գլուխը շարժելով:

— Խա, քե՛ն ման ազա մարդու խմար դժար ա. ամա մեզ խմար խեղտ ա,— հարեց տանուտերը և խոսակցութիւնը այս անգամ սրանով վերջացավ:

Մութը կոխելուց տանուտերը կամենում էր ընթրիքի պատրաստութիւն տեսնել, բայց Պետրոսը ասաց, որ չի պիտի ընթրէ, միայն խնդրեց, որ իրեն քնելու տեղ ցույց տա, որովհետև շատ հոգնած է և կամենում է հանգստանալ:

Տանուտերն առաջարկեց քնել ներսի տանը, ասելով որ դրսում կարող է մրսել, որովհետև գիշերը ծովի կողմից երբեմն փչում է ցուրտ քամի:

Պետրոսն համաձայնվեց և ներս գնաց, որ տեսնէ թե ո՞րքան է այդ տունը հարմար, գոնէ մի գիշեր քնելու համար: Բայց ինչպես ցերեկով, նույնպես և այժմ, այդտեղ բուրում էր խոնավութեան ու ծուխի անախորժ հոտ:

— Այստեղ չեմ քնիլ,— ասաց նա և դուրս եկավ:

— Էս մի օթախն էլ տես, թե խավնիս, իստեղ քնա,— ասաց տանուտերը և բաց արավ սրահի վրա գտնվող մի ուրիշ դուռ:

Պետրոսը ներս մտավ: Դա սենյակի նման բան էր, մի-շից ցածր ցանկով կտրված: Առաջին մասը փոքր ի շատ

մաքուր էր և պատի տակն ունէր տախտակաշեն մի թախտ:
Միայն թե աշտեղից էլ փշում էր թրիքի շափազանց սուր
հոտ:

— Այս հոտը ո՞րտեղից է,—հարցրեց Պետրոսը քիթը
վեր քաշելով:

— Էն մեկէլ յանը տավարի գոմն ա. խոտը նրանից ա.
ամա տավար իստեղ չի, էն դրսի յանն ա. մինակ ձին ա
կապած:

— Դուք, ուրեմն, աշտեղ նստում կամ քնո՞ւմ եք:

— Խրամաճք ես. ձմեռը շատ փայ էսոր մեջ ենք նստե-
լում յա քնելում. քնողուր որ տավար մեջն ա ըլում, էդ
պատճառի էլ տաք ա ըլում.

Պետրոսը գլուխը շարժեց և դուրս գնաց:

— Աշտեղ լավ է, աշտեղ կքնեմ,—ասաց նա ցույց
տալով սրահում դրած թախտը:

— Կամք խրամանքիդ ա,—պատասխանեց տանուտերը
և հրամայեց Սալբիին անկողին պատրաստել:

Մինչդեռ երիտասարդին պաշարել էր այն միտքը, թե
ի՞նչ անկողին պիտի բերեն իրեն և թե արդյոք ինքը կարո՞ղ
պիտի լինի քնել նրա մեջ, տանտիկինը դուրս հանեց գու-
նավոր կտավի մի կապոց, որի մեջ խնամքով պահված էր
մի ձեռք մաքուր անկողին: Նա բացավ կապոցը, անկողինը
պատրաստեց և հեռացավ:

Պետրոսը անկողնի մաքրությունը տեսնելով, հանգըս-
տացավ: Բայց անհայտ անմաքրությունից ազատ լինելու
համար էլ նա կարեւոր համարեց հանել պայուսակից երկու
մաքուր սավան, որոնցից մինը փռեց ներքնակի վրա, իսկ
մյուսը՝ վերմակի տակից: Երբ տանուտերը «բարի գիշեր»
մաղթելով հեռացավ, Պետրոսն իսկույն հանվեց ու պռկեց:
Հոգնածությունն ու զով գիշերը անուշ քուն բերին երիտա-
սարդի աչքերին:

Հետեյալ առավոտ նա աչքերը բացավ արշալույսից ա-
ռաջ: Եվ որովհետեւ այդ ժամին տանուտերի ամբողջ տունը
ոտքի վրա էր, ուստի ինքն ևս շտապով հագնվեցավ: Կամե-

նախով լվացվել աղբյուրի սառը ջրով, նա յուր հետ առավ լվացման պարագաները և հարցնելով աղբյուրի տեղն ու ճանապարհը, ուղղվեցավ այն կողմը:

Ուղին, որ տանում էր դեպի ջուրը, անցնում էր մի թմբից, որի առաջ այդ վայրկենին բացվում էր բնության գեղանկար մի պատկեր, որի հանդիսարանը Գեղամա ծովակն էր: Այդտեղից նայելուց երևում էր նրա ընդարձակ դաշտը, որ կարծես շրջակա լեռները հտ մղելով, ձգվում, տարածվում էր դեպի արևելյան հարավ, փայլելով առավոտյան վճիտ երկնքի տակ գորշ-կապույտ գունով: Թեթև մկանունքները հագիվ շարժում էին խաղաղ մակերևույթը, որ հեռվից թվում էր անշարժ ու միապաղաղ: Քանի դեռ արևելքը չէր բոցավառում, երկնքի վրա լողացող ամպերից, նրա հոսանքներում անդրադառնում էին սպիտակ ու մոխրագույն շերտեր: Բայց երբ նա շառագունեց, ծովակն սկսավ փոխել յուր պատկերը: Շրջակա ափերը փալվում էին ոսկու պես, մինչդեռ խոր հարավը հետզհետե ներկվում էր քրքումի գունով: Մի փոքր ևս, և ահա արևի սկավառակը փայլեց Մարալ-Դաղի կանաչագուրկ կատարին և յուր առաջին ճառագայթներով սկսավ ոսկեզօծել լճի արևմուտքը բռնող Չիչեկլիի և հարավը փակող Յուլթեփեիների լանջերը: Այդ տեղերից հետզհետե նրա շողերն իջնելով՝ վառում էին Սևանի մենավոր կղզին և ապա ծովակի ընդարձակ մակերևույթը, փոխելով նրա գեղածուփ մկանունքները ոսկու կամ արծաթի, և փայլեցնելով նրանց բյուր աղամանդ աչերով:

Երկար դիտելով այդ գրավիչ տեսարանը, Կամսարյանը հանկարծ հտ նայեց դեպի գյուղը, տեսավ նրա գծուծ և տխուր պատկերը, հիշեց այն ամենը, ինչ որ մի օրում նա այդտեղ տեսել ու քննել էր և նրա սրտից ալիամա դուրս թռավ մի հառաչանք:

— Ա՛խ, եթե կարողանայի, եթե հնարավոր լիներ...

Այդ նրա բարի, գաղափարական «ես»-ի ձայնն էր, որ բնության հրաշափառ տեսարանի առաջ դարձյալ իշխեց հնչելու... Բայց անձնասիրության «ես»-ն ևս քնած չէր այդ

ժամանակ, նա էլ յուր կողմից շնչում էր երիտասարդի հլու ականջին.

— Ի հարկե, չես կարող, ի հարկե, անհնար է... այս ժողովրդի կյանքն ու վիճակը քսաներեք դար առաջ այսպես է նկարագրել Քսենոփոնը, քսան երեք դար հետո էլի այսպես կնկարագրեն մի ուրիշ Քսենոփոն... այստեղ դու ոչինչ փոխել չես կարող:

Ըստ երևույթին այդ «ես»-ին էր վիճակված տանել հաղթությունը: Որովհետև, երբ երիտասարդն աղբյուրին հասնելով տեսավ նրա վիճակը,—մի հորդառատ ու վճիտ աղբյուր, որ մարդկանց ծարավը հագեցնելու համար սողում, անցնում էր Այծեմնասարի, ո՞վ գիտե քանի թաղուն խորշերից և հասնելով այստեղ, փոխանակ սրբատաշ ավազանում ցայտելու, անարգ ու անպատիվ գետահետում էր ընդարձակ տիղմի և անասունների արտաթորությանց միջով—նա դուրսը շարժեց և ասաց.

— Ոչ, անկարելի է, մեր ուժերից վեր է... դա միայն ցնորք է և բանդագուշանք. ես իզուր եմ այստեղ ժամավաճառ լինում:

Այսպիսի որոշման գալուց հետո, այսուամենայնիվ, աղբյուրի ականակիտ վիժակը հրապուրեց երիտասարդին: Նա տիղմի մեջ ընկած քարերը կոխելով մոտեցավ սառ ջրին, առատորեն լվացվեցավ և երեսը սրբելով, վերադարձավ գլուղը:

Ինքնայեռը դարձյալ եռում էր: Առաջին օրվա եղանակով Պետրոսը պատրաստեց թեյը և հրավիրելով տանուտերին, սկսան խմել և դրա հետ միասին էլ վայելել լոշից, պանրից և խաշած ձուերից բաղկացած մի նախաճաշ: Դրանից հետո տանուտերը հայտնեց հյուրին, որ ինքը մի քանի ժամով մինակ պիտի ձգե նրան, որովհետև հանդումն անհրաժեշտ գործ ունի:

— Իսկ ես կամենում եմ գնալ Սևանը տեսնել և հենց այսօր էլ վերադառնալ Դիլիջան,—ասաց երիտասարդը, ինքն

էլ զարմանալով, որ կարողացաւ այդպէս շուտ չուր որոշումը հայտնել ուրիշին:

— Էս մի օրվա մեջ Սեան էթալ, դառնալ ու էստիկն մին էլ Դիլիջան հիջնել դժվար ա. ես քե ինենց եմ խելարաթ (խորհուրդ) տալում, որ վանքեն դառնաս, դիշերն հանցնես մեր կուշտ, եդո են բաշտան (առավոտանց) Սիմոնովկեն տրոյկը (սալակ) ապսպրինք նստես եթաս:

— Շատ լավ, այդպէս կանենք, — համաձայնվեց երիտասարդը, ուրախանալով որ գործն այդպէս հեշտ է վեքջանում: Հետո ուզեց իմանալ թե ինչով պետք է գլուղից գնալ մինչև Սեան:

— Իստեղից ձի կխեծնես մինչի էն ճոճ թումբը, որ մեր հառեջն է. ինոր մոտ կհիջնաս ծովի դրադ, ինտեղից թլուֆենկով ձեն կըտաս. գլամըշին կկյա, կառնի կտանի:

— Ձիու հետ միասին:

— Չէ, ձին կթորգես ծովի դրադ:

Կամսարյանը խնդրեց, որ տանուտերը տնից ելնելուց առաջ, վարձե չուր համար ձի, ալ և մի քնկեր, որ առաջնորդե իրեն մինչև կղզու հանդիպակաց ափը, թեպետ և այդ տարածութիւնը տասը վերստից ավելի չէր:

Կես ժամից հետո ամեն ինչ պատրաստ էր: Երիտասարդը թամբել տվաւ ձին, չուր հետ բերած նոր թամբով, որ շատ գեղեցիկ էր և գրավեց մոտ եղող գլուղացիներին հիացմունքը: Ապա մի ուսով կախեց դաշտային մեծկակ դիտակը, իսկ մշուսովն չուր նոր, գեղեցիկ հրացանը, որ առաջին անգամն էր պատշաճից հանում և հետո ձին աշտանակելով առաջ անցաւ: Առաջնորդ գլուղացին, որ միևնույն ժամանակ ձիու տերն էր, գնալիք ճանապարհը ցույց տալուց հետո, հետեւեց «աղին» ոտքով:

ԺԳ

Երկար շտեկեց ճանապարհորդութիւնը, թեպետ Կամսարյանը կցանկանար, որ նա մի քիչ երկարեր: Որովհետեւ չուր նոր թամբի և աշխուշ ձիու վրա նա այնքան էր իրեն

երջանիկ զգում և փալլուն հրացանը, որ ուսից կախած էր, այնպիսի մի հարգարժան առավելութիւն էր տալիս իրեն, որ նրան թվում էր, թէ այդպիսի տրամադրութեամբ ու պատրաստութեամբ ուղևորութիւն կատարած ժամանակ, ինքն հոգով ու սրտով ավելի է «մեծանում», քան թէ էր իսկապէս, կամ ընդունակ դառնում կատարելու «մեծ գործեր», որոնց մասին նա առաջ այնքա՛ն շատ երազում էր, իսկ այժմ վախենում մինչև իսկ մտածել... Եթէ երիտասարդի այդ տրամադրութեան վրա ավելացնենք նաև հրաշալի եղանակը, որն արևի թեթև ամպերով սքողված լինելու շատ ճառով, զով էր ու ղլուրեկան, այլև ճանապարհի հանդատութիւնը, ըստ որում խճուղին ո՛չ խոշ ունէր ո՛չ խութ, նույնպէս և լճափի անուշ հովերը, որոնք իրենց սուլի հետ բերում էին նաև դաշտային թռչունների բեկբեկ երգերի՝ ձայններ և վերջապէս լճի սիրուն տեսարանը, նրա ալիքների ավանածիւր ծփանքը, որոնք հաճախ գալիս, ողողում էին խճուղու եզերքն ու արահետը, այն ժամանակ հասկանալի կլինի թէ ինչո՞ւ Կամոսարյանը ցանկանում էր, որ յո՛ւր ճանապարհը երկարեր։ Բայց չնայելով այդ ցանկութեան, նա հասավ «Ճոճ թմբին» ավելի վաղ, քան սպասում էր։

Անցնելով այդ թումբն եզերող ճանապարհը, նա, առաջնորդի ցուցմամբ, իջավ լճափը և մոտեցավ խճավալի մեջ ցցված ժայռերի մի շարի, որ համարվում էր նախամատուց։ Լճափին կային նաև ուրիշ ուխտավորներ, որոնք սպասում էին կղզուց գալիք նավակին։ Որովհետև այդ կետում (չընայելով, որ նա ավելի մոտ էր կղզուն, ուստի և ավելի էլ եկվորներ էր գրավում) չկային վարձու նաւակներ, ըստ որում տեղը ամաչի էր և բնակութիւնից հեռու. եկողը պետք է հրացանով նշան տար, որպեսզի կղզուց նավակ բերեն։ Բայց որովհետև ուխտավորները հրացան չունեին, ուստի սպասում էին, որ կամ կղզուց նշմարվին և կամ բախտը իրենց մի հրացանավոր հասցնի։ Վերջին ակնկալութիւնը կատարված էր։ Կամոսարյանն շտապեց փորձել յո՛ւր երկփողյա ամերիկականի զորութիւնը, դնելով նրա մեջ եր-

կու փամփուշտ և արձակելով նախ՝ աջ և ապա՝ ձախ փողերից: Հրացանի ուշժն, արդարև սաստիկ էր և որոտն ահա՝ վոր: Կղզեցիներն, անշուշտ, իմացան, որ այդ ձայնը աղքատ դուղացու հրացանի ձայն չէ, որովհետև երկրորդ հարվածից հետո իսկույն կղզու նավամատուցի վրա բուսան երեք հոգի, որոնք մտնելով այնտեղ կապած նավակներից մինը, սկսան առաջանալ դեպի եկվորները:

— Կրտենա՞ս, բարեկամ,— խոսեց ուխտավորներից մինը յուր ընկերոջ հետ,— քյասիբն ընրու խամարա կորում, որ քյասիբ ա: էս ճոճ մարդ եկած չըհլեր մեզի սաղ օր կթորգին քստեղ... էս խոքեորի արա՞րք ա:

— Ո՞վ է մեղավոր, որ դուք հրացան չուներ, որպեսզի նշան տաք,— մեջ մտավ Կամսարջանը, տեսնելով որ գլուղացին անիրավ տեղն է տրտնջում:

— Նրացան էլ ըլնի, գեղցուն էլի բանի տեղ չեն դնի,— առարկեց ուխտավորը:

— Ինչո՞ւ:

— Ընդուր որ գեղցին բան չունի նրանց տալու:

— Է՛հ, ամեն տեղ այդպես է, ով չի տալիս, նա չի էլ ստանում:

— Հմմեն տեղն ուրիշ ա, վանքն ուրիշ. էս խոքեոր տուն ա, բյությունն էլ (բոլորը) իստեղ խավասար ին, ոչ ճոճ պետք ա ըլնի, ոչ պստիկ:

— Բայց տեսնո՞ւմ ես որ կա:

— Խա, տեսում եմ. իմա՞լ չեմ տեսում, ընդուր խամար էլ ասում եմ, էս փիս բան ա, ասծուն տուրեկան չի:

— Բայց ախար առանց տալու էլ չի լինիլ: Եթե ես չտամ, դու չտաս, մեկեկը չտա, վանքն ինչո՞վ կառավարվի:

— Աստված խոքին լուսավորի խայոց թագավորների, էնքա՞ն մալ ու դովլաթ ին թողե վանքի խամար, էնքա՞ն մյուլքեր, գեղեր, որ վանքն էլ ուտի, խայի քյասիբն էլ, ըսկի չի վերջնա մինչ գալուստն Քրիստոսի: Համա ի՞նչ անես, որ քյասիբին հեշ հիշկող չկա. ով որ զոռ ունի, էն առնում տանում ա: Դյուն, էրևում ա, դարիբ մարդ ես, վանքի

ասվհալ (դրուժյուն) չիս գինա. ամա մինք մոտիկ ենք. համեն քանն էլ մեր հառեջն ա: Իստեղ մի սարկավագ կա, քառսուն տարի ա վանքը կոխած ուտում ա. հեշ մինն էլ ա շասում՝ էդ իմա՞լ ես անում: Ծոճ ուխտավոր, որ գալում ա, պաշտում, պատվում ա, ամա քյասիրին՝ հեշ դաի տունեն ներս էլ չի թորգում...:

Կամսարյանը, որ մի առանձին ջերմեռանդությամբ էր մոտեցել Սեանին և սրտատրոփ սպասում էր տեսնել ու համբուրել պատմական սրբավայրերը, ծանոթ չլինելով գյուղացիների բամբասասիրության, հալած յուզի տեղ ընդունեց գեղջուկի բոլոր խոսքերը: Եվ համոզվելով, որ, ուրեմն, հայոց սրբավայրերում իսկ անկարելի է հանդիպել միսիթարական երևույթի, ճշմարտապես տխրեց և այդպես նախապաշարված էլ ոտք դրավ անարվեստ ու հնաձև նավակը, որ արդեն մոտեցել էր ափին:

Երբ բոլոր այդտեղ գտնվողները, բացի ձիապանից, տեղավորվեցան նավակում, երկու հոսիկու թիավարներ սկսան առաջ վարել ծանրաշարժ մակուկը, իսկ երրորդը դեկը բռնեց:

Հեռվից կղզու տեսքը գրավիչ ոչինչ չունեի: Նա տխուր էր և մոռյլ: Արևը, կարծես, այրել, մրկել էր նրան: Կանաչ ծառերի խումբը, որ երևում էր մասամբ եղերթին և մասամբ անշուք շինությունների հետևում, այլև բարդիների շարքը, որ պատում էր կղզու հյուսիսային ջրափը, չէին մեղմում նրա կոշտացած պատկերը: Կամսարյանին թվում էր, թե խիստ անհյուրընկալ մի տեղ է դա, ուր դարձյալ պիտի կրե ծանր հիասթափություն:

Բայց երբ նավակը մոտեցավ ափին և երիտասարդը ոտք կոխեց գետին, տեսավ, որ հեռվից չոր ու ցամաք և հազիվ բլրակի շափ երևացող այդ թումբը կանաչադարձ և բավական ընդարձակ մի գեղավայր է, հինավուրց ուռինեղով տնկագործված: Կղզու դիրքը, հարավ արևմտյան կողմից, ներկայացնում էր լայնագիր մի տափարակ, սիրուն կանաչով ծածկված: Այդ տափարակի վրա, լճակից քիչ հեռու, կար-

գով շինված էին ուխտավորների սենյակներ, որոնք իրենց կեսը դեպի հարավ, իսկ կեսը՝ արևմուտ ունեցած դիրքով, ներկայացնում էին կղզու ներսը փակող մի ուղիղ անկյուն և ծառայում այդ կողմից պաշտպանող պատվարի տեղ: Այդ շինութիւն մեջ բացված դռնից մտնելուց, Կամսարյանի առաջ բացվեցավ մի ընդարձակ և սիւղավետ բակ, որի արևմտյան և հյուսիսային կողմը երկարանալով ձգվում էր հեռու, մինչև լճափը և փակվում բարդիների և ուռիների շարքերով: Իսկ հարավ-արևելյանը կազմում էր վանքի բուն բակը, հովանավորված հաստաբուն և սղվերաշատ ուռիներիով: Այս մասի շարունակութեան վրա դրնվում էին ս. Աստվածածնի սաղաշին եկեղեցին և միաբանութեան բազմաթիւ խցերն ու կացարանները, իսկ դրանց հետեից անմիջապէս բարձրացող և բուն կղզին ներկայացնող բլրի վրա՝ Սեանի ուրիշ մատուռները:

Հենց վանքի բակում միաբանութեան անդամներից երկու արեղաներ սիրով ընդունեցին թե՛ երիտասարդին և թե՛ մյուս ուխտավորներին և քաղաքավար հարցուփորձից հետո իմանալով, որ առաջինը շուտ պիտի վերադառնա, իսկ վերջինները պիտի գիշերեն, հրամայեցին փակակալին սենյակ հատկացնել գյուղացիներին և նրանց հարկ եղած պետքերը հոգալ, իսկ երիտասարդին իրենց հետ առնելով սկսան պրտտեցնել կղզին:

Միաբանների քաղցր վարմունքը գեղջուկ ուխտավորների հետ մտածութեան առիթ տվին երիտասարդին:—Արդյո՞ք հոգևոր հայրերը յուր՝ իբրև զարգացած հյուրի ներկայութեամբ էր, որ այդպես քաղցր ընդունեցին գյուղացիներին, թե՛ նրանք հենց միշտ այդպես էլ ընդունում են նրանց և, սակայն, գյուղացիները սիրում են զուր տեղը բամբասել: Եթե այս վերջին ենթադրութիւնը ճիշտ էր, ապա պետք էր կարծել, որ հայ գյուղացին, ուրիշ շատ թերութիւնների հետ միաբին տնի, նաև, ստոր հակումներ:

Երբ այս մասին հարց տվավ Կամսարյանը արեղաներին, նրանցից մինը պատասխանեց.

— Խաւար ու գիշին նկուղներում, ուր որ արեւ չէ թափանցում, վխտում են միշտ դեռուներ: Գլուղներում աչնալիսի խաւար է տիրում և աչնալիսի խոր տգիտութիւն, որ բնամէլ չալիտի զարմանաք, եթե տեսնեք, որ գլուղացին բամբասանքից ու զրախոսութիւնից զատ, վարակւած է նաև ուրիշ շար ախտերով: Արեւ է հարկաւոր, որ նրանց սառ հոգին ջերմացնե, նրանց մտքի անոթը լուսավորե, ալդ արեւը չկա՛, երբեք չէ ծագում. գլուղացին ի՞նչ անե...

Կամսարչանը, որ էդ վարկենին մոռացել էր յուր ուխտը, կամ որին աչնալես թվաց, թե հոգեւորական եղած տեղը աշխարհականը չպետք է ժողովրդի վրա մտածե, մի անգուսպ պահանջ զգաց հիշեցնել հոգեւոր հայրերին իրենց պարտականութիւնը:

— Ինձ թվում է,—ասաց նա,—որ հենց դուք ինքներդ կարող էիք դառնալ ալդ արեւը և ցրել գլուղներում տիրող խաւարը: Ինչո՞ւ ուրեմն չեք անում: Մի՞թե, արդարեւ, ալիւլի լամբ չէ մտնել ժողովրդի մեջ, ծառայել նրա բարոյական ու մտաւոր շահերին, քան թե ապարդշուն ճգնվիլ անապատում:

Խոսող արեւան չպատասխանեց, բայց նրա ընկերը, որ ալիւլի երիտասարդ էր և ալիւլի աշխուժոտ, կանգ առաւ հին մատուռի կիսավեր ավերակի առաջ, որի մոտով անցնում էին, և ասաց.

— Զգիտեմ դուք ինձ ճանաչում եք թե՞ ոչ, բայց ձեզ, պարոն Կամսարչան, ես լամբ եմ ճանաչում: Այն ժամանակ, երբ դուք գիմնագիտոնն ավարտելով՝ գնացիք Պետերբուրգ, ես էլ Ներսիսյան դպրոցն ավարտած՝ սարկավադ էի: Հետո անցա Էջմիածին և վարդապետ ձեռնադրվեցա: Իսկ այսօր, ինչպես տեսնում եք, ճգնվում եմ Սևանում: Բայց չնայելով ալդ ճգնութեան, որ յուր ապարդշուն խստութիւններն ունի, այսուամենայնիւ, չեն մարած սրտիս աշխուժին ու եռանդը, ասպարեզ եղած տեղը կարող եմ գործել, իսկ չեղած տեղը՝ գեթ ազատ խոսել: Թույլ տվեք, ուրեմն, որ ձեր

հարցին պատասխանելուց առաջ, ինքս ձեզ տամ մի հարց, որ, միևնույն ժամանակ, կլինի նաև ձեր պատասխանը:

Կամսարյանը լարեց ուշադրությունը:

— Ասացեք խնդրեմ,— շարունակեց աբեղան, — մինչև ե՞րբ պետք է դուք նման պահանջներ անեք մեզնից՝ առանձին, թե՛ հրապարակով և հավատար թե արդար պահանջ եք անում: Որ հոգևորականը աղոթելուց, մկրտելուց և թաղելուց զատ ուրիշ, շատ վսեմ պարտավորություններ էլ ունի, այդ ես չեմ հերքում: Հոգևորականն, այո՛, կարող է լինել հենց ան արևը, ա՛յն պայծառ լուսատու, որ փարատում է ժողովրդի մտքի խավարը: Նա յուր՝ բարձր կոչման շնորհիվ մեծ էլ դուրսություն ունի այդ ժողովրդի ամեն խավերը մտնելու, յուր հոտի ամեն մի անդամին մտերմանալու, նրա սրտի, հոգվի և զգացմունքների հետ խոսելու և այդպիսով էլ մեծ արդյունք առաջ բերելու: Բայց ո՞ր հոգևորականը կարող է այդ անել, միթե մե՞նք, արդի հոգևորականներս: Երբեք: Մենք ինչացո՞ւ ենք. ո՞վ է մեզ տվել այդպիսի կարողություն. ո՞վ է մեզ պատրաստել դրա համար: Մենք հո երկնքից չե՞նք իջել, այլ ելել ենք ձեր միջից. ինչ որ դուք եք, նույնն էլ մենք. փշիցը խաղող չենք քաղիլ, ոչ էլ տատասկից՝ թուզ: Տվե՛ք, որ ստանաք, սերմեցեք՝ որ հնձեք: Մի գուցե կարծում եք թե, հոգևոր կոչման հետ միասին, մենք ստանում ենք նաև խելք, գիտություն, գործելու շնորհ, կամ թե զերբնական մի զորության շնորհիվ, ազատվում ենք մեր մարդկային, սովորական կրքերից, ցանկություններից... Մի՞թե չգիտեք, որ հոգևորականների մեծամասնությունը հոգևոր կոչումն առնում է յուր վրա միայն յուր գոյությունը պահպանել կարենալու համար... Մի՞թե չգիտեք, որ ծուլությունը, հեշտ ապրելու տենչը, արիության և աշխատասիրության պակասությունն է, որ ծնել է մեր այսօրվա հոգևոր պաշտոնյաների լեգեոնը և ոչ թե անձնվիրության ու առաքելության վսեմ գաղափարը, որի մասին նրանք նույնիսկ հասկացողություն չունին: Այո՛, գիտեք: Գիտեք նույնպես, որ հազվագյուտ բացառություններ են

նրանք, որոնք այդ գաղափարով ոգևորված, մտել են հոգևոր
 զինվորության մեջ, հուսալով կարենալ օգտակար լինել ժո-
 ղովրդին. բայց որոնք իրենց սակավաթիվ լինելու պատճա-
 ռով՝ խեղդվում, ոչնչանում են հոգևորականության ամբողջ
 կազմող մեծամասնության մեջ... Այս այսպես լինելուց հե-
 տո, էլ ո՞րտեղ է մնում ձեր իրավունքը՝ պահանջներ անե-
 լու հոգևորականությունից: Պահանջներ անելու իրավունք
 գիտե՞ք ովքեր ունին.—այն հոգևորականները, որոնց հա-
 բացառություն անվանեցի և որոնք հաճախ կսկիծը սրտում
 և արտասուքն աչքերին զենքը դնում են վար, որովհետև
 «Մեծավորը» հրամայում է «Սուս կա՛յ. դու գիտում չես,
 առաջնորդը ես եմ, բակլան խաշած եմ ցանում»: Այո՛, այդ
 ճնշվածները, գործելու տենչով վառված, բայց միշտ իրա-
 վազուրկ զինվորագրյալներն են, որ իրավունք ունին պա-
 հանջներ անելու... այն էլ գիտե՞ք ումնից—ձեզնից, մտավոր
 ու նյութական հարստությամբ օժտված երիտասարդներից.
 նրանք են, որ պիտի ձեզ ասեն.—սարոններ, դուք ամեն
 տարի տասնյակներով ավարտում և վերադառնում եք հայ-
 րենիք. ձեր մտավոր պատրաստության շնորհիվ դուք լայն
 ըմբռնում եք ժամանակի պահանջը և ճանաչում ժողովրդի
 ցավերն ու կարիքը. միևնույն ժամանակ, ձեր բազմաթիվ
 լինելու շնորհիվ, դուք պատկառելի ուշժ եք կազմում և այդ
 ուժով կարող եք մեծ անիվներ դարձնել: Ինչո՞ւ, ուրեմն,
 չեք գործում, կամ ինչո՞ւ չեք մոտենում մեզ, սակավաթիվ
 զինվորներին և մեզ հետ միասին դիմում դեպի այն ցան-
 կալի բարձրությունը, ուր պետք է վառել ժողովրդի խավա-
 րը փարատող արևը... Հայ արժանավոր հոգևորականը եր-
 բեք չի ունեցել և այժմ էլ չունի ոչ առանձին շահ, ո՛չ ջոկ
 միտումներ: Նա հնումն ապրել ու մեռել է ազգի համար,
 այսօր էլ նույնը կանե, ուրեմն, մի բաժանեք նրան ձեզա-
 նից, արհեստական անջրպետ մի՛ ստեղծեք և «կղերական»
 անունով մկրտելով՝ զատ շահերի, զատ ձգտումների տեղ մի՛
 հռչակեք նրան: Այդպես է եղել և է, արդարև, կաթոլիկ հոգե-
 վորականությունը, որի պատմությունը ուսանում եք դուք

հոգարությամբ, բայց այդպէս չէ եղել երբեք հայ հոգևորականութիւնը, որի պատմութեան, ամալի, մնացել եւ միշտ անծանոթ: Եվ հենց այդ անծանոթութիւնն էլ եղել է պատճառ, որ հայ հոգևորականութեան արժանիքը չափել եր դուք միջնադարեան արհամիրներն ստեղծող և, այսօր իսկ, ազգերի խաղաղութիւնը վերիվալը շրջող կաթուղի կղերի արաքներով: Բայց դա մոլութիւն է և ճշմարտութեան անխիղճ հեղաշրջում: Ժամանակ է, որ դեթ այժմ ձգեք մոլութիւնը և հայ հոգևորականութեան պատմութիւնը ուսանիք: Ժամանակ է, որ դուք միանաք մեզ հետ և ձեռք ձեռքի տված մտնենք ժողովրդի մեջ: Դուք աջից, մենք՝ ձախից գործենք անընդհատ, քրտենք, վաստակենք և այդ վաստակի ազնիւական պտուղը — ստեղծած բարիքը մեր աչքով տեսնելու և մեր ձեռքով շոշափելու քաղցրութիւնը վայելենք միասին:

Երիտասարդ արեղան, որ ըստ երևութիւն, յուր հիշած բացառիկ զինվորներից մինն էր և, անշուշտ, քաղցր հուշով Սեան մտնելով, հանդիպել էր գուցե դառն հիասթափութեան, փոքրիկում էր, կարծես, վաղուց ի վեր յուր սրտում ամբարած ցավերը, առանց մտածելու թե՛ արդէ՞ք պատշաճի դեմ չէր, առաջին իսկ ժամում, մեղադրութեան ճառ կարդալ ուստաւոր այցելուի երեսին:

Սակայն նա լռեց, հենց որ հեռվում նշմարեց ծերուկ վանահօրը, որ իրեն հասակակից մի ուրիշ վարդապետի հետ առաջանում էր դեպի այցելուն:

Կամսարջանը դեռ չէր տեսել նրանց, ուստի գլուխը խոնարհած ափնապիշ նայում էր առջևը գտնված ավերակի բեկորներին և իբրև հանցավոր, սպասում թե ուրիշ էլ ի՞նչ պիտի լսե խոսող արեղայից:

Հանկարծ հնչեց վանահօր թավ ձայնը.

— Հա, էդ ի՞նչ եք էտեղ կանգնել:

— Ուխտավոր է, հայր սուրբ... Պարոն Կամսարջան... Գուցե ճանաչում եք, — շտապեց հայտնել առաջին արեղան և ապա դառնալով Կամսարջանին, կամացուկ շշնջաց, — մեր աչտտեղի վանահայրն է:

— Աստված օգնական,—ասաց Կամսարյանը և մոտեցավ վանահոր աջն առնելու:

— Աստված պահապան, որդի, բարով ես եկել. բա հե՛ր ևս էստեղ կայնել:

— Պարոնին ման ենք ածում, հայր սուրբ,—խոսեց երիտասարդ աբեղան:

— Ման եք ածո՞ւմ... բա դուք ման ածիլն ի՞նչ եք դիտում,—հեղնեց վանահայրն աբեղաներին և ապա մի առանձին լրջություն տալով դեմքին՝—գնացեք, գնացեք, ճաշի ժամն* սկսել են, իմ հյուրին ես ման կածեմ,—ասաց և աբեղաները լուռ հեռացան դեպի ս. Աստվածածնի եկեղեցին:

Կամսարյանին մի կողմից անախորժ թվաց վանահոր անտակտ դիտողությունը, բայց մյուս կողմից էլ գոհ եղավ նա, որ վերջինի միջամտությունը ազատեց իրեն դժվար կացությունից:

— Ասում ա «ման ենք ածում»,—խոսել սկսավ վանահայրը—սաղ սհաթ ա, էնտեղից մտիկ եմ տալի, տեսնում եմ հալա սուրբ Մինասի (քանդած մատուռի) մոտ... ա տնաշեններ, բա դա ման ածի՞լ ա, ախար ուխտավոր ա, եկել ա, որ բան տեսնի, իրա ուխտն անի, ի՞նչ եք յախան (օձիքը) բռնել, ջոշ եկել (շատախոսում):

Այս ասելով՝ վանահայրը սկսավ առաջանալ Կամսարյանի և մոտը եղող վարդապետի հետ և, միևնույն ժամանակ, շարունակել յուր խոսքը.

— Այ, էդ ջահիլները դիպի էսենց են, թե որ թողնես, խամ մարդ ճանգեն, առավոտից մինչ իրիգուն հետը խոսան. բայց թե բան ու գործ անե՞ն, չէ: Մենք էլ ենք ջահել ելել, ամա դրանց պես չենք էլել: Օղորմած հոգի Օհանես վարդապետը, որ իմ ջահել վախտը վանահայր էր, շատ խիստ մարդ էր, հեշ թողիլ չէր, որ միաբանը, ժամից դուրս դուռը եղը, մի տեղ էլ ա երևա, պտի իրա խուցը մտներ,

* Սկսնում ամեն օր կատարվում է չորս ժամերգություն—գիշերային, ճաշու, երեկոյան և հանգստյան:

սուրբ գիրք կարդար: Մին էլ էն ա ճաշի վախտը կեթար սե-
ղանատուն, իրա ճաշը կուտեր ու մեկ եղ կմտներ իրա օթա-
խը: Ամա դե ես էդենց խիստ չեմ. ազատութիւն տալիս եմ.
ինչ արած, որ էդ տնաքանդները իմ տված ազատութիւնը
չարն են գործ դնում: Տեսնո՞ւմ ես էս հեր-օրհնածը (ցույց
էր տալիս հետը եղող վարդապետին), վանքի լուսարարն ա.
ասիլ հոգեարական ա. քառասուն ու հինգ տարի ա էս վան-
քումը. հալա ոտը ըստեղից դուրս չի դրել: Որ հարցնես թե
քաղաքն ի՞նչ ա, գիտալ չի թե ի՞նչ ա, չուն ոչ գնացել ա, ոչ
տեսել: Ամա էդ ջահիլներին, որ բաց թողնես ամեն օր վազ
կտան Րևան յա Դիլիջան: Դե էդենցով բա՞ն կըլի: Ես որ իմ
պաշտոնին էսենց արի ու զգաստ չէի էլել, կարո՞ղ էի էսքան
բարեկարգութիւններ անել էս վանքումը: Տեսնո՞ւմ ես, շատ
բան էստեղ իմ շինած ա:

Այս ասելով վանահայրը ցույց էր տալիս հեռվից վան-
քի շինութիւնները, եկեղեցին, մատուռները, միաբանու-
թյան կացարանները և համառոտ բացատրում թե ո՞րը ե՞րբ
և ինչի՞ համար է շինված: Այսպէս զրուցելով նրանք սկսան
բարձրանալ դեպի կղզու բլուրը, նրա լանջի վրա շինված
կեռմաններով: Ճանապարհին շարունակ վանահայրը պատ-
մում էր, թե որքան մեծ գործեր է կատարել Սեանում, թե
վանքը որքա՞ն երախտապարտ է իրեն և թե նա յուր աշտ-
մյան «պայծառութիւնը» պարտական է յուր (վանահօր)
քցանհինգամյա վանահայրության:

Այս ասելով նա մտնում և ցույց էր տալիս բլրի արեւե-
լան կողմը գտնվող ս. Կարապետի մատուռը և հարավային
կողմի ս. Առաքելոց եկեղեցին, որոնք ոչ միայն զուրկ էին
«պայծառութիւնից», այլև մութ, անշուք, իսկ առաջինը
մինչև իսկ ճաքճքած պատերով, կիսախարխուլ գմբեթով,
վայր իջած գավթով: Իսկ դրանց զարդերը ոչ այլ ինչ էին,
եթե ոչ փայտե անզարդ խաչկալ, չթե վարագույր, մի քանի
հասարակ մոմակալներ և անարվեստ ու գեհճիկ պատկեր-
ներ, որոնք, ո՞վ գիտե, ո՞ր գեղջուկի ձեռքով մոտակա բա-
զարներում գնված և նվիրաբերված էին «հինավուրց Սեա-

նին»—ըստ որում նրանցից մի քանիսն ունեին, մինչև իսկ, ուռածերեն մականաթուղթյուններ:

Այս ամենը երիտասարդի վրա ծանր տպավորութիւն արին, սակայն նա լուռ էր, լսում էր միայն վանահորը և մեքենաբար նայում նրա ցույց տված տեղերին:

Բլրի գագաթին հասնելուց, վանահայրը մատնացույց արավ քառակուսի մի շենքի հազիվ մի կանգուն բարձրութեամբ որմերի մնացորդները և հայտնեց, որ դա Սեանի անդրանիկ եկեղեցին, ս. Հարության տաճարն է, որ հիմնել է ս. Գրիգոր Լուսավորիչը:

— Եթե այդպես է, դա մի պատկառելի հնութիւն է,— նկատեց երիտասարդը:

— Հա՛, հնութիւն ա,—հաստատեց վանահայրը:

— Հապա ո՛ւր են ավերակի գլխավոր մասերը: Անկասելի է, որ այդպիսի մի ընդարձակ տաճարից այսքան միայն մնար. մանավանդ որ սա կղզու մեջն է և սրա քարերը չէին կարող շրջակա բնակիչները հափշտակել, տանել:

— Ո՛վ ա գիտում, ո՛ւր ա. հրեն ընդի մառան ա շինվել, փետատուն ա շինվել, ուխտավորի համար օթախներ են շինվել, ուրիշ տեղերից որ քար կրեին, ո՛նց կըլեր. հազիր էստեղ էլել ա. առել բանացրել են:

— Այդ հո բարբարոսութիւն է,—բացականչեց Կամսարջանը սաստիկ վրդովվելով:

— Ինչի՞ ա բարբարոսութիւն, վանքի համար որ խնայողութիւն են արել, վա՛տ բան ա:

— Դա ի՞նչ խնայողութիւն է, հինավուրց մի տաճարի ավերակը նորոգելու, կամ ինչպես, որ կա սրբութեամբ պահպանելու փոխարեն, դուք առնում, քանդում եք և ասում թե դա բարբարոսութիւն չէ՞:

Վանահայրը զարմացած նայում էր երիտասարդին և չէր կարողանում հասկանալ նրա զայրույթի պատճառը:

— Ես հլա ասում եմ, հայ սուրբն էդ մնացածն էլ քանդիլ տա, տեղը թամբի (մաքրի),—խոսեց լուսարարը:

— Ինչո՞ւ,—գրեթե սարսափով հարցրեց երիտասարդը:

— Ինքը գիտում ա, կասի,—պատասխանեց վարդապետը, ձեռնհաս չհամարելով իրեն բացատրություն տալու:

— Գիտե՞ս ինչ կա,—խոսեւ սկսավ վանահայրը,—առաջ էստեղ թամուզ էր, չուն երեացող քարերը տարել, բանացրել էին, մնացած պատերն էլ հողում թաղված՝ չէր երեւում: Էստեղ մի Մելքոն ճգնավոր կար, աստված հոգին լուսավորի, վանքի վրան երախտիք ունի, էս ճանպաներն էլ նա ա շինել,—ցույց տվավ վանահայրը բլուրը հանող կեռամանները,—նա երբ իմանում ա, որ Գրիգոր Լուսավորչի ձեռքով շինած ս. Հարության տաճարն էստեղ ա, սկսում ա իրա ձեռքով հողը քանդել ու կամաց-կամաց տաճարի հիմքերը բանալ: Երկար ամիսներ մեն մենակ աշխատելով էս դիփ, ինչ որ հիմա տեսնում ես, լուս աշխարհ ա հանում ու էնդուց եղբ մեռնում: Մի օր էստեղ մեր վանքը մի ուսումնական էր եկել: Նա էս ավերակը որ տեսավ, ասեց թե՛ պատմությունից էրևում ա, որ սա ոչ թե Գրիգոր Լուսավորչի ձեռքով շինած տաճարն ա, այլ թե հին, Սյունյաց ժամանակի կոառուներ: Ս. Հարության տաճարը, ասեց, պետք ա ուրիշ տեղ էլած ըլի, յա չէ հենց էն տեղումը, որտեղ հիմի ս. Աստվածածինն ա շինված: Ա՛յ, էն օրից դեսը մեր սիրտը շաք (կասկած) ա ընկել, ասում ենք՝ դորթ չըլի՞ սա կոառուներն ա: Էս միաբանն էլ հմի էն ա ասում, թե՛ դրուստ, որ սա կոառուներ ա, լավ կըլի, որ մեջտեղից վերցնենք:

— Ի սեր աստծո, հա՛յր սուրբ, աշգպիսի բան մի մտածեք,—բացականչեց Կամսարյանը,—դա պատմության ու գիտության դեմ հանցանք գործել է նշանակում: Կոառուներ չլինի, թեկուզ կրակատուներ լինի, այս ավերակը դարձյալ սրբությամբ պիտի պահվի:

— Դե ո՞վ ա ասում չպահվի, որդի, խոսքը տեղը եկավ խոսեցինք: Ինձ հարցնես, ես կասեմ մնա. չուն դա, որ հմի ավերակ ա, մյուս տաճարներին էլ ի՞նչ վնաս կարա տալ:

Վանահայրը թեպետ առ երես հակվեցավ երիտասարդի կողմը, բայց այդ արավ լոկ դեպի քաղաքացի «աղան» ու-

նեցած ակնածությունից. ապա թե ոչ, նա մինչև վերջն էլ չհասկացաւ թե այդ մարդն ինչու է պահանջում, որ կռատան ավերակը պահւի:

Այժմ նրանք նորեն պիտի իջնեին վար՝ միաբանական կացարանները նայելու: Բայց այդտեղից բացվում էր այնպիսի մի սիրուն ու գրավիչ տեսարան, որ փոքր ինչ ավելի այնտեղ չկանգնելն ու այդ տեսարանով չհիանալը՝ հանցանք գործել կնշանակեր: Այդ պատճառով Կամարյանը ցանկություն հայտնեց բլրի գլուխը բարձրանալու, որպեսզի այնտեղից կարողանար կղզու ամբողջ շրջապատը տեսնել, որովհետեւ բլրի, մինչև դադաթ հասնող լանջը, ծածկում էր յուր աչքից արեւելյան լճամասն ու նրան պատող լեռնագոտին: Վանահայրն ու լուսարարը ընկերացան երիտասարդին:

Տաճարի ավերակից մի բանի հարյուր քալ դեպի արեւելք բարձրանալով, նրանք կանգ առան բլրի կատարին: Այդտեղից արդեն կղզյակն երևում էր ողջ ջրապարփակ և յուր թմբածե, սապատավոր դիրքով՝ նմանում ծովային առասպելական մի կենդանու, որ մարմնի կեսը ալիքներից վեր հանած՝ ներս է շնչում օդի կարևոր պաշարը՝ նորեն ջրի տակ սուզվելու համար: Ծովակի կապույտ դաշտը, որ պատում էր նրան չորս կողմից, սկսել էր հուզվիլ Սողի* ընդհատ քամուց: Փոքրիկ մկանունքները, որոնք մինչև այն համազիվ կնճռոտում էին ջրի երեսը, տակավ առ տակավ փոխվում էին ալիքների և իրար հրելով, կամ միմյանց թևակոխելով՝ մերթ ուռչում, բարձրանում էին ու խուլ փշշոցով իրար վրա փռվում, մերթ գալիս, մոտենում բլրի ստորոտին և ուժգին շառաչով ժայռերին զարկում: Իսկ ծովակի խորքե-

* Սկանի վրա խաղացող քամիներից արեւելյան կոչվում է այդ անունով՝ Սողե դավաւից փչելուն համար, արեւմտյան՝ դաշտի քամի, որովհետեւ գալիս է Արարատյան դաշտից. հյուսիսայինը՝ քուլի քամի, որ նշանակում է անտառային, ըստ որում այդ կողմերն են Գուգարաց անտառները, իսկ հարավայինը՝ Զինգիլն երևան քամի Վայոց Ձորի նույնանուն գյուղի անունով:

րում այդ հուզումը հետզհետե հրեան էր հանում նորանոր պատկերներ. նա մերթ արեւից շողեր կորզելով՝ նրանցով փրփրուն ալիքներն էր ոսկեզօծում, մերթ խուսափուկ ամպերից ստվեր առնելով, լճի կապուտակը, սպիտակ կամ գորշ սավաններով էր ծածկում: Մինչդեռ շուրջ պատող թումբերն ու լեռները, իբրեւ հանդիսատես հսկաներ, դիտում էին հեռվից ծովակի հուզումը, մերթ ժպտում ուրախ, երբ բացվում էր արեւը, մերթ հոնքերինն կիտում, երբ ծածկվում էր նա և այդպիսով, կարծես, հայտնում իրենց գոհությունն ու դժգոհությունը, որից և ողջ հորիզոնը ստանում էր մերթ վեհ, մերթ ակնապարար տեսք:

Գեղեցիկ շրջանկաւրը գրավեց երիտասարդին: Նա չգոհացավ սեփական աչքերով և դիմեց իսկույն դիտակի օգնության:

Նրա առաջ, արեւմտյան հարավից, բացվում էր մի լեռնադաշտ, որի վրա ցրված էին մանր ու խոշոր բլուրներ՝ իրենց գլուխ ունենալով նախ՝ կրկնաթումբ Ղոշ-դարը, որը տեղ-տեղ տակավին ծածկված էր կանաչով. ապա Գեղաձա հարազատ լեռները՝ եռակատար Յուշ-Թափան և Ահմանկանը, իրենց գորշկապույտ լանջերով. վերջն՝ Սպիտակ լեռը (Աղ-Դաղը), որի կատարին դեռ նշմարվում էին ձյունի նուրբ շերտեր և հեռվից տալիս նրան մի հրապուրիչ գեղեցկութուն:

Ուղիղ արեւմուտքից երևում էր պատմական Յամաքաբերդը, որի սակավաթիվ տնակներն ու հյուղերը ցրված էին ջրապատ հրվանդանի վրա: Վերջինի ծայրին բարձրացող բլրին նշմարվում էր ավերակը Կուսանաց վանքի, որ կառուցել էին երբեմն Սյունյաց Պալազատները և որը, ո՞վ գիտե, որքան սրտառու է անցքերի ու դեպքերի հանդիսատես էր եղած...

Յամաքաբերդից դեպի հյուսիս բարձրանում էին Բարաթա լեռը և Մաշտոցներ կոչված բլուրները:

Արեւմտյան հյուսիսից երևում էր ամբողջապես չարաբաստիկ Զիբուխուն լուր գետնափոր տներով, հողածածկ

խրճիթներով, աթարի դեղերով և չոր ու ցամաք տեսքով։ Նրանից դեպի հյուսիս բարձրանում էր կանաչադուրկ մարալինջան կամ Այծեմնասարը, որ յուր չոր բազուկները ձգում, տարածում էր դեպի ծովակի արևելքը պարսպող Շահ-Դաղի լեռնագոտին, հյուրընկալելով յուր ձորակներում հազիվ մի քանի չրտի մացառուտներ։

Նայելով դեպի արևելյան հարավ, թվում էր թե ծովակը չունի այլևս պատվար, ըստ որում հեռավոր Գարա-արխաշի գոտին, ըստ սովորականին, ծածկված լինելով մշուշով, անտեսանելի էր դարձնում այդ կողմի ցամաքը և կարծել տալիս թե երկնակամարը համբուրվում է այդտեղ Գեղամա թագուհու հետ... և հենց այդ պատճառով, եթե մի կողմից շրջակա լեռներն, իրենց լայնանիստ լանջերով, պինդ գրկած պահում էին գեղանի թագուհուն, մյուս կողմից էլ նրանց բարձրահայաց կատարները անհանգիստ կասկածով նայում էին դեպի հարավ, ուրհա ազատ փռում, տարածում էր հեռուն յուր ջրածուփ դաշտը, կարծես սպառնալով այդ կողմի բացով փախչիլ, հեռանալ նախանձոտ պահանորդներից և միանալ երկնքի ջինջ կապուտակին, որի հարազատ մի կտորն էր ինքը...

Երկար նայում էր Կամսարյանը այս գեղեցիկ տեսարաններին և նրանցով հիանում. երբեմն էլ հարցեր տալիս վանահորը՝ իրեն անծանոթ այս ու այն տեղի, լեռան կամ քնակության մասին և լսում նրա բացատրությունները առանց, սակայն, աչքերից դիտակը հեռացնելու։

Նշմարելով լճակի հարավակողմում երկու փոքրիկ կղզյակներ, որոնց վրա չկային ոչ շինություն հետքեր և ոչ էլ կանաչ, երիտասարդը հարցրեց վանահորը թե ի՞նչ բաներ են նրանք։

— Նրանք այս ծովակի «անառակ որդիներն» են,— պատասխանեց վանահայրը ծիծաղելով։

— Անառակ, ինչո՞ւ այդ անունն եք տալիս նրանց։

— Էնդուր որ չոր, ամայի բաներ են. ոչ ասունի են պետք, ոչ անասունի. դատարկ տեղից գլուխները վեր են

ցցել, որ ասեն թե՛ հա՛, մենք էլ կանք: Էդ թահր մարդիկ էլ շատ կան աշխարհում: Այ, հենց մեր էս պուճուր (փոքրիկ) Սեանը, որ ման դաս, էլի միջումը մի քանի հատ կդառնան վրաները մտիկ տաս, կասես վարդապետ են. ամա որ մեջները պտրես, կասես՝ ըսկի մարդ էլ չեն:

Վանահայրն, ըստ երևույթին, կամենում էր դարձյալ խոսքը բերել երիտասարդ վարդապետների վրա, որովհետեւ այն կարծիքին էր, թե նրանք յուր մասին պետք է, որ աննպաստ բաներ խոսած լինին Կամսարյանի առաջ: Այդ պատճառով աշխատում էր, որ վերջինս հասկանա թե ի՞նչ մարդկանց հետ է գործ ունեցել ինքը, որպեսզի յուր մասին վատ գաղափար չունենա:

Բայց երիտասարդը տրամադիր չէր նման զրույցներ լսելու, այդ պատճառով խնդրեց, որ այժմ վանահայրը ցույց տա իրեն միաբանության կացարանները:

— Հա, լավ կըլի, գնանք: Ա՛յ, հենց էստեղից էլ երեւում ա. տեսնո՞ւմ ես ինչքան տեղ ա բռնած. հազար սաժին կըլի:

— Ո՞րը. ես ոչինչ չեմ տեսնում,—ասաց Պետրոսը, նայելով վանահոր ցույց տված կողմը:

— Ա՛յ էն մեծ տափարակը, որ ս. Աստվածածնին կպած ա:

Երիտասարդը նորից նայեց և ոչինչ չտեսավ: Բլրի բարձրությունից, արդարև, երևում էր մի ինչ որ ընդարձակ, բարձրկեկ տափարակ, որի վրա տեղ-տեղ երևում էին փոքրիկ ծխնելույզներ ու ցածր երդիկներ, կիսով չափ ծածկված դեղնած խոտերի մեջ: Վերևից թվում էր, թե այդ տափարակը բակի մի մասն է: Մինչդեռ վանահայրը բացատրեց թե, հենց դա է կազմում կտուրը միաբանական այն կացարանների, որոնց մեծ մասը ս. Աստվածածնի հետ միասին շինված են Սյունյաց Մարիամ Տիկնոջ ձեռքով 877 թվին:

— 877 թվի՞ն. ուրեմն հազար տարվա հնություն ունին դրանք,—դարմացավ երիտասարդը:

— Հազար տարուց ավելի ա, բա՛—հաստատեց վանահայրը:

— Գնանք, ուրեմն, գնանք: Հետաքրքրական է տեսնել այդ շենքերը, ուր հազար տարի շարունակ ապրել են ձեր նախորդները,—ասաց երիտասարդը և առաջ անցավ:

Բլրի լանջն ակոսող կանոնավոր կեռմաններից դեպի տափարակն իջնելով, նրանք մտան մի դռնով, որ բլրի ստորոտից հեռի էր միայն մի քանի քայլով: Այդ դուռը նրանց մի կարճ միջանցքով մտցրեց մի ուրիշ, ավելի երկար, համեմատաբար լայն, բայց և խիստ մթին միջանցք, որի երկու կողմից, կրկնաշար ուղղութեամբ շինված էին միաբանական միահարկ խուցերն ու խցիկները: Դրանց մուտքերը հազիվ նշմարվում էին շնորհիվ մի նվազ լույսի, որ մտնում էր այդտեղ՝ երկար միջանցքի երկու հանդիպակաց դռներից, (որոնցից մինը հանում էր ծովափը, իսկ մյուսը՝ բակի հեռավոր մի կողմը, ուր գտնվում էին ուրիշ երկրորդական շինութուններ, ինչպես օրինակ, փայտատուն, մարագ, ախոռ, դարբնոց և այլն): Այս ընդհանուր միջանցքի երկու կողմից շինված կացարանների թիվը մոտ երեսուն էր: Մի կարգի սենյակներում ապրում էին վանահայրը, վարդապետները և միաբանության ուրիշ անդամները: Այդ կարգում զետեղված էին և վանքի գրատունը և հանդերձատունը: Իսկ հանդիպակաց կարգում գտնվում էին միաբանության ընդարձակ սեղանատունը, խոհանոցը, մառանը, հացատունը և մի քանի ուրիշ սենյակներ, որոնք երբեմն ծառայում էին նաև իբրև իջևան ուխտավորների համար, եթե դրսի սենյակները բռնված էին լինում բոլորը: Ընդհանուր միջանցքի վրա բացվում էին նաև մի քանի ուրիշ, երկրորդական միջանցքներ, որոնցից երկուսը տանում էին դեպի զանազան ամբարանոցներ ու մառաններ, երրորդը՝ դեպի բլուրը, իսկ չորրորդը՝ դեպի բակի կողմը և այլն: Բոլոր այս խուցերը, կացարանները, ամբարաններն ու միջանցքները ծածկված էին մի ընդհանուր միապաղաղ կտուրով, որով և բոլորը միասին կազմում էին մի ծածկված ամբողջութուն: Այդ պատճառով

մի կարգի խուցերը միայն ունեին նեղ-նեղ փոքրիկ պատուհաններ, որոնցից ոմանք բացված էին դեպի բլրակի և ոմանք՝ բակի կողմը: Մնացյալ բոլոր սենյակները լույսն ստանում էին երդիկներից: Ինչ վերաբերում է միջանցքների, նրանք այնքան մուժ ու խավար էին, որ Կամսարյանին թվում էր թե ինքը կարող էր մոլորվել նրանց մեջ, եթե միայնակ մտած լիներ այդտեղ: Բոլոր շենքերն, առհասարակ, իրենց մուտքերով ու միջանցքներով, հին լաբյուրին-թոսի նմանություն էին բերում, իսկ դրանց միջի օդն այնքան էր ծանր, խոնավ ու զարշահողո, որ երիտասարդը միմի անգամ, նույնիսկ դժվարությամբ էր շնչում:

Վանահոր սենյակը ոչնչով չէր տարբերվում մյուս միաբանների խուցերից, որ ապացուցանում էր, թե հավասարության սկզբունքը հինուց անտի հարգված է եղել այդտեղ:

Կամսարյանի հարցին թե՛ ինչպե՞ս են կարողանում այս մուժ ու գիջին սենյակներում ապրել, վանահայրը պատասխանեց:

— Հմի դեռ հալա շատ լավ ենք ապրում: Երեսուն տարի սրանից առաջ, երբ ես դեռ վանահայր չէի, էս խուցերը ոչ թե մահճակալ, սկի տախտակի պոլ էլ չունեին. ամենքս էլ նամ գետնի վրան էինք նստում կամ պառկում:

— Եվ այդպես ապրելով չէ՞իք հիվանդանում:

— Փառք աստուծո, հրես տեսնում ես. 49 տարի է ինչ էստեղ եմ, էս լուսարար հայր-սուրբն էլ, ոնց որ ասեցի, 45 տարի է, որ ապրում է մեզ հետ, ուրիշ միաբաններ էլ կան մեզ հասակակից, բոլորն էլ ողջ առողջ: Սովորությունից ա կախված, ոնց որ քեզ կսովորացնես, էնենց էլ կապրես: Քաղաքներում մարդիկ շատ են կոտորվում նրա համար, որ շատ են փափուկ ապրում:

Վանահայրն յուր հյուրին ամեն տեղ շրջեցնելուց հետո, առաջարկեց նրան տեսնել, նաև, գրադարանը, որ նրա ասելով, բարեկարգվել էր միայն յուր վանահայրության օրով:

— Հենց էդ պատճառով էլ բանալին համաշա (միշտ) մոտս եմ պահում, ով որ գիրք ա ուզում, ինքս եմ գալիս, բանում, գիրքը տալիս ուզողին, ու էլ եդ փակում, բանալին ջերս դնում,—ասում էր վանահայրը:

Երիտասարդը հետաքրքրությամբ մտավ այն խուցը, որին վերջինս «գրադարան» անունն էր տվել՝ հուսալով գտնել այդտեղ հին գրչագիրների մի հարուստ դարան: Բայց նա չայտնեղ տեսավ հագիվ երկու հարյուրի չափ հին ու նոր հատորներ, որոնց մի մասը ոչ շատ կարևոր գրչագրեր էին, իսկ մյուսը՝ վենետիկ հինավուրց հրատարակություններ, դարաված փայտաշեն դարակների վրա:

Երբ երիտասարդը հայտնեց յուր զարմանքը՝ հինավուրց անապատի այդ աստիճան աղքատ գրատուն ունենալու մասին, վանահայրը բացատրեց, որ եղածն էլ յուր շնորհիվն է, որ կա, ապա թե ոչ, այս վերջին 25 տարվա ընթացքում, եթե յուր փոխարեն լիներ մի ուրիշ վանահայր, անշուշտ այդ եղածն էլ կմատնվեր կորստյան, ինչպես որ մատնվել են նրանից առաջ եղած գրական գանձերը: Եվ իբրև ապացույց նա պատմեց թե ինչպես Սիմյոն կաթողիկոսի օրով, Հովհաննես անունով մի անարժան վանահայր, լսելով որ կաթողիկոսը գալիս է այցելություն Սեանա անապատին և իմանալով, որ գրասեր Հայրը պիտի հետաքրքրվի վանքի գրատան փնձակով և տեսնելով այն անկարգ ու անխնամ (ըստ որում յուր իսկ վանահոր անհոգությունից դրչագրերի մեծ մասը խոնավությունից փտել կամ ցեցակեր էին դարձել), պիտի զայրանա յուր դեմ—նա բոլոր այդ տեսակ հնամաշ գրքերն ու հիշատակարանները հավաքել է տալիս քսակների մեջ և իրեն խորհրդակից ապիրատների ձեռքով թափել տալիս ծովը, որպեսզի կաթողիկոսը, Սեան մոտ ժամանակ, հին ու փչացած ոչինչ չտեսնե գրատանը:

— Ի՜նչ զարհուրելի բարբարոսություն,—բացականչեց Կամսարյանը, սրտի խորքից վրդովվելով:

— Բարբարոսություն ասիր պրծա՞ր, անաստվածու-

թյուն ասա, անխղճմտանքություն ասա,— ձայնակցեց վանահայրը երիտասարդին:

— Երեակայում եմ, թե ինչպիսի՜ թանկագին գանձեր են անհետացել այդ թշվառականի ձեռքով:

— Դրուստ որ թշվառական. էդ տեսակ վանահոր հիշատակը պետք ա անիծվի սերունդից սերունդ,— հարեց վանահայրը:

— Դժբախտաբար անեծքը չի վերադարձնիլ մեր կուրուստը:

— Ճշմարիտ ա չի վերադարձնիլ, ամա մնացածներին կղզուշացնի, որ էդենց անաստված թահրով վանքի գույքը չփչացնեն:

Դրադարանից հլնելուց, ծերունի վանահայրը հոգնած զգալով իրեն, խնդրեց երիտասարդին մնացած տեղերը շրջել լուսարարի հետ, մինչև որ ինքը հոգնածությունն առնելով կգար յուր հետ միասին ճաշելու:

Լուսարարը մի առանձին հագածությամբ առաջնորդեց Պետրոսին դեպի թանգարանը, որի պահպանությունը հանձնված էր իրեն:

Այդ թանգարան կոչվածը ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ մի հասարակ խուց, ուր պահվում էին եկեղեցական այնպիսի սպասներ, որոնք թե՛ թանկագին և թե՛ քիչ գործածական էին. ինչպես օրինակ, արծաթե բուրվառներ, խաչեր, սկիհներ, մեռոնի տուփեր, թագեր, սաղավարտներ, դավադաններ և այլն: Դրանց մեջ ո՛չ միայն թանգարանի վայել «հնություններ» չկային, այլև շատերը «յարմուկի» ապրանք էին՝ պատրաստը գնված նիժնիում, կամ Մոսկվայում: Այդ ապացուցանում էին իրերից մի քանիսի շուրջը քանդակված ուռուներն աղոթքներն ու մակագրություններն, որոնք հնի դեմ կազմում էին «նոր», խայտաբղետ հակադրություն և կարծես ծաղրում Սևանի անապատում «հին հիշատակներ» պտրողներին...

Այդ մասին Կամսարյանը մտածեց մի քանի վայրկյան:

«իրբի ճշմարիտ ուխտավոր» և նրա շրթունքներին խաղաց
դառը ժպիտ:

— Ինչո՞ւ այս խուցին թանգարան անուն եք տալիս,—
հարցրեց նա լուսարարին:

— Ի՞նչ կլինի որ,—նկատեց վերջինս:

— Ախար «թանգարան» այն տեղին են ասում, ուր շատ
հին ու թանկագին բաներ են պահվում. ձեր ունեցածը մի-
այն եկեղեցական սպասներ են:

— Մենք էլ ունենք շատ հին ու թանկագին բաներ, հի-
մա պիտի շանց տամ, որ համբուրես. քե հենց դրա համար
եմ բիրել ըստեղ,—ասաց վարդապետը մի առանձին վստա-
հությամբ: Ապա մոտենալով թախտի վրա դրված մի ոնդու-
կի, բացավ նրա խուփը և մի աղոթք մրմնջալով՝ սկսավ
հետզհետե դուրս հանել այդտեղից մետաքսյա թաշկինակ-
ներով փաթաթած ոսկեզօծ ու ակնագարդ խաչեր, նշխա-
րատուփեր, արծաթակաղմ ամետարանիկներ և այլ կերտ-
վածներ և շարել նրան մի սկուտեղի վրա, ուր վաղօրոք
դրված էր մի պղնձե ափսե՝ արծաթե փողերով ու թղթա-
դրամներով:

— Սրա մեջ Հովհաննես-Մկրտչի մասունքն ա դրած,—
բացատրեց վարդապետը, ցույց տալով մի ակնագարդ խաչ,
որ դրված էր արծաթյա երկփեղկ պահարանում—սրա մեջ
էլ՝ Պետրոս առաքյալի մասունքն ա,—ցույց էր տալիս մի
ուրիշ, նույնպես ականակուռ խաչ.—սրա կաղմի մեջ էլ
սուրբ Գևորգ Զորավարի նշխարն ա դրած,—այդ էլ արծա-
թապատ մի ամետարան էր.—էս մասնատուփումն էլ ս. Կա-
րապետի իրեք մանր նշխարներն են դրած: Իսկ էս ջիբթիշի
փոքրիկ խաչումը Կենաց փայտի կտորն ա: Սրա մեջ էլ,—
ցույց էր տալիս մի փոքրիկ արծաթե տուփ,—էլի ս. Գե-
վորգի մասունքն ա: Դե հմի մեկ-մեկ համբուրիր և ուխտդ
արա՛: Թող էս սուրբերը բարեխոս ըլին: Աստված էլ լսող ու
կատարող:

Կամսարյանը լսեց վարդապետի բացատրութուն-
ները և մեքենայաբար խոնարհելով համբուրեց մասունքնե-

րը, առանց ներսում զգալու հավատո կամ ջերմեռանդության որևէ հուզում: Միայն ափսեի մեջ դրված դրամներից գուշակելով, որ այդ արարողության պիտի հաջորդե, նաև դրամական տուրք, ծոցից հանեց քսակը և մի կարմիր տասնոց դրամ ափսեի մեջ:

Կուսարարը, որ երևի վաղուց էր ինչ չէր տեսել այդպիսի առատ նվեր, օրհնեց երիտասարդին սրտաբուխ խոսքերով և ապա մի զգացված «պահպանիչ» էլ ասելով՝ ճանապարհ դրամ նրան դեպի միջանցքը:

Եվ որովհետև հենց թանգարանի դիմաց, ընդհանուր միջանցքի վրա բացվում էր մի դուռ, որ հանում էր դեպի ս. Աստվածածնի եկեղեցին, ուստի վարդապետը առաջարկեց Պետրոսին անցնել այդ դռնով, եթե կամենում էր «տաճարը» տեսնել: Իսկ ինքը յուր «ծառայությունը» կատարած համարելով, դարձավ նորեն դեպի թանգարանը, յուրյա հանած մասունքներն ու ստացած նվերը իրենց տեղը ամփոփելու:

Ճաշու ժամն ավարտած, ժամերդուները դուրս էին դալիս, երբ երիտասարդը մութ միջանցքից ելնելով, մտավ եկեղեցու փայտաշեն գավիթը, իսկ այնտեղից՝ եկեղեցին, ուր, ի միջի այլոց, նա հանդիպեց նորեն երիտասարդ արեղաններին: Վերջիններս դարձյալ մոտեցան նրան, հարց ու փորձ արին տեսածների մասին և ապա սկսան բացատրություններ տալ նկատմամբ ս. Աստվածածնի եկեղեցու, որ, չնայելով յուր հազարամյա հնության, տակավին շեն էր և ամրակուռ: Գալով բարեգարդության՝ սա էլ աչքի ընկնող ոչինչ չուներ յուր մեջ—դարդերն ու սպասները աղքատ էին, պատկերները՝ գոհհիլ և անարվեստ: Միակ արժանիք ունեցողը՝ սեղանի առաջ դրված Կոթա սուրբ Նշանն էր, որ հայտնի էր յուր բազմադարյան հնությամբ: Դա պարզ երկաթից շինված մի խաչ էր, կես կանգուն երկարությամբ և թևերին ուներ մի-մի հատ ոչ մեծագին քարեր: Աբեղաները բացատրեցին, որ այդ խաչը, ըստ ավանդության, պահում է յուր մեջ մի կոտոր ալն երկաթե տաշտի, որի մեջ

կույս Մարիամն լողացնում է եղել մանուկ Հիսուսին և թե-
ղա համարվում է Սևանա անապատի ամենամեծ սրբու-
թյունը։ Ապա երիտասարդ արեղան Կամսարյանի ուշադրու-
թյունը հրավիրեց ս. Աստվածածնի մի փոքրիկ պատկերի
վրա, որը կախված էր սեղանի աջ կողմը և որը, չնայելով
յուր ծխից ու հնությունից սևացած լինելուն, երևում էր
շնորհալի վրձինի արտադրություն։

— Սա այն պատկերն է,—ասաց արեղան,—որի առաջ
Մխիթար Սեբաստացին, Վենետիկյան միաբանության հիմ-
նադիրը աղոթում է եղել, երբ կույր աչքերով գտնվում է
եղել Սևանում և որի առաջ նա յուր հայտնի ուխտն է ա-
րել... Շատ ժամանակ չէ, ինչ դիպվածով գտել են այս ս.
Առաքելոց եկեղեցու խորշերից մինում, անխնամ ընկած ու
փոշոտված...

Երիտասարդը սկսավ ուշադրությամբ դիտել պատկերը։

— Ի՞նչ մտքեր է սա զարթեցնում ձեր մեջ,—հարցրեց
արեղան, կարծես շտապելով, մի նոր բան ասելու, քանի դեռ
ու ռք չէր խանգարում իրենց։

— Մտածում եմ թե, եթե այսպիսի մի սիրուն գործ,
որ դարերից ի վեր գտնվելով Սևանում, հոգածու խնամքի
արժանանալու փոխարեն, ընկած է եղել անհայտ խորշե-
րում և երևան է եկել միայն դիպվածով, ինչ թանկագին
հնություններ, ուրեմն, չէին կարող անհետանալ այստեղ
հոգատար սրտի և խնամող ձեռքերի պակասությունից։

— Այդ էլ պատշաճ մտածություն է, բայց ես կար-
ծում էի, թե այս պատկերը մի ուրիշ միտք կծնեցներ ձեր
մեջ։

— Այսինքն, ի՞նչ։

— Այն թե՛ շուտով կլրանա երկու հարյուր տարին այն
օրից, ինչ այս պատկերի առաջ աղոթողը Սևանից հեռացավ,
հիմենց օտար երկրում միաբանական մի ուխտ։ Չեղ հայտ-
նի է, թե ի՞նչ ծառայություն արին այդ ուխտի անդամները
հայ գրականությանը։ Մի կողմը թողնենք նրանց՝ ազգի մեջ
կաթոլիկություն տարածելու և պատմական գրքերում հայ

Էկեղեցուն ու եկեղեցականներին վերաբերյալ փաստերն հե-
 ղաշըջելու տխուր ջանքն ու ձգտումը: Ամեն լույս ունի յուր
 ստվերը, ամեն մաքրություն՝ յուր բիծը: Բայց անհերքելի
 է այն, որ Մխիթարյան միաբանությունը գնահատելի գործ
 կատարեց՝ հնություն և անհայտության փոշիներից դուրս
 հանելով հայ լեզվի թանկագին արտադրությունները, նրա
 ոսկեդրոշմի մատենագրությունը և նրա ընդհանրացնելովը
 սիրելի դարձրեց մեզ մեր նախնայաց լեզուն ու անցյալը, ընդ
 նմին սովորեցնելով մեզ, ապրել և ոգևորվիլ նրանցով... Սա,
 արդարև, մեծ գործ էր, արժանի հարգանքի և երախտագի-
 տության: Այսպիսի մտածության, բնականաբար, հաջորդում
 է մի ուրիշը.— Մի՞թե Սեանը ևս չէր կարող դառնալ մի ս.
 Ղազարու կղզի: Մի՞թե Սեանը չէր կարող արտադրել մի
 նոր Մխիթարյան ուխտ: Սա, իհարկե, չէր ունենալ ս. Ղա-
 ղարի առավելությունները, որովհետև չէր գտնվում նվրո-
 պայի սրտում, զարգացած ու բարեկիրթ ազգերի մեջ: Բայց
 մենք էլ Սեանից չէինք պահանջիլ այն, ինչ որ տվավ Վենե-
 տիկը, այլ գոնե նրա կեսը, թեկուզ կեսի կեսը: Սեանը մի
 կողմից էլ այն առավելությունը կունենար, որ տվածը կլի-
 ներ անխառն, հարազատ... Ճշմարիտ է, ա՛յն ժամանակ երբ
 ս. Ղազարու հայրերը իրենց խուցերում խաղաղ նստած,
 հանգիստ աշխատում էին, ո՛չ հարձակման սպասելով, ո՛չ
 կողոպտվելուց վախենալով, Սեանը գտնվում էր բարբարոս
 խաների դժոխային լուծի տակ, միշտ ահի ու սարսափի
 մեջ, սեփականության իրավունքից դուրկ և կեղեքիչների
 քմահաճության ենթակա. բայց չէ՞ որ, ահա, յոթանասուն
 տարի է, ինչ ռուսաց տիրապետության շնորհիվ այս երկիրը
 խաղաղել, արհավիրքները վերացել են և այս վանքի միա-
 բանությունը ստացել է հանգիստ ու ապահով վիճակ: Արդ,
 մի՞թե չէր կարելի այս յոթանասուն տարվա ընթացքում
 ստեղծել այստեղ մի գործ, որ յուր արժանիքով հավասար
 լիներ Վենետիկցիների գեթ հիսունամյա գործունեության:
 Մի՞թե չէր կարելի հիմնել այստեղ ժառանգավորաց մի բա-
 րեկարգ դպրոց, որի սաները աշխարհային աղմուկից ու ա-

պահանջութիւնից հետեւ, այս առողջարար օգուտ, այս պայ-
ծառ երկնքի տակ ապրելով և ուսանելով՝ պատրաստվեին
հասարակաց ծառայութեան համար... Մի՞թե չէր կարելի խո-
ղովել այստեղ հմուտ, բանիրուն գիտութեամբ ու առաքի-
նութեամբ հայտնի հոգեւորականներ և կազմել նրանցից մի
գիտնական կաճառ, որ պարապեր հին գրականութիւնը
մշակելով և նորը գործացնելով: Դուք հո ձեր աչքով տեսաք
մեր այստեղի գրագարանը: Որքա՞ն աղքատ, խղճո՞ւկ...
մինչև իսկ ամօթ է գրադարան անունը տալ նրան, մի քանի
տասնյակ կիսամաշ ձեգագիրներ, մի երկու հարյուր հնա-
տիպ գրքանք... քաղաքներում տիրացուներ կան, որոնք
դրանցից ավելին ունին: Բայց չէ՞ որ Սեանը հնումն հայտնի
էր յո՞ւր բազմահարուստ մատենադարանով, չէ՞ որ շատ
տեղերի գրական գանձերը այստեղ էին ամբարվում, կամ
ավանդ գրվում: Այժմ ո՞ւր են նրանք: Բարբարոս թշնամի-
ների ավերը, այո՛, շատ բան է կորզել Սեանից. հուշիակ
նրա գրագետ միաբանութիւնը՝ անխիղճ կերպով է նրա
գրական հարստութիւնը վատնել: Բայց որքան ավելի զըր-
կանք են պատճառել նրանք, որոնք այս յոթնամյուն խա-
ղա՞ղ տարիների ընթացքում ձեռքերնին ծալած նստել են
այստեղ և բավականացել միայն աղօթելով, կամ հսկումներ
կատարելով... Ինչո՞ւ արդյոք Սեանը, որ գտնվում է հայ-
րենի հողի վրա, նրա սրտի ու հոգու մեջ, ինքը չէ տալիս
վենետիկին՝ այս հողին ու ջրին, սրա անցյալին ու ներկա-
լին վերաբերող ուսումնասիրութիւնները, սրա սրտին ու
հոգուն հարազատ հուշերը և, ընդհակառակը, ինքն է նրա-
նից մոտրում: Ինչո՞ւ... բայց այդ ժինչո՞ւ-ները անթիվ են և
դրանց բոլորի պատասխանը մեկ. այսինքն այն՝ որ այսքան
տարիների ընթացքում, չի գտնվել մեր երկրում մի մարդ,
աշխարհական լինել նա թե՛ հոգեւորական, որ ոգեւորվեր
Մխիթարի զգացած ոգեւորութեամբ և վառեր Սեանում լուսո
այն ճրագը, որ առաջին նվազ վառեց Կուսավորիչ և որն
ապա տգիտութիւնն ու խավարը հանգցրին... Այո՛, եթե
այդ մի հատ մարդը գտնված լիներ այստեղ, ապա դուք

այսօր Սևանը չէիք տեսնիլ այսքա՛ն անշուք, անփառունակ, չէիք տեսնի նրա կյանքը այս աստիճան անշարժ, ոգին՝ մահամերձ... Իբրև նյութական ապացույց այստեղ ապրողներին անշարժության, ահա այն կացարանները, որ դուք տեսել եք, որոնց մեջ ապրել են նախկին միաբանությունները և որոնց մեջ, ահա, ապրում ենք նաև մենք։ Այդ շինությունների կառուցումից մինչև այսօր՝ անցել են հազար երկար տարիներ։ Եվ սակայն նրանք մինչև այսօր էլ նույն խոնավ, բորբոսնած, հողածածկ կտուրով խցերն ու խցիկներն են, որոնք ամենից առողջ մարմիններն իսկ մաշելով, մաշել ու ծյուրել են նաև նրանց հոգին և անընդունակ դարձրել մի ճշմարիտ ու էական բարիք ստեղծելու... Անշուշտ դուք անցաք այդ կացարանները իրար հետ միացնող բավղաձև անցքերից. տեսա՞ք թե՛ ինչպիսի՞ խավար է տիրում նրանց մեջ... Հարկավոր չէր ոչ մեծ խելք, ոչ էլ ճարտարապետական տաղանդ, որ մարդ իմանար, թե այդ միջանցքների վրայի կտուրը ծակելով և մի քանի տեղ, եթե ոչ առկակ պատուհաններ, այլ գեթ հասարակ երդիկներ դնելով, կարելի էր բոլոր անցքերը միանգամից լուսավորել։ Սակայն հազար տարի այս խավարում խարխափող միաբանությունների մեջ, չի գտնվել մի գլուխ, որ այդ հասարակ ճանապարհով աստուծո տված լույսն այդ անցքերը մտցնե և նրանց անթափանցելի խավարը փարատե։ Ծիշտ այդ ձևով էլ խավար են մնացել այդ խուցերում ապրող մարդկանց ոգիները. արդյունքը եղել է այն, ինչ որ տեսնում եք այսօր...

Երիտասարդ արեղան երևի դեռ երկար կճառախոսեք, եթե խմբին չմոտենար վանքի տնտեսը և վանահոր կողմից չհրավիրեք հյուրին ճաշի։

Այդ հրավերը զգաստացրեց թե՛ խոսողին և թե՛ լսողներին. ուստի ամենքը միասին ելնելով եկեղեցու գավթից, առաջացան դեպի բակի սիգավետ կողմը, ուր հովանավոր ուղիների տակ, բացված էր ընդհանուր սեղան, որը և բոլորեցին նրանք, իրենց գլուխ ունենալով վանահորը։

Վերջինս սեղանն օրհնելով առաջարկեց հյուրին վայել-

լի վանական «անպաճույճ» ճաշը, որի ակրապը բաղկացած էր պանրից, եփած ձուերից և աղած կողակից, իսկ խորտիկը, որ հետո բերին, թանապուրից, նոր խաշած իշխաններից և ձավարով ու յուղով պատրաստած «բաշովի»-ից։ Սեղանի վրա պակաս էր միայն միսը, կամ նրանից պատրաստած կեթակուրը։ Վանահայրը բացատրեց, որ վանական խստակեցության օրենքը արգելում է իրենց զոհի մսից, զատ, ուրիշ միս ուտել, կամ գործածել այն կերակուրի մեջ։

Մի քիչ հետո, սակայն, կամսարյանը նկատեց, որ վանահայրը, երևի, համեստություն էր անում «անպաճույճ» անվանելով առաջարկված ճաշը, ապա թե ոչ վերջինս ո՛չ միայն հեռի էր անպաճույճ լինելուց, այլ և չէր կրում խրատակեցության կնիք։

— Ես «անպաճույճ» անվանեցի ձեր տեսակետից, իսկ մեզ համար սա մինչև անգամ փարթամ ճաշ ա,—բացատրեց վանահայրը ծիծաղելով։ Ապա կամենալով մի զաղափար տալ հյուրին իրենց խոսակցության մասին, ծանոթացրեց Նրան Սեանա անապատում ընդունված պահեցողական կարգերին, որից երևաց, որ նրանք տարվա մեծագույն մասը անցնում են պահքով։ Որովհետև բացի հասարակ ու շաբաթական պասերը, նրանք պահում էին նաև երեք «մեծ պասեր»։ Դրանցից առաջինը սովորական մեծ պասն էր, որ բուն բարեկենդանից սկսվելով, վերջանում էր զատիկին, երկրորդը՝ Հոգեգալուստից մինչև Վարդավառ, որ տևում էր ութ շաբաթ, երրորդը՝ Վարագա խաչի տոնից՝ մինչև հիսնակի պասը, որ դարձյալ ուներ ութ շաբաթ.—էդ բոլոր կարճ ու էրկան պասերին,—շարունակեց վանահայրը,—մեր միաբանության կերածն լինում ա ձեթ, լոբի, սխեռ, ոսպ ու կանաչի։ Միայն ուտիքին ա որ յուղ, կաթ ու ձու կարող ենք ուտել, կամ բրինձ ու ձավար։ Ծովից հանած ձկներից էլ ի հարկե, անուշ ենք անում, որքան պատահում ա։

— Հեր օրհնած, էլ ուրիշ ի՞նչ են ուզում,—կամացուկ շշնջաց երիտասարդ արեղան, որ նստած էր կամսարյանի կողքին։

Վերջինս ծիծաղեց:

— Ընչի՞ ես ծիծաղում,— հարցրեց վանահայրը ժրպտալով:

— Ոչինչ, մտածում եմ թե ինչ կանեի ես, եթե ձեռք միաբանը լինեի:

— Ի՞նչ պրտի անեիր. կապրեիր էնենց, ոնց որ մենք ենք ապրում: Ըստոնք էլ քեզ պես թղերք են ըլել, հո վարդապետ չեն. ծնվել: Այ, տեսնո՞ւմ ես,— ցույց էր տալիս վանահայրը արեղաներին.— ամեն բան սովորել են, կարգի ու կանոնի վարժվել. հմի սիրով ապրում ու ըսկի դժգոհում չեն:

Ճաշը վերջանալուց՝ կամսարյանն շտապեց յուր շնորհակալությունը հայտնելու վանահորը և բոլոր միաբանութեանը՝ իրեն ցույց տված սիրալիր ընդունելութեան համար և ապա պատրաստվեց հեռանալ կղզուց: Բայց որովհետև հենց այդ միջոցին հիշեց, որ բացի «Թանգարանին» տված նվերը, անհրաժեշտ է նաև միաբանութեան օգնին նվիրաբերել մի բան, ուստի խնդրեց վանահորը բերել տալ նվերատվութեան մատյանը, որպեսզի յուր տուրքն արձանագրեն այնտեղ:

Վանահայրը սկզբում չհասկացավ նրա ասածը, ապա երբ երիտասարդը յուր խնդիրը կրկնեց, նա ժպտալով նկատեց.

— Էհ, որդի, մեր վանքումն ի՞նչ ա շինում մատյանը... մենք նահապետական մարդիկ ենք, ուխտավորը գալիս ա, իրա՞նք ուխտն անում, եղո վանահոր աջն անում, մի աջահամբույր տալիս, դնում: Նրանից եղբ էլ ո՞վ ա հարցնում թե ի՞նչ տվավ, ի՞նչ չտվավ, յա չէ՞ մեզանից ո՞վ պտի հաշիվ ուզի: Եղ որ աջահամբուրի համար էր գիրք ու կիրակոս պահենք, ծեփն ուր կերթա:

— Բայց ես կարծում եմ, որ եթե այդպիսի մի կարգ սահմանեիք, ալսինքն ամեն տուրք մատյանի մեջ արձանագրվեր, վատ չէր լինիլ: Դա, մինչև անգամ, օգնէտ կբերեր վանքին: Նախ՝ որ այդ մատյանը կարելի կլիներ առաջարկել

ամեն այցելուի, երկրորդ, որ վերջինս հաստատ գետնա-
լով թե յուր տվածը արձանագրվում է մի տեղ, և այն էլ
ի տես ուրիշ այցելուների, կնվիրաբերեր ավելի առատորեն:

— Էդ հու էս ջահիլների խոսքն ա. էրևում ա դու էլ
ըսողնցից ես լսել,—նկատեց վանահայրը, կարծես վիրա-
վորվելով:

— Դա ինչ մի նոր բան է, որ ես սրանցից լսեմ. բոլոր
աշխարհում ընդունված, ամեն տեղ գործադրվող մի սովոր-
ական բան է:

— Չէ, որդի, ես մատչան բան չեմ գիտում: Միշտ ասել
եմ, էս օր էլ կասեմ. վանքի մատչանը նրա վանահայրն ա.
ով նրան հավատում ա, նրա վրեն վատահ ա, թող տա, ինչ
ուզում ա. ով չի հավատում տերը նրա հետ. էդենց մարդու
տուրքն էլ ըսկի վանքին պետք չի:

Կամսարջանին այլևս առարկելիք չէր մնում, նա շտա-
պեց յուր սխալը ուղղել նրանով, որ ջերմությամբ համբու-
րեց վանահոր աջը և մի տասնոց դրավ նրա ձախում:

Վանահայրն, ի հարկե, հաշտվեց յուր սրտում երիտա-
սարդի հետ և քաղցր խոսքերով օրհնելով նրան, մաղթեց
նաև բարի ճանապարհ:

Պետրոսը նորից յուր շնորհակալութունը հայտնեց
միաբանության բոլոր անդամներին և բարեկամաբար նրանց
ձեռքը սեղմելով, մնաք բարև ասաց և հեռացավ: Աբեղանե-
րից մի քանիսը, նույնպես և լուսարարը, ուղեկցեցին նրան
մինչև լճավիը:

Այստեղ նրանք հանդիպեցին վանքի ելևմտից կառա-
վարիչ սարկավազին, որ հենց նոր էր վերադարձել Յամա-
քաբերդից, ուր գտնվում էր վանքի «Դրսի տունը», այն է նրա
տնտեսության արտաքին բաժանմունքը և ուր սա հաճախ
երթեկեկում էր դործով:

Լուսարարը երիտասարդին ծանոթացնելով նորեկի հետ,
յլավ հայտնեց, որ վերջինս վաղ չէր վերադարձել, ապա թե
ոչ, ասաց—նա ընենց պատիվ կտար քեզ, որ քո օրում Սե-
վանը ըսկի չէիր մոռանա:

— Շնորհակալ եմ, դուք էլ լավ պատվեցիք, Սեանջ
դարձյալ չպիտի մոռանամ,—հարեց երիտասարդը:

— Չէ, մեր բանն ուրիշ ա, սարկավագինն ուրիշ. սա
բանի վայրան լավ ա գիտում,—կրկնեց լուսարարը ծիծաղե-
լով:

Սարկավագի աստիճանում կամսարյանը տեսել էր միշտ
մի երիտասարդ, հաճախ աշխարհականի շորերով, բայց նո-
րեկը վաթսուներեք մարդ էր, բարձրկեկ հասակով, առող-
ջակազմ, միայն մի քիչ դալկաղեմ: Ուներ շեկ, ալեխառն
մորուք և ծովի խորահայաց աչքեր: Հագուստը ոչնչով չէր
զանազանվում վարդապետների հագուստից, որովհետեւ բաղ-
կանում էր նույն մույգ կապույտ կտավե կապալից, շալե
գոտուց, կոշտ բրդե փարաջալից և խայտաբղետ դուլբանե-
րից ու բոշերից: Միայն թե վեղարի փոխարեն գլխին ծած-
կած էր գառան մորթու տափակ գդակ, որ զարիբալդի կոշ-
վածի ձևն ուներ և որի մեջ աչնպես խոր էր մտցրել գլու-
խը, որ ծածկել էր ճակատը՝ մինչև թավամազ հոնքերը:

Ժպիտը, որ նա խաղացրեց շրթունքներին, հյուրին ող-
ջունելու ժամանակ, բռնազբոսիկ էր և չէր հարմարում դեմ-
քին, որ կարծես ստեղծված էր միշտ խիստ ու մտախոհ երե-
վալու համար: Առաջին տպավորությունը, որ նա արավ երի-
տասարդի վրա, աչն էր թե՛ նա բանի տեղ չէ գնում միաբա-
նություն անդամներին: Որովհետեւ մոտենալուց, նա ոչ մի-
այն չնայեց վերջինների վրա, այլև մինչև իսկ չտեսնելուն
տվավ, իրեն աչնպիսի մարդկանց, որոնց հետ չունեի որևէ
առնչություն, կամ որոնց գոյությունը չէր հետաքրքրում
իրեն, լոկ աչն պատճառով, որ գիտեի թե նրանցից ոչ մեկը
չէ կարող յուր հայտնի վիճակի վրա ունենալ լավ կամ վատ
ազդեցություն:

Սովորական քաղաքավարությամբ երիտասարդի «քեֆը»
հարցնելուց հետո, նա ցանկացավ իմանալ թե ինչո՞ւ վեր-
ջինս չէ մնում իրանց մոտ մի քիչ ավելի:

— Ուրախությամբ կմնայի, բայց իմ ձիապանն, ահա,
նստած լճափին սպասում է ինձ,—առարկեց երիտասարդը:

— Վնաս չունի, նրանք սովոր են սպասել,—նկատեց
«արկավագը» այնպիսի մի եղանակով, որ կարծես այդ
«նրանքը» իսկի մարդիկ չէին:

— Բայց միեւնույն է, ես արդեն ձեր վանքում ամեն ինչ
տեսա, ամեն բանի ծանոթացա, ավելի մնալն այլևս միտք
չունի:

— Հա՛, դե որ էդպես ա, լավ ա: Ասենք շատ տեսնե-
լու էլ բան չունենք, մե դարտակ վանք ա, մին էլ մի քանի
սեպուխներ. եկողն ուրիշ ի՞նչ պտի տեսնալ,—նկատեց
Սարկավագը ժպտալով, ապա նայեց արեղաներին այնպիսի
մի հայացքով, որով կարծես կամենում էր ասել՝ «չլինի թե
սխալվիք ուրիշ կարծիք հայտնել»:

Նրա դիտողությունը, սակայն ոչ ոք առավ ուշադրու-
թյան, իսկ Պետրոսը շտապեց նավակը, որ սպասում էր
իրեն:

Ծովակն անհանգիստ էր, թեպետ ո՛չ անսաստ հուզված:
Ալիքները դեռ ևս խաղում էին իրար հետ և կարծես զգու-
շանում միմյանց ընդհարվելուց, որպեսզի ծովակի ժպտուն
դեմքը չխռովեն:

Կամսարյանի հարցին թե՛ արդյոք ջրի անհանգստու-
թյունը վտանգ չէ՞ սպառնում, սարկավագը պատասխանեց.

— էդ տեսակ անհանգստությունից հեշ վտանգ չկա.
ուրիշ ա, որ քիչ հետո քամին սաստկանա, բայց մինչև էն
վախտը դու կլինես Չիբուխում:

Մինչդեռ ուղեկցող արեղաներից մինը, որ մեր ծանոթ
բողոքարկուն էր, երիտասարդին ավելի միամտացնելու հա-
մար, պատրաստականություն հայտնեց ուղեկցել նրան մին-
չև դիմացի ափը:

Կամսարյանը սիրով ընդունեց այդ առաջարկությունը
և նրանք միասին մտան նավակը, որ խսկույն էլ առաջացավ
դեպի խորը:

Սակայն այստեղ ալիքները թվում էին հետզհետե ավելի
անհանգիստ և, հետևապես, ավելի ահարկու: Թեպետ թիա-
վարների հուժկու բազուկների շնորհիվ հնատարազ նավակը

սորում էր արագ, այսուամենայնիւ ծիւնքը նրան այնպես էր տատանում, որ թվում էր թե ահա, ուր որ է մի հորձանք կխուժե նավակի խորը և լցնելով այն՝ ուղեորների հետ միասին կիջեցնե հատակը:

Երիտասարդ արեղան տեսնելով, որ կամսարյանը երկյուղ է կրում, սկսավ նախ նրան հանգստացնել, ասելով որ ծովակի ավելի հուզված ժամանակն իսկ ամենքը նրա վրա երթեկում են աներկյուղ, ըստ որում մինչև այսօր դեռ ոչ ոք այդտեղ վտանգի չէ հանդիպել: Իսկ հապա նրա ուշադրությունը ուրիշ բանի վրա դարձնելու համար, սկսավ նորեն խոսել վանքի ցավերից.

— Գիտե՞ք, բարեկա՛մ, ես շատ ուրախացա, երբ դուք վանահորից նվիրատվության մատչան պահանջեցիք: Թեպետ ցավալի էր, որ նա կարծեց թե դուք մեր խոսքն եք կրկնում և ոչ թե ձեր սեփական ցանկությունը հայտնում, այսուամենայնիւ, լավ եղավ, որ այդ բանն արիք, որովհետև դրանով մեր դատին ուշ չ'ուղիք: Երանի թե ամեն այցելու այդպիսի մի պահանջ անե նրանից: Այն ժամանակ նա կիմանա, որ համեստության պակասությունը կամ ըմբոստությունը չէ պատճառ, որ մենք ես հաճախ նման պահանջներ ենք անում, այլ մեր դիտակից պարտաճանաչությունը, որին իրավունք չունինք դավաճանելու լռելով այնտեղ, ուր պետք է խոսել: Դուք նվիրատվության մատչանն եք ասում՝ մի հարցրեք թե ուրիշ որեւէ մատչան ունի՞ մեր վանքը: Տեսա՞ք դուք այդ սարկավազին, որ նոր վերադարձավ: Ուշադրության արժանի անձնավորութուն է դա: Ով որ կամենում է մեր մի կարգ գործերի անհաջողության գաղտնիքը լուծել, նա պետք է ուսումնասիրե այդ տեսակ անձանց, որոնք չնայելով իրենց ոչնչության, այսուամենայնիւ մեծ դեր են խաղում մեր բախտը տնօրինելու կարևոր գործում: Սեանում, օրինակ, այդ մարդը վաչելում է մեծ իրավունքներ: Չեմ սխալվիլ, եթե ասեմ թե դա է մինչև անգամ մեր ամենի գլխավորը և ոչ թե վանահայրը, որ ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ մի խեղճ ու տգետ մարդ: Վերջինս, իսկապես, մեզ չէ սիրում

նքա համար, որ իրենց հաճախ անում ենք աշխարհի պիտ-
 հանջներ, որոնց խորհուրդը նա չէ հասկանում: Մյուս կող-
 մից էլ նրան լարում են մեզ դեմ յուր մտերիմները և մա-
 նավանդ սարկավազը, որին նա հավատում է միամտաբար,
 կամ, գուցե, հարկից ստիպված: Ո՞վ է, սակայն սարկավա-
 զը, որ այսքան ուշ ռենի.—մի տգետ ու գոհճիկ մարդ, որ
 անհիշատակ ժամանակներից գտնվելով այս անապատում,
 յուր ժրության և ճարպկության շնորհիվ արժանացել է
 «աներեւելի կարգադրիչների» ուշադրության և նրանց շան-
 քերով էլ «վերևից» կարգվել վանահոր օգնական: Նրա պաշ-
 տոնն է, իբրև վանքի գործակատար հսկել նրա կալվածնե-
 րին, ժողովել եկամուտը, և երբեմնապես գնալ մոտիկ քա-
 ղաքները, թե՛ այդ տեղերի կալվածոց արդյունքը գանձելու
 և թե միաբանության համար հագուստ կամ այլ պիտույք
 հայթայթելու: Բայց նա յուր պաշտոնը կատարում է ոչ թե
 իբրև գործակատար, այլ իբրև վանքի տեր ու իշխեցող: Եկա-
 մուտ ձեռք բերելու դժվարին մասը նա, իհարկե, հանձնում
 է վարդապետներին, սրանք են, օրինակ, հավաքում միա-
 բանության հասանելիք «պտղի բաժին» — ոչխարը, պանիրը,
 ձկնը, ցորենը և այլն: Այս առիթով խեղճերը սարերն են
 բարձրանում, ձորերն են իջնում, դաշտերն ու գյուղերն են
 շափում և սակայն այդ ամենը վանքը մտնելուց հետո, եկ-
 թարկվում է սարկավազի միահեծան իշխանության: Ինչ վե-
 րաբերվում է դրամական գործերին, դրանք արդեն նրա ձեռ-
 քումն են: Ի՞նչ մուտք ունի վանքը և ի՞նչ ելք այդ մեկն
 չգիտենք, բայց գիտե սարկավազը և եթե հարկ լինի որևէ
 հաշիվ տալ մեկին, այդ կտրվի այնպես, ինչպես որ սար-
 կավազը կուղե, և ոչ թե այնպես, ինչպես, որ իրոք կա: Այս-
 օր կղզին մտնելուց դուր խոսեցիք գյուղացիների տրտուռի
 մասին, որը, սակայն, ընկերս համարեց զրախոսություն,
 բայց նա սխալվում էր: Գյուղացվոց տրտուռն էլ ունի յուր
 հիմքը: Մեր գործերն առհասարակ այնպես են ընթանում,
 որ հեռվից նայողը պիտի կարծե թե, այս անտեր հայոց պղ-
 գում ո՛չ մեծ կա, ո՛չ փոքր, ո՛չ տեր կա, ո՛չ տիրական, այլ

Կան մի-մի սարկավազներ, որոնք հենված իրենց պաշտպան
 «ուշժերին», գործում են, ինչ կամենում են և ոչ ոք նրանց
 չէ իշխում խանգարել: Եվ հենց այդպես էլ է, եթե երբեմն
 մարդիկ համբերությունից ելնելով սկսում են տրտնջալ,
 կամ ուր հարկն է բողոքել, այդ ամենի արդյունքը լինում
 է այն, որ սարկավագը կատարում է մի փոքրիկ ճանապարհ-
 հորդություն, համբուրում է «աներևույթ կարգադրիչների»
 ձեռքը և վերադառնում դարձյալ յուր պաշտոնով ու իրա-
 վունքներով: Այնուհետև ջուրը դարձյալ հոսում է յուր հին
 ճամփով և մարդիկ հոգնած հաշտվում են այդ դրուժյան
 հետ: Այս է իսկապես պատճառը, որ վանահայրն ամեն բա-
 նում համակերպվում է սարկավազին: Նրա մեջ այլևս մեռել
 է տրտնջող ու բողոքող հոգին և մնացել է միայն մի փոք-
 րիկ փառասիրություն, որ գոհ է, գեթ նրանով, որ ինքն աշ-
 խաբհի առաջ համարվում է «վանահայր»: Իսկ թե այնուհետև
 ի՞նչ է կատարվում շուրջը, այդ ամենի համար նա կարող
 է աչք գոցել, որպեսզի «աներևույթ» պաշտպանները
 չ'գրգռվին: Այս կերպով են վարվում մեր գործերը շատ տեղ
 և «խոհան» մարդիկ շեն վրդովվում այդ դրուժյամբ, որովհե-
 տև հաժախաբար են թե ոչինչ այլևս չէ կարելի փոխել: Բայց
 մի՞թե այդպես է: Մի՞թե այդ ձևով պիտի մտածենք նաև
 մենք, որ մտել ենք հոգևոր դինվորության մեջ գաղափարով
 ողևորված... Ի՞նչպես թե մի տգետ ու գոհճիկ գեղջուկ միա-
 հեծան տեր լինի այս հինավուրց անապատին... Ի՞նչպես թե
 այդ պաշտոնը նա գնե այնպիսիներից, որոնց մի փոքր ա-
 շած կողակի նվերը ավելի է զբաղեցնում, քան թե Սևանի
 շուրջն ապրող ժողովրդի ցավերն ու կարիքները... Եվ երբ
 այս մասին մտածում ես, երբ երևակայում ես թե ի՞նչ կա-
 րող էր լինել պատմական Սևանը, ինչեր կարող էին լինել
 հոշակավոր Տաթևը, Սանահինն ու Հաղպատը, Գանձասարն
 ու Ամբասար և ուրիշ շատերը, որոնք, սակայն, այսօր ոչ
 այլ ինչ են, եթե ոչ ավերանոցներ, ղայրույթից քիչ է մնում
 որ խեղագարվիս... Ահա, այսպիսի դեպքերումն է պարո՛ն

Վաճառքյան, որ մենք հիշում ենք ձեզ, զարգացած ու կարող երիտասարդներիդ և կարողում ձեր օգնության...

Վերջին բացականությունը նեղը պիտի լծեր Կամարյանին, եթե նրա բախտից նավակը չհասներ ափին: Բայց նա ոչ միայն հասել, այլև կողն արդեն դեմ էր արել ժայռին: Պետք է ուրեմն ելնել: Այս դեպքում, իհարկե, պատշաճից դեմ չէր, որ երիտասարդը, իրեն ուղղված սրտառուչ դիմումին հարմար և վայել պատասխան չտալով, շատացավ միայն աբեղայի եռանդը մի քանի խոսքով գովելով: Հետո բարեկամաբար նրա ձեռքը սեղմելով, շնորհակալություն հայտնեց սիրալիր ուղեկցության համար և հատկապես խնդրեց, որ հայր-սուրբը հաճի վստահորեն դիմել իրեն, երբ հարկ լինի հանձնել իրեն որևէ պատվեր կատարելու:

— Պատվերներ տալ ձեզ՝ չեմ համարձակվիլ, բայց գուցե խնդրեմ, որ երբեմն ինձ համար նոր գրքեր ղրկեք, դրանով դուք ինձ շնորհապարտ կկացուցանեք,—ասաց աբեղան:

— Ամենայն սիրով և ուրախությամբ,—հարեց երիտասարդը և մակուկավարներին առատորեն վարձատրելով, դուրս ելավ ափը:

Մի քանի րոպեից հետո նավակը հեռանում էր առնելով յուր հետ բողբոջարկու աբեղային, իսկ Կամարյանն յուր ձին խրախուսելով, դիմում էր դեպի Չիբուխու:

ԺԴ

Պետք բավական օր կար, որ Պետրոսը հասավ գյուղ: Տանուտերը տանը չէր. նրան դիմավորեց տանտիրուհին, որի հետ խոսել նա չէր կարող: Ինչպե՞ս անցնել ուրեմն օրվա մնացորդը, կամ ո՞ւր գնալ, մտածեց երիտասարդը և խելույն էլ մտաբերեց տիրացու Մոսուն:—«Այցելեմ նրա դպրոցը, այս կարող է ուրախացնել տիրացուին», խոսեց նա ինքն իրեն և դուրս գնաց:

Առաջին պատահող անցորդը ցույց տվավ նրան տիրացուի տեղը, դեպի ուր և ուղղեց յուր քայլերը:

Տնակն, ուր ապրում էր Մոսին, գտնվում էր գլուղի ծայրում և բաղկացած էր մի հատ երդիկավոր միաշեն օդայից և ցածուն, բայց լայնադիր սրահից, որի առաջ գտնվում էր նաև փոքրիկ բակ, կիսով չափ պարսպած քտաքարերի անշաղախ պատով: Հովանավոր սրահում, այլ և բակի այն մասում, որի վրա հարեանի անարի դեզը տարածել էր լայն ստվեր, անկարգ ու խառն ի խռռն նստոտած էին մոտ երկու տասնյակ տղաներ, ոմանք կտավի փոքրիկ մինդարների, կամ հին կապերտի կտորների, ոմանք պատերի տակ ընկած սալաքարերի, իսկ ուրիշներն՝ ուղղակի հողի վրա: Նրանք ձեռքերնին մի-մի գիրք առած կարդում էին, երբեմն կամացուկ, երբեմն մոմռալով, իսկ հաճախ բարձրաձայն, առանց մեկը մյուսին նայելու, որից և բակի ու սրահի մեջ բարձրացել էր աղմուկ ու ժխոր:

Տիրացուն, որ կամսարյանին հանդիպած ժամանակ երևում էր կորաքամակ, այստեղ, աշակերտների առաջ նստում էր ձգված ու բարձրագլուխ: Մինչև անգամ մորթե գդակը, որ նա ճանապարհին քաշել էր գլխին մինչև ականջները, այժմ ոչ միայն բարձր էր՝ ճակատը երևալու չափ, այլ և քեշ (ծղու) դրված, որով նրա դեմքը ստանում էր համարձակ ու ինքնավստահ արտահայտություն: Նա ձեռքին ուներ հասարակ փայտից շինած մի երկար քանոն, որ նմանում էր որմնադրի գազի և որը շարունակ աջ ու ձախ ճոճելով, մոտենում էր մերթ այս, մերթ այն աշակերտին և փոխանակ խոսքով դիտողություն անելու, նրա ծայրով բոթում էր կամ մեկի կրծքին՝ կամենալով ուղիղ նստեցնել նրան, կամ մյուսի գլխին՝ որպեսզի սա շատ չկորացնե այն, իսկ հաճախ զարկում սրա ու նրա գրքին, որպեսզի ծնկների վրա դնելու փոխարեն ձեռքերնին առնեն նրանց:

Հեռվում՝ ձայնը մի աշակերտի, որ կարդում էր կանգնած, հազթում էր ընդհանուր ժխորին: Այդ նշանակում էր թե նա դաս է ասում:

— Ի՞նչ է պահառը, որ դու... կարդում էր աշակերտը մայրենի լեզվից:

— Պաճարը չի, ա լակոտ. պատճառն ասա,— ուղղում էր տիրացուն:

— Պատճառը, որ դու աղպես...

— Ա հալվան, աղպեսը ո՞րն ա. մի շանց տու տե- նեմ,— ասում էր տիրացուն և քանոնը ճոճելով խոյանում էր պի. աշակերտը:

Վերջինս, մեկ ճոճող քանոնին, մեկ գրքին նայելով, շփոթված պտրտում էր աղպեսը:

— Ո՛ւր ա, դե շանց տու տենեմ. շանց տու, շո՛ւտ,— վրկնում էր տիրացուն անհանգստությամբ:

Աշակերտը վերջապես գտավ աղպեսը և ցույց տվավ:

— Աղա, էշի ծեք, բա էդ ա՞ղպես ա, էս «յ»-ին տե- նում չես. աչքդ քո՞ւ ա. հմի թխեմ դրուստ քոռացնե՞մ,— ասում էր վարժապետը և ապա ուղղում,— ասի՛ աղպես:

— Աղպես:

— Չո՞ւ... դե հմի միտդ պահի:

— Աղպես ուրախ ծիծաղում ես... շարունակեց աշա- կերտը:

Կամսարյանը, որ մի քանի վայրկյան ցանկապատի հետևել կանդնած տեսնում ու լսում էր այս ամենը, վերջա- պես մտավ բակը:

Տիրացուն հենց որ նշմարեց նրան, ձեռքը բնազդաբար դեպի գլուխը տարավ, և գդակի դիրքը ուղղելով, շտապ շտապ մոտեցավ երիտասարդին:

— Բարով ես եկել, աղա, հագար բարով, էս ո՞ր խն- չիկ ա մեզ միտդ ես գցել,— ասաց նա ժպտալով և սև ու կոշտ ձեռքը Կամսարյանին ուղղելով:

— Եկել եմ քո ուսումնարանը տեսնելու,— պատասխա- նեց վերջինս և թեթևակի ու կես անուշադիր սեղմեց Մոսու ձեռքը:

— Շնորհակալ եմ... Աստոծ էլ քե մհալ գցի (ուշագիտ լինի), ոնց որ դու մեզ մհալ ես գցում... ամա դե կրախշես, քո տենելու լայազ հուսումարան չունեմ:

— Հոգ չէ, ինչ ունես ա՛յն կտեսնենք:

— Լավ կըլի,— համաձայնվեց տիրացուն և դառնալով

աշակերտներին՝ կես բարձր ու կիս խեղդված ձայնով, հրամայեց,—ադա վե կացեք, աղին գլուխ տվեք:

Աշակերտները մեկը մյուսի հետևից վեր կացան տեղերից ու շվարած ու երկչոտ հայացքով սկսան դիտել «աղին»:

Նրանց արտաքինը չափազանց տխուր ազդեցություն էր անուամբ: Մոտ երկու տասնյակ աշակերտների մեջ հազիվ մի երկուսը հագնված էին օրինավոր, այսինքն ունեին չմաշված շոր և կաշվե ոտնամաններ: Մյուսները գրեթե ցնցոտիների մեջ էին, ոմանք մինչև իսկ կիսամերկ և բոկոտն, կային և այնպիսիները, որոնք արխալուխի (բաճկոն) տակ շապիկ չունեին, կամ եթե ունեին, այնքան էր կեղատոտ, որ կտավին չէր գույն լինելը չէր որոշվում:

— Ադա ձեզ ասում չե՞մ գլուխ տվեք,—կրկնեց տիրացուն յուր հրամանը:

Աշակերտներից մի քանիսը գլուխ իջեցրին. ավելի փոքերը դեռ նայում էին. ապա ընկերներին հետևելով, նրանք էլ գլուխ տվին, առանց իմանալու թե ինչո՞ւ են այդպես անում:

Մի փոքրիկ դալկալեմ տղա, որ դեռ քարի վրա նստած յուր մեծ-մեծ սիրուն աչքերը հառել էր «աղին» և չէր մոտենում ոտքի ելնել, գրգռեց տիրացուի զայրույթը:

— Ա լակոտ, խի՞ չես վե կենում,—խուլ ձայնով ճշացնա և յուր բարկացալտ աչքերը սևեռեց երեխայի վրա:

Վերջինս վեր թռավ, իբրև օձահար և երկչոտ հայացք սկսավ պատեցնել մերթ «աղի», մերթ վարժապետի վրա:

Հին պատառոտուն հագուստը, որ շատ տեղ, նույնիսկ չէր ծածկում տղայի նիհար մերկությունը, անմեղ ու տխուր հայացքը, որ մի առանձին գրավչություն էր ստացել զգացած երկչուղի ազդեցության շնորհիվ, այնպե՛ս հուզեցին կամսարյանի սիրտը, որ նա չկարողանալով յուր դժգոհությունը զբաղել, ծանր դիտողություն արավ վարժապետին, որ նա կոպտաբար է վարվում երեխաների հետ:

— Որ դհե շանես, սրանք մարդ չեն դառնալ: Դու գիտում չես թե ինչ թահր թայփա (ցեղ) են: Ափսո՞ս չեն մե-

որոնք (ղազարիսցիք), ընդոնցում խելք կա, շնորհք կա, ըստոնք ջլիզ (բոլորովին) հալվան են,—առարկեց տիրացուն:

— Դեհ լավ, բավական է, աշակերտներին չեն հայհոյիլ,—կամացուկ նկատեց Կամսարյանը և ապա մոտենալով տղաներին, սկսավ նրանց խոսեցնել, հարցուփորձել, մեկին կամ մյուսին կարդացնել, կամ նրանց գրքերին ու տետրակներին նայել:

Տղաներից ոչ մեկը, նույնիսկ մեծերից, որոնք ձեռքերին ալեւտարան ունեին, կանոնավոր կարդալ չէր իմանում: Գրելու մեջ, մանավանդ, ետ էին մնացած բոլորը: Մի երեսայի տետրակի վրա նա տեսավ վարժապետի գրած մի քսանի տող օրինակը, որ անկանոն ձևով գրված լինելուց զատ, չի էր նաև տառասխալներով:

«Եթե սա է վարժապետը, ի՞նչ կլինի աշակերտը», մտածեց Կամսարյանը և գլուխը շարժեց:

— Տենում եմ, որ հավանում չես իմ հուսումարանին,— ժպտալով և միևնույն ժամանակ, քաշվելով նկատեց տիրացուն, երբ Կամսարյանը լուր հարց ու փորձը ավարտելով, կամենում էր հեռանալ:

— Ի՞նչ ասեմ, Մոսի, լավ կլիներ, որ դու այս ուսումնարանը փակեիր,—ասաց երիտասարդը:

— Ընչի՞ հմար,—զարմացավ տիրացուն:

— Նրա համար, որ դու ոչինչ չես սովորեցնում այս երեխաներին:

— Յանի ո՞նց չեմ սովորեցնում: Բա դու քու աչքով տեսա՞ր ոչ՝ ոնց են կարդում, յա անգիր ասո՞ւմ:

— Տեսա, բայց թե՛ կարդացածները և թե անգիր ասածները, բոլորն էլ սխալ էին ու անկանոն:

— Դե որ դրանից լավ կարում չենք սովորեցնե՞նք...

— Այն ժամանակ ավելի լավ է, որ իսկի չսովորեցնես: Այս դիտողությունը տիրացուի ինքնասիրությանը դիպավ, ուստի նա համարձակություն առավ խոսելու:

— Գիտա՞ս ինչ կա, աղա, օրինակի հմար ասենք. մի ժարդ կա, որ քաղցած ա, ընենց քաղցած, որ ուզում ա թի-

լանա, ի՞նչ արած, ցորեն հաց չկա, որ տանք իրան ուտի։
Ես ասեմ եմ՝ ըստի մի կտոր ճաթ (կորկահաց) կա, բերե՛ք
տանք իրան. դու ասում ես՝ չէ, ճաթը դժար կմարսի։ Հեր
օրհնած, մարդը սոված թիլանում ա, ցորեն հացը որ չկա,
ճաթն էլ ա տանք, որ ուտի չմեռնի, է՛... Հմի մեր էս բե-
խերքն են։ Լավ, օտալ, մի բան սովորցնում ենք։ Ասում չեմ՝
քերականութիւն յա ճարտասանութիւն եմ սովորեցնում, ըզոնք
սկի էս էլ չեմ կարգացել։ Ամա դե մի քիչ դրաճանաչ ենք
անում, որ թղթի սեն ու սպիտակը ջոկեն, յա հարկավոր
վախտը՝ մի բարովագիր, յա սանաղ (մուրհակ) գրեն, յա չէ,
սուղդ (դատարան) կանչած վախտը՝ իրանց անումն ու փա-
շկան կարան ձեռք քաշիլ։

— Ախար եթե դու այս ուսումնարանը չունենած,
գուցացիք կտեսնեն, որ ի՞նչնց երեսաները մնում են ան-
ուսում, կհավաքվեն, կմտածեն և իրենց համար մի կանոնա-
վոր ուսումնարան կհիմնեն։

... Տիրացուն ծիծաղեց։

— Ինչո՞ւ ես ծիծաղում,— հարցրեց Կամսարյանը։

— Բա ո՞նց ծիծաղեմ, խաչն իմն ա, գորութիւնը ես եմ
գիտում։ Մեր ժողովուրդը ընե՛նց ժողովուրդ ա, որ իրանից
մի բան ունի։ Հրեա ամեն մի բեխին ամսեկան իրեք շահի,
յա մին արասի փող դեն տալ, սկի էն էլ տալիս չեն, պա-
հում, պցում են կալավախտին, թե ի՞նչ ա, փողի տեղ ցո-
րեն, յա դարի տան։ Էն էլ թե տարին առատ ա ըլում, տա-
լիս են, թե չէ, ասում են գլալաջախ (գլալ տարի) կտանք։
Ընենց մարդ էլ կա փողի տեղ ձու, ձուտ, յա հավ ա բե-
րում, շատ վախտ էլ բերում չի։ Այ, տեսում ես էն պու-
ճուր տղան, որ հմի քարիցը վե չէր կենում, նա եթիմ (որը)
ա, մի ըրբեկերի (այրի) մեր ունի։ Ասավ՝ բեխիս կարդացու,
ամսեկան մի ջուխտ դուրպա կտամ։ Ես էլ էս ա օխտն ամիս
ա կարդացնում եմ։ Ամա դե մի ամսվա հմար մի ջուխտ
բերել ա ու քնդուցը եղբ էլ բերում չի։ Ասում եմ.— ա՛նան
(մայրիկ) բա՛ խի պանդոգ տալիս չես. ասում ա.— վար-
ժապետ, դուրբան ըլեմ քե, բուրդ չունեմ թե մանեմ՝ մի քիչ

մոհլաթ տուր, էս ա գնալ դեմ նորադուդ, իմ քվոր տունը։
ընտեղից բուրդ կբերեմ, թեկ կմանեմ ու գուլբեքդ կգործեմ։
կըտամ։ Ես էլ տենում եմ, որ խեղճ կնիկ ա, ըսկի հաց չու-
նի թե բեխին կուշտ փորով ուտացնի, բուրդ ո՞րգիան դի
դտնիլ որ թեկ մանի։ Ըսենցով սիրտս ցավում ա։ ասում եմ
նանի ջան, փիքը մի անիլ (մի մտածիլ), ես քու բեխին
մուֆտա (ծրի) կկարդացնեմ։ Էն ա, նա էլ ուրախանում ու
օրհնում ա ինձ։ Սրանով բանը քութահ ա ըլում (վերջա-
նում է)։

«Հմի քե եմ հարցնում. ամիսը իրեք շահի, յա մին ա-
բասի տալով, կալափայ, ձու, ճուտ, յա փողի տեղ՝ օրհնու-
թին հվաքելով ժողովուրդը կարա՞ հուսումնարան բանալ։
Ա՛յ, ուրիշ բան էր էն, որ դալիս վախտը ճամպին ասում իր
ինձ թե, եթե մի մարդ իրա ծախքովը ուզի հուսումնարան
բանալ, գեղացիք հո չե՞ն հկառակիլ։ Ես էլ ասեցի՝ բա խի՞
են հկառակում. մարդ իրա աչքը քո՞ւ կուզի։ Հմի թե որ
ըղենց մի բարի մարդ գտնվի, էն շախը հա՞, կհավատամ,
որ մի բան կըլի. թե չէ ժողովրդին, որ թողնես, ինքն իրա-
նից բան չի շինիլ։

Կամսարյանը զարմացավ, տեսնելով որ այնքան գոհակ
երեւացով այդ տիրացուն կարողանում է յուր (Կամսարյա-
նի) առարկությունները հիմնավոր կերպով ջրել. ուստի
հանցանքի մեջ բռնված մարդու նման չիմացավ ի՞նչ պա-
տասխանել։ Մի քանի վայրկյան լուռ մտածելուց հետո, ա-
սաց։

— Դու էլ իրավունք ունիս։

— Հարկ է որ ունիմ. ինչ կլի բանը չիմանամ, ես սկի
կիտսե՞մ,—սրտավորվեց տիրացուն։

Սրիտասարդն ուրիշ առարկություն չարավ և մնաս բա-
րե ասելով, հեռացավ։

Ճանապարհին, սակայն, նա մտածում էր։ Գաղափարա-
կան «ես»-ը դարձյալ շնչաց նրա ախանջին։ Նա հիշեցնում
էր տիրացուի խոսքերը, բացատրությունները, նրա կարեկից
վարմունքը՝ աղքատ ալյրիի հետ։ «Այս չքավոր ու կիսակիրթ

տիրացուն, յուր ողորմելի պատրաստությամբ, ավելի շատ է գործում և ավելի շատ օգնում խեղճ ժողովրդին, քան թե մենք, զարգացածներս, մեր բարձր գիտությամբ, մեր ունեցած հարստությամբ»,—ասում էր այդ «ես»-ը և երիտասարդը լսելով նրան, թե՛ համողվում և թե՛ զայրանում էր։

— Ցած ու ստոր արարածներ ենք և ուրիշ ոչինչ,—բացականչեց նա հանկարծ և քայլերն արագացրեց։

Ճանապարհի կիսում նա հանդիպեց ուստա Պետուն, որ շտապ շտապ գալիս էր իրեն գտնելու։

— Աղա՛. ասիւր ես քե հմ ման գալի (պտրտում)։ էսօր երկու հետ (անգամ) գնացել եմ տանուտերի տունը՝ Սալբուն հարցրել. ասել ա՛հ չա՛ Սևանից եկել չի։ Քե մատաղ աղա, թե կարաս, ջափա (նեղութուն) քաշի, ե՛կ էն մարդին մի բանով օգնի, խեղճ ա, տունը քանդվում ա։

— Ի՛նչ մարդ, չեմ հասկանում,—հարցրեց Կամսարյանը, սկզբում չիմանալով թե ո՞րի մասին է խոսքը։

— Մեր էն խեղճ Սային... բա էրեկ շասի՝ թե՛ Խոջան հրաման ա բիրել, որ նրա էլած չելածը ծախի։ Այ, հմի պրիստավը վե կալած էկել ա, խեղճի դուռը կտրել։ Քանի մարդիկ մեջ ընկան, խնդրեցին, աղաչեցին թե մի քիչ էլ ամոհլաթ տա, ասավ՝ տալ չեմ. փողս բիրեք տվեք, պրիստավին վեր ունեմ գնամ. թե չէ ինչ ունի չունի, պտի վեր գրեմ, ինչ կլի կնկանը շորերն էլ... Դե, մենք փող ո՞րդիան գտնենք էս սհաթին. գեղականի ջանումը հա՛լ ա մնացել որ հվաթի տա՛։

— Գնանք, գնանք, ուրախությամբ կօգնեմ, եթե հնար լինի,— ասաց Կամսարյանը, գոհ լինելով, որ քիչ առաջ հուզված յուր խիղճը պիտի հանգստացնե մի բարի գործով։

— Հնար կըլի, խի՛ չի ըլի։ Հենց որ դու ուսանար պրիստավին հասկացնես, թե ախար էս մարդը Խոջին պարտաւ լել քսան մանեթ, էդ խի՛ քսանը հարիր էրսուն ա դառել, էն ա նա էլ Սայուն գողիլ չի։

— Ուրեմն Սայու պարտքը 20 մանեթ է եղել և հիմա նա 130 է ուզում,—հարցրեց երիտասարդը:

— Բա՛:

— Քանի տարի է:

— Չորս:

— Ճշմարի՛տ:

— Սաղ գեղին ա հայտնի:

— Գնանք, գնանք, դա հետաքրքրական է,—ասաց երիտասարդը և շտապեց:

Գյուղերում արտաքու կարգի մի դեպք պատահած ժամանակ, ուրախության առիթով լինի այդ, թե՛ տխրության, գյուղացիք սովոր են խոնավիլ այն տան բակը, ուր դեպքն է պատահել և հետաքրքրվիլ նրանով՝ իբրև սեփական գործով: Սայու բակն էլ այդ վայրկենին լիքն էր ժողովդով:

Պրիստավը, որ մոտ քառասնամյա, բարձրահասակ շիկահեր և բարեղեմ մարդ էր, կանգնած խոսում էր մի քանիսի հետ, իսկ խոջա Միրզան, որ պարտատեղ լինելուց զատ թարգմանչի դեր էլ էր կատարում, ձեռքերին ու ոտքերին անելով բացատրում էր պրիստավի խոսքերը:

Խոջան արտաքինով, անշուշտ և ներքինով, պրիստավի հակապատկերն էր: Դա մի գիրուկ, կարճահասակ մարդ էր, արևահար դեմքով, մանր ու շարժուն աչքերով, որոնց կոպերը՝ արտևանումներից զուրկ լինելուց զատ, խիստ կարմիր էին և նրա հայացքին տալիս էին ոչ միայն խորամանկ, այլ և լպիրշ արտահայտություն: Կարճ, քիչ ջարդված քիթը, որ անշուշտ յուր անցյալ պատմությունն ուներ և սուր կզակի վրա, տեղ-տեղ միայն բուսած, նոսր ու գորշ մորուքը, լրացնում էին նրա դեմքի տգեղությունը, որ յուր մեջ ուներ նաև մի ժանտ գիծ, որից համիկը կամա-ակամա պիտի վախենար:

Պրիստավը խոսում էր այնպիսի մարդկանց հետ, որոնք եկել էին Սայու համար նրա օգնությունը հայցելու, գրանց թվումն էր և տանուտերը:

Խինչդեռ պարտապան Սային, որ աղքատ հագնված, նի-

հար, և ինչպես ասում են, մազն երեսին շորացած մի ծերուկ էր, մորթե գդակը կռան տակն առած և մեջքը սրահի սյունին հենած խեղճ ու կրակ նայում էր մեկ պաշտոնյային, մեկ խոսող մարդկանց, առանց մի բառ արտասանել կարողանալու և ապա հայացքը ձգում յուր վերջին հույս ու ապավեն ձիուն ու մի հատ կովին, որ գոմից դուրս հանած, պատրաստվում էին առաջինը վեր գրել, իբրև արժեքավոր իրեր:

Սայու կինը ցնցոտիների մեջ փաթաթված, ձեռքերը խաչած, կանգնած էր կովի մոտ, իսկ նորա կողքին գտնվում էին յուր մեռած որդու երկու մանկահասակ, նիհար, կիսամերկ և բոկոտն որբուկները, մի տղա և մի աղջիկ, որոնք վախեցած աչքերով և մանկական հուսահատությամբ նայում էին մերթ խոսող պաշտոնյային, մերթ պարտատեր խոջին, որ յուր ժանտ դեմքով, սրածայր գդակով և մահուդից կարած երկար կապայով նրանց աչքին, այդ բոլորին, թվում էր իբրև միևնույն այն դեերից, որոնց մասին իրենք լսել էին հեքիաթների՝ պապից կամ տատից:

Մտնելով Սայու բակը, Կամսարյանն ուղղակի դիմեց պրիստավին և հայտնելով նրան յուր անունն ու ազգանունը, խնդրեց ծանոթանալ:

Վերջինս սիրով ընդունեց այդ ծանոթությունը և ուրախությամբ հայտնեց, որ Զիբուխլուի նման մի հետ ընկած անկյունում պատահում է պարոնի նման մի երիտասարդի, ուստի խոսակիցներից հեռանալով, սկսավ զրուցել վերջինի հետ:

Պետրոսը առանց ուշացնելու, հայտնեց պաշտոնյային յուր նպատակը, որ էր օգնել գյուղացուն, դժար կացությանից ելնելու:

— Դուք, երևի, կամենում եք նրա պարտքն առնել ձեզ վրա, — հարցրեց պաշտոնյան, լավ չըմբռնելով Կամսարյանի խոսածը:

— Այ, ես իմացա, որ պարտատիրոջ պահանջն ա-

նարդաբ է, այդ պատճառով կամենում եմ, որ մասնավոր կերպով քննութեան առնենք այդ խնդիրը:

— Այդպիսի քննութեան ես, դժբախտաբար, չեմ կարող մասնակցել և դա գործնական հետեանք էլ չի ունենալ: Որովհետև պարտաւորը ներկայացրել է ինձ դատարանից առած օրինավոր հրամանագիր (կատարողական թերթ) և հայտնելով, որ պարտապանը հոժարութեամբ չէ վճարում յուր պարտքը, պահանջում է վեր գրել նրա ստացվածքը և աճուրդով վաճառել. ես չեմ կարող օրենքի հրամանը չկատարել:

— Ես ինքս իրավաբան եմ, և այդ ամենը գիտեմ: Օրենքի հակառակ ոչինչ չեմ առաջարկիլ: Այս մեկն եմ միայն խնդրում, որ ժամանակ տաք ինձ այս մարդու հետ խոսելու: Սրա պահանջը հիմնված է հայտնի խարդախութեան վրա, որի համար քրեական պատժական օրենքը սպառնում է հանցավորին իրավունքների զրկանք և բանտարկութիւն:

— Ի՞նչ խարդախութիւն կարող է լինել, նա դատարանին ներկայացրել է 131 ուրբու օրինավոր մուրհակ և այդքան գումարի էլ հրամանագիր առել:

— Բայց գլուղացին պարտ չէ նրան այդքան:

— Գուցե, այսուամենայնիւ, ես իրավունք չունեմ այդ իմանալու:

— Բայց ես խոսում եմ ձեզ հետ, ոչ իբրև պաշտոնական անձի, այլ իբրև ճշմարտութեան նախանձախնդիր բարեկամի հետ:

— Համեցեք, ես ձեզ լսում եմ:

— Գլուղացին այս մարդուց չորս տարի առաջ ստացել է միայն 20 ուրբի: Այդ բան ուրբին այսօր դարձել է 131: Այս հանելուկը չէ՞ հետաքրքրում ձեզ:

— Չափազանց: 20 ուրբին ինչպե՞ս կարող է չորս տարվա ընթացքում դառնալ 131:

— Այ, հենց ես էլ այդ եմ ուզում հարցնել պարտատերից:

— Հարցրեք, իմացեք, դա հետաքրքրական է:

Խոջան, որ մի փոքր հեռու կանգնած դիտում էր խոսակիցներին և վատ բան գուշակում վարժ ուսանողներին անբերականության, իբրև իրավատեր շտապեց միջամտել, ձայնը բարձրացնելով դիմեց պաշտոնյային և յուր աղջատած ուսանողներին՝ ասաց.

— Ղասպատին պրիստավ, դեն կոնչիլսա, իդի, պիշի, դա՛:

Ուզում էր ասել, պարոն պրիստավ, օրը մթնում է, արի՛, վեր գրի վերջացրու:

Պաշտոնյան չպատասխանեց և նրա փոխարեն կամսարյանն առաջանալով հարցրեց:

— Ի՞նչ է քո պահանջը այս մարդուց:

— Իմ պահանջն ինչ որ ա, էն ա դրած ա սպունիլիստումը, — պատասխանեց Խոջան փորձառու դատախազի հավակնությամբ:

— Այնտեղ գրված է, որ սա պարտ է քեզ 131 ռուբլի: Բայց մի՞թե ճիշտ է այդ:

— Բա որ ճիշտ չլինի կգրե՞ն, քո ասիլով դատարանը սո՛ւտ ա խոսում, — նկատեց Խոջան, չարախնդիր մարդունենդամտությամբ:

— Դատարանը սուտ չի խոսիլ, բայց դու ա՛յն ասա, այս մարդուն 131 ռուբլի՞ ես տվել:

— Բա չե՞մ տվել:

— Խոջա՛, քե դուրբան, իմա՛լ դուզը չես ասելի. տյուն ինձի մինակ քսան մանեթ ես տվե, — միջամտեց Սային հուսահատ ձայնով:

— Բա շահ չըկա՞, մյուդաթ չըկա՞, — բարկացավ Խոջան:

— Հա, իդենց ասա՛, մյուտաթ հալբաթ որ կա... համա՛ձայնվեց Սային՝ ձայնը ցածրացնելով:

— Քանի՞ տարի է, որ քսան մանեթ ես տվել սրտն, — հարցրեց Կամսարյանը:

— Ի՞նչ գիտամ, շա՛տ...

— Էլի՛. մի ասա՛:

— Չորս տարի ա, ա՛ղա,—պատասխանեց Սային:

— Այնպե՛ս է, չորս տարի՝ է,—հարցրեց Պետրոսը խո-
շին, բայց նա չպատասխանեց:

— Չորս տարի ա, չորս,—հաստատեցին գլուղացիներն
ամեն կողմից:

— Քանիսո՞վ ես շահ հաշվել, որ 20 մանեթը չորս տա-
րումը դարձել է 131 մանեթ:

— Էդ իմ բանն ա, քե ի՞նչ, յա դու ո՞վ ես, որ իմ գոր-
ծումը խառնվում ես,—նկատեց խոջան կոշտ կերպով, կա-
մենալով, այդպիսով վիրավորել և հեռացնել անսպաս մի-
ջամտողին: Ապա դառնալով պրիստավին, ասաց. — Ղա՛սպա-
ղին պրիստավ, պաժալուստա, իղի կոնչի, մինե վաժնի դելը
եստ, դուգի նե մագուե իզդես սիդեթ: Կամենում էր ասել՝
պարոն պրիստավ, խնդրում եմ, ե՛կ, վերջացրու, կարևոր
գործ ունիմ, չեմ կարող այստեղ երկար մնալ:

Պրիստավը մոտեցավ:

— Գիտե՞ք ինչ կա, Վասիլ Իվանիչ,—դարձավ Պետրոսը
վերջինիս. — այս մարդը չորս տարի առաջ 20 ռուբլի է տվել
յուր պարտապանին և այժմ նրանից պահանջում է 131
ռուբլի: Ե՛ն հետաքրքրվում եմ իմանալ թե՛ քանիսո՞վ է տո-
կոս հաշվել, բայց նա չի ուզում պատասխանել:

— Сколько процентов считали? — հարցրեց պրիստա-
վը ծիծաղելով:

— Կակոյ տեբե դելը. իսպոլնի լիստ շտո՞ դավարիտ,
տակ նադը դելայտ,—պատասխանեց խոջան, կամենալով
ասել՝ «Քեզ ի՞նչ, հրամանագիրն ի՞նչ ասում է, դու այն
պետք է անես»:

— Հիմա դո՛ւք պատասխանեցեք,—ասաց պրիստավը
Կամսարյանին և ժպտալով հեռացավ:

— Այդպես կանե, մի՛ վախենար. միայն թե ասա՛, բա-
նիսո՞վ ես տոկոս հաշվել,—հարցրեց երիտասարդը:

— Ախպեր քե ի՞նչ. ես հո քեզանից չեմ փող ուզում:

— Ինձ ի՞նչ. ա՛յ ասեմ քեզ: Ես փաստաբան մարդ եմ:
Փաստաբանը գիտե՛ս ինչ է. — ատվակատ: Ա՛յն դատավորը,

որ քեզ խապուցիտելնի լիստ է տվել, ինձանից ավել չէ օրհնք իմանում: Իսկ իմ իմացած օրհնքների մեջ գրված է թե՛ ով որ իրա պարտապանից հարյուրին 12 տոկոսից ավելով շահ առնե, նրան պետք է պատժել՝ զրկելով ամեն իրավունքներից և բանտ նստացնելով: Ա՛յ, հիմի դու այսքան մարդկանց մեջ այս խեղճ Սայուցը 20 մանեթի համար 111՝ ռուբլի շահ ես առնում: Ես կարող եմ Սայու գործը հանձն առնել, այս մարդկանցն էլ վկա գրել ու քեզ քաշ տալ դատարան, իսկ այնտեղից ուղղակի զրկել էշի դրախտը. հասկանո՞ւմ ես:

Այս խոսքերն ասվեցան այնպիսի մի խիստ եղանակով, որ խոջան երկյուղից քաջությունը կորցրեց:

— Աղբեր, ախար դու լավ մարդ ես էրեւում, ի՞նչ ունեւ դա՛ւմաղալում. ինձանից դու հո առնելիք, տալիք չունիս. էս մարդը փող ա պարտ, ի՛մ փողն ուզում եմ, դու խի՞ ես մեջ ընկնում:

— Չէ, պիտի ասես, քանի՞ տոկոս ես հաշվել:

— Մանեթին մի շահի,—ասաց խոջան, տեսնելով որ «ատվակատից» պրծնում չըկա:

— Ռուբլուն 5 կոպե՛կ,—զարմացավ Կամսարյանը:

— Հա:

— Իսկնց ա, մանեթին մի շահի ենք խոսե,—հաստատեց Սային:

— Տեսնո՞ւմ ես, հենց գիտաս, սուտ եմ ասո՞ւմ,—նկատեց խոջան:

— Սպասիր, սպասիր: Դու ռուբլուն 5 կոպեկ ես ասում, չէ՞, դե ես 10 կոպեկ կհաշվեմ. տեսնենք ո՞րքան է լինում:

Այս ասելով Կամսարյանը հանեց հուշատետրը, որն այժմ յուր աչքին ատելի չէր երևում և նրա մի ազատ երեսի վրա սկսավ մատիտով հաշվել:

— 20 ռուբլին հարյուրին 10-ով՝ մի տարումը կտա 2 ռուբլի: Այս 22 ռուբլին երկրորդ տարումը կբերի 2 ու 20 կոպեկ, ուրեմն բոլորը 24 ու 20 կոպեկ: Սա էլ երրորդ տարումը տոկոս կբերի 2 ու 42 կոպ. միասին կանե՛ 26 ու 62

կոպ.: Այս 26 ո. 62 կոպեկն էլ շորրորդ տարում կտա 2 ո. 66 կապեկ: Ուրեմն շորս տարուց հետո քո տված 20 ուսուցիչն կդառնա 28 ո. 28 կոպեկ, որից 8 ուսուցիչ 28 կոպեկը յուր արդար շահն է: Եթե մինչև անգամ հարյուրին 12 տոկոս հաշվենք, բոլոր գումարը կլինի 31 ուսուցիչ և մի քանի կոպեկ: Հապա մնացած հարյուրը ո՞րտեղից ես դուրս բերել:

Պարտապան Սային, որ սկզբում մեծ հավատ ուներ երիտասարդի հմտության վրա և հույս էր տածում թե նա մի բանով կթեթևացնե յուր ծանր դրությոնը, տեսնելով այժմ որ նա տոկոսը չսփազանց շատ պակսեցրեց, եկավ այն եզրակացության թե այդ տղան ուրեմն բան չէ հասկանում, ուստի սկսավ վհատվիլ: Նույն կարծիքին էին և ուստա Պետին ու տանուտերը:

Հենց այդ պատճառով էլ խոջան կարծես ոգի առավ:

— Էդ դու ո՞նց ես հաշվում, որ իմ առնելիքը ջուր ես կտրացնում... Հաշիվ անելը, որ մանուկ չես, խի՞ ես բանի մեջ խառնվում,— նկատեց նա մեծ սրտով:

— Ինչպե՞ս չեմ իմանում: Դու չե՞ս ասում թե մանեթին 5 կոպեկ:

— Հա՛:

— Դե ես 10, 12 եմ հաշվում և այդպես է դուրս գալիս: Ուրիշ կերպ լինել չէ կարող:

— Ո՞նց չի կարող. դե հմի ես հաշվեմ դու մտիկ արա:

Այս ասելով խոջան հանեց ծոցից մի փոքրիկ, խաղալիքի պես համարիչ և հաստ ու սև մատերով նրա հատիկները դեռ ու դեռ անելով, սկսավ հաշվել:

— Մի մանեթին, որ 5 կոպեկ ըլի ամսումը, մի տարումը կըլի 12 հետ 5 կոպեկ, շուրս տարին 12 ամիս ա: Էս քե 60 կոպեկ: Հմի դուռն ես իմ աղեն, մանեթը որ մի տարումը 60 կոպեկ բերի, 10 մանեթը կբերի 6 մանեթ. 20 մանեթն էլ կբերի 12 մանեթ: Է, հմի իմ 20 մանեթը, մի տարուց եզր դառավ 32 մանեթ...

— Ապասիր, սպասիր, ուրեմն դու ուսուցչուն 5 կոպեկ

հաշվում ես միայն մի՞ ամսումը,—հարցրեց Կամսարյանը զարմանալով:

— Բա մի՞ տարումը: Խի՞, փող եմ գտել, թե՞ գլխիս ձիւն քացի տվել... Հրեն ուրիշները մի ամսումը մանեթին 10, յա 12 կոպեկ են առնում. ես 5 եմ հաշվել, սրանե էվել խզճմտանքով բան կըլի՞:

Կամսարյանն ապշած նայում էր հոջայի կարմիր կապիճներում պլպլացող աչքերին և մի՞ բանի վայրկյան ոչինչ չէր խոսում: Ապա դառնալով պրիստավին, ժպտալով ասաց.

— Վասիլ Իվանիչ, գիտե՞ք այս մարդը քանիսով է հաշվել տոկոսը:

— Քանիսո՞վ,—հետաքրքրվեց պաշտոնյան:

— Հապա գուշակեցեք:

— Քսանո՞վ, քսան հինգո՞վ...

— Ի՞նչ քսան, ի՞նչ երեսուն, ո՛չ ավելի և ո՛չ պակաս՝ հարյուրին վաթսուն:

— Անկարելի է:

— Հավատացեք:

— Օ՛, օ՛... բացականչեց պրիստավը:

— Ըշտո, պետ կապեկ մնոգո՞ (ի՞նչ, հինգ կոպեկ շա՞տ է),—շփոթված հարցրեց հոջան:

— Պյոտր Կիրիլիչ, սա հինգ կոպեկ է ասում,—դարձավ պրիստավը երիտասարդին:

— Այո՞, 5 կոպեկ. բայց ուրբտուն 5 կոպեկ մի ամսումը: Ուրեմն մի տարում 12 անգամ 5 կոպեկ, որ կան 60:

— Այդպե՞ս է,—հարցրեց պաշտոնյան հոջային:

— Դա, դա, վերնը (այո՛, այո՛, ճիշտ է),—հաստատեց հոջան:

— О, это уж черезчур!—բացականչեց Վասիլ Իվանիչ:

— Դուք, պարոն պրիստավ, խնդրեմ իբրև դատարանի պաշտոնյա, վկա լինիք, որ այս մարդը, ձեր և ժողովրդի

ներկայութեամբ ասաց և հաստատեց, որ ինքը հարյուրին
աստանում է վաթսուէն տոկոս:

— Ուրախութեամբ, ուրախութեամբ,—համաձայնեց պաշ-
տոնյան:

— Էդ ի՞նչ ա է՞, խի՞ չեք թողնում, որ էդ մարդը իրա
գործը վերջացնի,—հարցրեց Խոջան, գուշակելով, որ մի ինչ
որ վատ բան է պատրաստվում իրա համար:

— Ի՞նչ է, այ իսկույն կասեմ: Բայց թող մի ես էլ քո
ասած ձևով հաշվեմ ու տեսնեմ թե արդյո՞ք մանեթին հինգ
կոպեկ է գալի՞ թե՞ ավել...

— Դրուստ ա, աղբեր, դրուստ. ես խաբող մարդ չեմ.
էս սաղ մհալը գիտա թե Խոջա Միրզան ի՞նչ մարդ ա:

— Հա, ո՛վ ինչ է ասում. բայց թող մի հաշվենք... Այս
ասելով Կամսարյանն սկսավ հաշվել: 20 ուրբին 60 կոպե-
կով մի տարումը կբերի 12 ուրբին: Ծիշտ է: 12 և 20 կլինի
32: Այդ 32 ուրբին մյուս տարումը կբերի 19 ու 20 կոպեկ:
Ուրեմն երկու տարումը քո փողը կդառնա 51 ու 20 կոպ.:
Ծիշտ է: Այդ 51 ու 20 կոպեկն էլ երրորդ տարումը կբերի
շահ 30 ու 72 կ. երկուսը միասին՝ կլինին 81 ու 72 կ.: Բա-
րի: Այդ 81 ու 72 կոպեկը չորրորդ տարում կտա՛ն տոկոս
49 ու 15 կոպեկ: Ուրեմն բոլորը միասին 131 ու 7 կոպեկ:
Շատ ճիշտ է, Խոջա,—ասաց Կամսարյանը հեգնելով:

— Բա որ ասում եմ,—պարծեցավ Խոջան յուր ճշտու-
թեամբ և մեջքն ուղղելով հանգիստ շունչ առավ:

Սալու և յուր պաշտպանների վրա կարծես ջուր մաղ-
փեց:

— Բայց գիտե՞ս ի՞նչ կա,—նորեն խոսեց Կամսարյանը:

— Ի՞նչ:

— Ահա պրիստավի և բոլոր ժողովրդի ներկայութեամբ
հաստատվեց, որ դու պարապում ես անխիղճ վաշխառու-
թեամբ, այսինքն ժողովրդից առնում ես այնպիսի մեծ տոկոս,
որն օրենքը արգելելով արգելում է: 100-ին 60 կոպեկ շահ
առնելը այնպիսի հանցանք է, որ օրենքը դրա համար
պատժե քեզ՝ զրկելով որոշ իրավունքներից և բանտարկելով

մեկից մինչև երկու տարի: Հիմի դու կարող ես, եթե ուզում ես, վեր գրել տալ այս մարդու կողմն ու ձին, բայց ես թույլ չեմ տալ, որ դու նրանց ծախես: Ահա՛, հենց այսօր ես խնդիր կգրեմ Սալու կողմից և իմ ձեռքով կհասցնեմ պրոկուրորին: Գործը կերթա դատարան: Ես այնտեղ կպաշտպանեմ Սալու իրավունքը, իսկ պրոկուրորը կմեղադրե քեզ: Սալին յուր կողմն ու ձին հետ կստանա, իսկ դու կնստես բանտում: Այնուհետև հազարներ էլ որ ծախես, չես կարող աղատվել: Այդպե՛ս է, թե ոչ, վասիլ իվանիչ,—դարձավ սլաշտոնյային:

Վերջինս, որ ոչինչ չէր հասկացել Պետրոսի հայերեն խոսածներից, հարցրեց.

— Ի՞նչն է այդպես:

Կամսարյանը կրկնեց յուր խոսածները ուռաբերն:

— Այո՛, այդպես է. օրենքը ծանր պատիժ է տալիս վաշխառուներին, իսկ ձերը նույնպես վաշխառություն է,— հաստատեց պաշտոնյան:

Խոջայի գույնը երկյուղից թռավ: Նա ձայնը ցածրացնելով ասաց.

— Աղբեր, ընչի՞ եք ուզում ինձ վնաս տալ: Ախար ես լավություն եմ արել, վատություն հո չե՛մ արել: Մարդը սոված ա էլել, փող եմ տվել, սերմացու ա առել, ցանել ա, հնձել ա, չորս տարի ապրել ա...

— Սերմացուի փող ես տվել, որ հիմա դաս կովն ու ձին հափշտակե՛ս,— ընդհատեց Պետրոսը զայրացած.— ախար քո տվածից ու նրա տոկոսից ավել արժե հենց միայն այս կովը, հապա ձի՛ն ուր ես տանում:

— Դե ո՛ւր ա, որ տանում եմ, ասում եք, ես էլ թողիլ չեմ որ վեր գրի. բերեք իմ փողը տվեք, անց կենամ գնամ:

— Չէ, դու փող չես ստանալ: Քոնն այս կովն ու ձին են, վեր գրել տո՛ւր տար, եթե կարող ես: Մենք էլ հետո մեր գիացածը կանենք:

— Չեմ ուզում, աղբեր, երեսուն մանեթը բաշխում եմ, իմ հարյուր մանեթը տվեք, վեր կենամ, գնամ:

— Բեզ հասանելիքը 28 ուրբի է, եթե ուզում ես, ստացիր և գործը վերջացրու, եթե ոչ պատրաստվիր, որ տարի ու կես բերդումը նստես:

— Աղբեր, խի՞ եք տունս քանդում, բա ես մեղք չեմ... ախար ես էլ մարդ եմ, տուն ունեմ, տեղ ունեմ, օղլուշաղ ու էրեխեք ունեմ... Աստոծ վեր չունիլ, որ իմ հալալ աշխատած փողը ձեռքից խլում եք... աղաչավոր ձայնով խոսում էր խոջան և պատրաստվում կարծես լաց լինելու:

— Ի՞նչ է պատահել,—հարցրեց պրիստավը, տեսնելով, որ խոջան խոսում է լալաձայն:

— Ոչինչ, վաշխառուն այժմ դերասանություն է անում,—բացատրեց Կամսարյանը:

— Հա, հիմա ի՞նչ ես ասում, վե՛ր գրեմ թե ոչ, ուշանում ենք,—ղիմեց պրիստավը խոջային:

— Ո՛չ, ո՛չ, ես հաշտությունք եմ ուզում վերջացնել, ուզում եմ լավություն անել,—շտապով հայտարարեց խոջան, համոզված լինելով որ բացված խարդախությունը կարող է ցավ բերել յուր գլխին:

Մի թաքուն ուրախություն, որից դեռ անբաժան էր երկյուղի զգացմունքը, պաշարեց Սայուն: Մինչդեռ դատա Պետին ու տանուտերը խոջայի նվաղած ձայնից արդեն գուշակելով, որ նրա բանը փրթուկ է, սկսան շտապեցնել վաճանքը, ամեն կողմից համոզելով, որ խոջան յուր ասած լավությունն անե, վերջացնե:

Բայց Կամսարյանը թույլ չտվավ, որ վերջինս մինչև իսկ «լավություն անելու» պատրվակով գործն ավարտելու մխիթարությունն ունենա:

— Այդպես մի՛ խոսեք և մի՛ սխալեցնեք ձեզ լսողներին,—ասատեց նա Պետուն և մյուսներին:—Այս մարդը լավություն չէ անում: Եթե մենք համաձայնվենք, որ սա 28 ուրբին ստանալով գործը խաղաղությամբ վերջացնե, այն ժամանակ մենք ենք լավություն անում սրան և ոչ թե ինքը մեղ: Այդ պետք է սա իմանա, շնորհակալ լինի և խոստանա, որ աշուհետև ձեռք պիտի վերցնե յուր այս անպիտան ու

վնասակար արհեստից: Հակառակ դեպքում, ես հենց այս
երեկո կգրեմ իմ բողոքը և կուղարկեմ պրոկուրորին:

Մի քանի թեր և դեմ խոսքերից հետո, վերջապես խոշան
համաձայնվեց ստանալ 28 ուղբին, որից տասն ուներ Սա-
յին, ութը Պետին պարտք տվավ, իսկ մնացորդ տասը նվի-
րեց Կամսարյանը:

Երբ խոշան ու պրիստավը հեռացան, իսկ տանուտերը
գնաց ճանապարհ դնելու նրանց, Սայու կինը վազեց, ընկավ
Պետրոսի ոտքերը և ուրախության արտասույնքն աչքերին,
սկսավ համբուրել նրա ծնկները և օրհնել նրան սրտաշարժ
խոսքերով:

Հազիվ երիտասարդը բարձրացրեց կնոջը, մոտեցավ ծե-
րուկ Սային, որ ուրախություներից համբացած չէր կարողա-
նում խոսել, բայց դողդոջուն ձեռքերը բարձրացնելով աշ-
խատում էր երիտասարդի գլուխը բռնել և համբուրել:

Կովի մոտ կանգնած փոքրիկ աղջիկը, մեծերի աղմուկին
շմասնակցելով, գրկել էր հեզիկ կենդանու գլուխը և շա-
րունակ նրա աչքերն ու դունչը համբուրելով, ասում էր
ուրախ, ուրախ.

— Հիշկա, մարալ ջան, էլ քե չեն տանելում. տյուճե
կացիր մեր կուշտ, քո հորթն էլ քո կուշտ... օխա՛յ ինչ լավ
է...

Իսկ եղբայրը, որ մինչ այն, ձիու կապը ձեռքին, կանդ-
նած էր այդտեղ, այժմ ուրախություներից մյուս մարդկանց
շտեանելով, ճշում էր անընդհատ.

— Ճոճ պապ, ճոճ պապ, ձին իմա՛լ անեմ, իստեղ պա-
խե՛մ, թե՛ թորգեմ էթա խոտին...

Կամսարյանին մյուս կողմից շրջապատել էին գյուղա-
ցիները և շնորհակալության տարափ էր, որ այս ու այն
կողմից տեղում էին նրա գլխին: Երիտասարդը շտապեց հե-
ռանալ, փախչելով, համարյա՛, անվերջ շնորհակալիքներից:

Սակայն կատարված իրողության լուրը տարածվել էր
գյուղում կայծակի արագությամբ. ուստի որ կողմից էլ
անցնում էր երիտասարդը, կանայք ու տղամարդիկ, կտուր-

ներքի վրայից թե ցանկերի հետեւից, օրհնում ու գովում էին նրան:

Արդեն մութ էր, երբ Պետրոսը տանուներին պատահելով, նրա հետ միասին վերադարձավ տուն: Վերջինս ամենից շատ էր ուրախ, որովհետեւ յուր տան հյուրն էր, որ գյուղացիներից մինին այդպիսի մեծ բարիք էր արել այսօր: Անկարելի էր, որ այդ դեպքը չշոյներ նրա պատվասիրությունը: Այդ էր պատճառը, որ նա այսօր մի առանձին հոգածությամբ էր թախանձում, որ երիտասարդը հրաման տա Սալբիին՝ ընթրիք պատրաստելու: Բայց Պետրոսը մերժեց և բավականանալով միայն երկու բաժակ թեյով, խնդրեց, որ յուր համար անկողին պատրաստեն, ըստ որում հոգնած էր և ցանկանում էր վաղ քնել:

Եվ, սակայն, մինչև որ անկողինը կպատրաստեն, նա բարձրացավ տան կտուրը, մի քանի վայրկյան ինքն յուր հետ այնտեղ առանձին մնալու և օրվա ընթացքում պատահածների մասին խորհելու համար:—Արդեն պարտապան գյուղացուն ծանր պատուհասից ազատելն ու նրան հետևող անվերջ օրհնություններն ու շնորհակալությունները լսելը այնքան էր հուզել ու ցնցել նրա հոգին, որ նա չէր կարող հանգիստ քնել, եթե այդ ամենի առիթով հետզհետեւ յուր գլխում ծագող հարցերին պատշաճ լուծում ու պատասխան չգտներ:

Ինչպես ամբողջ օրը, նույնպես և այժմ ամպերը շարունակ բաց խփուկ էին անում երկնքի երեսին, որից լուսինը մերթ պայծառ բացվում, լուսավորում էր աղքատիկ գյուղն ու նրա խղճուկ տները և ծովակն ու կղզին՝ շրջապատող դաշտերով, ծառերով ու լեռներով: Մերթ լողում, սուզում էր ամպերի ետևը և հրապուրիչ տեսարանները խավարով ծածկում: Սակայն հորիզոնի արևելյան հյուսիսը ծածկված էր թանձր, կապարի պես սև և միապաղաղ թուխպերով, որոնք, թվում էր թե պիտի վրդովեն գիշերվա խաղաղությունը:

Բայց Կամսարյանը չէր հետաքրքրվում այժմ բնության

երևույթներով: Որքա՛ն շատ բան էր տեսել նա այսօր, որ-
բան նորություններ իմացել. դրանց մասին էր մտածում:

Նա դեռ երեկ այն կարծիքին էր, թե ոչինչ չէ կարելի
անել՝ գյուղում, թե ամեն բան այնպես սառած ու քարացած
է այստեղ, որ յուր նման մարդկանց ձեռքերը, որքան էլ
նրանք զինված լինին զորեղ գործիքներով, չեն կարող ոչ հին
սառույցը հալել, ոչ էլ քարացած կոշտերը մաղել: Բայց այս-
օր, ահա՛, նա կատարեց մի գործ, որն յուրմով լուծեց մահու-
ն և կյանքի խնդիր: Նա վերահաս կործանումից ազատեց մի
տուն. վերջնական անկումից փրկեց մի ընտանիք և դրա
համար շատ քիչ, կամ գրեթե ոչինչ աշխատություն գործ
դրավ...

Եվ սակայն որքա՛ն շատ կային այդպիսի թողված ու
լքված տներ և ընտանիքներ. որքա՛ն շատ բան կարելի էր
անել դրանց համար: Եվ նա երեակայեց, թե ի՞նչ կլինե՞ր
այսօր խեղճ Սայու դրությունը, եթե ինքը, բախտի բերմամբ,
չհանդիպեր այստեղ, չգտներ Խոջայի ավարառության տենչը,
չպաշտպաներ անգոր, անօդնական գյուղացուն... Այլա՛նա
հիշեց տիրացուի դպրոցը, երեխաներ կրթելու և ուսուցանե-
լու վայրենի եղանակը և միևնույն ժամանակ, Մոսու իրա-
վացի դիտողությունը թե՛ «ե՛րբ ցորեն հաց չկա, պետք էր
քաղցածին տալ գոնե ճաթ, որպեսզի նա սովից չմեռնի»: Կե-
րպեսզի նա մտքով փոխադրվեց Սեան, հիշեց նրա անշարժ ու
քարացած դրությունը, արեղայի բողոքը, նրա երկար
դրույցները, հայտնած ցանկությունները և անապատը վե-
րակազմելու ու պայծառացնելու նկատմամբ նրա առաջար-
կած միջոցները:

Այս ամենը հիշելուց և դրանց վերաբերմամբ երկար
մտածելուց հետո, երիտասարդը եկավ այն եղրակացության
թե անհրաժեշտ է աշխատել՝ հնարավոր դարձնել գյուղում
ապրելն ու գործելը...

Այդ վայրկենին նորեն լուսինը բացվեցավ և պայծառ
լուսով երկիրը ողողելով, երևան հանեց գեղեցիկ ծովակն ու
շրջակա լեռները և դրանց հետ միասին... Զիբուխուի շուր,

գծով պատկերը, յուր գետնին կպած տներով, յուր աթաբի գեղերով...

Երիտասարդը նայեց յուր շուրջը, զգաց դարձյալ մի անհաճո անհանգստություն և չկամենալով այլևս դրա մասին մտածել, իջավ ներքև:

Մի քառորդ ժամից նա Մորփեոսի գրկումն էր:

ԺԵ

Այն դիշեր էր: Խոր ու քաղցր քնի մեջ Պետրոսն ի հարկե չէր տեսել թե ի՞նչպես հորիզոնը փակող սև ամպերը բարդ-բարդ վերանալով լուսինը ծածկեցին և ապա հետզհետե թանձր մառախուղը երկրի երեսը պատեց: Քիչ հետո սկսավ շաղել թեթև անձրևը, որն ապա զնալով սաստկացավ ու հորդացավ և մեծ աղմուկով սկսավ բաց գետինն ու տան կտուրը ծեծել: Հովը, որ երեկոյան մեղմ էր ու քնաբեր, այժմ դորացել, փոխվել էր քամու և ուժգին շառաչելով փոթորկում էր անձրևը և հաճախ նրա հոսանքն ուղղում դեպի սրահն, ուր թախտի վրա, քաղցր քնի մեջ հանգչում էր այդ վայրկենին քաղաքացի հյուրը:

Երկա՛ր անձրևը ծեծում էր դուրսը, երկա՛ր օդի մեջ շառաչում քամին, և սակայն Պետրոսը քնած էր հանգիստ և չէր զգում, նույնիսկ ցրտությունը ցողի, որ քամին հաճախ շաղում էր յուր դեմքին: Բայց, ահա, հանկարծ ճայթեց մի որոտ. Մարալինջի և Ահմանկան բարձունքը դողդողացին և անձրևի շառաչը, կարծես, կրկնապատկվեց: Երիտասարդը վեր թռավ և սարսափով տեսավ ոչ միայն օդի մեջ մորկո՛ղ հեղեղը, այլ և այն, որ յուր անկողնի երեսը թրջված է բոլորովին: Բացի այդ, նրա վրա տեղ-տեղ կտուրից ծորում է անձրևաջուր:

Անախնկալ պատահարից շփոթված՝ Պետրոսը վեր կացավ տեղից և կամենում էր տան դուռը ծեծել ներս մտնելու համար: Բայց մտածելով, թե այդտեղ տանուտերը քնած է, կնոջ և երեսայուց հետ, անհարմար տեսավ զարթեցնել

նրանց: Բայց ի՞նչ անել. չէ՞ որ անհնար էր գիշերն անցցնել անձրևի տակ: Իսկույն նա մտաբերեց փոքրիկ սենյակը, որ կից էր ախոռին և առանց երկար մտածելու, բացավ դուռը և անկողինը հավաքելով մտավ ներս:

Ախոռի սուր, անախորժ հոտը, տոգորված ավելի ևս ա-
նախորժ ջերմությամբ դիպավ նրա քթին. բայց այժմ ար-
դեն ժամանակը չէր թերություններ քննելու: Պետրոսին հար-
կավոր էր մի ծածկաբան անձրևից պատսպարվելու համար և
նա, ահա, գտել էր այն: Շտապ-շտապ փռելով անկողինը
այդտեղ գտնվող թախտի վրա, նա դուռը փակեց ու պար-
կեց, կարծելով թե պիտի քնե: Բայց չանցավ քառորդ ժամ
և ախոռից փչող հոտը սկսավ անհանգստացնել նրան: Նա
բացավ սենյակի դուռը և նորեն պառկեց: Այժմ որովհետև
դրսից եկող թարմ օդը շոյում էր նրա դեմքը, ուրեմն, կարող
էր քնել: Երիտասարդը փակեց աչքերը և աշխատեց մտա-
ծությունները հեռացնել իրանից, լավ իմանալով, որ քնել
կարողանալու համար, ամենից առաջ ուղեղը պետք է քնաց-
նել: Բայց այդ էլ չօգնեց: Որովհետև չէր անցել դեռ կես
ժամ, որ նրան սկսան անհանգստացնել լվաները, որոնք հո-
ղե հատակ ունեցող և, մանավանդ, փակ պահվող այդպիսի
տեղերում վխտում են ամառը: Երիտասարդն սկսավ շոռոռ ու
մոռռ դալ, աչ կողմի վրա պառկել, ձախի վրա փոխել, եր-
բմն էլ անկողնից ելնելով՝ շապիկը հանել ու թափ տալ,
բայց իզուր: Արյան ծարավի այդ լվաները, որոնք տավարե-
գոմից հեռացնելուց հետո զրկված էին բավարար կերակրից,
վաղուց, շատ վաղուց սպասում էին այսպիսի մի համեղ
որսի, այն էլ ի՞նչ որս... քաղաքացի, մաքրակենցաղ... Լվա-
ներն, իհարկե, չգիտեին, որ Կամսարյանը համալսարանա-
կան է և իրավաբան. այդ պատճառով ծծում էին նրա արյու-
նը անգթաբար, առանց դատավորից կամ դատաստանից վա-
խենալու:

Այսպես անցան մի երկու ժամեր, բայց ի՞նչ ժամեր...
պետք էր Կամսարյանի տեղը լինել՝ հասկանալ կարենալու
համար թե, որպիսի տանջանքի ու նահատակության ժամեր

էին դրանք: Եւ եթէ դուք, ով համալսարանական ընկերներ, որոնք ոգևորվող Կամսարյանի խոստումը լսելուց, նրան ծափահարել և ձեր ձեռքերի վրա օղն էիք բարձրացրել, գտնվում լինէիք այդ վայրկենին նույն հոտած ախոռին կից սենյակում և տեսնէիք նրա անլուր տանջանքը, անպատճառ կասեիք.— Թո՛ղ, հղբայր, ի՞նչ ես տանջում քեզ... վեր կաց, հավաքիր իրերդ, գնա այնտեղ, ուր մարդիկ ապրում են իսկական մարդո՛ւ և ոչ անասունի նման:

Բայց թե ի՞նչ էր խոսում ու մտածում այդ միջոցին ինքը Կամսարյանը, այդ մասին լավ է լռել, որպեսզի եթե երբևիցե նման ոգևորությամբ վառվին ուրիշ երիտասարդներ, նրանց անծանոթ մնա առաջին ոգևորվողի հուսահատ տրտուները:

Անտանելի ժամերի հետ միասին, վերջապես անցավ և անձրևը, դադարեց քամին և աղոթարանն սկսավ հետզհետե պարզվիլ ու բացվիլ:

Կամսարյանը որոշեց դուրս գալ յուր տանջարանից: Բայց որովհետև սրահի առաստաղից դեռ կաթկթում էր ջուրը և, հետևապես, նրա տակ պառկել անհնարին էր, ուստի կիսով չափ հագնվելով, նա դուրս եկավ սրահը և այդտեղ դրված թախտը մի կերպ քաշելով տարավ բակը, ուր օդը թարմ և մաքուր էր: Ապա անկողինն էլ ներսից հավաքելով, մի լավ թափ տվավ, որպեսզի անամոթ լվերին հալածե և նորեն փռելով թախտի վրա, մեջը մտավ ու պառկեց: Դրսի թարմ օդն ու կրած նեղություններից զգացած հոգնությունը շուտով քույն բերին երիտասարդի աչքերին:

Խաղաղության հրեշտակը շատ անգամ անգործությունի՞ց, թե՞ որոշ նպատակով, յուր խնամքին հանձնված մահկանացուների հետ կատակներ է անում: Նա ծանր ու զարհուրելի երազներ է տալիս նրանց, որոնք արթնության ժամանակ շրջապատված են լինում կյանքի գյուլություններով և ընդհակառակը հեշտալի ու քաղցր երազներով զգվում է նրանց, որոնք արթնության միջոցին գտնվում են ծանր ու անհամբուր Վիճակում:

Մեր Կաթսարյանին էլ նա անուշ քուն տալուց հետո,
տարավ հանկարծ Բորժոմ:

Օ՛հ, ի՞նչ երջանիկ հակադրություն: Առավոտ է: Փռոտ-
շեն միլլայի պատուհանները ողողված են արևի պայծառ շո-
ղերով. բայց բաց կանաչ մետաքսյա վարագույրը չէ. թող-
նում, որ նրանք թափանցեն ննջարանը, ուր այդ վայրկենին
Պետրոս Կաթսարյանը՝ անկողնի մեջ նստած, առավոտյան
թեյն է վայելում: Նա այդպես սիրում էր անել, երբ օրը
կյուրակի էր և յուր գործը ոչ այլ ինչ, եթե ոչ հագնվել և
Ժամը 12-ի մոտ ելնել այցելության: Կանաչ վարագույրի
ստեղծած փափուկ ու քնքույշ լույսը դգվում է ննջարանի
հարուստ զարդարանքը այնպիսի գույներով, որ կարծես թե
նրանց վրա նայում ես երփներանգ ծիածանի միջից: Ամեն
տեղ պերճություն, թավիշ ու կերպաս. ամեն տեղ ընտիր
ճաշակի նրբություն... Իսկ երիտասարդի անկողինը. դա
կոմֆորտի վերջին խոսքն է: Մահճակալն ամբողջապես ձուլ-
ված է բրոնզից և զարդարված ոսկեքանդակ փղոսկրով: Նրա
հատակն ուղքել են փափուկ, փետրալից օթոցներ, որոնք
ծածկված են ձյունի պես սպիտակ սավանով, իսկ գեղեցիկ
վանդակազարդ սնարը՝ կիսով չափ փակում են աղվափետ-
րով լի բարձեր՝ ծածկված նուրբ կտավով և զարդարված ծա-
կոտկեն ժանյակներով (կրուժեա): Թեթև բեհեղից կարած և
շքեղ մետաքսով երեսած վերմակը, որ այժմ կիսածալ ընկած
է մի կողմ, լրացնում է կաղմվածքը հարուստ անկողնի, որի
մեջ նստած է երիտասարդը՝ ճենապակյա ոսկեզօծ գավաթը
ձեռին: Մահճի առաջ դրված փոքրիկ նզույրի վրա գտնվում
են սեր, կարագ, ընտիր շաքարահացեր: Երիտասարդը վայել-
ում է, և միևնույն ժամանակ, խոսում յուր մոր հետ այն
մասին թե ինչպե՞ս ինքը հիմարություն էր արել «կոտների»
երկիրը գնալով և այնտեղ անլուր տանջանքների ենթարկ-
վելով: Լիդիա Պավլովնան կարեկցում էր որդուն և, միևնույն
ժամանակ, աշխատում, որ յուր քնքույշ հոգատարությամբ
մոռացնել տա նրան կրած նեղությունները:

Բայց տեսարանը փոխվում է: Բնության ու արհեստի

շքեղութուններով զարդարած «Հանքային» պարկում, կարկաշատ Բորժոմկայի ավին, ծառերով հովանավոր մարմանդի վրա խմբված է ամառանոցաբնակ տիկնանց, երիտասարդների ու երիտասարդուհիների մի փայլուն բազմութիւն, որի մի մասը կրոկետ է խաղում, մյուսը զվարճախոսում է, իսկ, իրեն Կամսարյանին շրջապատողները, ճառում են բարձրի, գեղեցկի և վսեմի մասին... Հանկարծ մի սիրուն, արծաթահնչուն ձայն առաջարկում է բազմութեանը՝ թողնել խաղերն ու զրույցը և կատարել մի դրոսանք, անցնելով Բորժոմկայի յոթ կամուրջները: Ամենքն համաձայնվում են, որովհետեւ առաջարկողը գեղանի Աղելինան է, փայլուն բազմութեան այդ վայրկենի թաղուհին... Եվ խումբակն իսկույն բաժանվում է զույգ-զույգ, եռյակ կամ քառյակ մասերի, որպէսզի ալլեաներով ու նեղ կամուրջներով անցնելու ժամանակ իրար շխանգարեն:

Կամսարյանն, ի հարկե, յուր թեն է առել չքնաղ Աղելինային, որ այդ վայրկենին քնքույշ էր ավելի, քան դարնան վարդը, գրավիչ ու քաղցրաբույր, քան ծաղկոցի շուշանը և սիրախոս ու գեղաձայն, քան այգածին սոխակը:

Եմբակի մասերը դիմում էին առաջ խոսելով, ճշալով, կամ ուրախ կարկաշելով, երբեմն իրար միանալով, իսկ հաճախ անջատ քայլելով: Չորրորդ թե հինգերորդ կամուրջն էին անցնում, երիտասարդը չէր հիշում և ահա խիտ ծառերի մի սիրուն պուրակ շրջապատեց նրանց: Մի վայրկյան նրանք տեսան իրենց միայնակ և կանգ առին հովանավոր ծածկաբանի մեջ:

Գեղանի կուսի լուսավառ հայացքը սեռովեց երիտասարդի սիրահույզ աչերին և վարդապուշ շուրթերը՝ ժպտի աննման ծիածանի միջից, շնչացին կիսաձայն.

— Ինչո՞ւ այդքան ուշացար... Եթե գիտե՞նայիր թե որքա՞ն անձկութեամբ էի սպասում քեզ... որպիսի՞ կարոտով իմ օրերն անցնում...

Եվ շուշան բազուկները պատեցին իսկույն. պարանոցը երիտասարդի, որ գրկեց նրան քնքշաբար և սեղմեց կրծքին

մեղմով... Հրատապ շուրթերը հանդիպեցան իրար և արքայութունը մի վայրկյան իջավ երկրի վրա...

Հանկարծ մի ահալուր գոռոց շրջապատը թնդացրեց: Երիտասարդը վեր թռավ: Առաջին բանը, որ աչքին զարկավ, աթարի դեզն էր, որի շուրջն անձրևը գոյացրել էր տիղմի ընդարձակ ճահիճ... Սա ուրեմն դարձյալ շարաքաստիկ Չիրուխուն էր: Բայց ինչ գոռոց էր այն, որ զարթեցրեց երիտասարդին յուր անուշ քնից ու երազի արքայութունը փոխեց իրական դժոխքի: Դա խանդակաթ բառաչն էր տանուների այն կովի, որին Սալբին կթելուց հետո, բաց էր թողել յուր հորթին մոտենալու համար. իսկ անմիտ անասունը չհամբերելով այնքան, որ հասնե հորթուկին, շտապել էր ճամփի կիսից յուր զվարթ ծայնով ավետել նրան յուր գալուստը, առանց մտածելու, թե այդտեղ քնած է Կամոարյանը, որ անուշ երազ է տեսնում:

— Фу, что за безобразие, — բացականչեց երիտասարդը, այս անգամ արդեն ուռերեն և բարձրանալով տեղից, սկսավ շուտ-շուտ հաղնվիլ: Երբեք գլուղն ու գլուղացին այնքան զզվելի չէին երևացել Պետրոսի աչքում, որքան այս վայրկենին: Այդ պատճառով հենց որ տանուտերը երեվաց, նա դիմեց նրան դժգոհությամբ.

— Ի սեր աստուծո, տա՛նուտեր, մարդ զրկիր Սեմյոնովկա, որ շուտ տրոյկա բերեն (սալյակ), ես մինչև երկու ժամը պիտի ճանապարհվեմ անպատճառ:

— Տրոյկը ուր որ ա, էս ա կխասնի, ես իրիկվան եմ ապրսպրե... ասաց տանուտերը և սկսավ հարցուփորձել թե ինչպե՞ս է պատահել, որ նա քնելու թախտը դուրս է բերել բակը, կամ թե անձրևի ժամանակ ո՞րտեղ է պատսպարվել:

Պետրոսը պատմեց յուր գլխին եկածը՝ դժգոհությամբ լի խոսքերով, որոնք ծանր ազդեցություն արին տանուտերի վրա: Սա անկեղծ ցավ հալտնեց, որ չէ իմացել անձրևի գալը, ապա թե ոչ կարող էր հենց ներսի տանը քնելու տեղ պատրաստել երիտասարդի համար: Շատ բարկացավ նաև Սալբի:

«Էրա, որ բաց էր թողել «անիծուկ կովը», իսկ սա յուր բա-
ռաշով խանգարել էր «աղի» անուշիկը քուշը:

Հենց այս դրուցի և բացատրությանց ժամանակ լսվե-
ցավ հեռվում փոստային սայլակի զանգի ղողանջը:

— Հրեն տրոյկը գալում ա,— ավետեց տանուտերը:

— Այդպե՛ս շուտ,— զարմացավ Կամսարյանը և ուրա-
խանալով, որ վերջապես ազատվում է նեղութուններից,
յուր սրտում հաշտվեցավ բոլոր անցածի հետ, մոռանալով
թե՛ անձրերը, թե՛ լվաները և թե՛ կովի բառաչը:

Շուտով հասավ սայլակը՝ եռալույծ ձիաներով:

— Տոնակա՛ն, դո՛ւ ես կկե,— հարցրեց տանուտերը,
ծանոթ կառապանին:

— Ես եմ եկել, բա՛ ըսկի կթողա՛մ, որ իմ աղին ուրիշ
մարդ տանի՛,— ասաց կառապանը վստահությամբ, չնայելով
որ տանելիք աղին առաջին անգամն էր տեսնում յուր կյան-
քում:

— Ինչպե՛ս է, որ այդպես վաղ ես եկել,— հարցրեց
երիտասարդը:

— Բա ըսկի կեդանա՛մ: Խոջա Միրզեն 6 շահի բախշեց.
աստվ՛ Տո՛նական, քե տենեմ, ռավոտը ծեգը ծեգին
Զբխվում:

— Խոջան ի՛նչ ունի այս գործում,— զարմացավ Պետ-
րոսը:

— Ինչե՛նց ա. իրիգվան Խոջի խետն եմ ապսպրե,— բա-
ցատրեց տանուտերը:

— Եվ նա քեզ վեց շահի բախշե՛ց,— հետաքրքրվեցավ
երիտասարդը:

— Բախշեց, բա՛: Ասավ, Տո՛նական, ընենց արա, որ
էսօր ճաշի վախտը աղին հասցնես Դիլի: Բևում ա լավ բա-
րեկամդ ա, քե համար հոգում ա:

Երիտասարդը չպատասխանեց: Նա մտածում էր այն
մասին թե ինչպե՛ս ժլատ ու գծուծ վաշխառուն սիրով
զրկվի է յուր 30 կոպեկից, միայն այն պատճառով, որ իրեն
(Կամսարյանին) իբրև վնասակար մարդու, մի փոքր ավելի

վաղ հեռացնե գլուղից: Այս մտածմունքը, սակայն, փոփոխութուն չառաջացրեց երիտասարդի որոշման մեջ: Նա սիրով սկսավ յուր իրեղենները կապկպել, որի ժամանակ մի փոքր տարակուսեց միայն բերած գրքերի մասին, չիմանալով թե՛ ինչ անե նրանց, որովհետև տեսնում էր թե անօգուտ է այլևս այդ ծանրոցքը տանել Թիֆլիս և այս, գուցե այն պատճառով, որ չէր ուզում այնտեղ, յուր աչքի առաջ ունենալ այնպիսի իրեր, որոնք հիշեցնեին նրան յուր «առաքելութեան» պատմութիւնը:

Շուտով մի գեղեցիկ միտք փարատեց նաև այդ մտմտութիւնը: Նա հիշեց, որ բողոքարկու արեղան գրքեր էր խնդրել իրենից:—«Արի՛ այս կապոցը դրկեմ նրան և սա կլինի մի գեղեցիկ նվեր» մտածեց երիտասարդը և գրքերի կապոցն առանձնացնելով, խնդրեց տանուտերին, հաժախարիմ գնացողի ձեռքով հասցնել այն արեղային: Թե ի՞նչ օգուտ պիտի քաղեր վերջինս Маркс-ի «Полный курс охоты» և Освальд-ի «Ляговая собака» գրքերից Սեանի տկլոր կրդղում, դրա համար Պետրոսը ավելորդ համարեց մտածել:

Մի ժամից արդեն ամեն ինչ պատրաստ էր: Երիտասարդը կամեցավ վարձատրել մի բանով հյուրասեր տանուտերին, բայց վերջինս բացե իրաց մերժեց ընդունել որևէ վարձատրութիւն, ասելով թե՛ յուր պարտքն էր պատվել աստուծո հյուրին, եթե նույնիսկ ամիսներով նա ապրեր յուր տանը: Միայն շատ երկար թախանձելուց հետո, Պետրոսը կարողացավ մի թղթադրամ խրել հյուրընկալի ձեռքը, իբրև հագուստի նվեր Սալբիի և երեխայոց համար:

Արևը մի չվան բարձրացել էր Մարալինջից, երբ Կամսարյանն յուր սրտագին շնորհակալութիւնը հայտնելով տանուտերին և նրա կնոջը, ողջունեց նրանց վերջին տնգամ և բարձրացավ սայլակը: Տոնականը մի դորավոր բացականչութեամբ խրախուսեց ձիերին և նրանք աշխուժով սլացան դեպի խճուղին:

Այստեղից Սեմյոնովկա և այնտեղից՝ Դիլիջան՝ ուղևորութիւնն անցավ հաջող և առանց պատահարների: Գիշեր-

վա հորդ անձրեկից հետո եղանակը հրաշալի էր, օդը թեթև ու
կաշկռուրիչ, իսկ բուսականությունը՝ զվարթ և փայլուն։
Կամսարյանին թվում էր թե Սեմյոնովկայից մինչև Դիլիջան
տանող ճանապարհը, անշուշտ, յուր կյանքի վրա, պիտի
աժեկացնե մի ավելորդ տարի։ Վասնզի այդ հովաշունչ ժա-
մերին Մայմեխի թավապատ լանջերի վրա, նրա թավուտ-
ների և անտառների մեջ խաղում էին այնպիսի հովեր ու
սղոխներ, տոգորված կանաչի և ծաղկանց բուրմունքով, որ
ամեն անգամ շունչ քաշելիս, նրան թվում էր թե շունչի հետ
միասին մտնում է յուր թոքերը ոչ թե օդի ավիք, այլ կեն-
սատու պալասան...

Գեո կես օր չէր, որ Կամսարյանը հասավ Դիլիջան։
Մինչև այստեղ նա շարունակ աշխատել էր չմտածել այն ա-
մենի մասին, ինչ որ կարող էր յուր տրամադրությունը
խանդարել։ Նա ջանացել էր, մանավանդ որ գաղափարական
«եսը» շարթնանա և հիմար բաներ չըշշնջա յուր ականջին, —
«Այսպես պիտի լինեն... ուրիշ կերպ չէր լինի... որովհետև
հնար չկա...» այս դարձվածներով էր օրորել նա այդ «ես»-ին
և նրա խիղճը քնացրել։ Բայց Դիլիջանում նա հիշեց հան-
կարծ Թաբաշայի կայարանի վերակացուին, հայոց նախ-
կին «գյուղական ուսուցչին» և արդի «չորքոտանիների վար-
ժապետին»։

«Ի՞նչ պատասխան պիտի տամ նրան, եթե հարցնե թե
ինչո՞ւ վերադարձա»... մտածեց Կամսարյանը և տեսավ, որ
հարցը բավական լուրջ է։

Ավելի լավ է թողնել փոստի սայլակը և գնալ մասնա-
վոր կառքով... մտածեց նա և այդպես էլ արավ։ Փոստի կա-
յարանում ճանապարհորդներին դյուրություն տալու համար
հարմարեցված էր ճաշարանի նման մի բան։ Այդտեղ երի-
տասարդը կուշտ նախաճաշ արավ և ապա մասնավոր մի
կառք վարձելով, շարունակեց յուր ուղին։

Այժմ նա դարձյալ ոչինչի մասին չէր մտածում և զբաղ-
ված էր դիտելով ճանապարհի նոր հանդիպող տեղերը, կամ
լեռների ու ձորերի այն տեսարանները, որ կարծում էր թե

գալիս ժամանակը չէր նկատած: Միայն թե Աղստեի կամուր-
ջին մոտեցած ժամանակ նա մի վայրկյան մտածեց այն մա-
սին, թե երբ կառքը կմոտենա Թարսաշային ինքը կհրամայե
կառապանին, այնպես արագ անցնել կայարանի առջևից, որ
«չորքոտանիների վարժապետը» մինչև իսկ չի որոշել թե՛ ո՞վ
է նստած կառքում: Եվ այս մտածմունքի մեջ նա ձեռքը տա-
րավ ծոցը, որպեսզի պորտսիգարը հանե. սակայն նրա փո-
խարեն դուրս ելավ դարձյալ շարաքաստ note-երի տետրը,
որն այս անգամ, արդեն, ատելի լինելու չափ անհաճո երևաց
նրան: Առանց երկար մտածելու՝ երիտասարդը շարտեց այն
կամուրջի վրայից դեպի շառաշող գետը:

Ոսկեզօծ տետրակը փայլեց մի վայրկյան արևի առաջ և
անհետացավ Աղստեի տխրակարկաչ ալիքներում...

ԺԶ

Թիֆլիս հասնելով կամսարյանը դարմացավ, երբ ծա-
ռան հայտնեց թե կիրիլ Կարաիշը մի օր առաջ գնացել էր
Բորժոմ: Իբրև սկզբունքի տեր վաճառական, նա յուր օրերը
չէր զոհում զվարճություն: Ի՞նչն էր ուրեմն պատճառը, որ
նա այս անգամ բացառություն էր արել. — «Մի գուցե մերոն-
ցից մեկը հիվանդացել է» մտածեց Պետրոսը անհանգստու-
թյամբ: Բայց երբ ծառան հայտնեց թե՛ «աղան գնացել է
նրա համար, որ էգուց, աղջիկ պարունի ծնունդին էնտեղ
լինի» երիտասարդը թե՛ ուրախացավ և թե շփոթվեց:

— Իրա՛վ, վաղը մայրիկի ծնունդն է... Ի՛նչպես էի
մոռացել... Բայց էլի լավ եմ հասել. . . մտածեց նա ինքն
իրեն և շտապելով դեպի յուր սենյակը, հանեց գլորոցից ու
պահարանից յուր նոր շորերը, արդ ու զարդի պատկանելի-
քը և ա՛յն ամենը, ինչ որ կարող էր պետք գալ ամառանո-
ցում թե՛ զբոսանքի և թե հանդեսների ժամանակ: Եվ այն
ամենը զգուշությամբ ու կարգով ճամպրուկում տեղավորե-
լուց հետո շտապեց առաջնակարգ վարսավիրայի մոտ յուր
գլխի արտաքինը կանոնավորելու, այն է՝ խուզվելու և ածիլ-
վելու:

Երեկոյան վեց ժամից մի քանի ընդհատ անց Բաթում ճապարհովոյ գնացքը առավ յուր հետ նաև Կամսարյանին, յուր ճամարուկով ու կապոցներով և մի քանի ժամից հասցրեց նրան Միխայլովո: Այստեղից մինչև Բորժոմ պետք էր ճանապարհը շարունակել կողքով, վասնզի այդ ժամանակ դեռ չէր շինված երկաթուղու Բորժոմ տանող գիծը:

Պայծառ լուսնկա գիշեր էր: Հարթ ու ողորկ խճուղին, որի նմանը չկար Կովկասի ոչ մի կողմը, ախորժելի դարձուց նաև այս ուղևորութունը:

Կես գիշերից անցած, երիտասարդը հասավ անտառապատ ձորի մեջ փակված Բորժոմը և փոխանակ ուղղակի իրենց վիլլան գնալու, դիմեց հյուրանոց, ա՛յն պատճառով, որ նախ՝ գիշեր ժամանակ տուն մտնելով անհանգիստ շանն յուրայիններին և երկրորդ, որ հետևյալ առավոտ մաքուր հագնված ու վաշելուչ կերպով գնա մայրիկին շնորհավորելու և նրան այդպիսով մի հաճելի անակնկալ (սյուրպրիզ) անելու: Այս նպատակով նա խնդրեց նաև հյուրանոցի տիրոջը՝ կանխավ պատրաստել տալ մատակարարին՝ տմենալնտիր ծաղիկներից մի թանկագին փունջ «սիրելի մայրիկին» տանելու համար:

Հետևյալ օրը վաղ՝ Լիդիա Պավլովնան զբաղված էր գալիք հյուրերի համար սուրճ ու շոկոլադ պատրաստելով, կամ սեղանատանը՝ շաքարահացերի և այլ ուտելիքների սեղանն ու սպասը կարգավորելով: Նա թեպետ ուրախ էր, որ յուր ծննդյան հիսուն երկուերորդ տարեդարձը կատարում է հարուստ ու բախտավոր, շրջապատված դեռ ևս սիրելի ամուսնով, առողջ զավակներով, բայց մի մեծ պակաս ուներ յուր ուրախության մեջ. դա սիրելի Պետյայի բացակայությունն էր, որը հնար չկար ոչնչով փոխարինելու... Օ՛, ինչպե՛ս կատարյալ կ'լինեիր նրա ուրախությունը, եթե՝ այսօր Պետյան գտնվում լիներ այն փայլուն հյուրերի հետ, որոնք շնորհավորության գալուց հետո, պիտի հրավիրվեին ճաշի վարանցովի պարկում...

Դեռ այս մտածմունքների հետ էր Լիդիա Պավլովնան,

երբ երեսնաներ մի շուկ բարձրացրին վիլայի ծաղկանոցում, որ գտնվում էր գետափյա փողոցի վրա: Նա դուրս թռավ իսկույն վարագույրներով զարդարուն փոքրիկ պատշգամբ և այդտեղից խմացավ անակնկալ նորությունը:

— Իմ սիրելի Պետյան, իմ աննման որդին չի մոռացել յուր մոր ծննդյան օրը. նա գործը թողել, շտապել, եկել է մայրիկին շնորհավորելու... մտածեց իսկույն Լիդիա Պավլովնան և ուրախության արցունքը նրա աչքերը թրջեցին:

Պետրոսը դիմեց դեպի մայրը ուրախության ու գոհության ժպիտը երեսին և գրկելով ու համբուրելով նրան, շնորհավորեց ծննդյան տարեդարձը: Լիդիա Պավլովնան որդու բերած փունջը գտավ հրաշալի և գուշակեց, որ ոչ ոք ապագա շնորհավորողներից կարող է նմանը նվիրարեթել իրեն:

Պետրոսի գալով Կամսարյանների վիլան նոր փայլ ու շուք ստացավ: Մեծ գոհունակությամբ լսեց այդ լուրը նաև Կիրիլ Կարպիչը, որ գահլիճի մի կողմը նստած՝ նարդ էր խաղում յուր հին բարեկամ Մարկ Իվանովիչ Մարկոզովի հետ: Վերջինս, որ ծաղրում էր էտիկետի օրենքները, վաղ առավոտից էր եկել տիկնոջը շնորհավորելու և տեսնելով նրան դեռ ևս պննյուարի մեջ, ասել էր, որ այդ շուրը նրան ավելի է սազում, որովհետև նրա մեջ տիկինը ավելի է «թմփլիկ, կլորիկ»:

— Կուպեր, բաս չէ՞ր դա... կռոների մոտ հո չէր մնա, — նկատեց նա Լիդա Պավլովնային, որ եկել էր ամուսնուն որդու դալուստն ավետելու:

— Եվ տես թե՛ ի՞նչ օր է եկել է՛, հենց իմ ծննդյան օրը...

— Բանիդ կաց... ծնունդ էլ որ չէր էլել, էլի կուգեր... չե՞լ ու չհար, Կիրիլ Կարպիչ, քարդ դիր... շարունակեց խաղը Մարկ Իվանիչը, որ ուրախ բնության տեղ ու կատակասեր մեկն էր:

Մի երկու ժամից արդեն բարեկամներն ու բարեկամուհիները գալիս էին շնորհավորելու: Կանայք ու տղամարդիկ

օրիորդներ ու երիտասարդներ, ոմանք զատ-զատ, ոմանք խմբովին, հետզհետե լցնում էին վիլլայի դահլիճն ու երան կից վերանդան, որ զարդարված էր շքեղ վարագույրներով: Հաճելի աղմուկով ներս ու դուրս էին անում, մանավանդ, երիտասարդուհիները, որոնց զրուցի մեծ մասն, տե՛ստա-րակ, քաղկացած էր լինում ձայնարկություններից ու բացականչություններից:

Լիդիա Պավլովնան յուր գլուխը կկորցնե՞ր, եթե երիտասարդ որդին, որ քաջ կենցաղաղետ էր, կարգով կանոնով ամենքին շնորհուներ, հարկ եղած տեղը սիրով չփայտար, կամ ուր որ պետք էր, հաճոյախոսություն չաներ:

Ընդուն հարմար ժամին, այսինքն ընդունելության տաք միջոցին, վիլլայի առաջ կանգ առավ Մարկոսյանների կառքը, որից տիկինն իջավ նազելով և, անպատճառ, սպասավորի օգնությամբ, մինդեռ Ադելինան ներքև թռավ թեթև թրուշունի պես:

Տեսնելով Պետրոսին դահլիճի դռան առաջ, ուր նա եկել էր իրենց դիմավորելու, օրիորդը բացականչեց.

— Դուք այստե՞ղ... այս հրաշք է,— և նրա ձայնի արձաթլա հնչյունը ալիքներ տալով՝ անցավ դահլիճի մի ծալրից մյուսը:

— Հրաշքեմեն քիչ պակաս է... էն էլ էսօր կու թամամինք... նկատեց հայրը բարձրաձայն ծիծաղելով:

— Աստուծով,— հարեց Կիրիլ Կարպիչը, բայց այնպես ցած, որ միայն ինքը և խաղընկերը լսեցին:

— Ուրեմն դուք այստե՞ղ եք,— նորեն կրկնեց օրիորդը, սեղմելով երիտասարդի ձեռքը:

— Ինչպես տեսնում եք,— պատասխանեց վերջինս, ժրպտող հայացքը Ադելինի սիրուն աչքերին ուղղելով:

— Չէի կարող հավատալ, ոչ ոք չէր սպասում...

— Ես սպասում էի... Ինչպե՞ս կարող է մարդ յուր մոր ծննդյան օրը մոռանալ,— նկատեց տիկին Մարկոսյանը, իբր թե ողջիս սխալն ուղղելով:

— Աբա մի ասա, թե աստուծո՞ւ կու սիրիս, քու մերը

հորք է ծնվել,—հարցրեց Մարկ Իվանիչը կնոջը այնպիսի մի եղանակով, որ ամբողջ դահլիճը ծիծաղից թուլացավ։

— Երանի իմանամ քեզ ո՞վ է խոսեցնում,—նկատեց տիկինը նույնպես ծիծաղով և դեպի Լիդիա Պավլովնան առաջանալով։

— Այստեղ համեցեք, այստեղ,—խնդրեց վերջինս, ցույց տալով թավջա փափուկ բազմոցը։

— Հա, ես այդտեղ կնստեմ. սիրում եմ, երբ իմ տեղը լայն է լինում ու արձակ։

— Մետեխցիք էլ դրուստ էդենց ին ասում, ամա որ խեղճերուն ոչով չի լսում,—հարեց Մարկ Իվանիչը։

— Տո, շեշդ դիր, շեշդ, ի՞նչ ես մարդկանց խանգարում,—նկատեց Կիրիլ Կարպիչը յուր խաղընկերին։

— Էս էլ իմ շեշդ. եքը՝ չունիմ։

— Զհար ու դու... խաղը շարունակվում էր։

— Ասում եք որ ոչ ոք չէ՞ր սպասում ինձ,—խորհրդավոր ժպիտով հարցրեց Պետրոսը Ադելինային։

— Ոչ, այդ չէի ուզում ասել... Բայց... ի՞նչպես է հայերեն... Ուզում էի ասել, թե ոչ ոք հույս չունեի, թե կարող կլինեիք թողնել ձեր գործը և գալ, հասկանո՞ւմ եք,—ուղղեց օրիորդն յուր սխալը, որից, սակայն, նրա այտերը թեթեշառագունեցան։

— Հասկանում եմ, ոչ ոք հույս չունեի։ Բայց ես ահա եկա։

— Ինչպե՞ս լավ է, որ եկաք. եթե գիտենաք, թե որքա՞ն պետք ունինք ձեզ։

— Եթե կարող եմ մի բանով ծառայել օրիորդին...

— Ոչ, հասարակությանը։

— Հարկավ, ձեր հրամանով։

— Այդպես ընդունեցեք, եթե կամենում եք,—ասաց օրիորդը քնքաբար ժպտալով։

— Այդպես եմ ընդունում, հաճեցեք հրամայել։

— Այսօր ճաշին մենք ձեզ հետ ենք, վարանցովի պար-

կում... Այնպե՛ս է, ի՞նչի՜ տա Պապուզնա,—դարձավ օրիորդը
սիկնոջը:

— Այո, սիրելիս, բոլոր հյուրերին հայտնված է:

— Իսկ երեկոյան մենք կուեննանք նվագահանդես:

— Բարեգործական նպատակո՞վ:

— Այո, և հարուստ ծրագրով:

— Եվ մենք ուրեմն պատիվ կուեննանք ձեր հրաշալի
ձայնն ու դաշնամուրի նվագը լսելու:

— Այսինքն պատիվ կանեք մեզ լսելու:

— Եվ ի՞նչ կտորներ կերգեք կամ կնվագեք:

— Այդ կիմանաք աֆիշայից, բայց բանն այդ չէ:

— Հապա՛:

— Նվագահանդեսից հետո, մենք կուեննանք պարա-
հանդես:

— Կտալիինո՞վ... Տնաց դահլիճի մյուս կողմից Ադելի-
նայի ընկերուհիներից մինը:

— Այդ էլ լավ է:

— Լավ է ա՛յն պատճառով, որ դուք այստեղ եք:

— Այդ ի՞նչ է նշանակում,— ժպտաց երիտասարդը:

— Երևակայեցեք, որ մինչև այժմ մենք դեռ չգիտեինք
թե ո՞վ պիտի լինի մեր *dirigeur* -ը, որովհետև չենք
ընտրած: Այստեղի երիտասարդների մեջ, ճշմարիտը խոստո-
վանած, շնորհքով մեկը չկա:

— Ինձ կու ջոկեիք էլի,—կատակեց դարձյալ Մարկ
Իվանիչը, որ այժմ տարած քարերն էր համարում:

Դահլիճում նորեն ծիծաղ բարձրացավ.

— Չեք կարող երևակայել թե ո՞րքան ուրախ եմ: Դուք,
իհարկե կկառավարեք մեր պարերը: Այժմ արդեն պարա-
հանդեսը կլինի իսկական պարահանդես:

— Իսկ եթե ես խնդրեի, որ ինձ ազատեք այդ պաշտո-
նից:

— Եվ ոչ մի խոսք այդ մասին,—հարեց օրիորդը վճռա-
բար:

— Այո՛, այո՛, ոչ մի խոսք. դուք հրաշալի *dirigeur*

էք, դուք չի պիտի մերժեք,—խոսեցին այս ու այն կողմից Ադելինայի ընկերուհիները:

— Բան է, թե վուր Պիոտը կիրիլիշը իրիկվան ատկադարա՛վ, ես հաղիր եմ, ձիգ էնենց լաղաթով պար ածիմ, որ ասիք—մաշալլա Մարկ Իվանիչ... զվարճախոսեց Ադելինայի հայրը և ծիծաղը նորից ընդհանրացավ:

Յերեկվա երրորդ ժամին Կամսարյանների հյուրերը հետզհետե հավաքվում էին Վարպիցովի սրահը, որ գտնվում էր Բորժոմի գեղեցկութունը կազմող անտառապատ բարձունքներից մեկի վրա: Դեղուղեշ ծառերի հաճելի հովանու տակ բացված էր ընդարձակ սեղան՝ զարդարված կանաչով, ծաղկափնջերով և հարուստ ակրատի բազմատեսակությամբ:

Ճաշը նշանակված էր սովորականից վաղ, որպեսզի երեկույթ կազմող օրիորդները թե՛ հացկերույթին մատնակեցին և թե՛ ժամանակ ունենային հանգիսի համար պատրաստվելու:

Ընտիր խորտիկները և ընտրելագույն գինին, միացած ընտիր երաժշտության հետ, որի արձագանքը թնդում էր անտառի հեռավոր ծմակներում, շուտով ստեղծեցին Վարպիցովի պարկում էպիկուրյան հայացքների երկրպագու միամբուխ, հարած երկու զատ, բայց միմյանց հետ սերտ կապ ունեցող տեսությանց: Տարիքավորները համակերպելով մեր ծանոթ Տեր-Վանու կարծիքին, ընդունում էին, որ այս անցյալոր աշխարհում, կա միայն մի բան, որի համար արժե ապրել. այն է՝ լավ ուտել: Մինչդեռ երիտասարդները այդ միակ բանը գտնում էին լավ սիրելու մեջ:

Այս պատճառով էլ, եթե առաջինները իրենց տվել էին համեղ խորտիկներն ու անուշ գինին ուշադիր ջանքով և գիտակցաբար վայելելու դժվարին աշխատության, վերջիններն, ընդհակառակը, զբաղված էին քնքույշ ժպիտների, կրակոտ հայացքների և խորհրդավոր ակնարկների փոխանակությամբ: Սիրո և մտերմության այդ հրապուրիչ տուրքառում՝ գերազանցում էին բոլորին Պետրոսն ու Ադելինան, որոնք պատահաբար նստած էին իրար մոտ... Ճաշը

վերջանալու վրա նրանք ասել, վերջացրել էին այն ամենը, ինչ որ անհրաժեշտ էր երկու սիրող սրտերին՝ իրենց զգայածը միմյանց հասկացնելու համար—թեպետ և այդ անելիս՝ նրանք չէին արտասանել և ոչ մի պարզ խոսք:

Հասավ երեկոն: Հանքային պարկի ռոտոնդան լուսավորված էր շքեղորեն: Գույնզգույն լապտերները, որոնք կախված էին պատշգամի սյունաշարերն ու մոտակա ծառերը միմյանց հետ կապող կանաչահյուս ժապավեններից, մոգական խորհրդավորութուն էին տալիս կյանքով ու լուսով ողողված այն կեանքին, որ ամփոփված էր անտառապատ բարձրաձև տանիքներով պարսպված ձորակի մեջ: Կարգադրիչներն ամեն կերպ աշխատել էին գրավիչ ու հետաքրքրական դարձնելու պարկի այդ մասը, ուր ռոտոնդան էր և ուր նվագահանդեսն ու պարերը պիտի տեղի ունենային, որպեսզի ժողովուրդը ցանկալի շափով մասնակցեր հանդեսներին և բարեգործական եկամուտը մեծացներ: Այդ պատճառով հանդիսի ընդարձակ դահլիճը, դեռ ութից առաջ, լցված էր երկսեռ բազմությամբ: Իսկ նվագահանդեսն սկսելուց, ոչ միայն չկար պարապ աթոռ, այլ և դռների ու պատուհանների առաջ խռնված էր մեծ բազմություն, որ փող էր վճարել, պեթ մոտիկ կանգնելու իրավունք ունենալու համար:

Գեղեցիկ վարագույրներով ու արևադարձային ծաղիկներով զարդարված բեմի վրա, առաջին անգամ երևաց Ադելինան յուր ընկերուհու հետ: Նա հագած էր մետաքսա նուրբ, ձյունափայլ շոր, հոլանի թևերով ու կրծքով, որ զարդարված էր մարգարտածաղկի և շուշանների հյուսերով: Կիսաթաց կրծքին, ուր հանգչում էր սպիտակ վարդի մի ոտ, այլ և հարուստ մազերում, որոնք սանրված էին à la moderne, աստղերի պես փայլում էին հարուստ ադամանդների: Անմեղուքյան խորհուրդն ամփոփող սպիտակ հագուստներում և մանավանդ լամպի ալյակերպող լույսի առաջ, գեղանի Ադելինան դարձել էր, գրեթե, երկնային:

Երբ ընդունելության ծափերը դադարեցին, օրիորդն ու ընկերուհին, որ նույնպես գրավիչ էր իլուզիայի շնորհիվ,

սկսան դաշնամուրի ձայնակցությամբ երգել մի սրտաշարժ duo, որ հարուցեց դահլճի մեջ ծափահարությունների և bis-երի որոտընդոստ աղմուկ, որից ստիպված՝ նրանք երգը կրկնեցին:

Հետևյալ համարը պատկանում էր մի երիտասարդի, որ չուֆակի վրա նվագեց յուր բաժինը և, ինչպես սիրող, արժանացավ դարձյալ ծափահարությունների:

Երրորդ համարը Մոցարտի VI սոնատն էր, որ Ադելինան և մի ուրիշ օրիորդ նվագեցին դաշնամուրի վրա:

Չորրորդին դուրս եկավ Ադելինան միայնակ և նվագեց նույն հեղինակի Roudoalla Turca-ն, -ն, որ յուր արևելյան ճաշակի նուրբ ու քնքույշ մեղամաղձոտությամբ սրտաշարժ ազդեցություն ունեցավ հանդիսականների վրա:

Որոտալից ծափահարությունների աղմուկով փակվեցավ նվագահանդեսի առաջին բաժինը:

Երկրորդին և երրորդին մասնակցեցին նոր մարդիկ—մի վիոլոնչելիստ, մի սրնգահար, մի solo երգիչ. ապա երդուհիներ, որոնց մի trio-ին միացավ դարձյալ Ադելինան: Բացի այդ նա երկրորդ ու երրորդ մասերում հանձն առավ լուրջ մասնակցություն՝ մեջ ընդ մեջ նվագելով դաշնամուրի վրա Բեթհովենի Quasi una fantasia սոնատը, Շումանի Warum-ը, նրա կարնավալի խոստովանանքը և Շոպենի Nocturnus-ը, որով համարյա, ներկայացավ նվագահանդեսի գլխավոր տիրապիտուհին, ոչ միայն յուր գեղեցկությամբ ու շնորհաշուք շարժվածքով, այլ և այն արժանիքով, որ ցույց տվավ նա երաժշտական մասում ունեցած յուր հմտությամբ:

Կամսարյանը, որ բոլոր ժամանակ հոգիացած դիտում էր գեղանի օրիորդին ու լսում նրա շնորհալի երգը կամ դաշնամուրի նվագները և ընդ նմին ականջում ժողովրդի գովասանություններին, հետզհետե սկսում էր դարմանալ յուր հիմարության վրա, որ մինչև իսկ մի վայրկյան թույլ էր տվել իրեն մտածել թե կարելի էր երբևիցե ձեռքից թողնել այդ գանձը... Եվ այդ իսկ պատճառով, որպեսզի նորոգված

Մտերմություներ, ոչնչով չթուլանա, նա յուրաքանչյուր խաղամիջոցին վազում էր բեմի հետևը և հիացած բացականչություներով Ադելինային դրվատում:

— Զեր երգը, օրիորդ, դյութիչ էր և հրաշալի... ձեր սոնատն աննման էր... ձեր Rondo-ն ինձ լացացրեց... ասում էր նա: Իսկ դահլիճը վերադառնալուց սկսում էր օրիորդին համեմատել իրեն հետ և գտնում, որ նա, արդարև, արժանի է յուր կենակիցը լինելու: Հենց այս պատճառով էլ տեսնելով, որ Ադելինան տիրում է հանդիսի վրա, ցանկացավ, որ ինքն ևս աչքի ընկնե մի բանով, ուստի սրտեց ընդունել դիրիժորի պաշտոնը, որ դեռ առավուրը կամենում էր մերժել:

Եվ որովհետև գիտեր թե ամեն մարդու բան չէ պարերը կառավարել այնպես, որ ընդհանուր գոհության և կենդանության հետ միասին դահլիճում տիրե նաև կատարյալ կարգ ու ներդաշնակություն, ուստի առաջուց հպարտանում էր, որ ինքը պիտի կարենա լիովին ցույց տալ այդ բանում յուր հազվագյուտ շնորհքը: Այս պատճառով նա շտապեց օգտվել վերջին խաղամիջոցից և հենց նստած տեղը կազմել tour-ների ընդհանուր ծրագիրը, որ շատ էլ հեշտ բան չէր:

Նվագահանդեսը վերջացավ մի քվարտետով, որին մասնակցեցին՝ ջութակահարը, վիոլոնչելիստը, սրնգահարը և trio երգող երեք օրիորդներ, որոնցից մինն էր Ադելինան:

Ծափահարությունները երկար դղրդեցնում էին դահլիճը և երևի դարմացնում մոտակա անտառներում թաքած թրուշուններին, որոնք եթե խորհելու գեշ սովորություն ունենային, անշուշտ շատ աննպաստ բաներ կմտածեին մարդ արարածի մասին:

Ետևում ծառաները դահլիճի միջից դուրս հանեցին ավելորդ աթոռները, որպեսզի պարերի համար հրապարակ բացվի: Ադելինան և յուր ընկերուհիները, որոնք չէին կասկածում թե լավ dirigent ունին, եկան մի անգամ էլ ստուգելու թե՛ արդյո՞ք երիտասարդը հո չէ պնդում մերժման վրա: Եվ գոհ եղան տեսնելով, որ վերջինս արդեն յուր դերի մեջ է և հրամաններ է տալիս ոչ միայն ծառաներին՝ դահ-

ի՞նչ կարգավորելու, այլ և երաժիշտներին, պարերգի եղանակները դասավորելու այնպես, ինչպես ինքը ծրագրել էր արդեն:

— Տեսնո՞ւմ եք, օրիորդներ, այն, ինչ որ նախօրոք ինքներդ պիտի կազմեիք, այն էլ պարոնն է շտապել կազմելու,—նկատեց նորատի մի տիկին, աչքի անցնելով tour-երի ցանկը, որ գծել էր Կամսարյանը յուր այցնետոմսի վրա:

— Մի՞թե չգիտեիրք թե՞ ինչո՞ւ ենք պարոնին dirigeu ընտրում,—վրա բերավ Ադելինան քաղցր ժպտալով:

— Ինձ թվում է, թե ով հանձն է առնում մի պաշտոն, նա ինքն էլ պիտի հոգա նրա անթերի կատարման համար,—պաշտպանեց օրիորդին Կամսարյանը, կարող մարդու հավակնություններ:

— Այո՛, բայց աշխատանքի բաժանումը հեշտացնում է գործը,—ավելացրեց տիկինը:

— Օ՛, և մի՞թե սա գործ է. այսպիսի գործերում ես ինձ զգում եմ...

— Ինչպես ձուկը ջրում, այնպես չէ՞,—ընդհատեց Ադելինան, ծիծաղելով:

— Այո՛, միայն այն զանազանություններ, որ ձուկը լողում է անխոս, մինչդեռ մեր դիրիժյորը պիտի լողա այսօր շարունակ բարբառելով,—կատակեց մի ուրիշը:

— Բայց դուք այստեղ ժամավաճառ եք լինում. առեք այս ցանկը և երկու թերթերի վրա օրինակելով՝ փակցրեք դահլիճի պատերին, որպեսզի պարողները ծանոթանան tour-երի կարգին,—խոսեց նորատի տիկինը, որ, ըստ երեւոյթի, շտապում էր վայրկյան առաջ սուրալ դահլիճի փայլուն հատակի վրա:

— Անհանգիստ մի՞ լինիք, դրա մասին էլ ես կհոգամ,—ասաց Կամսարյանը և ներողություն խնդրելով հեռացավ իմբակից:

Քիչ ժամանակից հետո բոլոր պարող տիկիներն ու օրիորդները իրենց ձեռքում ունեին դիրիժյորի այցնետոմսը՝ tour-երի ցանկով:

Պարահանդեսն սկսվեց Valse générale-ով, որի ժամաշ-
նակ հայտնվեցավ, որ նվագահանդիսի նախկին թաղահին
այժմ պիտի դառնա դիրիժյորի հռանդը վառող անրաժան
ոգին: Նվ դրանք երկուսն, արդարև, այդ վայրկյանին արժա-
նի էին իրար՝ իրենց գեղեցիկ արտաքինով, համաչափ հա-
սակով, շնորհալի շարժումներով, երիտասարդական զվար-
թությամբ և, նամանավանդ, աշխուժի ու հռանդի բացարձակ
գեղումով, որ վարակում էր նույնիսկ տարիքավորներին,
մտցնելով նրանց մեջ կենդանության նոր զրգիւ:

— Ձեզ համար ասում են, որ հրաշալի *dirigeur* եք, — շնչաց Ադելինան Պետրոսի հետ պատելիս:

— Բայց չե՞ն ասում, որ տիրուհուն արժանի երկրպագու չե՞մ, — նկատեց Կամսարյանը ինքնագոհ ժպիտով:

— Չափազանց համեստ եք:

— Ասացեք՝ ճշմարտախոս... *Messieurs, avancez, reculez... avancez et balancez vos dames vis-à-vis:*

— Ասացեք Ադելինային, որ շատ չբըքովի, — ապաղրեց Կատակով Կամսարյանի հետ պատող *vis-à-vis* օրիորդը:

— Ձեր ընկերուհին պաշտելի է, մի՛ զրպարտեք նրան... նկատեց դիրիժորը և շարունակեց... *avancez et balancez vos dames premières:*

— Ի՞նչ էր ասում ձեզ Իդան, — հարցրեց Ադելինան Պետրոսին, երբ նա *figure*-ն ավարտելուց հետո նստեց յուր նոդաին:

— Ձեմ կարող ասել:

— Խնդրում եմ:

— Հարցրեք, հարցրեք, — հորդորեց օրիորդը դիմացի շարքից:

— Դեհ, այժմ ասացեք. ի՞նչ էր ասում նա, — ստիպեց Ադելինան զվարթ հետաքրքրությամբ:

— Ասում էր՝ իբր թե դուք շատ քրքրվում եք:

Ադելինան նայեց յուր ընկերուհուն և ժպտալով ասաց.

— Ինքներդ դատեցեք, մի՞թե իրավունք չունի՞մ... Հասկա, համեմատեցեք... Եվ այս ասելով՝ նա մատնացույց արավ ընկերուհուն՝ նրա ասպետը, որ ճաղատ գլխով, ոչ գեղեցկագեմ մի գրող էր:

— Մի՛ վիճեք, ելնենք: *Messieurs, avancez. Chaine, les dames à la main...* գոչեց դիրիժորը և պարը շարունակեց:

Այս ձևով իրար հաջորդում էին *figure*-ները մինչև վեցերորդը. բոլոր այդ ժամանակ Կամսարյանը հանդիսատեսաբար ասում էր Ադելինայի հետ: Բայց *galop*-ի ժամանակ

ճաւ արդեն դարձաւ մարմնացյալ եռանդ, որովհետեւ հրամանները պետք է տար զգուշությամբ, որպէսզի grand rond-ի վախճանը լինէր թե՛ սահուն և թե՛ հաղթական:

Քարերախտաբար այս լուրջ խնդիրն էլ լուծվեցաւ հաջողությամբ: Երբ corbeile-ից հետո վերջին անգամ հնչեց դիրիժորի ձայնը՝ Remerciez vos dames! ամենքն արդեն գիտեին, որ կարգադրիչ պարոնի շնորհիւ սխալ քայլ չէին աւրած: Այդ պատճառով շնորհակալությունները երկուստեք էլ սրտագին էին:

Քաղրիլից հետո սկսվեցան ազատ պարերը, որոնց ժամանակ Ադելինան, հակառակ նուշնիսկ bon-ton-ի պահանջին, հաճախ անբաժան էր շնորհալի դիրիժորից: Գուցե և այս այն գիտակցությամբ, թե հյուերից շատերն, արդեն ծանոթ են յուր զգացմունքներին, հետևապէս խստապահանջ չէին լինիլ դեթ այս անգամ: Եվ իրավ նրանց երկուսի համաշափ ու ներդաշնակ շարժումներից արդեն դիտող աչքը կարող էր որոշել չափն այն համակրության, որ երիտասարդ սրտերը տածում էին դեպ իրար: Եթե պարից բան հասկանալու հանդիսականը ծաղրում էր այնպիսիներին, որոնք պարելու փոխարեն քաշկրտվում էին կամ իրենց կոր մեջքով և գոհիկ pas-երով տանջանք պատճառում իրենց dame-երին, ընդհակառակն, հոգեկան մեծ հաճույք էր զգում նայելով Կամսարյանի և Ադելինայի վրա, որոնք իրենց թեթև ու շնորհալի քայլերով և հանգիստ ու ճոճուն պտույտներով գրեթե միշտ իրենցից կազմում էին մի անձն, որ յուր շարժումներով միաժամանակ փայլեցնում էր որքան շնորհք, նուշնչափ և արվեստ:

Պարերը, սակայն, շարունակվում էին երկար, վասնզի երիտասարդները չէին հոգնում, իսկ տիկիներն ու օրիորդները պատրաստ էին, նուշնիսկ, առաջիկա ցերեկը փոխել գիշերի, միայն թե կարենային անվերջ պտտել ու սուրալ՝ Հրաժշտության հաճելի աղմուկով արբած...

Բայց հասակավոր հայրերն ու մայրերը յկսում էին հոգնել շատերն էլ ստամոքսի տրտուներն էին լսում: Այդ

պատճառով սկսան հիշեցնել «ջահիլներին» թե՛ ժամանակ է արդեն իրենց եռանդը շափավորելու։ Այդ հուշարարների թվին պատկանում էին, նաև, Կամսարյան ու Մարկոսյան ամուսինները, որոնց խորհրդին, սակայն, հետևեց խոկույնինքը գիրիժյորը, սկսելով Cotillon-ը իբրև վերջապար։

Բայց որպեսզի տիկիկների ու օրիորդների հաճույքը ևս կարողանար գրավել, նա Cotillon-ը փոխանակ քադրիլի ու մազուրկայի պարզ խառնուրդով վերջացնելու, աշխատեց բարդել վալսի ու պոլկայի երկարատև տոներով։ Եվ թեպետ նա խստությամբ հետևում էր արշավին և հաբմոնիան ունշով շխանգարելու համար աշխատում, որ զույգերը ձեռքից չտան իրենց հերթը, այսուամենայնիվ, վերջում երևեցավ, որ բոլոր ասպետներից ավելի շքանշան ինքն է ստացել։

Երբ promenade-ն ու petit rond-ը ավարտելով դիրիժյորը գոչեց՝ Voyagez á quatre coins à la isvostchik!, նա ձեռքին ուներ մետաքսյա սանձերը երեք գեղեցկուհիների, որոնցից միջինը չքնաղ Ադելինան էր և՛ որոնք՝ իրենց ջերմությունից շիկնած վարդագույն դեմքերով՝ հիշեցնում էին Ապոլոնի հրաշունչ նժույգները՝ Արշավուսի բացած դրոներով ելնելիս...

Trois en avant! գոչում էր երիտասարդը և յուր նժույգներով պտտում ու սուրում դահլիճի շուրջը։ Նրան հետևում էին ուրիշները, բայց հակառակ կազմվածքով։— շատ տիկիկներ ու օրիորդներ լծել էին երիտասարդներին և վարում էին նրանց՝ ինչպես Դիանաներ՝ իրենց էրեներին։

— Այ, դրուստն էս ա, չուն հմիկվա վախտը՝ աղջկերքն են տղերանցը լծում։ Ամա էն ինչի՞ քու տղեն իմ աղջկանն ա լծել, սաբաբն ի՞նչ ա, — հարցրեց ծիծաղելով հայր Մարկոսյանը՝ իրենից անբաժան Կիրիլ Կարպիշին։

— Մարկ Իվանիչ, էդենց էլ ա լինում. խան մեկն ա լծում, խան մեկելը. դու ասա ճամփեն դրուստ գնան, չվերննգնեն, թե չէ լծելուց ի՞նչ վնաս... ալաբանական հարցին ալաբանորեն պատասխանեց հայր Կամսարյանը։

Նրբ Պետրոսն ու Ադելինան թե թեի տված մոտեցան ծնողներին, Մարկ Իվանիչը կատակով նկատեց.

— Աբա մի ասա, Պյոտր Կիրիլիչ, կ ո ո ն ե ռ ի երկրումը, որ մնացել էիր, քիզ ո՞վ կուտար էս դադա մեղաշնոր ու խաչիր... Տես է՛, իստակ պոկովնիկ իս դառի:

Ադելինան ու շրջապատողները ուրախ ուրախ ծիծաղեցին, մինչդեռ Պետրոսը կեղծեց թե ծիծաղում է, որովհետև Մարկոսյանի արած դիտողությունը մի տեսակ ցուրտ փչեց յուր շերմացած սրտին:

Այսուամենայնիվ, պարկի ծառազարդ մի անկյունում ընթրիքի համար բացված սեղանը, որի վրա դրված արծաթ ու բրուտաուլ սպասները փայլում էին առատ լուսի առաջ, խի տեսակ-տեսակ ակրատն ու գինին գրգռում նույնիսկ կուշտ մարդու ախորժակը, ցրեցին նաև երիտասարդ Կոմսարյանի տխրության հովերը և հավատացրին նրան թե ավելի լավ է վաչեղել քան թե մտածել...

Այդ բանին, մանավանդ, լավապես օգնեց Մարկ Իվանիչը, որ սեղանը բոլորով փոքրիկ հասարակության խնդրանք դարձավ կառավարիչ: Առաջարկած կենացները նա համամում էր զվարթ կատակներով և երբեմն, մինչև իսկ, հաջող սրախոսություններով, այնպես որ ընթրողներն ավելի ծիծաղում, քան ուտում էին: Զարմանալի էլ չէր, որ այսպիսի ընդունակ կառավարչի շնորհիվ, դեռ երկրորդ կերակուրը չբերած՝ շիշերի գինին կիսից ցած լիներ, իսկ երրորդն սկսելուց՝ արդեն վերջացած: Այս կշռաչափը թեպետ մեծ բան չէր «լավ խմողի» համար, բայց Բորժոմի պարկում ընթրողին՝ պատշաճ չէր դրանից ավելին վաչելել, ուստի պետք է ընդունել, որ այդքանով էլ մեր հյուրերն արդեն զվարթացած էին:

Քաղցրեղենը բերելու ժամանակ ընթրողների տրամադրությունը այնքան էր քնքշացել, որ կարծես թե ահա՛, ուր որ է այդ բոլորը պիտի ձուլվին մի սրտի և մի հոգու մեջ: Այսպիսի հաջող տրամադրությունից օգտվելով, Լիդիա Պավլովնան, որ բոլոր ժամանակ զվարճանում էր Պետրոսի

Ա Ադելինայի միմյանց հետ փոխանակող քաղցր ժպիտներն ու հայացքները դիտելով, կամ նրանց գողտրիկ սիրախոսութեանը լսելով, իբրև թե արդեն համբերությունից ելած, ժպտալով բացականչեց.

— Դե վերջ տվեք, էլի...

— Դրուստ ա ասում, վերջ տվեք... հարեց իսկույն Մարկ Իվանիչը և քահ-քահ ծիծաղեց:

Եվ որովհետև բոլորի համար պարզ էր թե ինչի՞ մասին է խոսքը, ուստի Կիրիլ Կարպիչը, որ ամեն բանի մեջ սիրում էր հանդիսավորություն, բարձրանալով տեղից բռնեց որդու ձեռքը և տալով Մարկ Իվանիչին, ասաց.

— Ահա՛ քու փեսան:

Տիկին Մարկոսյանը հետեւելով նրան, առավ աղջկա ձեռքը և տալով Կիրիլ Կարպիչին, հարեց.

— Էս էլ քու հարսը...

Թե՛ Պետրոսի և թե Ադելինայի դեմքին խաղացին լուռ երանակաւ ժպիտներ: Դրանով նրանք իրենց համաձայնությունն էին տալիս ծնողների արածին:

— Շնորհավոր, շնորհավոր,—գոչեցին այս ու այն կողմից:

— Մատանին տուր, խնամի, մատանին,—բացականչեց Մարկ Իվանիչը, իբրև գործնական հայր:

Լիզիա Պավլովնան ընտրեց յուր մատի մատանիներից ամենաընտիրն ու թանկագինը և հագցնելով Ադելինայի մատին, համբուրեց նրան և ասաց.

— Սա թող լինի մեր դադատկան (առհավատչան):

— Ես էլ հմի իմ փեսին,—ասաց տիկին Մարկոսյանը և չիփ շափ համբուրվեցաւ Պետրոսի հետ:

— Շնորհավոր, շնորհավոր,—կրկնեցին ձայները:

— Շամպայն, շուտ, էս գինիքը դուս տարեք,—հրամայեց Կիրիլ Կարպիչը և ծառաները մի ակնթարթում անհետացրին սեղանի վրայից նորոգված շիշերի մնացորդը (որ մի քիչ հետո իրենց պիտի հարկավորվեր) և նրանց փոխարեն շարեցին Roederer-ի շամպայնը:

Շնորհավորանքներն ու բարեմաղթություններն ընդհան-
րացան: Նույնիսկ հարեան սեղաններից բարեկամ մարդիկ
մոտեցան և շնորհավորեցին հանպատրաստից տեղի ունեցած
նշանադրությունը:

Եվ տակալն այս ամենը կատարվեց այնքան տարօրինակ
կերպով, որ ոչ ոք մտածեց հարցնել տղի կամ աղջկա համա-
ձայնությունը: Եվ երբ այս մասին մի հոռետես իր դիտողու-
թյունն արավ, Մարկ Իվանիչը հրամայեց, որ Պետրոսն ու
Աղելինան պատասխանեն նրան իսկույն:

Նրիտասարդն ու օրիորդը հասկացան տրված հրամանի
նշանակությունը և քաղցրաժպիտ մոտենալով իրար՝ ջերմա-
գին համբուրվեցան:

Ուրախության բացականչությունները սկսվեցան նոր
ուժով և շամպայնը նորոգեց յուր շրջանառությունը:

Մինչև այստեղ որ հասանք, էլ հույս ունիմ իմ ընթեր-
ցողները չեն պահանջիլ, որ ես իմ պատմությունը շարունա-
կեմ: Որովհետև լավ գիտեմ թե այսպիսի մի նշանադրության
ի՞նչ է հետևում.— հարկավ պատկազրություն, շքեղ հարս-
նիք և մեղրալուսնի ճանապարհորդություն... իսկ այնուհե-
տե դալիս է ամուսնական խաղաղ ու քաղցր կենակցություն-
նը, մինչև ցնոր կարգադրություն...

— Իսկ Չիբուխը... Սեանը...

— Նրանք դարձյալ մնացին իրենց աեղն անշարժ, ան-
փոփոխ, ինչպես հարազատ մասունք անփոփոխելի հավի-
տենականություն...

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Զգի ոգևածիք	51
Զգի ոգևածիք	3
Զգի ոգևածիք	57

Գրատ. խմբագիր Է ՄԿՐՏՉԵԱՆ
Տեխ. խմբագիր Ի. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՎՖ 01921 Պատվեր № 507. Տիրած 5000
Հեղին. 13 մամուլ, տպ. 16 մամուլ.
Հանձնված է արտադր. 13/XI 1947 թ.
Ստորագրվ. է տպ. 28/XII 1947 թ.

ՀՍՍՌ Մ. Սովետին կից

Գրվիր. և Հրատ. Վարչ.

№ 3 տպարան, Ալա-

վերդյան № 65,

Երևան, 47 թ.

29

12433

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220028730

